

TDV İSLAM
ANSİKLOPEDİSİ'NDE
KIRAAT MUHTEVALI
MADDELER

RECEP ÇAYLAN

**TDV İSLÂM ANSİKLOPEDİSİ'NDE
KİRÂAT MUHTEVALI
MADDELER**

Recep ÇAYLAN

Kitabın Adı : TDV İSLÂM ANSİKLOPEDİSİ'NDE KİRÂAT MUHTEVALI
MADDELER

Editör : Doç. Dr. Yaşar AKASLAN

Yazar : Recep ÇAYLAN

1. Baskı : Aralık 2024 ANKARA

Yayın Koordinatörü : Ceyda ŞEREFLİOĞLU

Yayın Yönetmeni : Selva ALİM

ISBN : 978-625-5537-25-6

Yayın No : 2735

© Recep ÇAYLAN

Bu çalışma, "TDV İslâm Ansiklopedisi'nde Kirâat Muhtevalı Maddelerin İncelenmesi" adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir. Tüm hakları yazarına aittir. Yazarın izni alınmadan kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, çoğaltılması yapılamaz. Yalnızca kaynak gösterilerek kullanılabilir.

SONÇAĞ AKADEMİ

İstanbul Cad. İstanbul Çarşısı No.: 48/49 İskitler 06070 ANKARA

T / (312) 341 36 67 - GSM / (533) 093 78 64

www.soncagyayincilik.com.tr

soncagyayincilik@gmail.com

Yayıncı Sertifika Numarası: 47865

BASKI VE CİLT MERKEZİ

UZUN DİJİTAL MATBAA, SONÇAĞ YAYINCILIK MATBAACILIK TESCİLLİ MARKASIDIR.

İstanbul Cad. İstanbul Çarşısı No.: 48/48 İskitler 06070 ANKARA

T / (312) 341 36 67

www.uzundijital.com

uzun@uzundijital.com

ÖNSÖZ

Bu çalışmada Türkiye Diyanet Vakfı tarafından yayımlanan *İslâm Ansiklopedisi* hakkında kısa bilgi verilerek eserde yer alan kırâat muhtevalı maddeler tüm ciltler taranarak incelenmeye çalışıldı. Bilindiği üzere *TDV İslâm Ansiklopedisi*, büyük bir gayret ve emek sonucu ortaya çıkmış bir çalışmadır. Her maddesi alanında uzman isimler tarafından hazırlanan *TDV İslâm Ansiklopedisi* çalışmamıza kaynaklık etmektedir.

“TDV İslâm Ansiklopedisi’nde Kırâat Muhtevalı Maddelerin İncelenmesi” isimli çalışma, ele alınan kaynaklarda ortaya koyulan ilgili mevzulara ve sahih bilgiye ulaşmada özendirici ve kolaylaştırıcı olmaya matuf hazırlanmıştır.

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde, planlanmasında, yürütülmesinde ve oluşumunda hiçbir zaman desteğini esirgemeyen, bilgi ve tecrübelerinden yararlandığım, bilgilendirme ve yönlendirmeleriyle çalışmamı şekillendirmeme yardımcı olan danışman hocam Doç. Dr. Yaşar AKASLAN’a teşekkürlerimi sunuyorum. Ayrıca çalışma süresince zamanlarından feragat eden kıymetli çocuklarıma ve benden hiçbir zaman desteğini esirgemeyen sevgili eşim Zehra ÇAYLAN hanımefendiye şükranlarımı sunuyorum.

Recep ÇAYLAN

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ

GİRİŞ1

Çalışmanın Konusu, Amacı ve Yöntemi 1

TARİHSEL VE KAVRAMSAL YÖNÜYLE

ANSİKLOPEDİ4

1. “Ansiklopedi” Kavramı ve Ansiklopedik Eserlerin
Tarihçesi 4

2. Ansiklopedinin İslâm Dünyasındaki Yeri ve Yapılan
Çalışmalar 8

3. TDV İslâm Ansiklopedisi11

TDV İSLÂM ANSİKLOPEDİSİ'NDE YER ALAN

KİRÂAT MADDELERİ13

Kırâat İlmiyle İlgili Kavramlar13

1.1. Kırâat İlmiyle İlgili Eserler50

1.2. Kırâat İlmi Âlimleri61

1.2.1. Hicri 1. Asır Kırâat Âlimleri61

1.2.2. Hicri 2. Asır Kırâat Âlimleri91

1.2.3. Hicri 3. Asır Kırâat Âlimleri120

1.2.4. Hicri 4. Asır Kırâat Âlimleri146

1.2.5. Hicri 5. Asır Kırâat Âlimleri166

1.2.6. Hicri 6. Asır Kırâat Âlimleri184

1.2.7. Hicri 7. Asır Kırâat Âlimleri201

1.2.8. Hicri 8. Asır Kırâat Âlimleri214

1.2.9. Hicri 9. Asır Kırâat Âlimleri231

1.2.10. Hicri 10. Asır Kırâat Âlimleri240

1.2.11. Hicri 11. Asır Kırâat Âlimleri.....	243
1.2.12. Hicri 12. Asır Kırâat Âlimleri.....	245
1.2.13. Hicri 13. Asır Kırâat Âlimleri.....	248
1.2.14. Hicri 14. Asır Kırâat Âlimleri.....	250
1.2.15. Hicri 15. Asır Kırâat Âlimleri.....	255
1.3. TDV İslâm Ansiklopedisi’ndeki Kırâat Maddelerinin Yazımında Kullanılan Kaynaklar	262
SONUÇ	274
KAYNAKLAR.....	276

GİRİŞ

Çalışmanın Konusu, Amacı ve Yöntemi

Kur'ân-ı Kerîm, Allah (c.c) tarafından Cebrail (a.s) vasıtasıyla Hz. Peygamber'e (s.a.s) 23 yılda peyderpey ve Arapça olarak indirilmiş bir kitaptır. Allah Resûlü'nden sahih senedle bize kadar gelen farklı vecihleri bizzat kendisi okumuş ya da okunmasını onaylamıştır. Bunun yanında Arap dilindeki edebî zenginlik ve lehçe farklılıklarından dolayı Kur'ân'ın bazı kelimelerinin telaffuzunda farklılıklar ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda Kur'ân-ı Kerîm'in farklı okuyuş şekillerini barındırması kırâat ilminin doğmasına sebep olmuştur.¹ Kaynaklar, Arap dilindeki lehçe farklılıkları ve bu dilin edebî zenginliği gibi özellikler sebebiyle Resûlullah'ın ifade ve onayıyla Kur'ân-ı Kerîm'in farklı kırâatlerle okunmasına izin verildiği bilgisini aktarmaktadır. Bunlar, o dönem içerisinde muhtelif kırâatlerin olduğunu bildirmekle beraber içeriğini ve sınırlarını ortaya koymamaktadır. Hz. Peygamber döneminde başlayan kırâat ihtilaflarıyla ilgili farklılıklar, tarihi süreçte gündemdeki yerini daima muhafaza etmiştir. Mesele üzerinde pek çok âlim müstakil eserler kaleme almıştır. Böylece kırâat sahasında zengin bir literatür teşekkül etmiştir. Sahanın pratik yönünün de bulunması sebebiyle kavram sözlükleri de bu külliyat çerçevesinde değerlendirilmektedir. *TDV İslâm Ansiklopedisi*'nin mevzuyla dair maddeleri, kırâat disiplininin birçok kavramını izah etmesi bakımından önem arz etmektedir. *TDV İslâm Ansiklopedisi*'nde kırâat

¹ Detaylar için bk. Abdülhamit Birışık, *Kırâat İlmi ve Tarihi*, (Bursa: Emin, 2004), 23-32; Abdurrahman Çetin, *Yedi Harf ve Kırâatler*, (İstanbul: Ensar, 2005), 198-204; Yaşar Akaslan, "Ashâb-ı Suffe'nin Kur'ân ve Kırâat Tarihine Katkıları", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 53 (2022), 761-768.

ilmine dair yer alan maddelerin tespiti ve incelenmesi konumuzu oluşturmaktadır.

Resûlullah döneminde Kur'ân-ı Kerîm'in bazı kelimelerinin telaffuzunda farklı okuyuş şekillerinin ortaya çıkması kırâat ilminin doğuşuna vesile olmuştur. Kırâat ilmiyle ilgili farklı uygulamalar ve araştırmalar tarih boyunca günümüze kadar süregelmiştir. Bu manada kırâat ilmiyle ilgili birçok eser telif edilmiştir. Bunlardan biri de genel anlamda birçok konunun işlendiği, geniş bir bilgi yelpazesine sahip olan aynı zamanda içinde kırâat birikimine dair bilgileri barındıran *TDV İslâm Ansiklopedisi*'dir.

Çalışmamıza kaynaklık eden *TDV İslâm Ansiklopedisi*'nin taranarak bünyesindeki kırâat muhtevalı maddelerin tespiti, bu alana dair ne kadar bilgiye yer verildiği, maddelerin konularına göre ayrılması ve içeriği hakkında bilgi aktarılması hedeflenmektedir. Ayrıca bu araştırma sayesinde söz konusu ansiklopedide yer bulan kırâat ilmiyle ilgili ıstılahlar, kırâat telifâtı ve âlimleri bir tez seviyesinde ele alınmış olacaktır. Aynı zamanda eserde yer alan kırâat maddelerinin tespitiyle ufak çaplı bir literatür oluşturmak ve bu ilimle ilgilenen araştırmacılara katkı sağlamak adına kısa bir sürede özet de olsa onların bazı bilgilere ulaşabilmelerini amaçlamaktadır.

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi'nde yer alan kırâat içerikli maddelerin tespiti ve incelenmesi çalışmamızın konusunu oluşturmaktadır. Bu alana dair ne kadar bilgiye yer verildiği, maddelerin konularına göre ayrılması ve içeriği hakkında bilgi aktarılması bir tez seviyesinde ele alınacaktır.

Çalışmamız tarama ve tespit niteliği arz etmektedir. Araştırmamıza konu olan eserin bütün ciltleri taranmak suretiyle kırâat ilmiyle ilgili

maddelerin tespiti yapılmıştır. Bu tespitler ışığında maddelerin bazıları kronolojik bazıları ise alfabetik şekilde sınıflandırılmıştır. Bu çerçevede kırâat ilmine dair incelenen âlimler kategorisi asırlara göre düzenlenmiş olup kronolojiktir. Kavramlar ve eserler ise alfabetiktir. Bu araştırmada *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*'nin hem basılı hâlden hem de internet sitesindeki dijital şeklinden istifade edilmiştir.

TARİHSEL VE KAVRAMSAL YÖNÜYLE ANSİKLOPEDİ

Günümüzde “ansiklopedi” adı altında birçok ansiklopedik eserler bulunmaktadır. “Ansiklopedi kavramı nedir?” “Ansiklopedik çalışmayla ne amaçlanmaktadır?” “Ansiklopedi eserleri geçmişte de telif edilmiş midir?” “Ansiklopedi yazım çalışmaları İslâm dünyasında nasıl başlamıştır?” gibi konulara açıklık getirmek için öncelikle “ansiklopedi” kavramına, ansiklopedik eserlerin tarihine ve özelde *TDV İslâm Ansiklopedisi*’ne değinilecektir.

1. “Ansiklopedi” Kavramı ve Ansiklopedik Eserlerin Tarihçesi

Latince kökenli olan *encyclopaédie* kavramı Yunanca “enkyklios paideia” kelimesinden gelmekte olup bu kelime “en” (içinde), “kyklios” (daire) ve “paideia” (öğrenim) sözcüklerinden oluşmaktadır.² Yunanca “enkyklios paideia” kavramı ise “bilgi dairesi, bilgi çemberi, genel eğitim ve öğretim” anlamlarına gelmektedir. Eski Yunan ve Roma’da bu kelime her bireyin öğrenmesi gereken genel bilgileri ifade etmekte ve bu bilgi dairesinin içine de yedi serbest sanat (gramer, retorik, diyalektik, aritmetik, geometri, astronomi ve mûsiki) girmektedir.³

Fransızcadan Türkçeye çevrilen “ansiklopedi” kelimesi, François Rabelias (ö. 1553) tarafından 1532’de Yunancadan Fransızcaya geçirilmiştir. Fransız diline geçtiğinde bu kelime, “bütün insan bilgilerini kapsayan eğitim” manasını taşımaktaydı.⁴ Bu kavram Avrupa’da 16. yüzyılda kullanılmaya başlanmış ve aynı zamanda bir kısım eserlere isim olarak verilmiştir. “Ansiklopedi” kavramı 16. yüzyılda pedagojik ve

² Ayhan Aykut, “Ansiklopedi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/217-227.

³ Aykut, “Ansiklopedi”, 3/217.

⁴ Kurul, *Meydan Larousse: Büyük Lügat ve Ansiklopedi*, (İstanbul: Meydan, 1979), 1/553-554.

felsefi eserlerde isim olarak kullanılırken, 17. yüzyılda daha kapsayıcı bir şekilde her çeşit bilgiyi içine alan eserler bağlamında kullanılmıştır.⁵ “Ansiklopedi” kelimesinin eserlerde başlık, hem bir yayın çeşidine ortak ad olarak kullanılmasına 18. yüzyılda rastlanmaktadır. Ayrıca bu kelimenin günümüzde içerdiği manada kullanılması 18. asrı bulmakla birlikte ansiklopedik eserlerin ortaya çıkma tarihi çok eski devirlere dayanmaktadır.⁶ Bu açıdan ansiklopedik eserlerin tarihî serüvenine değinme konusunda fayda mülahaza ediyoruz.

Öteden beri gündemdeki meseleleri ve ayrıca bilinen ilimleri bir araya toplama amacıyla ansiklopedik eserler telif edilegelmiştir. Uzun süre Avrupa’da ansiklopedik alanda yapılan çalışmaların kayda değer bir gelişme göstermediği söylenmektedir. *Enkyliospaideia* kavramı Rönesans Dönemi’nde “insan bilgilerinin hepsi” olarak anlam kazanmış, bütün bilgileri barındıran kaynak eser olarak tasavvur edilmiş ve sonuç itibarıyla geniş kapsamlı ansiklopedik eserlerin telifi gerçekleşmiştir. Rönesans Dönemi’nde yapılan ansiklopedik çalışmalara Çinlilerin 11995 ciltlik bir çalışması ve Almanların hazırladığı 167 cilt hacmindeki bir çalışma örnek olarak gösterilebilir.⁷ Orta Çağ’da ansiklopedik çalışmaların yapıldığı görülmekteyse de Orta Çağ süresince Batı’da ortaya çıkan ansiklopedik eserler, faydalı bölümler içermekle beraber çoğunlukla bugünkü manada ansiklopedi türünde sayılabilecek eserler değildir.⁸

Sonraki asırlarda özel bir eser türü olan ansiklopedi, Rönesans Dönemi’nde ve sonraki Aydınlanma Çağı’nda seçkin bir kitleye kaynak

⁵ Cemil Meriç, *Işık Doğudan Gelir*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2013), s. 22-23.

⁶ Aykut, “Ansiklopedi”, 3/217.

⁷ Rıdvan Yücel, *Yazılı Kültür-Dijital Kültür Bağlamında Mesajın Değişen Yapısı* (Örnek Olay: Ana Britannica Ansiklopedisi ile Ekşi Sözlük Karşılaştırması), (Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017), 121.

⁸ Aykut, “Ansiklopedi”, 3/218.

olmaktan çıkıp bireysel kitlelere hitap eden bir eser hâlini almıştır. İlahi düzenin yerini insan aklının ve bilimin aldığı bu süreçlerde “bilgi” ilerleme vasıtası olarak görülmüştür. Bilginin değerinin artması ve eğitimin yaygın hâle gelmesi sonucunda ansiklopedilerin yapısı, muhtevası ve hitap ettiği kesim farklılık göstermiştir. Sonraki süreçte ansiklopediler halk için yazılır hâle gelmiş basım imkânlarının artması sayesinde de ansiklopedi eserlerinin yayılması kolaylaşmıştır. Alfabetik olarak düzenlenmiş, sistemli bir hâle dönüştürülmüş ve sentezi yapılmış şekliyle ansiklopedi 16. ve 17. yüzyıllarda yaygınlık kazanmıştır.⁹

17. ve 18. yüzyılın ilk yarısında ansiklopedi eserlerinin yazımına zemin hazırlayan üç tür yayın grubu bulunmaktadır. Bunlardan birincisi insan zekasını ve tarihini tenkitçi bir biçimde ele alan “terkip eserleri”; ikincisi ilmî ve teknik bilgilere yer veren kâmuslar; üçüncüsü ise sanat ve hîrfetleri (el sanatları) ele alan monografilerdir.¹⁰

Ansiklopediler, sanayileşmenin başlamasıyla birlikte sosyal ve teknik bilgileri içine alan, aynı zamanda geleneklere karşı çıkan platform hâline gelmiş ve siyasi fikirleri aktaran bir araç olmuştur.

20. yüzyılda ansiklopedik eserler tüm dünyada bazıları taklitçi bazıları da kendinden sonrasını etkileyen nitelikli çalışmalar olarak hızlı bir şekilde artmaya başlamıştır. Yakın Çağ’ın başlarında yalnızca bilimsel olarak hazırlanan ansiklopediler 19. yüzyılın ortalarında bilginin artık kitlelere de yayılması düşüncesinden yola çıkılarak vasfını zamanla değiştirmiştir. Genel kapsamlı ansiklopediler ile uzmanlık alanlarında hazırlanmış ansiklopediler kategori olarak birbirinden ayrılmış ve bu

⁹ Kurul, *Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi*, Sunuş.

¹⁰ Meriç, *Işık Doğudan Gelir*, 27-28

eserler büyük ölçüde yaygınlık kazanmıştır.¹¹ Bu dönemde ansiklopediler halkın ve çocukların eğitiminde kullanılmaya başlanmış, daha fazla insanın daha kolay bir şekilde bilgiye ulaşma imkânını sağlamak maksadıyla telif edilmiştir.¹² Ansiklopedi eserleri bilginin toplumunda istifadesine sunulması amacıyla içeriğini basitleştirmeye ve günümüzdeki hâlini almaya başlamıştır.¹³

20. asırda ansiklopedik türü eserler artarak devam etmiştir. Batı dünyasında ansiklopedi çalışmaları büyük anlamda gelişme göstermiş, irili ufaklı pek çok eser yayımlanmıştır. Bunlardan biri de özellikle İslâm dünyası açısından önemli sayılabilecek bir konuma sahip olan *The Encyclopaedia of Islam*’ın (1913-1936, dört cilt, bir cilt ek) İngilizce, Almanca ve Fransızca olarak basımı gerçekleşmiştir.¹⁴

Anadolu’da ansiklopedi yazımı bir tür olarak 19. yüzyılın sonlarına doğru Ali Suavi’nin (ö. 1878) yarım kalan *Kâmûsü’l-‘ulûm ve’l-me‘ârif*’i ile başlamıştır. Bu çalışma tam anlamıyla bitirilememiş olsa da dört cildi tamamlanmış, beş cildi ise tamamlanamamış belli başlı dokuz ansiklopedik eser ile 20. yüzyıla girilmiştir. 20. yüzyılda Emrullah Efendi (ö. 1914) tarafından hazırlanmış olan *Muhîtu’l-me‘ârif* ilk genel konulu ansiklopedi olarak telif edilmiş fakat tamamlanamamıştır. Cumhuriyet döneminin ilk ansiklopedisi olan *Çocuk Ansiklopedisi*, aynı zamanda “ansiklopedi” kelimesini Türkçe eserler içerisinde ilk kullanan çalışmadır. Ansiklopedi yayımını 1940’lı yıllarda devlet de desteklemiştir. Bu tarihlerde Leiden’de yayımlanan *İslâm Ansiklopedisi*’nin 1988’lere kadar

¹¹ Zakir Avşar, “Toplumsal ve Siyasal Bir Proje: Ansiklopedi ve Ansiklopedizm”, *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 22 (Aralık 2014), 226.

¹² Nazan Uçak, “Türkiye’de Ansiklopedik Yayınlar ve 1980-1989 Yılları Arasında Yayımlanan Ansiklopedilerin Değerlendirilmesi”, (Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1989), 14.

¹³ Yücel, *Yazılı Kültür-Dijital Kültür Bağlamında Mesajın Değişen Yapısı*, 124.

¹⁴ Aykut, “Ansiklopedi”, 3/219.

süren tercümesini ve sahadaki uzmanların da katkısıyla telif edilen yarım kalmış *İslâm-Türk Ansiklopedisi*’ni görmekteyiz. 1961 yılında yayımlanan *Hayat Ansiklopedisi* halkın da istifade edebileceği genel ve kapsamlı bir ansiklopedi olmuştur. 1969’larda yayım sürecine başlanan *Meydan-Larousse* Türk ansiklopedi tarihinde önemli bir yere sahiptir. Ansiklopedilerin bu tarihten sonra yayımının çoğaldığı ve ticari anlamda gâyet başarılı çalışmalar yapıldığı görülmektedir. Türkiye’de ansiklopedilerin 20. yüzyılda sayıca arttığı, birçoğunun basım sürecinde yarım kaldığı, tamamlananların ise uzun bir süre zarfında yayımlandığı, önemli bir kısım çalışmaların ise tercüme ansiklopediler olduğu görülmektedir.¹⁵

2. Ansiklopedinin İslâm Dünyasındaki Yeri ve Yapılan Çalışmalar

Ansiklopedik eserlerin Batı’da duraksamaya girdiği bir dönemde İslâm âleminde bir çok kâmus ve ansiklopedik eser yazılmıştır.¹⁶ Ansiklopedik eserlerin İslâm dünyasındaki telifi ashâb ve tâbiîn ile ilgili biyografilerin yazımı ile başlamış daha sonraki süreçte bazı ilim, meslek ve sanat erbabı hakkında telif edilen biyografi çalışmalarıyla daha kapsamlı hâle gelmiştir. Bu tür çalışmaların şehirler, ülkeler, bölgeler, meslekler, kitaplar, canlılar, ıstılahlar gibi alanlara yayılmasıyla çeşitlilik artmıştır.¹⁷ Dinî ilimlerde 3. asır itibarıyla yaşanan gelişme ve tercüme faaliyetleri gibi sebeplerle kültür seviyesi yükselmiş, eser çalışmaları hız kazanmış ve bu çalışmalar neticesinde ansiklopedik eserler de ortaya çıkmıştır.¹⁸

¹⁵ Aykut, “Ansiklopedi”, 3/222-226.

¹⁶ Meriç, *Işık Doğudan Gelir*, 48.

¹⁷ Muhammed Abay, “Kur’ân ve Tefsire Dair Başvuru Kaynakları”, *TALİD*, 10/19 (2012), 424.

¹⁸ Aykut, “Ansiklopedi”, 3/219.

İslâm dünyasında ansiklopedik türde kaleme alınan eserler birçok ortak başlıklar içermektedir. Bunlar; *tabakât, tuhfe, tezkire, vefeyât, ahhâr, fehrese, menâkib, meşyaha, fihrist, ensâb, bernâmec, künâ, elkâb, ma'rife, meşâhir, ricâl, tarih, a'lâm, terâcim, a'yân* gibi başlıklar içerenler çoğunlukla biyografik; *kamûs, mu'cem, lûgat, keşşâf, ferheng* gibi isimler içerenler sözlük ve kavram eserlerdir. *el-Muhît, el-muğnî, el-câmî', el-mebsût, el-mecmû'* ve *el-külliyât* gibi isimler ise eserlerin kapsamını göstermektedir.¹⁹

Ansiklopedik eser çalışmaları ilerleyen süreçlerde de ilimleri tasnif eden genel ansiklopediler şeklinde artış göstermeye devam etmiştir. Genel konulu bu ansiklopediler 4. asır itibarıyla öne çıkmış ve bu tür çalışmalar uzun bir süre yenileri eklenerek devam etmiştir. Örneğin, Farabî'nin (ö. 339/950) *İhsâü'l-'ulûm*'u bu tür bir eserdir. Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) *İhyâu 'ulûmi'd-dîn* de felsefî ilimleri ele alan genel konulu ansiklopediler içerisinde sayılabilir.

İslâm dünyasında hicri 8. asır itibarıyla ansiklopedik eser çalışmaları hız kaybetmeye başlamıştır. Ancak, *tezkire, tabakât* veya *fehrese* türü eserlerde bir hareketlilik görülmektedir. Şerif el-Cürcânî'nin (ö. 816/1413) *Makâlîdü'l-'ulûm* adlı eseri bu döneme ait bir çalışma olarak zikredilebilir.²⁰

Osmanlı Dönemi'nde ilk ansiklopedik eserler el-Kazvînî'nin (ö. 682/1283) eserinden tercüme edilen *'Acaibü'l-mahlûkât* ile 15. yüzyılda Bedr-i Dîlşad (ö. 830/1427) tarafından hazırlanan *Murâdnâme*'dir. Katip Çelebî'nin (ö. 1067/1657) telif ettiği *Fezleke, Keşfü'z-zunûn* ve *Cihannümâ* ile Taşköprüzâde Ahmet Bey'in (ö. 968/1561) kaleme aldığı

¹⁹ Ahmet Özel, "İslam Dünyasında Ansiklopediler", *İslâm ve Klasik*, ed. Sami Erdem, (İstanbul: Klasik Yayınları, 2008), 383.

²⁰ Aykut, "Ansiklopedi", s. 221.

Şekâiku'n-Nu'mâniyye ve *Miftâhu's-sa'âde* de bu döneme ait ansiklopedi örnekleridir.²¹

19. asrın başlarında İslâm aleminde ansiklopedik alanda yapılan çalışmaların azaldığı, sonlarına doğru ise batıdaki ansiklopedik eserlerin etkisinde kalınarak bazı örnek çalışmaların ortaya çıktığı görülmektedir. 20. yüzyılda ise, ansiklopedik eserler İslâm dünyasında kısmen artış gösterse de kapsam ve içerik bakımından zengin, özgün ve devamlı oldukları söylenemez. Bu dönemde eserler daha çok tercüme edilerek ya da mevcut eserler örnek alınarak hazırlanmıştır. Ayrıca bu dönem içerisinde hazırlanan ansiklopedik çalışmalar arasında dinî ilimlere ait örnekler de mevcuttur. Misal olarak Kuveyt'te telif edilen *el-Mevsû'atü'l-fıkhiyye el-Kuveytiyye* adlı ansiklopedi eserini verebiliriz.²²

Birçok ilmi kapsayan genel çaplı ansiklopediler olduğu gibi özel bir alanı kapsayan veya konulu ansiklopediler de mevcuttur. Bu açıdan bakıldığında İslâmî ilimler alanında özel ya da konulu bir çok ansiklopedik eser bulunmaktadır.

Tedvin çalışmalarının yapıldığı dönemin başlarında telif edilen tefsir, hadis, nahiv ve siyer ilimleriyle ilgili kaynaklar ansiklopedik eser olarak sayılmazlar.²³ Tedvin döneminden sonraki süreçte ortaya çıkan tabakat türü eserler, ansiklopedik çalışmaların zeminini oluşturmuştur. İslâm dünyasında ansiklopedi alanında çalışma yapan araştırmacılar, ansiklopedi kavramının genel olarak Batı'daki şekliyle alakadar oldukları için dikkat çekmeseler de genel fıkıh kitapları ve fıkıh konularına göre

²¹ Sâlim Durukoğlu-Sevda Çetin, "Türkiye Türkçesi ile Yayımlanmış Ansiklopediler Kaynakçası Denemesi", *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, 4/8 (Şubat, 2016), 171.

²² Aykut, "Ansiklopedi", 3/222.

²³ Aykut, "Ansiklopedi", 3/219.

düzenlenen kapsamlı hadis külliyyatı bir tür sistemli ansiklopedik eser sayılabilirler.²⁴

Şer'î ilimlere dair birçok bazı hususlar göz önünde bulundurulmadığında ansiklopedi niteliği taşıyabilmektedir. Mezheplerle ilgili karşılaştırma yapılan “İlm-i Hilâf” eserleri bunlardan yalnızca biridir. Bazı eserler de grup çalışması sonucu ortaya çıkmıştır. *el-Fetâvâ el-Hindiye* (el-Fetâva'l-Âlemgîriyye) gibi eserler bu kapsamda değerlendirilmektedir.²⁵ Kur'ân ve sünneti anlama eksenli yapılan çalışmalar sonucu ortaya çıkan lügat eserleri de ansiklopedik eser türü olarak sayılabilir.²⁶ Anlaşıldığı üzere İslâm aleminde grup çalışması sonucu ortaya çıkmış ansiklopedik eserler söz konusudur.

Burada bahse konu olan İslâm aleminde grup çalışması sonucu ortaya çıkmış ansiklopedik eserlere örnek verilecektir.

3. TDV İslâm Ansiklopedisi

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı tarafından 1983 yılında kurulan İslâm Ansiklopedisi Genel Müdürlüğü'nün yaptığı çalışmalar sonucu ilk cildi 1988 yılında hazırlanmak suretiyle yayımlanmıştır. Ansiklopedi çalışmaları 1993 yılından itibaren İSAM (İslâm Araştırma Merkezi) bünyesinde devam etmiştir. İSAM tarafından hazırlanmaya devam eden TDV İslâm Ansiklopedisi 2013 yılı sonunda 44. cildinin, 2016 yılında ise iki ek cildin yayına girmesiyle birlikte tamamlanmıştır.²⁷

²⁴ Özel, “İslam Dünyasında Ansiklopediler”, 382.

²⁵ Vizaretü'l-Evkaf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, *el-Mevsû'atü'l-Fıkhiyye*, (Kuveyt, 1983), 1/51-52.

²⁶ Özel, “İslam Dünyasında Ansiklopediler”, 382.

²⁷ Tayyar Altıkulaç, “İsam Araştırmaları Merkezi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/44-46.

Görebildiğimiz kadarıyla *TDV İslâm Ansiklopedisi* İslâm dini, tarihi ve İslâm toplumlarına dair -bazı eksikleriyle birlikte- kapsamlı bir bilgi içeriğine sahip, güvenilir ve doğru²⁸ bilgi sunmaktadır. Ansiklopedi, dinî ilimlerin yanı sıra sosyal bilimlerin de farklı alanlarında yapılacak araştırmalara kaynaklık edebilecek nitelikte olduğu kabul edilmektedir.

TDV İslâm Ansiklopedisi farklı alanlar üzere çalışan, aynı zamanda İSAM bünyesinde çalışma yürüten ilim adamları ve araştırmacıların ortaya koyduğu ortak bir üründür. Birçok ilim dalında yürütülen akademik çalışmalara nitelik kazandırdığını düşündüğümüz ansiklopedi, telif ve redaksiyon aşamalarında çoğunluğu ülkemizden olmak üzere dünyanın çeşitli ülkelerinden alanında uzman iki bini aşkın ilim adamı ve araştırmacının desteğiyle otuz üç yıllık bir süreçte hazırlanmıştır.

TDV İslâm Ansiklopedisi internet ortamında da ücretsiz olarak yayımlanmıştır. Bu sayede ansiklopedi geniş bir kullanıcı kitlesi tarafından kolaylıkla ve verimli bir şekilde kullanılabilir.

²⁸ Ancak bazı maddelerde yanlış ve eksik bilgiler olduğunu da burada belirtmeliyiz. Bu bağlamda söz konusu maddelerin güncellenmesi önem arz etmektedir.

TDV İSLÂM ANSİKLOPEDİSİ'NDE YER ALAN KİRÂAT MADDELERİ

Bu bölümde *TDV İslâm Ansiklopedisi*'nde yapılan tarama sonucunda ulaşılan kırâat maddelerine sırasıyla kırâat ilmiyle ilgili kavramlar, kırâat ilmiyle ilgili eserler ve kırâat âlimleri olmak üzere üç başlık altında yer yerilmiştir.

Kırâat İlmiyle İlgili Kavramlar

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi'nde yer alan kırâat ilmiyle ilgili kavramlar bu başlık altında alfabetik sıraya göre ele alınmıştır.

1. el-Ahrufü's-Seb'a: “Kur'ân-ı Kerîm'in lafızları ve kırâati ile ilgili yedi vecih veya lehçe.”²⁹

el-Ahrufü's-seb'a (yedi harf) kırâat ilmini ilgilendirdiği gibi tefsir, İslâm hukuku, hadis, Arap dili, tasavvuf, kelâm gibi ilimlerin de konusu olmuş ve farklı yorumların ortaya çıkmasına sebep teşkil etmiştir. “Yedi harf”in mahiyetini anlamak ve ortaya çıkan hususları açıklamak için İslâm âlimleri gayret göstermişlerdir.

“Harf” kelimesinin çoğulu olan “Ahruf”, sözlükte “bir şeyin kenarı, üslup, yön, kırâat, lügat, lehçe” anlamlarına gelmektedir. Terim olarak ise “yedi harf”in içeriğini oluşturan okuyuş türlerini ifade etmektedir. Tamlamayı oluşturan seb'a (yedi) kelimesi ise gerçek anlamıyla yedi sayısını veya kinaye olarak çokluğu ifade etmektedir.

²⁹ Bu madde önce 1989 yılında 2. cildin 175-177. sayfalarında Suat Yıldırım tarafından yazılmış, Muhsin Demirci tarafından kaleme alınan yeni dijital versiyonu 23.01.2024 tarihinde yayımlanmıştır.

Kur'ân-ı Kerîm Arapça olarak in(diril)miştir. Arap dili, bünyesinde pek çok lehçe barındırmaktadır. Kur'ân'ın inzal olduğu toplum bunlardan yalnızca Kureyş lehçesini kullanmaktaydı. Bu sebeple ilk dönemlerde Kur'ân'ın hangi lehçeye göre okunacağı, ne şekilde telaffuz edileceği üzerinde ihtilaf vaki olmamıştır. Fakat Medine'ye hicretten sonra Kureyş lehçesinden başka lehçeler de kullanan kabileler, Hristiyanlar ve Yahudiler; Habeş, İran, Rum gibi farklı kökenlere sahip insanların Müslüman olmasıyla Kur'ân'ı okuma konusunda bazı sorunlar yaşanmıştır. Ortaya çıkan bu sorun, Kur'ân'ın diğer lehçelerle de okunabilmesi müsaadesiyle çözüme kavuşmuştur. Bu mevzuyla ilgili rivâyetler, Kur'ân'ın “yedi harf” üzere okunması müsaadesi etrafında ele alınmaktadır.³⁰

Hiz. Ömer'in sahâbeden Hişâm b. Hakîm'i Furkân sûresinden bir âyeti okurken işittiği ve bu okuyuşu yadırgadığı, namazı bitirince de ona “Bu âyeti bu şekilde sana kim okuttu?” diye sorduğunda Hişâm'ın ise “Bunu bana Allah Resûlü okuttu.” demesiyle onu tutup götürdüğü Hiz. Peygamber'in her ikisini dinleyip, “Muhakkak ki bu Kur'ân yedi harf üzere indirilmiştir, ondan kolayınıza geleni okuyunuz!” buyurduğu rivâyet edilmiştir.³¹

“Yedi harf”e dair aktarılan rivâyetlerin kırk altı olduğu kaydedilmektedir. “Yedi harf”e dair rivâyetler yalnızca Kur'ân'ın yedi harf üzere inzal olduğu gerçeğini vurgulamakta olup okunmasıyla ilgili kolaylığa dikkatleri çekmektedir. Fakat bu konu hakkındaki rivâyetler meselenin özünü yeterince açıklayamamaktadır. Mesele üzerinde âlimler farklı yorumlar yapmışlardır. Bir kısım âlimler “yedi harf”in Kur'ân'ın

³⁰ Müslim, “Salâtü'l-Müsâfirin”, 274; Ebû Dâvûd, “Vitr”, 22; Nesâî, “İftitâh”, 38.

³¹ Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm, *Fezâilü'l-Kur'ân*, nşr. Mervân el-Atıyye v.d. (Dimaşk, 1995), 334.

manasıyla ilgili olduğunu söyleyerek kastedilenin “nâsih, mensûh, mücmel, mübeyyen, umum, husus ve müfesser” ya da “emir, nehiy, dua, talep, haber, zecr ve istihbar” veya “va‘d, vaîd, tefsir, mutlak, mukayyed, te‘vil ve i‘rab” veyahut “muhkem, müteşâbih, helâl, haram, inşâ ve ihbar” gibi tefsir ilmini ilgilendiren kavramların ifade ettiği hususlar olduğunu belirtmişlerdir.³² Bazı âlimler “yedi harf”ten kastedilenin “yedi kırâat” olduğunu, bazıları ise yedi harfi “medlûlû müşkil manası müteşâbih yani onunla neyin kastedildiği anlaşılmayan bir kavramdır.” şeklinde tarif etmişlerdir.³³

“Yedi harf” ile ilgili başka yorumlar ve yaklaşımlar da bulunmaktadır. Bunları şöyle sıralayabiliriz: 1. Yedi harf, yedi Arap kabilesi tarafından kullanılan lehçedir. 2. Yedi harften maksat aynı anlama gelen farklı lafızların yedi vechidir. Başka bir ifadeyle eş anlamlı kelimelerin birbirinin yerine koyularak okunmasıdır. Mesela kaynaklara göre Enes b. Mâlik **قِيْلًا وَقَوْمٌ** (el-Müzzemmil 73/6) âyetini **وَأَصَوْبُ أَهْدَى، أَصَوْبُ،** şeklinde okumuş, itiraz vâki olduğunda da **أَهْدَى، أَصَوْبُ، أَقَوْمٌ** kelimelerinin aynı manaya geldiğini söylemiştir. 3. “Yedi harf” ile Kur’ân’ın şu yedi vechi kastedilmiştir: a) Harekesi değişip manası ve sûreti değişmeyen vecih. b) Harekesi de manası da değişen fakat sûreti değişmeyen vecih. c) Harfleri de sûreti de değişip ancak manası değişmeyen vecih. d) Kelimenin mana ve sûretinin değişmesiyle meydana gelen vecih. e) Takdim ve tehirle değişen vecih. f) Ziyade ve noksanlık sebebiyle söz konusu olan vecih. g) Aynı anlamı ifade ettiği için kelimelerin birbirinin yerine konulmasına gerçekleşen vecih.

³² Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi ‘u'l-beyân*, nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (Cîze: 2001), 1/64.

³³ Ebû Şâme el-Makdisî, *el-Mürşidü'l-vecîz*, nşr. Tayyar Altıkulaç (İstanbul: TDV Yayınları, 1975), 93.

İslâm âlimlerinin “yedi harf” ile ilgili olarak değerlendirdikleri diğer bir mesele yedi harf ruhsatının ne zaman sona erdiğiidir. Kaynaklarda aktarılan bilgiye göre bu hususla ilgili üç ayrı yaklaşım bulunmaktadır. 1. “Yedi harf” ruhsatı gerçekleşen son arzada neshedilmiştir. Buna göre her yıl ramazan ayında kendisine vahyedilen âyetlerin tamamını Cebrâîl ile karşılıklı olarak okuyan Hz. Peygamber vefat etmeden önceki son arzasında Cebrâîl’e Kur’ân-ı Kerîm’i baştan sona kadar okumuştur. Bu arzadan sonra Müslümanlar Kur’ân-ı Kerîm’i tek harf (lehçe, okuyuş) üzere okumuşlardır. 2. “Yedi harf” ruhsatı Hz. Osman döneminde kırâatte ve yazımda birliği sağlamak için gerçekleştirilen istinsah faaliyeti ile beraber ilga edilmiştir. Hz. Ebû Bekr’in halifelîği döneminde Kur’ân Zeyd b. Sâbit tarafından bir mushaf hâline getirildiğinde “yedi harf” üzere düzenlenmiştir. Çünkü o dönemde “yedi harf” ruhsatı devam etmektedir. Fakat Hz. Osman Müslümanlar arasında çıkan kırâat ihtilaflarını bitirmek amacıyla “yedi harf” ruhsatını sonlandırmış tek bir okunuş ve yazım biçimi geliştirmek istemiştir. 3. Bazı âlimlerin görüşüne göre “yedi harf” ruhsatı sonlandırılmamış olup hâlâ devam etmektedir. Ancak bu görüşü ortaya koyan âlimler bu ruhsat içerisinde yer alan vecihlerin tamamının mı yoksa bir kısmının mı devam ettiği hususunda ihtilaf etmişlerdir.

2. Besmele: “Rahman ve rahîm olan Allah’ın adıyla” anlamına gelen “Bismillahirrahmanirrahîm” cümlesinin adı.³⁴

Besmele Arapça’da bir isim veya mastardır. “Allah’ın adını anmak” anlamındaki tesmiye de besmele yerine kullanılmıştır. Türkçe’de “besmele çekmek”, “bismillah demek” deyimleri besmele okumak anlamına gelmektedir. “Eûzü besmele” de “Kovulmuş şeytanın şerrinden

³⁴ M. Uğur Derman, Mustafa İsmet Uzun, “Besmele”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/532-537.

Allah’a sığınırım.” anlamındaki “Eûzü billahi mineşşeytânirracîm” sözleriyle bismelenin ortak adıdır.

Farklı dinlerde besmeleye tekabül eden kelime ve tabirler bulunmaktadır. Hinduizm’de “om” lafzı bir nevi besmele gibi kullanılmaktadır. Yahudilik’te tanrı adı olan “Yahve” kelimesinin boş yere ağza alınması yasaklandığı için bismelenin karşılığı olan “ba-şem Yahve” (Yahve’nin adıyla) sözleri sadece “ba-şem” şeklinde kullanılmıştır. Hristiyanlık’ta ise besmeleye karşılık olabilecek ifade “baba, oğul ve kutsal ruh adıyla” sözleridir ki bütün dinî davranışların vazgeçilmez temel unsuru kabul edilmiştir. İslâm’dan önce Araplar işlerine bazan “bismi’l-Lât ve’l-Uzzâ” diye putlarının adıyla, bazan da “bismikellahümme” diye başlamışlardır. Bu âdet Şa’bî ve A’mes’in rivâyetlerine göre İslâmiyet’in ilk zamanlarında da devam etmiştir. Neml sûresindeki besmele âyeti (Neml 27/30) nâzil olduktan sonra besmele son şeklini almış, Resûlullah hayatının sonuna kadar bu ibareyi kullanmış, bismelenin yazıldığı ilk satıra başka hiçbir şeyin yazılmamasını da emretmiştir.

İslâm’da hem dünya hem de âhiretle ilgili her önemli işe besmele ile başlanması tavsiye edilmiştir. Resûlullah bir hadisinde, “Besmele ile başlanmayan her iş bereketsiz ve güdüktür.” buyurmuştur. Hz. Peygamber’in birçok iş münasebetiyle besmele çektiği ve besmeleyi tavsiye ettiği hadislerde rivâyet edilmiştir. Ayrıca belli başlı ibadetlerde ve hayvan kesimi esnasında besmele çekmenin gerekli olduğu da bilinmektedir. Müslüman bir kimse herhangi bir işe başlamadan önce besmele çekmekle, “Nefsim veya başka bir varlık adına değil Allah adına, O’nun rızası için ve O’nun izniyle başlıyorum” demek istemektedir.

3. Dârülkurrâ: “Kur’ân öğretilen ve hâfız yetiştirilen mekteplerin, kırâat tâlimi yapılan medrese veya bölümlerin genel adı.”³⁵

“Dârül-Kur’ân” veya “dârülkurrâ” terimi, “yer, mekân, ev” anlamına gelen “dâr” kelimesi ile “okuyan” anlamındaki “kârî” kelimesinin çoğulu olan “kurrâ” kelimesinden türetilmiştir. Bu terim, Kur’ân-ı Kerîm’in öğretildiği, bir bölümünün veya tamamının ezberletildiği ve kırâat vecihlerinin tâlim ettirildiği mektepler için kullanılmıştır.

Dârul-Kur’ân veya dârülkurrâlar, İslâm dünyasında Kur’ân öğretiminin yapıldığı özel okullardır. Bu mekteplerde Kur’ân’ın doğru okunması ve tefsiri gibi konular öğretilmiş, aynı zamanda hâfızlık eğitimi de verilmiştir. İlk olarak Hz. Peygamber döneminde Medine’de kurulan evlerde Kur’ân öğretimi yapılmaya başlanmıştır. Sonraki dönemlerde camilerin yanı sıra medreselerde de bu tür eğitim verilmiştir.

Dârul-Kur’ân veya dârülkurrâlar, çeşitli dönemlerde İslâm dünyasının farklı bölgelerinde yaygınlaşmıştır. Özellikle Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde bu tür mektepler önemli rol oynamıştır. Hâfızlık eğitimi verilirken farklı okuyuş tarzlarına (kırâat) da özel önem verilmiştir. Bu mekteplerde aynı zamanda diğer dini bilgiler de öğretilmiştir. Günümüzde ise bu tür mekteplerin sayısı azalmış olsa da özellikle Kur’ân kursları ve eğitim merkezleri gibi yerlerde Kur’ân öğretimi ve dinî ilimler üzerine eğitimler devam etmektedir.

4. Fâsıla: “Kırâat ilminde edebiyatta ve musikide kullanılan bir terim.”³⁶

³⁵ Nebi Bozkurt, “Dârülkurrâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/545-548.

³⁶ Çetin Topuzoğlu, “Fâsıla”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1995), 12/209-210.

Sözlükte “fâsıla” kelimesi Arapça “fasl” kökünden türetilmiş olup “ara, aralık, ayıran şey, bölme” gibi anlamlara gelmektedir. Bu terim, matematikte ve yazıda kullanılan tire (-) işaretiyle namaz tesbihinde otuz üçlü birimlerin arasını ayıran nişânelere de denilmektedir. Ayrıca, Kur’ân âyetlerinin son kelimesi ve içinde bulunduğu âyet ile bir sonraki âyeti birbirinden ayıran noktalar da “fâsıla” olarak isimlendirilmektedir.

Kur’ân âyetlerinin son kelimesine “fâsıla” denilmesinin sebebi, onun içinde bulunduğu âyetle takip eden âyeti birbirinden ayırmasıdır. Bu son harfe de “el-harfü’l-fâsıla” adı verilmektedir. Kırâat ilminde “fâsıla”, noktalama işaretlerinin olmadığı mushafların okunması sırasında cümlelerin başlangıçlarını ve sonlarını göstermek üzere yapılan bir düzenlemeyi ifade etmektedir. “Fâsıla”, Kur’ân âyetlerini bir arada tutarken, okuma esnasında cümlelerin anlamlı bir şekilde ayırt edilmesini sağlamaktadır.

“Fâsıla” terimi ilk olarak dilbilimci Sîbeveyhi (ö. 180/796) tarafından kullanılmış olup, Kur’ân ilminde bu terimin kaynağı, Kur’ân’da geçen “fussilet”, “fassalnâhu” ve “mufasssalât” gibi kelimelerdir. “Fâsıla”, kırâat ilminde âyetlerin başlangıçlarını ve sonlarını belirlemek amacıyla kullanılırken, aynı terim edebiyatta da kullanılmakta olup nesirde ve nazımda (arûz) farklı anlamlar taşımaktadır.

“Fâsıla”, Kur’ân’ın özgün bir öğretim yöntemi olan kırâatte önemli bir rol oynamaktadır. Süleyman b. Abdülkavî et-Tûfî, İbnü’s-Sâîğ ez-Zümürüddî, Rıdvân b. Muhammed el-Muhallelâtî, Muhammed el-Hasnâvî gibi çeşitli âlimler fâsıla üzerine çalışmalar yapmışlardır. Kırâat ilmindeki “fâsıla”, Kur’ân’ın ahengini ve anlam bütünlüğünü vurgulayarak Kur’ân’ın doğru bir şekilde okunmasına katkıda bulunmaktadır.

5. Hâfız: “Kur’ân-ı Kerîm’in tamamını ezberleyen kimse.”³⁷

Arapça’da “korumak, ezberlemek” anlamındaki hıfz kökünden türemiş bir sıfat olan hâfız (çoğulu huffâz) sözlükte “ezberleyen, koruyan” anlamına gelmekte olup Kur’ân-ı Kerîm’in tamamını ezberleyene “hâfız” denilmiştir. Kelime olarak Kur’ân’da sözlük anlamında birçok âyette yer almakta, üç âyette ise Allah’ın sıfatı olarak geçmektedir. Hz. Peygamber, hâfızları Abese sûresinde sözü edilen “sefere-i kirâm”a benzetmiş ve hâfızların cennette onlarla beraber olacağını müjdelemiştir.

“Hâfız” anlamında “hâmil” kelimesi de kullanılmıştır. Hz. Peygamber’den nakledilen bir rivâyette, Kur’ân’ı ezberledikten sonra unutmayan hâmil-i Kur’ân’a saygının dolaylı olarak Allah’a saygı demek olduğu ifade edilmektedir. Kelime çoğul anlamda “Hameletü’l-Kur’ân” olarak bazı hadislerde geçmektedir.

Hz. Peygamber’in sözlerinde Kur’ân’ın öğrenilmesi ve öğretilmesi teşvik edilmiştir. Bu rivâyetlerden birisi, “Sizin en hayırlınız Kur’ân’ı öğrenen ve öğreteninizdir.”³⁸ meâlindeki hadis rivâyetidir. Kur’ân eğitimiyle ilgili teşviklerin birçoğu onu sadece ezberlemeyi değil aynı zamanda manasını anlamayı ve gereğince amel etmeyi amaçlamaktadır. “Artık Kur’ân’dan kolayınıza geleni okuyun. Allah bilmektedir ki içinde hastalar bulunacak, bir kısmınız Allah’ın lutfunu (rızk) aramak üzere yeryüzünde dolaşacak, diğer bir kısmınız da Allah yolunda çarpışacaktır. O hâlde Kur’ân’dan kolayınıza gelenini okuyun”³⁹ meâlindeki âyetten de anlaşılacağı üzere Kur’ân-ı Kerîm’in tamamını ezberlemek farz

³⁷ Nebi Bozkurt, “Hâfız”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/74-78.

³⁸ Buhârî, “Fezâilü’l-Kur’ân”, 21; Ebû Dâvud, “Salât”, 349; Tirmizî, “Fezâilü’l-Kur’ân”, 15.

³⁹ el-Müzzemmil 73/20.

kılınmamıştır. Ancak her Müslümanın yeterli ölçüde âyet ezberlemesi namazın farzı olan kırâatin bir gereğidir.

Hiz. Peygamber'in ders halkasında bulunan sahâbîlerden kaçının Kur'ân'ın tamamını ezberlediği konusunda farklı rivâyetler bulunmaktadır. Buhârî'nin, ashâb-ı kirâmın kurrâsıyla ilgili aktardığı bir rivâyete göre "Hz. Peygamber, Kur'ân'ın dört kişiden alınmasını tavsiye etmiştir. Bunlar Abdullah b. Mes'ûd, Ebû Huzeyfe'nin mevlâsı Sâlim, Muâz b. Cebel ve Übey b. Kâ'b'dır."⁴⁰ Kaynaklar bu kişileri ashâbın hâfızları arasında zikretmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm'i cem etmenin farklı anlamlara geldiği konusunda değişik görüşler öne sürülmüştür. Bunlar arasında Kur'ân'ın farklı kırâatlerini bilme, onu hıfzetme ve yazılı metnini elinde bulundurma sayılabilir. Kastallânî (ö. 923/1517), "Hz. Peygamber dönemindeki dört hâfızın ismini kaydeden Enes rivâyetinde geçen "Kur'ân'ı cem etti." sözünü "hâfızasına yerleştirdi, ezberledi." şeklinde açıklamaktadır." İbn Sa'd'ın (ö. 230/845) Hz. Osman'ı tanıtırken naklettiği, "Onun namazda Kur'ân'ın tamamını ezbere okuduğuna dair üç ayrı rivâyette ezbere okuma işi 'hatm', 'kırâat' ve 'cem' kavramlarıyla ifade edilmiştir." Aynı müellifin, "Resûlullah zamanında Kur'ân'ı cem edenler" başlığı altında verdiği bilgilerden bu bölümde hâfız olanları kastettiği anlaşılmaktadır.

Hiz. Peygamber vefat ettikten sonra Kur'ân hıfzına olan ilgi artmıştır. Ebû Mûsâ el-Eş'arî, (ö. 42/662-63) Basra valisi olarak görev yaparken Halife Hiz. Ömer'e yazdığı bir mektupta Basra'da pek çok kişinin Kur'ân'ı hıfzettini bildirmiş, halife ise onlara maaş bağlanmasını istemiştir. Ebû Mûsâ el-Eş'arî, ertesi yıl hâfız sayısının arttığını haber verince Hiz. Ömer, "Onları kendi hallerine bırak! İnsanların Kur'ân'ı ezberlemekle meşgul

⁴⁰ Buhârî, "Fezâilü'l-Kur'ân", 8.

olurken onun hükümlerini öğrenmeyi ihmal etmelerinden kaygı duyuyorum.” diyerek hâfızlara maaş bağlamanın sakıncalı olacağı kanaatine vardığını belirtmiştir.⁴¹

6. Harf: “Dildeki seslerin yazı ve çizgi türü sembolleri için kullanılan terim.”⁴²

Müslümanlar, Kur’ân’ın Hz. Peygamber’e indirildiği şekliyle korunması, muhtevasının anlaşılıp uygulanması için olduğu kadar metnin de doğru telaffuz edilmesi için büyük çaba göstermiştir. Kur’ân’ın okunuşuna rahatlık, yumuşaklık ve manaya uygun bir tavır kazandırılması gibi estetik amaçların da göz önünde bulundurulduğu bu çalışmalar sayesinde genel olarak harflerin fonetik özelliklerinin belirlenmesi yanında, Kur’ân lafızlarının okunuşuna dair ulûmü’l-Kur’ân içinde başta “tecvidü’l-hurûf” olmak üzere çeşitli disiplinler geliştirilmiştir. Arapça’daki ع، ظ، ض، ذ، خ، ث gibi harflerin Arap olmayan diğer milletlerin alfabesinde bulunmaması, Kur’ân harflerine gerçek seslerini verebilmek için mehâric-i hurûfun tespit ve tâlimini zorunlu duruma getirmiş, ilk zamanlardan bu güne kadar sürdürülen Kur’ân öğretimine mehâric ve sıfât-ı hurûfun tâlimiyle başlanması gelenek hâlini almıştır.

Kur’ân lafızları yirmi dokuzu aslî, beşi fer‘î olan Arap harfleriyle seslendirilmektedir. Bu harfler, boğaz kısmından dudaklara kadar uzanan ses sisteminde mevcut “mahreç” veya “makta” denilen ses bölgelerinden doğmaktadır. Boğaz (halk), ağız boşluğu (cevf), dudaklar (şefeteyn), geniz (hayşum) ve dil (lisan) olmak üzere beş bölgede kümeleşen mahreçlerin

⁴¹ Abdülhay el-Kettânî, *et-Terâtîbü’l-idâriyye: Hz. Peygamber’in Yönetiminde Sosyal Hayat ve Kurumlar* trc. Ahmet Özel (İstanbul: İz Yayıncılık, 1990), 3/95.

⁴² Mehmet Ali Sarı, “Harf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/163-165.

sayısı Arap dilcilerinden Halîl b. Ahmed'e (ö. 175/791) göre on yedi olup Mekki b. Ebî Tâlib (ö. 437/1045) ve İbnü'l-Cezerî de bu görüşe katılmışlardır. Ağza doğru çıkış sırasına göre "hurûf-ı halk" denilen ا، ه، غ - خ، ع - ح، ع - خ، ع - خ harfleri boğaz bölgesinden, med harfleri ağız boşluğundan, و، ف، م، ب harfleri dudaklardan, gunneli harfler genizden çıkar. Dildeki on mahreçten, ağzın aldığı çok ince ve müşterek şekillenmeler sonucu dil kökünden itibaren ق - ك - ج، ش، ي - ت، ط - س، ص - ن - ر - ل - ض، د harfleri seslendirilir.

Hemzenin haricindeki aslî harflerin kendine mahsus ismi, resmi (sûreti, sembolü) ve müsemmâsı (sesi) vardır. Harfler isimleriyle anılmakta, resimleriyle yazılmakta, müsemmâlarıyla okunmaktadır. Sadece Kur'ân'da yirmi dokuz sûrenin başında yer alan ve "hurûf-ı mukattaa" adı verilen ق، ن، الم، طس، حم، ن، ق gibi harfler isimleriyle okunmaktadırlar. Hemzenin kendisine has bir resmi olmayıp yerine göre ايمان'da görüldüğü gibi elif ile يؤمن'de olduğu gibi vâv ile الخبء، دفء gibi yâ ile temsil olunmakta; bazı durumlarda ise kelimelerinde olduğu gibi sadece telaffuz edilimektedir ve yazıda görülmemektedir. Hemze için belirleyici bir işaret olarak ayn harfinin baş kısmı olan ع sembolünün kullanılması yeni yazı stiline ait bir uygulama olup eski metinlerde bulunmamaktadır.

Fer'î harfler, mütevâtir kırâatlerle fasih Arapça'da kullanılan ve resimleri olmayan ara seslerdir. Bunlar şu şekilde sıralanabilir: 1. Hemze-i müsehhhele. 2. Lâm-ı müfahhame. 3. Elif-i mümâle. 4. Sâd-ı müşemme. 5. Nûn-ı muhfât.

7. Hatim: “Kur’ân ilimleriyle hadis literatüründe kullanılan bir tabir.”⁴³

“Hatm” ve “hıtâm” sözlükte “örtmek, mühürlemek, bir şeyi tamamlayıp sonuna ulaşmak” gibi anlamlara gelmektedir. Kur’ân’ı baştan sona kadar yüzünden veya ezberden okuyarak bitirmeye hatim (hatim indirmek, hatmetmek) denilmiştir.

Kur’ân’ın, okunup anlaşılması ve gereğince uygulanıp hareket edilmesi amacıyla indirildiği şüphesizdir. Hz. Peygamber, Kur’ân okuyan ve onunla amel edenlerin gıpta edilmeye değer kimseler olduğunu, Kur’ân’ın okunan her harfine karşılık on sevap verileceğini, okuyanlar için Kur’ân’ın dünyada huzur kaynağı, âhirette de şefaathane olacağını bildirmiştir.⁴⁴ Kur’ân’ın, Müslümanlar nezdindeki değeri ve onun okunmasıyla ilgili emir ve teşvikler sebebiyledir ki ashâb-ı kirâm ve diğer nesiller Kur’ân okumayı, onunla iştigal etmeyi daima öncelemişlerdir. Ayrıca Hz. Peygamber, Kur’ân’ı tertip üzere okuyup hatim indirmeyi Allah’ın en çok sevdiği işlerden biri olarak nitelendirmiştir.

Hz. Peygamber ile Cebrâil’in her yıl ramazan ayında o zamana kadar nâzil olan âyet ve sûreleri karşılıklı okuyarak mukabele ettikleri ve bu şekilde hatim indirdikleri bilinmektedir.⁴⁵ Müslümanlar da genellikle ramazan ayında camilerde ve bazı evlerde Kur’ân okutup dinlemek kaydıyla hatim indirmeyi âdet edinmişlerdir. Hatim indirmenin belli zaman ve süresi yoktur. Hz. Peygamber’in bilhassa geceleri çokça Kur’ân okuduğu bilinmekteyse de nasıl bir tertiple okuduğuna ve eğer o ana kadar nâzil olan bütün âyetleri okuyor idiyse bunu ne kadar bir zaman içinde

⁴³ Abdurrahman Çetin, “Hatim”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/468-469.

⁴⁴ Buhârî, “Fezâilü’l-Kur’ân”, 17, 20.

⁴⁵ Buhârî, “Fezâilü’l-Kur’ân”, 7.

yaptığına dair kesin bir bilgi bulunmamakta, ancak, “Üç günden daha az bir zamanda Kur’ân’ı hatmeden kişi ne okuduğunu anlamamıştır.” dediği rivâyet edilmiştir.⁴⁶

8. Hurûf-ı Mukattaa: “Kur’ân’da yirmi dokuz sûrenin başında yer alan ve isimleriyle telaffuz edilen harflerin ortak adı.”⁴⁷

“Hurûf”, *harf* kelimesinin çoğulu olup “kesilmiş, ayrılmış” anlamındaki *mukattaa* kelimesi ile birlikte bir tamlama olmaktadır. “Mukattaa”, “kesmek, bir şeyi bütününden ayırmak” anlamına gelen kat kökünden türemiş bir sıfat olup sözü edilen harfler kelimeyi oluştururken harekeli hallerindeki gibi değil kendi isimleriyle okundukları için “bağımsız, ayrı harfler” anlamında “hurûf-ı mukattaa” olarak isimlendirilmiştir. Bu harflere aynı anlamda “hurûf-ı teheccî” adı da verilmiştir. Bu harfler, bazı sûrelerin başında yer almaktadır. Bunlara “elif lâm mîm”, “hâ mîm”, “tâ sîn” gibi örnekler verilebilir.

Hurûf-ı mukattaa’nın anlamı konusunda farklı görüşler vardır. Kimi âlimlere göre anlamları bilinmemekte ve sadece Allah tarafından bilinmektedir. Bazılarına göre ise Kur’ân’ın isimlerini veya yeminleri ifade etmektedir. İbn Teymiyye (ö. 652/1254) gibi bazı âlimler, hurûf-ı mukattaa’nın anlamını tefsir etmek gerektiğini savunmaktadır. Bazı âlimler ise bu harflerin Kur’ân’ın i‘câzını ve dikkati çekmeyi amaçladığını söylemektedirler. Ayrıca bazı âlimler, hurûf-ı mukattaa’nın ebced hesabıyla bazı tarihleri ifade ettiğini düşünmektedir.

Şîî tefsirlerinde ve sûfî düşüncesinde de hurûf-ı mukattaa’ya özel bir önem verilmiş, gizli anlamlar ve sembollerle ilişkilendirilmiştir. Özellikle

⁴⁶ İbn Mâce, “İkâmetü’s-Salât”, 178.

⁴⁷ M. Zeki Duman, Mustafa Altundağ, “Hurûf-ı Mukattaa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/401-408.

Muhyiddîn İbnü'l-Arabî (ö. 638/1240), bu harflerin farklı manalar taşıdığına ve derin anlamlar içerdiğine vurgu yapmaktadır.

Hurûf-ı mukattaa, Batılılar tarafından 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren üzerinde görüş beyan edilen bir konudur. Aloys Sprenger (ö. 1893) ve Régis Blachère (ö. 1973) gibi isimler, bu harfleri çeşitli şekillerde yorumlamışlardır. Ayrıca, hurûf-ı mukattaa hakkında en ilginç teorilerden birini Nöldeke (ö. 1930) öne sürmüştür. Ona göre bu harfler vahiy mahsulü değil, Kur'ân'ın cem edilmesi sırasında sahâbîlerin isimlerini ifade eden sembollerdir. Ancak bu görüş, daha sonraki yıllarda diğer görüşler tarafından eleştirilmiş ve savunulamaz bulunmuştur. Hans Bauer (ö. 1937) ise bu harfleri, ilgili sûrelerde geçen önemli kelimelerin kısaltmaları olarak değerlendirmiştir. Mesela “Yâ-sîn” harfleri, “İlyâs” kelimesine işaret etmektedir. Benzer şekilde başka harfler de farklı kelimeleri karşılamaktadır.

Bir diğer yoruma göre hurûf-ı mukattaa Kur'ân'daki sûrelerin isimlerinin kısaltmalarıdır. Örneğin, bazı harfler sûrenin adını temsil eder. Ancak bu yorum da bazı soru işaretleriyle çevrilmiştir. Diğer bir görüşe göre hurûf-ı mukattaa basitçe Arap alfabesinin harfleri olup sembolik bir anlam taşımamaktadırlar. Bu yaklaşıma göre bu harflerle ilgili anlam arayışlarına girmek gereksizdir.

9. İbdâl: “Arap dilinde ve kırâatlerde bazı kelimelerdeki harf değişimlerini belirten terim.”⁴⁸

İbdâl, terim olarak bir harfin telaffuz kolaylığı veya akıcılığı sağlamak amacıyla kelimenin anlamını hem de telaffuzunu etkilemeden harflerin birbirine dönüşmesini sağlamaktadır.

⁴⁸ Mehmet Ali Sarı, “İbdâl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/263-265.

İbdâl, “karşılık” anlamına gelen “bedel” kökünden türetilmiştir. Bir harfin yerine başka bir harfin getirilmesiyle gerçekleştirilmektedir. Arap dilindeki ses uyumunu, tınıyı ve akıcılığı sağlamak amacıyla kullanılmaktadır. Kelimenin anlamını değiştirmeden telaffuz kolaylığı sağlamaktadır. Ayrıca kavram genel olarak bir harfin mahreç veya sıfat açısından benzer bir harfe dönüştürülmesini ifade etmektedir.

10. İdgâm: “Mahreçleri aynı veya yakın olan harflerin yan yana gelmesiyle dilde ve kırâatte ortaya çıkan ağırlığın giderilmesi için uygulanan telaffuz biçimini ifade eden terim.”⁴⁹

Sözlükte “örtmek, kaplamak” anlamındaki “dagm” kökünden türeyen ve “bir şeyi diğer bir şeyin içine katmak, çiğnemenin yutmak, burnundan konuşmak” gibi anlamlara gelen idgâm “mahreç ve sıfatları aynı (misleyn) veya mahreçleri aynı, sıfatları ayrı (mütecâniseyn), yahut mahreç ve/veya sıfatları yakın (mütekâribeyn) olan iki harften ilkinin ikinciye katarak telaffuz etmek” manasında kullanılmaktadır. Söz konusu iki harften birincisine *müdgam*, ikincisine ise *müdgamün fîh* denilmektedir.

İdgâm iki ana başlık altında ele alınmaktadır: “İdgâm-ı kebîr” ve “İdgâm-ı sağîr”. *İdgâm-ı kebîr*, yan yana bulunan harflerin her ikisinin de harekeli olduğu durumlarda gerçekleşmektedir.

لَا أَبْرَحُ حَتَّىٰ ← لَا أَبْرَحَتَّىٰ، فِيهِ هُدًى ← فِيهِدًى ifadeleri bu duruma örnek teşkil etmektedir. İdgâm-ı kebîr, Kur’ân tilavetinde özellikle Ebû Amr b. Alâ (ö. 154/771) tarafından uygulanmıştır.

⁴⁹ Mehmet Ali Sarı, “İdgâm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/471-472.

İdgâm-ı sağîr, sâkin harf ile harekeli harfin bulunduğu kombinasyonları içermektedir. Örneğin, İz (إِذْ). Kendisinden sonra altı harften biri ص, س, ز, د, ج, ت bulunursa idgâm meydana gelmektedir: إِذَّخَلْتُ، إِسْمِعْتُمُوهُ، إِصْرَفْنَا، انْتَبِرْ، اجْعَلْ، إِدْخَلْتُ gibi.

11. İhfâ: “Bir tecvîd terimi.”⁵⁰

İhfâ, “hafâ” (hufye) kökünden türeyen ve “gizli olmak” anlamına gelen bir terimdir. Tecvîd ilminde ise sâkin nûn veya tenvini şeddeleme yapmaksızın gunne sesini koruyarak izhârla idgâm arasında bir sesle okumak şeklinde anlaşılmıştır. Bu durum, tenvin veya sâkin “nûn”dan sonra ت, ث, ج, د, ذ, ز, س, ش, ص, ض, ط, ظ, ف, ق, ك harflerinden birinin bulunması durumunda ortaya çıkmaktadır. Bu ihfâ, dilin “nûn”un zâtî mahrecinden ayrılarak gunne ile icrâ edilmesiyle gerçekleşmektedir.

“Sâkin nûn” ve “tenvin” ihfâ harflerinden önce gelirse, ihfâ edilmesinin gerekçesi olarak “nûn”un bu harflere idgâm edecek kadar yakın, izhâr edecek kadar uzak olmaması gösterilmektedir. Kırâat-ı aşere imamlarından Ebû Ca‘fer el-Kârî (ö. 130/747-48), “hâ” ve “ğayn”ı da ihfâ harflerinden saymış ve örneğin هَلْ مِنْ خَالِقٍ غَيْرُ اللَّهِ gibi yerlerde sâkin nûn ve tenvini ihfâ ederek okumuştur.

Sâkin “mîm”den sonra bâ harfî geldiğinde çoğunluk bu “mîm”i de ihfâ ederek (dudaklar tam bastırılmadan) okuduğundan buna “dudak ihfâsı” denilmektedir.

رَبَّهُمْ تَرْمِيهِمْ بِحَجَارَةٍ gibi.

⁵⁰ Abdurrahman Çetin, “İhfâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/532.

İhfâ, genel tanım kapsamında harekenin ihfâsından da bahsetmektedir. Bu ihfâ, Kur’ân’daki bazı kelimelerde belli harflere ait hareketlerin tam olarak belirtilmeksizin okunmasını içermektedir. Bu tür bir ihfâ için “ihtilâs” terimi de kullanılmıştır. لَا تَأْمَنَّا ifadesindeki birinci “nûn”un hafif bir sesle ötreli olarak, يَنْفَعُ ve يَرْضَهُ kelimelerindeki “hâ”ların kesre ve dammelerinin hafifçe belirtilerek okunması bu çeşit ihfânın örnekleridir.

12. İklâb: “Tecvîd terimi.”⁵¹

İklâb, “döndürmek, çevirmek, altını üstüne getirmek” anlamlarına gelen tecvîd terimi olarak kullanılmaktadır. Bu terim, “bâ” harfinin önündeki sâkin nûn veya tenvin durumunda idgâm yapılmaksızın “mîm” harfine dönüşmesini ifade etmektedir. Örneğin, sâkin “nûn” veya tenvin hâlis “mîm” olarak okunmaktadır. Sâkin “nûn”un “bâ” ile aynı kelime içinde veya ayrı kelimedede olması sonucu değiştirmemektedir.

İklâbın sebebi, sâkin “nûn” ile “bâ” harfinin mahreçlerinin idgâm için çok yakın, izhâr için ise çok uzak olmamasıdır. Bu nedenle iklâb uygulaması, sâkin “nûn” ile “bâ” harfinin mahreç uyumsuzluğundan kaynaklanmaktadır. İklâbı kırâat imamları ittifakla uygulamıştır.

Maklûb “mîm”in okunuşunda ihtilaf olmasına rağmen, genellikle İslâm dünyasında iklâb, maklûb “mîm”in ihfâ edilmesi şeklinde uygulanmaktadır. Ancak Türkiye ve bazı ülkelerde İbnü’l-Cezerî’ye göre izhâr ile okunmaktadır.

⁵¹ Ahmet Madazlı, “İklâb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/27.

13. İmâle: “Fethada ve onu takip eden elifte ortaya çıkan telaffuz değişikliği anlamında dil ve kırâat terimi.”⁵²

Sözlükte “imâle”, Arapça kökenli bir terim olup “bir şeyi bir tarafa doğru eğmek, yatırmak, meylettirmek” anlamına gelmektedir. Kırâat ilminde ise “fethayı kesreye ve elifi yâ’ya meylettirerek seslendirmek” manasında kullanılmaktadır. Arapça’da aslolan fethalı harfî ağzı açarak telaffuz etmektir.

“İmâle”, farklı Arap lehçelerinde farklı yoğunluklarda bulunmaktadır. Kureyş fonetiği dâhilinde Hicaz lehçesinde genellikle imâle bulunmazken, Temîm, Esed, Kays Aylân gibi kabilelerde ve Necid bölgesinde daha yaygındır. Bu ses değişiklikleri, kırâatlerde rivâyetlerle korunmuş ve belirginleştirilmiştir. Farklı kırâat imamı imamları imâle konusunda farklı uygulamalar yapmışlardır.

“İmâle” dilde ve kırâatte bir tını ve uyum güzelliği sağlamak amacıyla kullanılan bir fonetik özelliktir. Zorunlu olmamakla birlikte, farklı uygulamaları barındırmakta ve dilbilgisi ve kırâat alanında ilgi çekmiş, çeşitli eserlere konu olmuştur. Bu meseleyle ilgili olarak Arap dili ve kırâat alanında birçok çalışma yapılmıştır.

14. İstiâze: “Kötülüklerden Allah’a sığınıp O’ndan yardım isteme anlamında bir terim.”⁵³

“İstiâze”, sözlükte “sığınmak, korunmak” anlamındaki avz (ıyâz, meâz) ile aynı kökten türemektedir. Terim olarak kötülüklerden korunabilmek için Allah’ın yardım ve himayesini istemeyi ifade etmektedir. Bunun için “eûzü, maazallah” (Allah’a sığınırım),

⁵² Mehmet Ali Sarı, “İmâle”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 7/104-105.

⁵³ Muhsin Demirci, “İstiâze”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/318-319.

“neûzübillah” (Allah’a sığınırız) ibareleri kullanılmaktadır. Aynı kökten türeyen “taavvüz” de istiâze anlamındadır. Kur’ân’da istiâze Allah lafzı ile 7, rab ile 8, rahman ismi ve cin kelimesiyle birer defa olmak üzere 17 âyette geçmektedir. Hadislerde de istiâze konusuna genişçe yer verilmiştir. Nesâî *es-Sünen*’inde istiâzeyle alakalı olarak Hz. Peygamber’den 111 hadis nakletmiştir.

Kırâat imamlarının ve fakihlerin çoğuna göre istiâze cümlesi, “eûzü billahi mine’ş-şeytâni’r-racîm”dir. Ancak “eûzü billahi’s-semî’l-alîmi mine’ş-şeytâni’r-racîm” şeklinde de kırâate başlamak câiz görülmüş, bilhassa sabah namazının peşinden yapılan tilâvetlerde bu istiâze bazı İslâm ülkelerinde geleneğe dönüşmüştür. Bu geleneğin şekillenmesinde, sabah vakitlerinde Haşr sûresinin son üç âyetini sözü edilen istiâze ile başlayarak okumanın fazileti hakkında rivâyet edilen hadisin etkili olduğu söylenmektedir.

“Kur’ân okuyacağın zaman kovulmuş şeytandan Allah’a sığın!”⁵⁴ âyetinde geçen emirden vücûb hükmünü çıkaranlar olsa da âlimlerin çoğunluğu bunun müstehap olduğu görüşündedir. Kırâat esnasında oluşabilecek hatalardan Allah’a sığınma arzusu da bunu gerektirmektedir. Namaz dışında Kur’ân okunurken dinleyen varsa istiâzenin âşikâre yapılması gerekmektedir. Çünkü bu durum kırâatin sesli olacağının ilân edilmesi anlamını taşımaktadır. Namazda istiâze Hanefî ve Hanbelî mezheplerine göre birinci rekâtta, Şâfî mezhebine göre ise her rekâtta sünnettir. Mâlikî mezhebi ise bunu farz namazlarda mekruh görmekle birlikte nâfile namazlarda gizli okunması kaydıyla sünnet kabul etmişlerdir. Cemaatle kılınan namazlarda imama uyan kişinin istiâzede bulunması gerekmediği söylenmektedir. Zira istiâze, namaz için değil

⁵⁴ en-Nahl 16/98.

Kur’ân okumak içindir. Şâfiî’nin, âşikâre okunan namazlarda istiâzenin sesli ve sessiz olarak iki şekilde yapılabileceğini söylemesine karşılık Ebû Hanîfe ve Ahmed b. Hanbel sessiz okunmasını tercih etmişlerdir.

15. İzhâr: “Bir tecvîd terimi.”⁵⁵

İzhâr, “ortaya çıkmak” anlamına gelen “zuhur” kökünden türemiş bir terimdir ve “bir şeyi açıklamak, ortaya çıkarmak, açıktan okumak” anlamlarına gelmektedir. Tecvîd ilminde sâkin “nûn” veya tenviden sonra ه، غ، ع، خ، ح، أ harflerinden biri gelirse, sâkin “nûn” veya tenvin idgâm, iklâb veya ihfâ edilmeden izhârla okunmaktadır. عَلِيمًا حَكِيمًا gibi. Bu izhârın sebebi, sâkin “nûn” veya tenvin ile izhâr harflerinin mahreçlerinin birbirine olan uzaklığıdır.

Ebû Ca’fer خ ve غ harflerini ihfâ harflerinden saydığı için bu iki harften önceki sâkin nûn veya tenvin de ihfâ ederek okunmaktadır.

Sâkin “mîm” de “bâ” ve “mîm” harfi dışındaki harfler önünde bulunduğu izhârla okunmakta ve buna “izhâr-ı şefevî” denilmektedir. İzhâr uygulanırken gerek sâkin nûn gerekse sâkin “mîm” ile ilgili gunneler belirtilmelidir.

Harf-i târif olan “lâm”dan sonra kamerî harflerden (أ، ب، ج، ح، خ،) biri bulunduğu bu lâm da izhâr edilmekte ve bu tür izhâra “izhâr-ı kameriyye” adı verilmektedir.

16. Kırâat: “Kur’ân-ı Kerîm’in okunuş keyfiyeti, kırâat âlimlerine nispet edilen okuyuşlar, bunlarla ilgili ilim dalı.”⁵⁶

⁵⁵ Abdurrahman Çetin, “İzhar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/506.

⁵⁶ Abdulhamit Birişik, “Kırâat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/426-433.

Kırâat sözlükte “tilâvet etmek, okumak, telaffuz etmek” anlamında mastar; “sesli veya sessiz, nağmeli veya nağmesiz okuma, tilâvet etme anlamında bir isimdir. Kırâat kelimesi Kur’ân’da yer almamakla birlikte “tilâvet” manasını içeren fiil kalıplarında ve mastar olarak birçok yerde geçmektedir. Kur’ân ilimleri terimi olarak kırâat farklı şekillerde tanımlanmıştır. Kavramı Râgıb el-İsfahânî, “Tertilde harf ve kelimeleri birbirine katmaya denir.” şeklinde tanımlarken Taşköprizâde (ö. 968/1561), “Mütevâtir ihtilaf vecihleri bakımından Allah kelâmı olan Kur’ân-ı Kerîm’in nazmının şekillerinden bahseden bir ilim dalıdır.” diye tarif etmektedir. İbnü’l-Cezerî’nin, “Kur’ân kelimelerinin nasıl okunacağını ve râvîlerine nispet etmek suretiyle bu kelimeler üzerindeki farklı okuyuşları konu edinen bir ilimdir.” şeklindeki tanımı daha kapsayıcıdır. Kırâat imamlarından her birinin tercih ettiği okuyuşlar için de kırâat terimi kullanılmıştır.

Kırâat ilminin “kurrâ, kârî, mukrî, mübtedî, müntehî, mütevassıt, râvî, rivâyet, tarîk, vecih” gibi terimleri bu ilmi öğreten, öğrenen ve nakledenler hakkında ilgili eserlerde sıkça kullanılmaktadır. İlk dönemde ashâbın Kur’ân kırâati konusunda geniş bilgisi olanları *kurrâ* diye anılmıştır.

Kırâat ilmi, Dinî ilimler arasında ortaya çıkış zamanı ve önemi bakımından önceliğe sahiptir. Çünkü Hz. Peygamber inen âyetleri özenle okuyor ve hemen ashâbına aktarıyor, ondan öğrenenler de bu okuyuşları başkalarına naklediyordu. Kur’ân’ın hem Resûlullah hem de ümmeti tarafından en doğru ve en güzel şekilde okunması onun bir emridir. “Ağır ağır ve dikkatlice okumak” anlamına gelen “tertîl” kelimesinin yer aldığı âyetler (el-Furkân 25/32; el-Müzzemmil 73/4) kırâat ilminin temelini oluşturmaktadır. Hz. Peygamber, Kur’ân’ı, tebliğ vazifesinin gereği olarak

dinleyenin rahatça anlayacağı bir tarzda ağır ağır okumuş ve çoğunlukla her âyetin sonunda vakfetmiştir.⁵⁷

Kırâat ilminin ana konularından olan ve okumayı kolaylaştırmayı amaçlayan “yedi harf” ruhsatı kırâat farklılıklarına önemli bir dayanak olmuştur. Sahâbe, Hz. Peygamber’in vefatından sonra da Kur’ân kırâatine önem vermiş, farklı okuyuşları ve rivâyetleri muhafaza etmiştir. Kur’ân âyetlerinin Hz. Ebû Bekr döneminde iki kapak arasında toplanması ve Hz. Osman zamanında bu Mushaf’ın çoğaltılması çalışmalarında Kur’ân ve kırâat bilgisine sahip olan bu sahâbilerden faydalanılmıştır.

Ashâbın üzerinde icmâ ettiği Hz. Osman mushafları kısa sürede bütün İslâm coğrafyasına yayılmış ve bu mushafların gönderildiği şehirler olmak üzere kırâat ilmi merkezleri doğmuştur. Kırâat ilmi alanında yazılan eserlerin 70/689 veya 80/699 yıllarına kadar gitmesi, kırâat âlimlerinin çoğunun tâbiînden olması bu ilmin kısa bir sürede aldığı mesafeyi göstermesi bakımından önemlidir. Hicrî ilk 3 asırda Mekke, Medine, Basra, Kûfe, Şam gibi merkezlerde yoğunlaşan kırâat çalışmaları, daha sonra yapılan fetihler ve yürütülen İslâmlaştırma faaliyetleri sayesinde Mısır, Kuzey Afrika, İran, Endülüs, Anadolu ve Orta Asya’ya kadar yayılmıştır. Bu merkezlerde bulunan kırâat âlimleri gerek kelimeler gerekse med, kasr, tahfif, imâle, idgâm gibi telaffuz keyfiyetleriyle ilgili çeşitli okuyuşları farklı hocalardan alırken bunlar arasında kendi tercihlerini ortaya koymuşlar, bu tercihleriyle ortaya çıkan okuyuşlarını öğretmeye başlamışlardır. Sahih rivâyet ve okuyuşlar arasında tercihleri bulunan âlimlerin sayısı önceleri bir hayli fazla iken zamanla insanlar bunlardan bazıları üzerinde yoğunlaşmış, böylece ilk kırâat ekolleri ortaya çıkmıştır. İlk yazılan eserler ve yapılan rivâyet ve kırâat tâlimi

⁵⁷ Buhârî, “Fezâilü’l-Kur’ân”, 29, 30.

çalışmalarına bakıldığında kendi içinde tutarlılığı olan kırâatlerin sayısının otuzu aştığı görülmektedir. Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm (ö. 224/838) kırâate dair kitabında meşhur yedi kırâatin yanında yirmi beş, Cehdamî ve İbn Cerîr et-Taberî ise eserlerinde yirmi kırâati toplamışlardır. İbn Mücâhid (ö. 324/936), *Kitâbü's-Seb'a* adlı eseriyle kırâat ilminin tarihinde bir dönüm noktası oluşturmuştur. Mekke'de İbn Kesîr, Medine'de Nâfi' b. Abdirrahman, Kûfe'de Âsım b. Behdele, Hamza b. Habîb ve Kisâî, Şam'da İbn Âmir ve Basra'da Ebû Amr b. Alâ'nın kırâatinden meydana gelen bu sistem ilgiyle karşılanmış ve kabul görmüştür. Kırâat ilmi, önemli bir kırâat merkezi hâline gelen ve Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebû Amr ed-Dânî, Kâsım b. Fîrruh eş-Şâtıbî gibi önemli kırâatçiler yetiştiren Mağrib ve Endülüs'e 10. yüzyılın sonlarına doğru Ahmed b. Muhammed et-Talemenkî (ö. 429/1037) tarafından sokulmuştur. ed-Dânî yedi kırâat (kırâat-ı seb'a) konusunda İbn Mücâhid'in (ö. 324/936) tercihlerini benimsemiş ve eserleri İslâm coğrafyasında yedi kırâat öğretiminde esas kabul edilmiştir. Şâtıbî'nin manzum eseri *Hırzû'l-emânî* ise kırâat öğretiminin vazgeçilmez eserleri arasında yerini almıştır. İbn Mihrân en-Nîsâbûrî (ö. 381/992), on kırâate (aşere) dair *el-Gâye fi'l-kırââtî'l-aşr* adlı eseriyle onlu sistemi ilk ortaya koyan müelliftir. Enderâbî (ö. 470/1077) *Kırââtü'l-kurrâi'l-ma'rûfîn bi rivâyâtî'r-ruvâtî'l-meşhûrîn* ve Ebû'l-Alâ el-Hemedânî (ö. 569/1173) *Gâyetü'l-ihhtisâr fi'l-kırââtî'l-aşr* adlı eserlerinde aynı metodu takip ederek on kırâati rivâyetleri ve tarîkleriyle beraber tanıtmışlardır. Ancak bu sistem kırâat öğretiminde kabul görmemiştir. Onlu tasnifi kırâat öğretiminde bir tarîk hâline getiren müellif İbnü'l-Cezerî'dir. Onun *en-Neşr*, *Tayyibetü'n-neşr*, *Takrîbü'n-neşr* gibi eserleriyle kırâat tedrisinde seb'a tarîkinin yerini aşere almıştır. İlk zamanlar Mısır ve Osmanlı topraklarıyla Orta Asya'nın bazı kısımlarında etkin olan onlu sistem Endülüs'ün İslâm hâkimiyetinden

çıkmasıyla bütün İslâm âlemine yerleşmiştir. Bugün İslâm ülkelerinde kırâat ilminin aşere ölçüsünde öğretimi devam etmekle birlikte Nâfi‘ kırâatinin Verş rivâyeti Kuzey Afrika’da, Ebû Amr kırâati Sudan ve civarında, Âsım kırâatinin Hafs rivâyeti de İslâm dünyasının geri kalan kısmında yaygın olarak okunmaktadır.

Kırâat İmamları. **1.** Nâfi‘ b. Abdirrahman el-Leysî (ö. 169/785). **2.** Ebû Ma‘bed Abdullah b. Kesîr (ö. 120/738). **3.** Ebû Amr b. Alâ el-Basrî (ö. 154/771). **4.** Abdullah b. Âmir el-Yahsubî (ö. 118/736). **5.** Âsım b. Behdele (ö. 127/745). **6.** Hamza b. Habîb (ö. 156/773). **7.** Ali b. Hamza el-Kisâî (ö. 189/805). **8.** Ebû Ca‘fer Yezîd b. Ka‘kâ‘ el-Kârî (ö. 130/747-48). **9.** Ya‘kûb el-Hadramî (ö. 205/821). **10.** Halef b. Hişâm el-Bezzâr (ö. 229/844). Bu on imamdan başka dört imamın ilâvesiyle oluşturulan on dörtlü sistem içinde yer alan imamlar ise şunlardır: Hasan-ı Basrî (ö. 110/728), İbn Muhaysın (ö. 123/741), A‘meş (ö. 148/765) ve Yahyâ b. Mübârek el-Yezîdî (ö. 202/817).

Kırâat imamlarının büyük çoğunluğunun 1/7. ve 2/8. yüzyıllarda yaşaması, bazılarının ashopla görüşmesi ve Mekke, Medine, Kûfe, Basra, Şam gibi çok sayıda sahâbînin yaşadığı merkezlerde bulunması ve kendilerinden sonra kırâatleri yazılı hâle gelinceye kadar hadis ilmindeki tevâtür şartına uygun olarak çok sayıda râvî tarafından nakledilmiş olması kırâatlerine olan güveni arttırmış, âdeta kırâatleri üzerinde sükûtî tevâtür ve icmâ gerçekleşmiştir. Bu hususu ve buna benzer diğer hususları değerlendiren âlimlerin çoğu yedi kırâatin mütevâtir olduğunu söylemiştir.

Kırâat ilminde *sahih* terimi genellikle iki anlamda kullanılmıştır. Birinci anlama göre muttasıl ve güvenilir bir senedle Hz. Peygamber’e ulaşan, Hz. Osman’ın çoğaltıp büyük şehirlere gönderdiği mushaflardan birine takdiren de olsa uyan, yine bir vecihle de olsa Arap diline uygun

düşen kırâatler âlimlerin ittifakıyla sahihtir. Hz. Osman'ın mushafları arasında sayıları az da olsa farklı yazılan kelimelerin bulunması ve “ملك” “الصلحات” kelimelerinde görüldüğü üzere elifsiz yazıldıkları hâlde elif takdir edilerek “مالك، الصالحات” diye okunabilmesi gibi hususlar sebebiyle mushaflardan birine -takdiren de olsa- kırâat vechinin uyması sıhhatinin şartlarından biri kabul edilmiştir. Kırâatin bir vecihle de olsa Arap diline uygun düşmesine gelince, bir kırâat diğer iki şartı taşımak kaydıyla Arap kabilelerinin herhangi birinin lehçesine veya nahiv vecihlerinden herhangi birine uyuyorsa ister fasih ister efsah olsun, ittifak veya ihtilaf edilen türden bulunsun sahih kabul edilmiştir. Sahih teriminin kullanıldığı ikinci anlama göre güvenilir muttasıl sened ve Arap diline uygunluk şartlarını taşıdıkları hâlde Hz. Osman'ın mushaflarına uymayan kırâatler de sahih kabul edilmiştir. Ancak üzerinde icmâ edilen mushaflara uymadıkları için bu tür kırâatlerin okunması câiz görülmemiştir.

Sıhhat şartlarından en az birini taşımayan kırâat şâz kabul edilmiştir. Şâz kırâatlerin kendi içlerinde dereceleri vardır. Arap diline uygunluk şartının eksik olması veya mushaflardan birine uymaması durumunda kırâat yedi harf ruhsatı göz önünde bulundurularak bazı maksatlar için kullanılabilir. Ancak muttasıl sened şartını taşımayan kırâat uydurma (mevzû) durumuna düşeceğinden terkedilir. Mushaflara ve Arap diline uygunluk şartını taşıdığı hâlde senedindeki ricâli sika olmayan kırâatler için de şâz tanımlaması yapılmıştır.

Hiçbir geçerliliği olmadığı hâlde uydurma bir senedle birilerine nispet edilerek nakledilen kırâatler ki bunların en meşhur örneklerini Ebü'l-Fazl Muhammed b. Ca'fer el-Huzâî'nin (ö. 408/1017) Ebû Hanîfe'ye nispet ederek bir araya getirdiği kırâatler oluşturur. Ebü'l-Kâsım el-Hüzeli (ö. 465/1073) ve başkalarının da rivâyet ettiği bu kırâatler

içinde yer alan en bâriz örnek, “Kulları içinde ancak âlimler Allah’tan - gereğince- korkar.” (Fâtır 35/28) meâlindeki âyette yer alan الله lafzının fâil yapılarak merfû okunması ve Allah’ın âlimlerden korktuğunun ifade edilmesidir.

17. Med: “Harfin sesinin harekesi yönünde uzatılmasını ifade eden tecvîd terimi.”⁵⁸

Sözlükte “arttırmak, ziyade etmek” anlamına gelen medd kelimesi, Kur’ân-ı Kerîm’de 33 yerde geçmektedir. Terim olarak, bir harekeli harfin önünde bulunan ve harfin sesini harekesi yönünde uzatma işlemine med denilmektedir. Tabîî medler, Arap dilinde doğal olarak bulunan uzun heceleri ifade etmekte ve üç harften biri bulunmalıdır, elif (نا gibi), vâv (قولوا gibi), yâ (في gibi). Bu medler, belirli bir süre uzatılmalıdır.

Ayrıca, tabîî med üzerine eklenen fer‘î medler de vardır. Muttasıl med, aynı kelimenin içinde hemze içeriyorsa ve iki, üç, dört elif mertebesiyle icrâ edilmektedir. Munfasıl med, hemze bir sonraki kelimeye aitse ve bir, iki, üç, dört ve beş elif mertebeleriyle gerçekleştirilmektedir. Lâzım med, med harfinden sonraki harfin sükûnlu (sükûn-ı lâzım) olduğu durumlarda uygulanmaktadır. Ârız medler ise med harfinden sonra durulduğunda var geçildiğinde yok olan sükûn (sükûn-ı ârız) gelirse uygulanmaktadır.

Ayrıca, “vâv” ve “yâ” harflerinin uzatılması şeklindeki lîn med de mevcuttur. Sâkin “vâv” veya “yâ”dan önceki harf fethalı olur ve vakfedilen bir sonraki harf üzerinde vakf edilirse lîn med meydana gelmektedir. Bu medler, mutlak tavassut ve tûl ile gerçekleştirilmektedir.

⁵⁸ Mehmet Ali Sarı, “Med”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/288-289.

18. Mushaf: “Kur’ân-ı Kerîm âyetlerinin iki kapak arasında toplanmasından oluşan kitap.”⁵⁹

“Mushaf” kelimesi sözlükte “bir araya getirilip bağlanmış yazılı sayfalar” anlamına gelmektedir. Kur’ân’da suhuf ve sıhaf (geniş kaplar) kelimelerinin geçmesi (ez-Zuhurf 43/71), Kur’ân’ın nâzil olduğu dönemde bu kökün Arapça’da kullanıldığını göstermektedir.

“Mushaf”, Kur’ân’da geçmemekle birlikte sahîfenin çoğulu olan suhuf “ilâhî vahiy” manasında Hz. İbrâhim ve Mûsâ’ya gelen vahiy konumunda zikredilmiş, Kur’ân âyetleri için de “değerli sayfalar” (suhuf-i mükerrerme) anlamında kullanılmış ve Resûlullah’ın, içinde en doğru hükümlerin yazılı olduğu tertemiz sayfaları (suhuf-i mutahhere) okuduğu ifade edilmiştir. Kelime, Kur’ân’ı mushafa bakarak okumanın daha faziletli olduğunu belirten ve Hz. Peygamber’e nispet edilen bir rivâyette geçmektedir. “Mushaf” kelimesinin Hz. Ebû Bekr döneminde Kur’ân’ı cem etme faaliyeti sonrasında ortaya çıktığı yönündeki bilgiler de yaygındır. Buna göre Kur’ân metinlerinin bir araya getirilmesi işi tamamlanınca buna verilecek isim müzakere edilmiş, bazıları “sifr” ismini teklif etmiş, ancak yahudilerin kullandığı bu kelime kabul görmemiş, Habeşistan’da “Mushaf” kelimesinin kullanıldığının belirtilmesi üzerine kitaba bu adın verilmesi kabul edilmiştir. Ancak literatürde “Mushaf”, daha çok Hz. Osman döneminde yazılıp çoğaltılan Kur’ân nüshaları için kullanılmış, Ebû Bekr zamanında cem edilen Kur’ân metni “Suhuf” olarak anılmıştır.⁶⁰ Hz. Ebû Bekr devrinde, vahiy kâtiplerinin yazdığı dağınık hâldeki âyet ve sûrelerin iki kapak arasında bir araya getirilmesi hedeflenmiş, Hz. Osman döneminde ise sûreler Fâtîha ile başlayıp Nâs ile

⁵⁹ Mehmet Emin Maşalı, “Mushaf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/254.

⁶⁰ Buhârî, “Fezâilü’l-Kur’ân”, 3.

bitecek şekilde sıraya konmuş, sûrelerin nüzûl sırasına göre tertibinden farklı olan bu düzenlemeye “Mushaf tertibi” denmiştir.

H. Osman Mushafları: Halife Osman döneminde yazılıp belli başlı merkezlere gönderilen Kur’ân nüshaları “Mesâhif-i Osmaniyye” olarak anılmıştır. Hz. Osman’ın kendisi için ayrılan nüsha “İmam Mushafı” diye isimlendirilmiş, diğerleri hakkında “Mesâhifü’l-Emsâr” tabiri kullanılmıştır. Bu mushafların sayısı ve gönderildikleri merkezler hakkında farklı bilgiler vardır. Sayılarının en az altı olduğu kaydedilmektedir. Mekke, Medine, Basra, Kûfe ve Şam nüshalarına atıf yapılmış, ayrıca Hz. Osman’ın mushafından da söz edilmiştir.

İlk mushafların en fazla tartışılan özelliklerinden birisi imlâlarıdır. Zira kelimelerin yazımında lafız-okuyuş örtüşmesinin dışına çıkılmış, bazı yerlerde aynı yapıdaki kelimeler farklı biçimde yazılmıştır. Bu özel imlâlar için “hicâü’l-mushaf, resmü’l-mushaf, er-resmü’l-Osmanî, er-resmü’l-ıstılâhî” tabirleri kullanılmıştır. Bu tabirlerin ilki, daha çok Ebû Amr ed-Dânî’ye ait *el-Mukni‘ fî ma‘rifeti mersûmi mesâhifi ehli’l-emsâr* adlı eser öncesindeki kaynaklarda görülmekte olup daha sonra “resm” kelimesi yaygınlık kazanmış, “hicâ” ise dar bir çerçevede kullanımını sürdürmüştür.

2/8. yüzyıldan sonra hız kazanan dil çalışmalarındaki gelişmelere bağlı olarak ortaya çıkan ve lafız-okuyuş örtüşmesini esas alan imlâ ile Hz. Osman mushaflarının imlâsı arasındaki farklılık, çok geçmeden başta kırâat âlimleri ve dilciler olmak üzere âlimlerce tartışılmaya başlanmıştır. Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ (ö. 207/822), İbn Kuteybe (ö. 276/889) ve İbn Haldûn (ö. 808/1406) gibi âlimler, Hz. Osman’ın mushaflarında görülen ve imlâ kurallarına uymayan özel yazımları kâtiplerinin yazı konusundaki yetersizlikleriyle açıklamışlardır. Bu görüşleri Hz. Osman ve Hz. Âişe’den

gelen bazı rivâyetlerle temellendirmeye çalışanlar olmuş, ancak bu rivâyetler farklı disiplinlere mensup âlimler tarafından sened ve metin açısından eleştirilmiş, sahih olarak değerlendirilmeleri durumunda ise delâletlerinin neler olabileceği üzerinde durulmuştur. Konuyla ilgili olarak yapılan bir diğer izah da mushafların imlâsındaki farklılıkların o dönemin imlâ özelliğini yansıttığı şeklindedir.

Özel Mushaflar: Kur'ân metni Hz. Peygamber zamanında iki kapak arasına alınmamış olmakla birlikte Abdullah b. Mes'ûd ve Übey b. Kâ'b (ö. 33/654 [?]) gibi sahâbîler Kur'ân'a ilişkin özel koleksiyonlar oluşturmaya başlamışlardı. Hz. Ali gibi bazı sahâbîlerin de Resûlullah'ın vefatının hemen ardından bu tarz bir koleksiyon meydana getirdiği zikredilmişse de bunun yazılı bir metin oluşturma değil Kur'ân'ın tamamının ezberlenmesi çalışması olduğu belirtilmiştir. İstinsah faaliyeti öncesinde bu koleksiyonlardan Übey b. Kâ'b mushafı Şam, İbn Mes'ûd mushafı Kûfe, Mikdâd b. Esved mushafı Dımaşk, Ebû Mûsâ el-Eş'arî mushafı Basra bölgesinde yaygınlık kazanmıştır. Hz. Ebû Bekr dönemindeki derleme faaliyeti vahiy malzemesini bir araya toplamayı hedeflediği, dolayısıyla Müslümanların başvurması için standart bir koleksiyon hazırlama amacı taşımadığından anılan bölgelerde Kur'ân öğretimi ve yazımı bu kişisel mushaflar esas alınmak suretiyle sürdürülmüştür. Ancak bu özel koleksiyonlar arasındaki birtakım farklılıklar, İslâm coğrafyasının değişik bölgelerinde farklı mushafların ve bu mushafları esas alan okuyuşların yaygınlaşması sonucunu doğurmuştur. Sahâbeden bazılarının uyarısı üzerine durumun Müslüman toplumun birliğini bozma noktasına ulaştığını gören Halife Osman mushaf birliğini sağlamak amacıyla istinsah faaliyetine karar vermiştir. Bu maksatla kurduğu heyet, Hz. Ebû Bekr döneminde iki kapak arasına alınan ve o sırada Resûl-i Ekrem'in zevcesi Hafsa'da bulunan sahîfeler esas

alınarak belli sayıda mushafın yazımını gerçekleştirmiştir. Bu mushaf nüshaları dönemin İslâm merkezlerine gönderilmiş, onlara uymayan özel koleksiyonların imha edilmesi istenmiştir.

19. Mukabele: “Bir başkasının Kur’ân-ı Kerîm’i okuyuşunu takip etmek ve bu sûretle hatim indirme anlamında kırâat terimi.”⁶¹

“Mukabele” terimi, Arapça kökenli olup “iki şeyi birbiriyle karşılaştırmak” anlamına gelir. İslâm geleneğinde üç aylar ve özellikle ramazan ayı içerisinde cami, mescid ve evlerde daha yoğun olarak gerçekleştirilen bir uygulamadır. Bu uygulama, hâfızlar tarafından Kur’ân’ın sabah, öğle ve ikindi namazları öncesinde okunup halk tarafından takip edilmesiyle gerçekleşir. Bu geleneğin temeli, Cebrail’in ramazan aylarında Hz. Peygamber’e gelerek o ana kadar inmiş olan âyet ve sûreleri birlikte okuyup kontrol etmelerine dayanmaktadır.

Mukabele geleneği, İslâm dünyasında genellikle ramazan ayında yaygın olarak gerçekleştirilmiştir. Kur’ân’ı güzel okuyan kişilerin dinlenmesi, bu okuyuşları takip edenlerin Allah’ın rahmetine erişeceği ve meleklerin onları kuşatacağı şeklinde kabul edilmiştir. Bu uygulama, mescitlerden camilere, mekteplere ve medreselere kadar farklı mekânlarda gerçekleştirilmektedir. Osmanlı döneminde saraylarda da mukabele okuyan hâfızlar bulundurulmuştur.

20. Reîsülkurrâ: “Kırâat ilminde icâzeti olanların reisi anlamında bir tabir.”⁶²

“Reîsülkurrâ” terimi, kırâat ilmini tamamlayan hâfız ve kârîlerin reisini ifade etmektedir. Bu terim, “reîs” kelimesinden türetilmiş olup

⁶¹ Nebi Bozkurt, “Mukabele”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/100-101.

⁶² Recep Akakuş, “Reîsülkurrâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/545-546.

kırâat ilmindeki uzmanlığı ve öğretimi ile öne çıkan kırâat âlimlerini karşılamaktadır.

“Reîsülkurrâ” terimi ilk defa Eyyûbî Molla Mehmed Emin Efendi (ö. 1252/1836) tarafından kullanılmıştır. Bu terim, kırâat ilminin öğretildiği ve uzmanların yetiştirildiği alanları ifade etmektedir. Osmanlı dönemi’nde 1887’de İstanbul’da “Meclis-i Huffâz” adlı birim oluşturularak Kur’ân’ın kırâat ve kitâbetinin korunması amaçlanmıştır. Daha sonra bu meclis “Teftîş-i Mesâhif-i Şerîfe” adıyla yeniden yapılandırılmış ve reîsülkurrâlık bu meclisin başında yer almıştır. Reîsülkurrâ, kırâat ilmindeki icâzet sahibi en kıdemli âlimdir. Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşu ile birlikte Diyanet İşleri Riyâseti bünyesinde *Heyet-i Müşâvere* ve *Tetkîk-i Mesâhif Heyeti* adında iki komisyon oluşturulmuştur. “Reîsülkurrâ” unvanı daha sonra gayri-resmî olarak da sürdürülmüş ve günümüzde Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından resmî bir makam olarak kullanılmaktadır.

21. Revm: “Bir kırâat ve tecvîd terimi.”⁶³

Sözlükte “istemek” anlamına gelen *revm*, Kur’ân tilâvetinde kelime sonlarında icrâ edilen vakıf türlerinden birini ifade etmektedir. Revmin “harekeyi hafif bir sesle belli etmek; harekedeki sesi zayıflatmak” gibi tarifleri yapılmıştır. Kırâat âlimleri, revmin uygulanması esnasında harekenin üçte bir sesle belli edilmesi gerektiği kanaatindedirler. Revmin iki özelliğinden biri, revm uygulanan harekenin hafif bir sesle belli edilmesi; diğeri ise revmin kelime sonunda yapılması ve vakıf hâline mahsus olmasıdır. Revm kesre ve dammede icrâ edilmektedir. Bölünemeyecek kadar zayıf bir hareke olan fetha üzerinde revm

⁶³ Fatih Çollak, “Revm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/31-32.

uygulanmaz. Vasil hâlinde harfin sabit olan harekesinin vakıf hâlinde hafif bir sesle de olsa belli edilmesinin dinleyenleri o harekenin ne olduğu hakkında bilgilendirmek gibi bir faydası olduğu ileri sürülmüş, uygulamada hareke kısmî de olsa sesle belirtildiğinden görme özürlülerin revmi işitebileceklerinden söz edilmiştir. Kur'ân tilâvet edilirken okuyandan başka kimsenin bulunmadığı durumlarda revm yapmaya gerek olmadığından söz edilmektedir.

İhtilas: Sözlükte “çalmak, aşırmaq” anlamındaki “hals” kökünden türeyen ve revm ile kısmî benzerliği bulunan ihtilâsa “harekeyi sūratle telaffuz etmek” anlamı verilmiş, ayrıca “harekeyi gizli ve hafif bir sesle belli etmek; harekenin çoğunu veya üçte ikisini telaffuz etmek” gibi tarifler yapılmıştır. İhtilâs uygulanma yeri ve miktarı bakımından üç bakımdan revmden ayrılmaktadır: 1. Revm kelimenin son harfinde ve vakıf hâlinde uygulanırken ihtilâs için son harf sınırlaması yoktur ve vasil hâlinde de yapılabilir. 2. Revm yalnız kesre ve dammede yapılırken ihtilâs üç harekede de icrâ edilebilmektedir. 3. Revmde harekenin üçte biri, ihtilâsta ise üçte ikisi telaffuz edilmektedir.

İşmâm: Sözlükte “birine bir şey koklatmak; kibirden dolayı başı yukarıda yürümek; bir şeyden yüz çevirmek” anlamlarına gelen *işmâm*, “vakıf durumunda dammeyi sessiz bir şekilde dudaklarla göstermek ve vakıf sebebiyle meydana gelen sükûnu icrâ ettikten sonra dammeyi belirtmek üzere dudakları ileriye doğru toplamak” demektir. Maksat, üzerinde vakfedilirken kelimenin sâkin hâle gelen son harfinin harekesinin damme olduğunu belirtmek, tilâvet edeni aynı zamanda bakmak suretiyle dinleyen ve manayı takip etmek isteyen kişiler, meselâ işitme özürlüler için kelimenin i'râbının ne olduğunu göstermektir. Fetha ve kesre ile ârizî harekede, harekesi damme de olsa cemî mîm'inde ve te'nîs tâ'sında işmâm yapılmaz.

22. Sekte: “Bir kırâat ve tecvîd terimi.”⁶⁴

Sekte, sözlükte “susmak, iki nağme arasını nefes almadan ayırmak” anlamına gelen “sekt” mastarından türetilmiş ve Kur’ân tilâvetinde kullanılan bir terimdir. Sekte, Kur’ân okurken iki kelime veya harf arasında nefes alıp vermeden kısa bir süre duraklama anlamına gelmektedir. Uygulama şekli şu şekildedir: Okuyan, sekte yapılacak harf veya kelime üzerinde durur, nefes almadan kısa bir süre bekler ve ardından okumaya devam eder. Bekleme süresi vakıf süresinden daha kısadır ve okuyuş hızına göre değişebilir.

Sekte, sâkin harf üzerinde uygulanan özel bir uygulamadır ve harekeli harfler üzerinde gerçekleştirilmez. Sekte, bir kelime veya harften sonraki kelimeye veya harfe vakfedilmeden geçilecekse yapılır. Sektenin yapılacağı yerle ilgili sahih bir rivâyetin bulunması gereklidir. Kimi kırâatlere göre sekte, kelime içinde ya da iki kelime arasında gerçekleştirilebilir.

Sekte, genel olarak mananın daha iyi anlaşılmasını ve bazı durumlarda yanlış anlamaların önlenmesini amaçlamaktadır. Hemzeden önce veya hurûf-ı mukattaalar arasında yapıldığında bu harflerin beyan edilmesinin hedeflendiği anlaşılmaktadır.

23. Sükûn: “Arap dilinde ve tecvîdde bir terim.”

Sükûn, Arap gramerinde ve tecvîd ilminde harfin harekesizlik hâlini ifade eder. Sükûnlu harfe sâkin denir ve sâkin harfin üzerine okumada kolaylık sağlamak için cezm işareti (◌) eklenir.

Tecvîd ilminde sâkinle ilgili bazı esaslar şu şekildedir:

⁶⁴ Abdurrahman Çetin, “Sekte”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/335.

1. Vakf hâlinde iki veya üç sâkin yan yana bulunabilmektedir.

2. Sâkin nûn'dan sonra on beş ihfâ harfinden biri bulunursa nûn ihfâ ile altı izhâr harfinden biri gelirse izhâr ile “يرملون” lafzındaki harflerden biri geldiğinde idgâm ile “ب” harfi geldiğinde iklâb ile okunmaktadır.

3. Sâkin hemze bir önceki harfin harekesine uygun med harfine ibdâl edilmektedir.

24. Tecvîd: “Kur’ân-ı Kerîm’in kurallarına uygun biçimde okunmasını konu alan bilim dalı ve bu dalda yazılan eserlerin ortak adı.”⁶⁵

Tecvîd, sadece teorik bilgilerle sınırlı olmayan, aynı zamanda pratik ve sanatsal bir yönü de olan bir ilim olarak öne çıkmaktadır. Harflerin doğru mahreçlerinden çıkarılması, Kur’ân harflerinin mahreç ve sıfatlarının incelenmesi, doğru okuma kurallarına riâyet edilerek güzel ve hatasız okuma becerisini öğreten bir ilimdir.

Birgivî’nin (ö. 981/1573) tecvîdi tarif ederken, “harflerin mahreç ve sıfatlarını doğru bir şekilde telaffuz etme melekesine vurgu yapması ve tecvîdin bilgiyle yetinmeyip pratiğe dayalı bir beceri” olduğunu belirtmesi bu ilmin ehemmiyetini gözler önüne sermektedir.

Tecvîdin kökenlerine dair İbnü’l-Cezerî’nin Hz. Ali’ye atfettiği bir söz üzerinden tecvîd kelimesinin Hz. Ali tarafından kullanıldığı ortaya çıkmaktadır. Tecvîd, zamanla İbn Mücâhid gibi âlimlerin eserlerinde yer bulmuş ve yaygınlaşmıştır.

Tecvîdin konuları arasında harflerin mahreç ve sıfatları, okuma kuralları, tenvin, idgâm, med, “râ” harfi’nin okunuşuna dair kurallar, kalkale, zamir, lafzatullahın okunuşu, sekte gibi detaylar bulunmaktadır.

⁶⁵ Abdurrahman Çetin, “Tecvîd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011)40/253-254.

Tecvîdin gayesi Kur'ân-ı Kerîm'in tertîl ile ve hatasız şekilde okunmasını sağlamaktır.

Hiz. Peygamber'in hanımı Ümmü Seleme'ye (ö. 62/681) onun kırâati sorulduğunda “Resûlullah kırâatini ayırırdı (tane tane, dura dura okurdu).”⁶⁶ cevabını vermiştir. Bu bağlamda tecvîdin öğrenilmesinin farz-ı kifaye olduğu anlaşılmalı, Kur'ân okurken harflerin doğru telaffuz edilmesine ve lahn-ı celîden kaçınılmasına dikkat edilmelidir. Semâ ve arz yöntemleriyle yapılan Kur'ân öğretiminin önemi ve şifâhî naklin rolü de vurgulanmaktadır. Tecvîdin müstakil bir ilim olarak ortaya çıkışı, 3 ve 4. yüzyılın başlarındaki bazı âlimlerin eserleriyle gerçekleşmiştir. Bu, tecvîdin öğretiminin kökenlerinin çok eskiye dayandığını göstermektedir.

25. Tilâvet: “Kur'ân-ı Kerîm'in tecvîd ve tertîl üzere okunması anlamında terim.”

Lügatte, “itaat etmek” anlamına gelen “tilâvet” mastarı, aynı kökten türeyen tülûvv (tilvün) mastarıyla da ilişkilidir ve bu da “takip etmek, ardından gitmek, uyum sağlamak” anlamına gelir. Kelime ve özellikle Kur'ân okuma eylemini ifade eden tilâvet terimi, genellikle “Kur'ân'ı okumak ve aynı zamanda Allah'ın emirlerini, yasaklarını, teşvik ve uyarılarını hayata geçirerek kitaba uyum sağlamak” olarak tanımlanmaktadır. Aynı zamanda “anlamak ve gereğince davranmak üzere tecvîd ve tertîl kurallarına dikkatlice uyarak okumak” olarak da tarif edilmektedir. Kelimenin taşıdığı “takip etmek” anlamından yola çıkarak, tilâveti “Kur'ân'ı, Mushaftaki sıraya bağlı kalarak takdim ve tehir yapmaksızın okumak” şeklinde yorumlayanlar da bulunmuştur.

Kur'ân'da tilâvet kökü, biri master, biri ism-i fâil, geri kalanı ise fiil kalıbında olmak üzere 63 yerde geçmektedir. Yûnus sûresinde geçen

⁶⁶ Tirmizî, “Fezailü'l-Kurân”, 23; Ebû Dâvûd, “Vitr”, 20.

“teblû” kelimesi, farklı kırâat imamları tarafından “tetlû” şeklinde okunmaktadır.

Kur’ân tilâvetinin önemi, “Allah’ın kitabını okuyanlar, namazı kılanlar ve kendilerine verdiğimiz rızıktan Allah için gizli ve açık harcayanlar asla zarara uğramayacak bir kazanç umabilirler”⁶⁷ meâlindeki bir âyetle vurgulanmaktadır. Ayrıca Bakara sûresindeki “hakka tilâvetih” ifadesi, müfessirler tarafından, Kur’ân’a uymak, onunla hakkıyla amel etmek, helâli helâl, haramı haram kabul etmek, manasını düşünerek tane tane, hakkını vererek okumak olarak yorumlanmıştır.

Kur’ân okuma pratiğini teşvik eden birçok hadis bulunmaktadır. Hz. Peygamber’in Kur’ân’ı tane tane, düşünerek okuduğu, tecvîd kaidelerine uygun olarak namazlarda bazen uzun sûreleri okuduğu ve gece kıldığını namazlarda farklı sûreleri bir arada okuduğu rivâyet edilmiştir. Ayrıca, Müslümanlara Kur’ân’ı sesli bir şekilde süslemeleri, Allah’ın izniyle Hz. Peygamber’e yalnızca Kur’ân’ın teenniyle okuma yetkisi verdiğini belirten hadisler de mevcuttur.

Kur’ân tilâvetinin çeşitleri arasında yavaştan hızlıya doğru tahkik, tedvîr ve hadr usûlleri bulunmaktadır. Tahkik, harflerin doğru mahreçten çıkarılarak sıfatlarına uygun bir şekilde uzatılarak okunmasıyla karakterizedir. Tedvîr, tahkikle hadr arasında orta bir hızda okuma biçimidir. Hadr ise tecvîd kurallarına uygun olarak en hızlı okuma biçimidir. Bu çeşitler arasında tahkik tâlim ve temrin, tedvîr tefekkür ve istinbat için önerilmektedir.

⁶⁷ el-Fâtır 35/29.

26. Vakf ve İbtidâ: “Kur’ân okurken lafız ve manayı gözeterek durmak ve ardından okumaya başlamak anlamında terim, bu konuya ait bilim dalı.”⁶⁸

“Vakf” kelimesi Arapça kökenli olup kelimenin sonunda tekrar okumaya başlayıncaya kadar sesi kesmeyi ifade etmektedir. İbadetler sırasında özellikle Kur’ân okumalarında kelimenin sonunda anlamlı bir yerde sesi kesmek ve durmak anlamına gelmektedir. Kelimenin kendisinden sonra gelen kelimeye bağlanarak okumaya “vasl” denilmektedir. Aynı şekilde “kat” kelimesi de kelimenin sonunda sesi ve nefesi keserek okumayı ifade etmektedir.

Vakf ve ibtidâ, Kur’ân okumalarının düzgün bir şekilde yapılabilmesi için dikkat edilmesi gereken önemli kavramlardır. Bu kavramlar, Kur’ân’ın anlaşılmasının ve ifade edilen anlamının doğru iletilmesinin sağlanması için büyük öneme sahiptir. Bu kavramlar özellikle okuma esnasında manaya uygun yerlerde durmayı ve ardından nefes alarak okumaya başlamayı ifade etmektedir. Kur’ân’ın i‘câzı ve manalarının derinlemesine anlaşılması için vakf ve ibtidâyı uyulması önem arz etmektedir.

Vakf nefesin yetmemesi veya hastalık gibi zorunlu durumlarda “el-vakfü’l-ıztırâr” ya da lafız ve anlamın tamamlandığı “el-vakfü’l-ihyârî” olarak yapılmaktadır. Vakf, kelimenin tamamlandığı yerlerde yapılmakta ve durulması gereken noktaları belirtmektedir. Vakfin doğru yapılabilmesi için Arapça dil bilgisine ve belirli bir birikime ihtiyaç vardır. Bu noktaları belirlemek ve kolaylaştırmak için “secâvend” denilen işaretler kullanılmaktadır.

⁶⁸ Abdurrahman Çetin, “Vakf ve İbtidâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/461-463.

İbtidâ ise okumaya başlanacak yerin manasının sonraki yerle bütünlük arzemesidir. İbtidâ esasında vakfın tamamlandığı yerin hemen ardından başlama niyetiyle okumayı ifade etmektedir. Vakf ve ibtidâ kurallarına uyulması istenirken yapılan hataların hoşgörüyü karşılanması gerektiği belirtilmektedir. Vakf ve ibtidâ hataları genellikle namazın geçerliliğini etkilememektedir. Bu kavramlar öğrenilmesi gereken bilgiler olup uzman olan kişilerden öğrenilmelidir.

Vakf ve ibtidâ konusunda çeşitli âlimlerin eserleri bulunmaktadır. Bu eserler arasında vakf ve ibtidâ kavramlarının nasıl doğru bir şekilde uygulanacağı detaylı bir şekilde açıklanmıştır. Bu kavramlar, Kur'ân okumalarını daha anlamlı ve düzgün bir şekilde gerçekleştirmek için önemlidir.

1.1. Kırâat İlmiyle İlgili Eserler

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi'nde yer alan kırâat eserlerine bu başlık altında alfabetik sıraya göre yer verilmiştir.

1. Câmî'ü'l-beyân fi'l-kırââtî's-seb': "Ebû Amr ed-Dânî'nin (ö. 444/1053) kırâat-ı seb'aya dair eseri."⁶⁹

Dânî'nin eseri, kırâat ilmi üzerine yazılmış ve mukaddimesinde bu alanda detaylardan kaçınarak doyurucu bir eser yazma niyetiyle kitabını telif ettiğini belirtmiştir. Eserde kırâat ilminin usûl ve fûrûu, rivâyet ve tarîkleri, sahih ve sahih olmayan unsurlarıyla ilgili detaylı bilgiler bulunmaktadır.

Eser, öğrencisi Ebû Dâvûd Süleyman b. Necâh tarafından Rebûlevvel 440'ta okunmuş ve bu tarihten önce telif edildiği anlaşılan otuz üç babdan oluşmaktadır. Her bir bölümde kırâat imamlarının adları,

⁶⁹ M. Kemal Atik, "Câmî'ü'l-Beyân fi'l-Kırââtî's-Seb'", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 7/104-105.

talebeleri, kırâat ilmindeki senedleri ve kırâat farklılıkları gibi konular incelenmiştir. Eserin en geniş bölümü, her sûrenin başına “Zikru ihtilâfihim fî sûreti...” başlığı altında kırâat ihtilaflarına ve bu ihtilaflara dair rivâyetlere ayrılmıştır.

Câmi ‘u’l-beyân, İbn Mücâhid’in *Kitâbü’s-Seb ‘a’*’sından sonra kırâat ilmi konusunda önemli bir kaynak olup kırâat ihtilaflarıyla ilgili rivâyetleri geniş bir şekilde bir araya getirmiştir. Eserde kırâat imamlarının okuyuşlarına dair bilgiler, semâ yoluyla gelen rivâyetler ve tilâvet yoluyla nakleden kişiler üzerinde durulmuş, bu alandaki bilgiler kırk rivâyet ve 160 tarîkle desteklenmiştir.

Eserde pek çok kaynaktan faydalanılmış ve bu kaynaklardan iktibaslar yapılmıştır. Dâni, mevcut bilgileri aktarmakla kalmamış, aynı zamanda bu bilgileri eleştirerek tercihlerde bulunmuştur. Eserde yer alan münkatı‘ senedlerle ilgili dikkat çekilen zayıf râvîler, yanlışlar ve delillerle birlikte ele alınmıştır. Geniş muhtevası nedeniyle bir başvuru kitabı olarak değerlendirilen *Câmi ‘u’l-beyân*, kırâat ilmi alanında önemli bir kaynak olup, özellikle kırâat ihtilaflarıyla ilgili detaylı bilgiler sunmaktadır.

2. Ma‘rifetü’l-kurrâi’l-kibâr: “Zehebî’nin (ö. 748/1348) kırâat âlimlerinin biyografilerine dair eseri.”⁷⁰

Genellikle *Tabakâtü’l-kurrâ* olarak anılan “*Ma‘rifetü’l-kurrâ*” isimli eserin tam adı “*Ma‘rifetü’l-kurrâi’l-kibâr ‘ale’t-tabakâti ve’l-a’sâr*”dır. Eser, Berlin nüshasında “*Tabakâtü’l-kurrâ*”, Köprülü Kütüphanesi’ndeki nüshasında ise “*Tabakâtü’l-kurrâi’l-meşhûrîn*” olarak anılsa da Rabat ve Paris nüshalarında tam adıyla zikredildiği için genellikle bu isim tercih edilmiştir.

⁷⁰ Tayyar Altıkulaç, “Ma‘rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003) 28/60.

Zehebî, eserinde biyografileri Hz. Osman'dan başlayarak kendi çağdaşlarına kadar olan kırâat âlimlerini tabakalar hâlinde düzenlemiştir. Kurrânın önde gelenlerini ele almış, ancak bu kurala her zaman uymamıştır. Eser, kırâat âlimlerinin kimlerden okuduklarını ve kendilerinden kimlerin istifade ettiğini belirtmeye özel bir önem vermiştir.

Kur'ân biyografileri erken dönemlerden itibaren yazılmaya başlanmış olmasına rağmen, *Ma'rifetü'l-kurrâ*, diğer eserlerin günümüze ulaşmaması ve kendi alanında günümüze kadar gelen iki eserden biri olması nedeniyle önem arz etmektedir. İbn Hacer el-Askalânî'ye göre Zehebî'nin bu eserinden çeşitli muhtasarlar yapılmışsa da *Ma'rifetü'l-kurrâ*, “Târîhu'l-İslâm” adlı eserinden farklıdır. Eserde yer alan biyografilerin bir kısmı *Târîhu'l-İslâm*'da bulunmamakta, bu da *Ma'rifetü'l-kurrâ*'ın özgünlüğünü göstermektedir.

Eserin ilk neşri 1969'da Muhammed Seyyid Câdelhak tarafından yapılmış, ancak 734 biyografi içermesine rağmen eleştiri almıştır. Daha sonra Şuayb el-Arnaût (ö. 1438/2016), Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Sâlih Mehdî Abbas tarafından 1984'te ikinci bir neşir gerçekleştirilmiş, son olarak Tayyar Altıkulaç tarafından 1995'te dört cilt olarak yayımlanan neşirde müellifin hayatına dair bir mukaddime ve toplamda 1241 biyografi yer almaktadır.

3. Takrîbü'n-Neşr: “İbnü'l-Cezerî'nin (ö. 833/1429) kırâat-ı aşereye dair *en-Neşr* adlı eserinin müellif tarafından yapılan muhtasarı.”

Bu eser hakkında *en-Neşr* maddesinde bilgi verilmiştir.

4. el-Îzâh: “Enderâbî’nin (ö. 470/1077) Kur’ân ilimlerine ve kırâate dair eseri.”⁷¹

Eserin tam adı “*el-Îzâh fi’l-kırâât*”tır. Müellif, Kur’ân talebeleri ve hocalarının ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak 53 bölümden oluşan bu kitabı yazmıştır. İlk 24 bölümde ahru fu’s-seb‘a, Kur’ân’ın fezaili, nüzûlü ve cem‘i gibi temel konular ele alınmış, geri kalan bölümlerde harflerin cinsleri, kârî bilgileri, tecvîd ve kırâat usûlleri gibi detaylı meseleler incelenmiştir.

Eser, on imamın okuyuşlarına ulaştıran senedleri ve tarîkleri içerirken, kırâat farklılıklarını da işlemiştir. Metot olarak semâ, arz, icâzet ve yazılı kaynaklardan faydalanılmıştır. Eser, kendi alanında telif edilmiş ilk kaynaklardan biridir ve bilinen tek nüshası İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi’nde bulunmaktadır.

5. el-Muhkem: “Ebû Amr ed-Dânî’nin (ö. 444/1053) mushafların harekelenmesi ve noktalanmasına dair eseri.”⁷²

Müellif eserini mushafların harekelenmesi ve noktalanmasıyla kullanılan diğer işaretlerin tarihî sürecini, âlimlerin bu konulara dair görüşlerini, ihtilaf ve ittifak noktalarını, seleften bu işle ilgilenenlerin usûllerini açıklamak üzere kaleme aldığını ifade etmiştir.

Konuların bab ve fasıllara ayrılarak incelendiği çalışmada ilk olarak mushaflarda uygulanan nokta, hareke, tahmîs ve ta‘şîr işaretleri, sûre ve âyet başlarında işaret kullanmanın tarihî süreci, bu konuda sahâbe ve tâbiünden gelen rivâyetler ve daha sonraki gelişmeler ele alınarak bunların değerlendirilmesi yapılmıştır. Devamında hecâ harflerinin yazılış biçimi,

⁷¹ Tayyar Altıkulaç, “el-Îzâh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/503.

⁷² Abdurrahman Çetin, “el-Muhkem”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2020), 31/44.

sayısı, tertibi, bunlara nokta konmasının sebepleri, harekelerin mahiyeti, konuluş yerleri, ihfâ, ihtilâs, işmâm, revm, sükûn, şedde, med, tenvin, idgâm vb. için kullanılan işaretler açıklanmış; hemzenin tek veya çift olarak bulunması, elif, vâv ve yâ ile olan ilişkisi üzerinde durulmuştur. Müellif eserin sonunda Kûfe ve Basra ekolüne mensup bazı nahivcilerin, özellikle Halîl b. Ahmed, İbn Mücâhid, İbn Eşte ve İbnü'l-Münâdî'nin görüşlerine yer vermiş, âlimlerin harekelemede benimsediği usûllerle “elif”, “hemze”, “lâmelif” ve “vâv” üzerinde durmuştur.

6. el-Mürşidü'l-vecîz: “Ebû Şâme el-Makdisî'nin (ö. 665/1267) yedi harf ve meşhur kırâatlere dair eseri.”⁷³

Tam adı *el-Mürşidü'l-vecîz ilâ 'ulûmin tete'alleku bi'l-Kitâbi'l-'azîz* olan eser altı bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Kur'ân'ın nüzûlü ve nâsih-mensûh konuları işlenirken, ikinci bölümde Hz. Ebû Bekr ve Hz. Osman dönemlerinde Kur'ân'ın cem'i ve çoğaltılması hakkında bilgiler verilmektedir. Üçüncü bölümde Kur'ân'ın “yedi harf” üzerine nâzil olması hususunun detayları ele alınmaktadır. Dördüncü bölüm, meşhur yedi kırâat üzerine odaklanırken, beşinci bölümde şâz kırâatler ele alınmaktadır. Altıncı bölümde ise Kur'ân'ın usûlüne uygun bir şekilde nasıl okunması gerektiği ve Kur'ân tilâvetinin temel amacının anlam üzerinde düşünmek olduğu vurgulanmaktadır.

el-Mürşidü'l-vecîz, hadiste geçen “el-ahrufü's-seb'a” ve meşhur kırâatler arasındaki ilişki konusunda ilk ve detaylı bir çalışma olup, ulûmü'l-Kur'ân ve kırâat alanında birçok esere kaynaklık etmiştir. Müellif, kendi görüş ve tercihlerini de paylaşarak eserini zenginleştirmiştir. Eser, İstanbul kütüphanelerinde bulunan nüshalar esas

⁷³ Ahmet Gürtaş, “el-Mürşidü'l-Vecîz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/60.

alınarak Tayyar Altıkulaç ve Velîd Müsâid et-Tabâtabâî tarafından yayımlanmıştır.

7. en-Neşr: “İbnü’l-Cezerî’nin (ö. 833/1429) kırâat-ı aşereye dair eseri.”⁷⁴

İbnü’l-Cezerî’nin “*en-Neşr fi’l-kırâati’l-‘aşr*” adlı eseri, 1396 yılında Bursa’da yazılmıştır. Yazar, eserinde kırâat-ı seb‘a dışındaki kırâatleri de içeren on kırâati ve her imamın iki râvîsini, her râvînin iki tarîkini ve her tarîkin Doğu-Batı ve Mısır-Irak olmak üzere diğer iki tarîkini ele almıştır. Kitap, kırâat ilminin *en-Neşr* ile diri olduğunu belirtmektedir.

İbnü’l-Cezerî, eserinde birçok kaynağa dayanarak, Ebû Amr ed-Dânî’nin (ö. 444/1053) *et-Teyşîr*, İsmâil b. Halef el-Ensârî’nin (ö. 455/1063) *el-‘Unvân*, Kâsım b. Fîrruh eş-Şâtıbî’nin (ö. 590/1194) *Hırzû’l-emânî ve vechü’t-tehânî* gibi önemli eserlerden bilgiler aktarmaktadır. İlk bölümde Kur’ân’ı öğrenmenin ve okumanın faziletine dair rivâyetleri sunulmuş, ardından sahih kırâatin şartları üzerinde durulmuştur. Şâz kırâatlere ve bunların namazda okunmasına değinilmiştir. İbnü’l-Cezerî *en-Neşr*’de, “yedi harf” ve kırâat ilmiyle ilgili konulara geniş yer ayırmıştır. Kitabın ikinci cildinde kırâat ve tecvîd ilimlerinin önemli konuları işlenmiş, imamların tercihleri gösterilmiş ve imamların okuma tercihleri sûrelere göre açıklanmıştır.

8. eş-Şâtıbiyye: “Kâsım b. Fîrruh eş-Şâtıbî’nin (ö. 590/1194) kırâat-ı seb‘aya dair kasidesi.”⁷⁵

⁷⁴ Abdulhamit Birişik, “en-Neşr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 13/19-20.

⁷⁵ Fatih Çollak, “eş-Şâtıbiyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/377-379.

Hürzü'l-emânî ve vechü't-tehânî adlı eser, müellifin ismiyle eş-Şâtıbiyye olarak bilinen, 1173 beyitten oluşan bir manzumudur. Diğer bir adı da *Kasîdetü'l-lâmiyye*'dir. Eser, Ebû Amr ed-Dânî'nin *et-Teysîr fî'l-kırââtî's-seb'* adlı kitabının manzum şeklidir. Ayrıca, diğer kırâat eserleri de kaynak olarak kullanılmıştır. Örneğin, Ebü'l-Hasen İbn Galbûn'un (ö. 399/1009) *et-Tezkire fî'l-kırââtî's-semân'ı*, Ebü'l-Feth Fâris b. Ahmed el-Hımsî'nin (ö. ?) *el-Menşe fî'l-kırââtî's-semân'ı*, Mehdevî'nin (ö. 440/1048-49 [?]) *el-Hidâye ilâ mezâhibi'l-kurrâi's-seb'a'sı* gibi.

eş-Şâtıbiyye, kırâat ilmini öğrenmek isteyenlere yönelik olup ihtilaflı konuları içeren iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, belli kurallara dayalı ihtilafları inceleyen usûl konularını içermektedir. İstiâze, besmele, idgâm, med ve kasr gibi konular bu bölümde işlenmektedir. İkinci bölüm ise her sûrede mevcut kırâat vecihlerine odaklanmakta ve ihtilaflı âyetlerin incelenmesini içermektedir.

eş-Şâtıbiyye'nin özelliği, kırâat imam ve râvîlerinin isimlerini, ebced harfleriyle remz şeklinde kullanmasıdır. Bu, kırâat ilmindeki ihtilafları manzum bir şekilde öğrenmeyi kolaylaştırmıştır. Manzume, kırâat ihtilaflarını şiir olarak öğrenmek isteyen öğrencilere rehberlik etmek amacını taşımaktadır.

Birçok kütüphanede eserin yazma nüshaları bulunmakta olup çeşitli dönemlerde çok sayıda baskısı yapılmıştır. Manzume üzerine şerh, ihtisar ve tekmile çalışmaları da yapılmıştır. Ayrıca, eş-Şâtıbiyye'nin manzum tercümeleleri de bulunmaktadır. Bu eser, kırâat ilminde önemli bir kaynak olarak kabul edilmiş ve geniş bir coğrafyada öğretimde kullanılmıştır.

9. et-Teysîr: “Ebû Amr ed-Dânî’nin (ö. 444/1053) kırâat-ı seb‘a ya dair eseri.”⁷⁶

Dânî’nin en ünlü eseri olan “*el-Müeyssir*” veya “*et-Teysîr*”, yedi kırâatle ilgili bir çalışmadır. Eser, her kırâat imamı için ikişer râvînin meşhur rivâyetleri esas alınarak hazırlanmıştır. Konular 26 bölümde ele alınmış, bu bölümler alt başlıklara ayrılmıştır. İlk üç bölümde yedi kırâat imamının kısa biyografileri verilmiş, her birinin Hz. Peygamber’e ulaşan isnad zinciri ve müellife ulaştıran senedler zikredilmiştir. Diğer bölümlerde çeşitli konular, istiâze, besmele, kırâat vecihleri, idgâm-ı kebîr, hâ-i kinâye, med, kasır gibi konular detaylı bir şekilde incelenmiştir. “Ferşü’l-hurûf” bölümü ise Bakara sûresinden itibaren sûreleri sırayla ele alarak kırâat farklılıklarını göstermiştir.

Eser, sadece kuralları ve kırâat farklılıklarını değil, aynı zamanda müellifin kendi okuyuşuna dair rivâyetleri, tanımları ve değerlendirmeleri de içermektedir. *et-Teysîr*, kırâat öğretiminde önemli bir kaynak olarak kabul edilmiştir ve Otto Pretzl tarafından neşredilmiştir. Eser, çeşitli şerh ve ihtisar çalışmalarına konu olmuştur.

10. Gâyetü’n-nihâye: “İbnü’l-Cezerî’nin (ö. 833/1429), kurrâ ve hâfızların hayatını ve kırâatlerinin hangi yollardan geldiğini anlatan eseri.”⁷⁷

Müellif, “*Nihâyetü’d-dirâyât fî esmâi ricâli’l-kırâât*” adlı eserini özetlerken, bu kitabı, daha önce kısaltılmış bir versiyonu olan ve Ebû Amr ed-Dânî ile Zehebî’nin eserlerinden alınan bilgilerle zenginleştirilmiş bir eser olarak tanıtmaktadır. Eserde 3955 kurrâ ve hâfızın isimleri alfabetik

⁷⁶ Abdurrahman Çetin, “*et-Teysîr*”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/57.

⁷⁷ Abdurrahman Çetin, “*Gâyetü’n-Nihâye*”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/414.

sıraya göre düzenlenmiş, her bir kişi için tanıtıcı bilgiler verilmiştir. Bu bilgiler arasında isim, nisbe, künye, lakap, kırâatini aldığı kaynaklar, hocaları, talebeleri ve varsa eserleri yer almaktadır. Ayrıca, müellif, kendi eseri ve diğer önemli kırâat kitaplarında geçen kurrâ isimlerini belirlemek için özel bir işaret sistemi kullanmıştır. Eser, kırâat konusunda önemli bir kaynak olarak kabul edilmiş ve Gotthelf Bergsträsser (ö. 1933) tarafından neşredilmiştir.

11. İthâfü fuzalâi'l-beşer: “Ahmed b. Muhammed el-Bennâ’nın (ö. 1117/1705) kırâat ilmine dair eseri.”⁷⁸

Eser, “*İthâfü fuzalâi'l-beşer fi'l-kırâati'l-erba'ate 'aşer*” adıyla bilinmektedir. Bennâ’nın kırâat alanındaki bilgisini gösteren bir eser, meşhur on imamın kırâatlerine ek olarak İbn Muhaysın, Yezîdî, Hasan-ı Basrî ve A‘meş’in kırâatlerini içermektedir. Giriş bölümünde on dört imamla râvîleri ve tarîkleri hakkında bilgiler sunulmuş, ayrıca Hz. Osman’ın Mushaflarındaki yazı kaideleri, kırâat âdâbı gibi konular ele alınmıştır. Ardından kırâat usûlleri, dil ve isnad açısından açıklamalar yapılmış, sûreler tek tek ele alınarak kırâat farklılıkları izah edilmiştir. Eser, İstanbul’da (1285) tek cilt olarak basılmış ve daha sonra Ali Muhammed ed-Dabbâ’nın (ö. 1381/1961) tahkikiyle Kahire’de (1359) ve Şa‘bân Muhammed İsmâil’in tahkikiyle Beyrut’ta (1407/1987) iki cilt olarak yayımlanmıştır.

12. Kitâbü's-Seb'a: “İbn Mücâhid’in (ö. 324/936) kırâat-ı seb‘aya dair eseri.”⁷⁹

⁷⁸ Tayyar Altıkulaç, “Bennâ, Ahmed b. Muhammed”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/457-458.

⁷⁹ Tayyar Altıkulaç, “Kitâbü's-Seb'a”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 22/177.

Hicrî 2. yüzyılın başlarından itibaren kırâat imamlarının okuyuşları hakkında birçok eser yazılmıştır. Özellikle 3. yüzyılın ortalarında yirmiden fazla imamın kırâatini bir araya toplayan kitaplar ortaya çıkmıştır. Ancak bu eserler, kırâat ilmiyle ilgilenenler arasında genel bir merak uyandırmamıştır. Bu durum, herkesin istediği kırâati okuması, hatta sahih olmayan kırâatleri okuması ve kendi dil anlayışına uygun okuma biçimlerini tercih etmesi gibi çeşitli okuyuş farklılıklarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu bağlamda İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a* adlı eserinde Mekke, Medine, Basra, Kûfe ve Dimaşk olmak üzere beş ana merkezden seçtiği yedi imamın kırâatini bir araya getirerek bu karmaşayı gidermeyi amaçlamıştır.

Eserin tam adı *Kitâbü's-Seb'a fi'l-kırâât*'tır. Müellif, eserin mukaddimesinde kırâatlerle ilgili karmaşaya değinmiştir. Sağlam isnadlarla sabit olmayan ve mushafın hattına uymayan okuyuşların doğru olmadığını vurgulamıştır. Ardından, yedi kırâat imamının kısa biyografilerine yer vermiş, hocaları ve talebeleri tanıtmış, bu imamların kırâatlerini İbn Mücâhid'e ulaştıran senedleri zikretmiştir.

Kitâbü's-Seb'a'da, Nâfi' b. Abdirrahman'dan başlayarak yedi kırâat imamının kırâatleri ayrıntılı bir şekilde incelenmiş, özellikle ihtilaflar ve farklı okuyuşlar Fâtiha sûresinden başlayarak mushaftaki tertibe uyularak ele alınmıştır. Eserde kırâat vecihleri ele alınırken sadece daha sonraki dönemlerde tercih edilen ikişer râvînin ihtilaflarıyla sınırlı kalmamış, bu alandaki genel kurallar ve diğer isimlerin yer aldığı senedlerle gelen ihtilaflara da temas edilmiştir.

İbn Mücâhid'in *Kitâbü's-Seb'a* eseri, kırâat imamları konusundaki doğru seçimleri ve otoritesiyle, daha sonraki nesiller arasında kabul görmüş ve kırâat ilmiyle ilgili kitapların temelini oluşturmuştur.

13. el-Kasîdetü'l-Hâkânîyye: “Mûsâ b. Ubeydullah el-Hâkânî'nin (ö. 325/937) tecvîde dair ilk eserin müellifi olarak tanınmasını sağlayan kasidesi.”⁸⁰

Hâkânî'nin tecvîdle ilgili ilk eseri olarak bilinen bu kaside 51 beyitten oluşmaktadır. Kırâat ilmiyle ilgili önceki dönemlere ait kaynaklarda tecvîd konularına değinilmesine rağmen Hâkânî bu kasideyle tecvîde dair konuları ayrı bir eserde toplamaya çalışmıştır. Eserde tecvîd ilminin tamamı yer almazken, Kur'ân'ı doğru okuyamayanın başkasına doğru okutamayacağı, kırâatin bu ilmin inceliklerini bilen âlimlerden öğrenilmesinin gerekliliği, mütevâtir kırâat imamlarının adları, Kur'ân'ın tertîl ile okunması, kırâat esnasında harflerin doğru bir şekilde çıkarılması, medler, izhâr, ihfâ gibi uygulamalar, “hemze”, “hâ” ve “râ” harflerinin özellikleri, vakıf ve ibtidâ, “mîm” ve “nûn” harflerinin okunuşlarından kaynaklanan özellikler, Kur'ân'ı okuyan kişinin aynı zamanda onun emir ve yasaklarına uyması gibi konular ele alınmıştır.

Bu kasîde birçok âlim tarafından övgüyle karşılanmış ve sonraki yazarlar tarafından zaman zaman delil olarak gösterilmiştir. Dânî tarafından ise *Şerhu Kasîdeti'l-Hâkânî fi't-tecvîd* adıyla şerhedilmiştir. İbn Hayr, Hâkânî'nin bu kasidesini birkaç hocasından nakletmiştir.

14. el-Mukaddimetü'l-Cezerîyye: “İbnü'l-Cezerî'nin (ö. 833/1429) tecvîd ilmine dair manzum eseri.”⁸¹

İbnü'l-Cezerî, 107 beyitten oluşan *Mukaddime* 'yi kaleme almıştır. *Manzûmetü'l-Cezerî'nin* ilk nüshalarına bakıldığında müellifin eserine başlıklar eklemeksizin konuları sırayla işlediği görülmektedir. Daha

⁸⁰ Abdurrahman Çetin, “el-Kasîdetü'l-Hâkânîyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/165-166.

⁸¹ Tayyar Altıkulaç, “İbnü'l-Cezerî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/551-557.

sonraki dönemlerde Mukaddime'yi şerh veya tahkik edenlerin, konu bütünlüğüne göre eseri bölümlere, bablara ayırdıkları gözlemlenmiştir. Eserde tecvîd ilmine dair hemen hemen bütün konulara yer verildiği anlaşılmaktadır. İbnü'l-Cezerî, bilgileri kısa cümlelerle içeriyor olması ve kolay ezberlenebilir olması gibi sebeplerle *Mukaddime*'yi, nazım formunda ve aruz vezinlerinden recez bahrinde kaleme almıştır.

1.2. Kırâat İlmi Âlimleri

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi'nde yer alan kırâat âlimlerine bu başlık altında kronolojik sıraya göre yer verilmiştir. Tespit edilen kırâat âlimi sayısı 211'dir.

1.2.1. Hicri 1. Asır Kırâat Âlimleri

1. Ebû Bekr: Ebû Bekr es-Sıddîk Abdullah b. Ebî Kuhâfe Osman b. Âmir el-Kureşî et-Teymî (ö. 13/634)

“İlk Müslümanlardan, Hulefâ-yi Râşidîn'in birincisi (632-634).”⁸²

Fil Vakası'ndan yaklaşık üç yıl sonra Mekke'de doğmuştur. Annesi Ümmü'l-Hayr Selmâ bint Sahr (ö. 13/634 [?]), Mekke döneminde Hz. Peygamber'in Erkam b. Ebi'l-Erkam'ın (ö. 55/675) evinde bulunduğu sırada İslâmiyet'i kabul etmiştir. Babası Ebû Kuhâfe (ö. 14/635), Mekke fethinden (8/630) sonra oğlu Ebû Bekr'in aracılığıyla Müslüman olmuştur. Anne ve babasının mensup olduğu Teym kabilesinin soyu Mürre b. Kâ'b'da Hz. Peygamber'in nesebiyle birleşmektedir. Resûl-i Ekrem'den iki veya üç yaş küçük olan Ebû Bekr kaynaklarda adından çok Atîk lakabıyla anılmıştır. Onun en meşhur lakabı Sıddîk'tır. “Çok samimi, sadık” anlamına gelen bu lakap kendisine, Mîraç Olayı başta olmak üzere

⁸² Mustafa Fayda, “Ebû Bekr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/101-108.

gaybla ilgili haberleri tereddütsüz kabul ettiği için bizzat Hz. Peygamber tarafından verilmiştir. Hz. Peygamber'in vefatından sonra onun devlet yönetimi görevini üstlendiği için de "Halîfetü Resûlillâh" unvanıyla anılmıştır.

Hz. Peygamber'in vefatından sonra sahâbîler onun halife olmasını uygun görmüş ve Mescid-i Nebevî'de kendisine biat etmişlerdir. Hz. Ebû Bekr, takip edeceği siyasetin genel esaslarını ortaya koyan meşhur hutbesinde Müslümanların en iyisi olmadığı hâlde onlara başkan seçildiğini ifade ederek doğru hareket ederse kendisine yardım etmelerini, yanlış davranırsa doğrultmalarını, Allah'a ve Resûlüne itaat ettiği müddetçe Müslümanların kendisine itaat etmelerini istemiştir.

Hz. Ebû Bekr 13 yılı Cemâziyelâhir ayının başında (Ağustos 634) hastalanınca sahâbîlerle hilâfet meselesini istişare etmiş ve Hz. Ömer'i veliaht bırakmayı kararlaştırarak Hz. Osman'a bir ahidnâme yazdırmıştır. Kızı Âişe'ye, vefat edince maaşının geri kalan kısmını beytûlmâle iade etmesini ve Hz. Peygamber'in kabrinin yanına defnedilmesini vasiyet etmiştir. Cenazesinin eski elbiseleriyle kefenlenmesini, karısı Esmâ bint Umeyy (ö. 40/661 [?]) tarafından yıkanmasını ve oğlu Abdurrahman'ın (ö. 53/673) ona yardım etmesini istemiştir. Cenaze namazını Hz. Ömer kıldırılmıştır.

Hz. Peygamber bütün işlerinde Ebû Bekr'e danıştığı için bazı kaynaklarda kendisinden "Peygamber'in veziri" diye söz edilmektedir.⁸³ Resûl-i Ekrem'in vahiy kâtiplerinden olan Hz. Ebû Bekr onun sırrını saklamayı çok iyi bilmiştir.

Hz. Ebû Bekr Kur'ân-ı Kerîm'i, Resûl-i Ekrem'in söz ve hareketlerini en iyi ve en süratli şekilde anlayan bir sahâbîdir. Kur'ân'ı

⁸³ Kettânî, *et-Terâtîbü'l-idâriyye*, 1/95-98.

ezberlediği ve çok duygulu bir şekilde okuduğu kaydedilmiştir.⁸⁴ Nitekim imamlık yapacak kimselerin Kur’ân’ı en iyi bilen ve en güzel okuyanlardan seçilmesini tavsiye eden Hz. Peygamber, yerine namaz kıldırmakla sadece onu görevlendirmiştir. Hilâfeti esnasında Kur’ân’ı mushaf hâline getirmek suretiyle İslâmiyet’e en büyük hizmeti yapmıştır.

2. Hz. Ömer: Ebû Hafs Ömer b. el-Hattâb b. Nüfeyl b. Abdiluzzâ el-Kureşî el-Adevî (ö. 23/644)

“Hulefâ-yi Râşidîn’in ikincisi (634-644).”⁸⁵

Fil Vakası’ndan on üç yıl sonra, başka bir rivâyete göre ise Büyük (Dördüncü) Ficâr savaşından dört yıl kadar önce Mekke’de doğmuştur. Baba tarafından soyu Câhiliye döneminde Kureyş kabilesinin sefâret işlerine bakan Adî b. Kâ’b’a ulaşmakta ve Kâ’b b. Lüey’de Hz. Peygamber’in nesebiyle birleşmektedir. Annesi Mahzûm kabilesinden Hanteme bint Hâşim’dir. Müslüman olmadan önceki hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur.

Hz. Ömer bi’setin 6. yılında (616) Müslüman olmuştur. Onun Müslüman oluşuna dair kaynaklarda iki rivâyet bulunmaktadır. Meşhur olan rivâyete göre Hz. Hamza’nın İslâm’ı kabulünden sonra Hz. Ömer Hz. Peygamber’i öldürmek üzere yola çıkmış, yolda karşılaştığı Nuaym b. Abdillâh’tan kız kardeşi Fâtıma ile kocası Saîd b. Zeyd’in Müslüman olduğunu öğrenince onların evine gitmiştir. Onları Tâhâ sûresini okurken bulmuş, okuduklarını kendisine vermelerini istemiş, ancak bu isteği reddedilince kız kardeşini ve eniştesini dövmüş, kardeşi kendilerine

⁸⁴ Kettânî, *et-Terâtîbü’l-idâriyye*, 1/126-128.

⁸⁵ Mustafa Fayda, “Ömer”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/51-53.

Kur'ân öğretene ve Ömer'den saklanan Habbâb b. Eret'i de çağırarak Müslüman olduklarını Ömer'in yüzüne karşı söylemiştir. Bunun üzerine yumuşayan Ömer Müslüman olmaya karar vermiş, Habbâb'tan Resûlullah'ın Erkam b. Ebi'l-Erkam'ın evinde olduğunu öğrenip oraya gitmiş ve kendisine biat ederek Müslüman olmuştur.

Hiz. Ömer'in Müslüman olmasından Medine'ye hicretine kadar geçen altı yıllık süre hakkında kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. Müslümanlar Medine'ye hicret etmeye başlayınca Ömer de yanında ağabeyi Zeyd, karısı ve oğlu Abdullah başta olmak üzere akraba ve arkadaşlarından oluşan yirmi kişilik bir kabileyle Mekke'den ayrılıp Kubâ'ya gitmiş ve Rifâa b. Abdülmünzir'in evine misafir olmuştur.

Hiz. Ebû Bekr'in hilâfeti döneminde Ömer ona müşavirlik ve kadılık yapmıştır. Müseylimetülkezzâb (ö. 12/633) ile yapılan Akrahâ savaşında (11/632) hâfiz sahâbilerden bir kısmının şehid düşmesi üzerine Kur'ân'ın toplanması konusunu Hiz. Ebû Bekr'e açmış, Resûl-i Ekrem'in yapmadığı bir işi yapma hususunda tereddüt gösteren halifeyi ikna edip vahiy kâtiplerinin yazdığı dağınık haldeki âyet ve sûrelerin Zeyd b. Sâbit başkanlığında kurulan heyet tarafından bir araya getirilmesini sağlamıştır.⁸⁶ Hiz. Ebû Bekr Medine'den ayrıldığında veya hastalığında kendisine vekâlet etmiştir. Hiz. Ebû Bekr namaza çıkamayacak derecede hastalanınca imamlık görevini Ömer'e bırakmış ve onu yerine halef tayin etmek üzere Abdurrahman b. Avf (ö. 32/652), Saîd b. Zeyd (ö. 51/671), Osman b. Affân (ö. 35/656), Üseyd b. Hudayr (ö. 20/641) gibi sahâbilerle istişare etmiştir. Halife görüşmelerini tamamladıktan sonra Hiz. Osman'ı çağırarak bu hususta bir ahidnâme yazdırıp mühürlemiş; yanına Ömer ile Osman'ı alıp Mescid-i Nebevî'ye gitmiş ve halka şöyle demiştir: “Sizin

⁸⁶ Buhârî, “Fezâilü'l-Kur'ân”, 3.

için halife seçtiğim kişiye razı olur musunuz? Bir yakınımı tayin etmedim. Allah’a andolsun ki bütün gücümle düşünüp taşındım ve Ömer b. Hattâb’ı uygun buldum; onu dinleyin ve ona uyun” orada bulunanların hepsi olumlu cevap vermiştir.

Hiz. Ömer’in en meşhur lakabı “Fârûk”tur. “Hak ile bâtılı birbirinden ayıran” anlamındaki bu lakabı kendisine Hiz. Peygamber’in, Müslümanların veya Ehl-i kitabın vermiş olduğuna dair rivâyetler bulunmaktadır. İslâm tarihinde “emîrû’l-mü’minîn” tabiri ilk defa Hiz. Ömer için kullanılmıştır.

Kur’ân’ın mushaf hâline getirilmesi hususunda Hiz. Ebû Bekr’i ikna eden Hiz. Ömer, bütün İslâm beldelerinde valilere cami ve mekteplerde eğitim ve öğretime Kur’ân’la başlanmasını emretmiş, bu maksatla çeşitli vilâyetlere Medine’den bazı sahâbîleri göndermiş, onlara maaş bağlamıştır. Kur’ân’ın inanç esaslarına ait âyetlerinin doğru anlaşılması için çaba göstermiş, müteşâbih âyetlerle ilgilenenleri bundan menetmiş, kazâ ve kader konusundaki yanlış yorumları engellemiştir.

3. Ebü’d-Derdâ: Ebü’d-Derdâ’ Uveymir b. Kays b. Zeyd el-Hazrecî (Ö. 32/652 [?])

“Dımaşk kadılığı ve Kur’ân muallimliği yapan sahâbî.”⁸⁷

Adının “Âmir”, lakabının “Uveymir”, babasının adının Zeyd veya Âmir, dedesinin adının ise Kays olduğu da söylenmiştir. Bedir Gazvesi sırasında ve ensardan en son kişi olarak Müslüman olduğu rivâyet edilmektedir. İslâmiyet’i kabul etmesine vesile olan arkadaşısı Abdullah b.

⁸⁷ Abdullah Aydınli, “Ebü’-Derdâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/310-311.

Revâha (ö. 8/629) İslâmî şahsiyetinin meydana gelmesine de yardımcı olmuştur.

Ebü'd-Derdâ önceleri ticaretle meşgul olduğunu, İslâmiyet'i kabul ettikten sonra ticaretle ibadeti bir arada yürütemeyeceğini anlayınca ibadeti seçtiğini anlatmıştır. Hz. Peygamber hayatta iken Kur'ân-ı Kerîm'i ezberleyerek tamamını ona okumuştur.

Hz. Ömer'e Hz. Peygamber'in sünnetini yaymak, halka namaz kıldırmak istediğini söylemiş ve halifenin iznini alarak Dımaşk'a gitmiştir. Ebü'd-Derdâ'nın aralarında bulunduğu üç kişilik muallimler heyeti önce Humus'a gidip orada bir süre görev yapmıştır. Sonra Dımaşk'a geçen Ebü'd-Derdâ, Muâviye'nin Suriye valiliği sırasında Hz. Ömer'in emriyle Dımaşk kadılığına tayin olmuştur. Hz. Ömer ve Hz. Osman dönemlerinde Kur'ân öğretimiyle de meşgul olmuş pek çok kişi ondan kırâat dersleri almıştır. Ebü'd-Derdâ 32/652 yılında, diğer rivâyetlere göre ise 31'de (651) Dımaşk'ta vefat etmiş ve Bâbussağîr Kabristanı'na defnedilmiştir. Önemli bir yönü de Kur'ân muallimliği olan Ebü'd-Derdâ "Dımaşk mukrîi" diye anılmıştır.

4. Übey b. Kâ'b: Ebü'l-Münzir (Ebü't-Tufeyl) Übey b. Kâ'b b. Kays el-Ensârî (ö. 33/654)

"Hz. Peygamber'e kâtiplik yapan ve Kur'ân'a hizmetleriyle tanınan sahâbî."⁸⁸

Medine'de doğmuştur. Hazrec kabilesinin Neccâröğulları kolundandır. Annesi Suheyle bint Esved'dir. Müslüman olmadan önce okuma yazma öğrenmiş; Medineli yahudilerle görüşüp Tevrat'ı incelemiş ve yeni bir peygamberin geleceğini öğrenmiştir. Birinci Akabe Biatı'nın

⁸⁸ Bünyamin Erul, "Übey b. Kâ'b", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/272-274.

ardından İslâm'ı tebliğ etmek üzere Medine'ye gönderilen Mus'ab b. Umeyr (ö. 3/625) vasıtasıyla İslâmiyet'i kabul etmiştir. Hz. Peygamber'e vahiy kâtipliği yapan ilk Medineli Müslümandır. Aynı zamanda Resûl-i Ekrem'in sır kâtibi olduğu için ona gelen mektupları okumuş, gönderilecek mektupları yazmıştır. Vahiy kâtibi oluşu dolayısıyla Kur'ân sahasında büyük bir yetkinlik kazanmıştır. Yeni nâzil olan âyetleri yazıp ezberlemiş ve Hz. Peygamber'e okumuştur. Ashâbın sayılı hâfızları arasında yer almıştır. Resûl-i Ekrem'in emriyle hem Medineli Müslümanlara hem de şehre gelen yabancı heyet mensuplarına Mescid-i Nebvî'de Kur'ân öğretmiştir. Resûlullah kendisini "Seyyidü'l-kurrâ" ve "Seyyidü'l-ensâr" gibi lakaplarla övmüş, sahâbîlere Kur'ân'ı Übey'den öğrenmelerini tavsiye etmiştir. Hz. Peygamber bir gün Übey'i çağırarak, "Allah sana Beyyine sûresini okumamı emretti" demiş, Übey heyecanla, "Allah size benim adımı mı andı yâ Resûlellah?" diye sormuş, "Evet" cevabını alınca da oldukça duygulanmıştır.⁸⁹

Übey b. Kâ'b, Hz. Peygamber'in belirttiğine göre ümmeti içinde "Kur'ân'ı en iyi okuyan kişi" aynı zamanda Resûl-i Ekrem hayatta iken Kur'ân'ın tamamını ezberleyip ona arz eden sahâbîlerden biridir. Resûlullah ondan namazda âyetleri karıştırdığında kendisini uyarmasını istemiştir.⁹⁰ Kurrânın ilk tabakasını teşkil eden yedi sahâbîden biri olan ve Hz. Peygamber'in vefatından sonra Müslümanların eğitiminde büyük hizmetler ifa eden Übey'in özellikle Kur'ân öğretimi konusundaki faaliyetleri önemlidir. Abdullah b. Abbas (ö. 68/687-88), Ebû Hüreyre (ö. 58/678), Abdullah b. Sâib (ö. 70/689-90), Abdullah b. Ayyâş (ö. ?) gibi sahâbîler ve Ebû Abdırrahman es-Sülemî (ö. 73/692) ile Ebü'l-Âliye er-Riyâhî (ö. 90/709) gibi tâbiîler ondan kırâat öğrenmiştir. Kırâat-ı aşerenin

⁸⁹ Buhârî, "Menâkıbü'l-Ensâr", 16; Müslim, "Fezâilü's-Sahâbe", 122.

⁹⁰ Ebû Dâvûd, "Salât", 158.

çoğunun isnadında Übey b. Kâ'b yer almaktadır. Aynı zamanda tefsirde de öne çıkan Übey'in bu sahadaki görüş ve rivâyetleri Medine tefsir ekolünün temelini oluşturur.

Hiz. Ebû Bekr döneminde meydana gelen Yemâme Savaşı'ndan sonra Kur'ân'ı cem etmekle görevlendirilen Zeyd b. Sâbit'e yardım edecek heyette Übey de bulunmuştur. Hiz. Osman döneminde Kur'ân öğretmenliğinin yanı sıra mushafın çoğaltılmasıyla ilgili komisyonda da yer almıştır. Onun kırâatiyle diğer bazı sahâbîlerin kırâatleri arasındaki farklılıklar karışıklığa yol açınca Hiz. Osman, Ebû Bekr zamanında derlenen mushafı çoğalttırıp İslâm ülkesinin belli başlı merkezlerine göndermiş ve bunların esas alınmasını emretmiştir. Übey'in kırâati özellikle Şam bölgesinde meşhur olmuştur.

5. Osman: Ebû Abdillâh (Ebû Amr) Zü'n-nûreyn Osman b. Affân b. Ebi'l-Âs b. Ümeyye el-Kureşî el-Ümevî (ö. 35/656)

“İlk Müslümanlardan, Hulefâ-yi Râşidîn'in üçüncüsü (644-656).”⁹¹

Fil Vakası'ndan altı yıl sonra Tâif'te doğmuştur. Babası Affân, Kureyş'in en zengin tüccarlarından. Annesi Ervâ bint Küreyz, Resûlullah'ın halası Ümmü Hakîm Beyzâ bint Abdülmuttalib'in kızıdır. Mensup olduğu Emevî (Ümeyye) kabilesinin soyu Abdümenâf b. Kusay'da Hiz. Peygamber'in nesebiyle birleşmektedir. Resûl-i Ekrem'den altı yaş küçüktür. Gençliğinde babasının yanında ticaretle uğraşan Osman, İslâm öncesinde Mekke'nin önemli tüccarları arasına girmiştir. İslâmî davetin ilk safhasında Hiz. Ebû Bekr'in delâletiyle Resûlullah'ın yanına giderek Müslüman olmuş ve ilk on Müslüman arasında yer almıştır. Eşraftan olması dolayısıyla İslâm'ı kabul edişi Kureyş içinde yankı

⁹¹ İsmail Yiğit, “Osman”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/438-443.

bulmuştur. Amcası Hakem b. Ebi'l-Âs (ö. 31/651) onu bağlayıp dininden dönene kadar bağlarını çözmeyeceğini söyleyince şiddetle karşı koymuştur. Kararlılığını görüp bağlarını çözmek zorunda kalan amcasından sonra annesi de çok uğraşmıştır. Osman kısa bir süre sonra Hz. Peygamber'in kızı Rukıyye (ö. 2/624) ile evlenmiştir. İslâmiyet'in 5. yılında (615) hanımıyla birlikte ilk kafilde Habeşistan'a hicret etmiştir.

Hz. Peygamber, Medine'de muhacirlere ev yapmaları için yer tahsis etmiş ona Mescid-i Nebevî'nin kendisinin girip çıktığı kapısının karşısına düşen arsayı vermiştir. Bedir Savaşı'na giderken Osman'ı hasta olan kızının başında Medine'de bırakmıştır. Zafer müjdesinin Medine'ye ulaştığı gün Rukıyye vefat etmiş Hz. Peygamber, Bedir'e katılanlardan sayarak ganimetten hisse verdiği Hz. Osman'ı daha sonra diğer kızı Ümmü Külsûm (ö. 9/630) ile evlendirmiştir. Ümmü Külsûm ise 9/630 yılında vefat etmiştir.

Hz. Ömer, Mescid-i Nebevî'de ağır bir şekilde yaralanınca aşere-i mübeşşereden hayatta olan amcasının oğlu ve eniştesi Saîd b. Zeyd (ö. 51/671) hariç altı kişiyi (Osman, Ali, Abdurrahman b. Avf, Sa'd b. Ebî Vakkâs, Talha b. Ubeydullah, Zübeyr b. Avvâm) üç gün içinde aralarından birini halife seçmek üzere görevlendirmiştir. Hz. Ömer'in vefatından önce başlayan, ancak onun ikinci bir emriyle ölümünden sonraya ertelenen toplantı Talha b. Ubeydullah'ın (ö. 36/656) Medine dışında bulunması sebebiyle beş kişiyle başlamıştır. Üç gün süren bu görüşmelerin ardından dördüncü gün sabah namazından sonra kararını açıklamak üzere halkı Mescid-i Nebevî'de toplamıştır. Önce Hz. Ali'yi (ö. 40/661), ardından Hz. Osman'ı çağırıp ikisinden de Allah'ın kitabına ve resulünün sünnetine uyma, ayrıca ilk iki halifenin siyasetini takip etme hususunda teminat istemiştir. Hz. Ali'nin "gücümün ve bilgimin yettiği kadar" şeklindeki cevabına karşılık Hz. Osman'ın tereddütsüz cevabı üzerine Hz. Osman'ı

halife ilân ettiğini açıklayıp ona biat etmiştir. Sonra Hz. Ali ve mescidde bulunanlar da biat etmiştir.

Fetihler neticesinde gerçekleşen zenginleşmeyle birlikte toplumda lüks ve refahın arttığı Hz. Osman'ın halifelik dönemi, başarılı geçen sükûnet devri (644-649) ve halifenin öldürülmesiyle sonuçlanan İslâm tarihinin ilk büyük fitnesinin yaşandığı karışıklık dönemi (650-656) olarak iki safhaya ayrılmaktadır. İlk altı yıl içinde yönetimden bazı şikâyetler görülse de bunlar probleme dönüşmemiştir. Hz. Osman'ın bu yıllarda halk tarafından sertliğiyle bilinen Hz. Ömer'den daha çok sevildiği söylenmektedir. Fakat ikinci dönemin başlarından itibaren yönetimden ciddi şikâyetler başlamış ve önceki olumsuzluklar da bunlara eklenmiştir. Etkileri günümüze kadar gelen kanlı fitne hareketi bu şikâyetlerle başlayıp Hz. Osman'ın öldürülmesi ve ardından Cemel ve Sıffin savaşlarıyla devam etmiştir.

Hz. Osman'a isyan eden âsiler Kur'ân okumakta olan Hz. Osman'ı 82 yaşında şehit etmişlerdir (18 Zilhicce 35/17 Haziran 656).

Hz. Osman ilmî bakımdan da temayüz etmiş, hatta hac menâsiki konusunda en bilgili sahâbî olduğu söylenmiştir. Kur'ân'ı ezberleyen ve Hz. Peygamber'in sağlığında fetva veren birkaç sahâbî arasında yer almıştır. Kırâat farklarının sebep olduğu tartışmaları önlemek için Hz. Ebû Bekr zamanında mushaf hâline getirilen Kur'ân'ı beş veya yedi nüsha olarak çoğaltıp Mekke, Basra, Kûfe, Şam, Yemen ve Bahreyn'e birer nüsha olarak göndermiş, "imam mushaf" denilen nüshayı da Medine'de bırakmıştır.

6. Abdullah b. Abbas: Ebü'l-Abbâs Abdullah b. el-Abbâs b. Abdilmuttalib el-Kureşî (ö. 68/687-88)

“Hz. Peygamber’in amcasının oğlu, tefsir ve fıkıh ilimlerinde otorite kabul edilen ve çok hadis rivâyet edenler arasında yer alan sahâbî.”⁹²

Abdullah b. Abbas, hicretten üç yıl kadar önce, Müslümanlar Kureyş’in ablukası altındayken Mekke’de doğmuştur. Annesi, Hz. Hatice’den hemen sonra Müslüman olan Ümmü’l-Fazl Lübâbe’dır. Doğduğu zaman babası tarafından Hz. Peygamber’e götürülmüş ve duasına mazhar olmuştur. Hicretten muaf tutulandan olan annesiyle Mekke’de kalmıştır. Bir süre sonra onunla birlikte Medine’ye göç ettiği rivâyet yanında, babası Abbas’la birlikte fetih yılı (630) hicret ettiğine dair rivâyetler de bulunmaktadır. Hz. Peygamber’in fiil ve hareketlerini öğrenmek arzusuyla daima onun yanında kalmaya çalışmış, Peygamber’in zevcelerinden olan Meymûne teyzesi olduğu için bazı geceler Peygamber evinde kalmıştır. Peygamber’e karşı olan sevgisi, bağlılığı ve samimi hizmetleri sebebiyle onun takdirini kazanmış ve “Allahım, ona Kitab’ı öğret ve dinde mütehassıs kıl!” tarzındaki duasına nâil olmuştur.⁹³

Kaynaklar, mümtaz bir kişiliğe sahip olan Abdullah b. Abbas’ın siyasî ve sosyal olaylar karşısında ilmî otoritesini ve siyasî itidalini daima muhafaza ettiğini göstermektedir. Hayatı boyunca Müslümanların birlik ve beraberliğini savunan, bunun gerçekleşmesi için zaman zaman yetkilileri uyaran, gerektiğinde eleştiren ve kendisine yapılan halifelik tekliflerine iltifat etmeyen Abdullah b. Abbas, yetmiş yaşlarında iken Tâif’te vefat etmiş, cenaze namazını Hz. Ali’nin oğlu Muhammed b. Hanefiyye kıldırılmıştır.

Çok hadis rivâyet eden sahâbîlerden (müksirûn) biri olarak naklettiği 1660 hadisin bir kısmını bizzat Peygamber’den duymuş, çoğunu ise Hz.

⁹² İsmail Lütü Çakan, Muhammed Eroğlu, “Abdullah b. Abbas”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/76-79.

⁹³ Buhârî, “İlim”, 17.

Ömer, Ali, Muâz, babası Abbas, Abdurrahman b. Avf, Ebû Süfyân, Ebû Zer, Übey b. Kâ'b, Zeyd b. Sâbit ve diğer sahâbîlerden öğrenmiştir. Muteber hadis âlimleri onun rivâyet ettiği hadislere önem vermişlerdir. 75 hadisini Buhârî ve Müslim müştereken, 120 hadisini yalnız Buhârî, 9 hadisini de yalnızca Müslim tahrîc etmiştir.

Kur'ân-ı Kerîm'in inceliklerini anlayıp yorumlaması için Hz. Peygamber'in özel olarak dua ettiği Abdullah b. Abbas'ın tefsir ilmindeki üstünlüğü, daha ilk devirlerden itibaren hemen herkes tarafından takdir edilmiştir. Âyetlerin nüzûl sebeplerini, nâsîh ve mensûhunu çok iyi bildiği gibi Arap edebiyatına olan hakimiyeti de üst düzeydedir. Bundan dolayıdır ki ashap devrinden itibaren "Hibrü'l-ümme" ve "Tercümânü'l-Kur'ân" unvanlarıyla anılmıştır.

Abdullah b. Abbas fıkıh ilminde de önemli bir yere sahiptir. Dört Abdullah'tan (abâdile) biri sıfatıyla devrinde Mekke'nin fıkıh otoritesi kabul edilmiştir ve fetvalarının çokluğuyla meşhurdur. Özellikle İslâm miras hukuku (ferâiz) alanındaki fetvaları müracaat kaynağı olmuştur.

7. Abdullah b. Ayyâş: Ebû'l-Hâris Abdullah b. Ayyâş b. Ebî Rebîa el-Kureşî el-Mahzûmî (ö. ?)

"Kırâat bilgisiyle tanınmış sahâbî."⁹⁴

Abdullah'ın babası Ayyâş ilk Müslümanlardan sayılmaktadır. Babası Habeşistan'a hicret ettiği zaman Abdullah orada dünyaya gelmiş, sahâbî olup olmadığında farklı görüşler bulunmaktadır. İbn Abdilber ve İbn Hacer, sahabeden olduğu görüşünü öne sürmüşlerdir. Hz. Peygamber ve bazı sahâbîlerden hadis rivâyet etmiş olup, kendisinden de hadis rivâyet edenler bulunmaktadır. Kırâat ilmini Übey b. Kâ'b'dan

⁹⁴ Ali Turgut, "Abdullah b. Ayyâş", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/86-87.

arz yoluyla öğrenmiştir. Kırâat ilmini kendisinden öğrenen Müslim b. Cündeb (ö. 106/724), Abdurrahman b. Hürmüz (ö. 117/735) ve Yezîd b. Rûmân gibi âlimlerin hocasıdır. Kırâat ilminin yedi imamından biri olan Nâfi‘in de hocasıdır. Yaşadığı devirde Medine’nin en önemli kırâat imamlarından biri olmuştur. Medine’de vefat eden Abdullah b. Ayyâş’ın vefat tarihlerinde iki görüş bulunmaktadır. İbn Hibbân’dan gelen rivâyete göre 64/683-84 yılında, Zehebî’den gelen rivâyete göre 70 yılından sonra (689-90) vefat etmiştir.

8. Ali b. Tâlib: Ebü’l-Hasen Ali b. Ebî Tâlib el-Kureşî el-Hâşimî (ö. 40/661)

“İlk Müslümanlardan, Hz. Peygamber’in damadı ve Hulefâ-yi Râşidîn’in dördüncüsü (656-661).”⁹⁵

Hicretten yaklaşık yirmi iki yıl önce (m. 600) Mekke’de doğmuştur. Babası Hz. Peygamber’in amcası Ebû Tâlib, annesi de Fâtıma bint Esed b. Hâşim’dir. Ebû Tâlib’in en küçük oğludur. Mekke’de baş gösteren kıtlık üzerine Hz. Peygamber amcası Ebû Tâlib’in yükünü hafifletmek için onu himayesine almış, Hz. Ali beş yaşından itibaren hicrete kadar onun yanında büyümüştür. Hz. Muhammed’in peygamberliğine ilk iman edenlerdendir. Bu sırada yaşının dokuz, on veya onbir olduğu rivâyet edilmektedir. Hz. Ali’nin hicretten önceki hayatı hakkında kaynaklarda fazla bilgi yoktur.

Hz. Ali, ashâb-ı kirâm arasında Kur’ân, hadis ve özellikle fıkıh alanındaki bilgileriyle kendini kabul ettirmiş bir otoritedir. Resûl-i Ekrem ile çoğu zaman beraber bulunması sebebiyle rivâyet ettiği hadisler içinde onun şemâiline, ibadet ve dualarına dair olanlar daha çoktur. Hilâfeti zamanında, hadislerin dikkatle rivâyet edilmesini temin maksadıyla, Hz.

⁹⁵ M. Yaşar Kandemir, “Ali”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/375-378.

Peygamber'e aidiyetini kesin olarak bilmediği hadisleri nakledenlere, onları Resûl-i Ekrem'den duyduklarına dair yemin ettirmiştir.⁹⁶

Kur'ân konusundaki derin bilgisinden faydalanmak isteyenleri kendisine soru sormaya teşvik eder, âyetlerin nerede ve ne zaman nâzil olduğunu çok iyi bildiğini söylemiştir. Hz. Peygamber daha hayatta iken Kur'ân-ı Kerîm'in tamamını ezberlemiştir. Ne yazık ki aşırı taraftarları hadis konusunda yaptıkları gibi tefsir ilminde de ona birçok görüş nispet ettikleri için Kur'ân tefsirine dair güvenilebilir pek az kanaati kaynaklara intikal edebilmiştir.

Ali b. Ebî Tâlib, Yemen'de kadılık yapmıştır. Vedâ haccında Hz. Peygamber'le birlikte haccetmek için Yemen'den yola çıkmış ve Mekke'de buluşmuşlardır. Onun hukuk bilgisi ve hüküm vermedeki başarısı Hz. Ömer tarafından, "En isabetli hüküm verenimiz Ali idi." şeklinde ortaya konulmuştur.⁹⁷ Bu sebeptendir ki ilk üç halife önemli meselelerde onun fikrini almayı ihmal etmemişlerdir. Fesahati ve üstün hitabeti ile de bilinen Hz. Ali'nin güzel ve hikmetli sözleri kaynaklarda nakledilegelmiştir.

Hz. Osman şehid edilince Ümeyye oğullarına mensup olanlar Medine'den süratle uzaklaşmış ve böylece şehir bütünüyle isyancıların hâkimiyetine girmiştir. Daha sonra Sa'd b. Ebî Vakkâs (ö. 55/675), Abdullah b. Ömer (ö. 73/693), Muhammed b. Mesleme (ö. 43/663), Üsâme b. Zeyd (ö. 54/674) ve Mugire b. Şu'be (ö. 50/670)'nin de aralarında bulunduğu ashap mescidde toplanarak yeni halife seçimine gitmişlerdir. Ali b. Ebî Tâlib kendisine yapılan hilâfet teklifini orada

⁹⁶ Tirmizî, "Tefsîr", 4.

⁹⁷ Buhârî, "Tefsîr", 2/7.

bulunan Talha ve Zübeyr'e yöneltmiş, fakat ısrar üzerine biatı kabul etmiştir.

9. Ebû Mûsâ el-Eş'arî: Ebû Mûsâ Abdullah b. Kays b. Süleym el-Eş'arî (ö. 42/662-63)

“Hakem Vak'ası'nda Hz. Ali'yi temsil eden fakih sahâbî.”⁹⁸

Yemen'in Zebîd şehrinde oturan, ahlâk ve meziyetleri Hz. Peygamber tarafından övülen Eş'ar kabilesindendir. Annesi Zabye (Tufye) bint Vehb Medine'ye hicret edip orada vefat eden sahâbedendir. Hz. Peygamber'in halkı İslâm'a davet ettiği duyulunca Ebû Mûsâ ile iki ağabeyinin de aralarında bulunduğu elli iki kişilik bir heyet onun yanına gitmek üzere bir gemiye binmiş; fakat gemi kötü hava şartları yüzünden Habeşistan'a sürüklenmiştir. Heyet mensupları, Ca'fer b. Ebî Tâlib (ö. 8/629) ve arkadaşlarının orada olduğunu öğrenince bir süre Habeşistan'da kalmışlardır. 7/628 yılında Hayber'in fethi sırasında Habeşistan'daki Müslümanlarla birlikte Medine'ye dönmüşlerdir. Ancak Hz. Peygamber'in Hayber'de olduğunu öğrenince oraya gitmişlerdir. Ele geçen ganimetten kendilerine pay veren Resûl-i Ekrem, Habeşistan'a ve Medine'ye hicret etmeleri sebebiyle iki hicret sevabı aldıklarını ifade etmiştir.⁹⁹

Hız. Ömer onu, Mugire b. Şu'be'den boşalan Basra vali ve kadılığına tayin etmiştir (17/638). Bu görevinin yanı sıra Basralılar'a Kur'ân öğretmiştir. Hız. Ömer daha sonra Ammâr b. Yâsir'den (ö. 37/657) boşalan Kûfe valiliğini de ona vermiştir (22/642-43). Ebû Mûsâ Hız. Osman

⁹⁸ M. Yaşar Kandemir, “Ebû Mûsâ el-Eş'arî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/190-192.

⁹⁹ Buhârî, “Farzu'l-Humus”, 15.

devrinde de Basra ve Kûfe valiliği yapmış ancak 29/649-50 yılında azledilince Kûfe’de Kur’ân ve fıkıh öğretmeye devam etmiştir.

Hicrî takvimin tespitine onun vesile olduğu söylenmektedir. Buna göre Ebû Mûsâ, “Bize tarihsiz mektuplar gönderiyorsunuz” diye Hz. Ömer’i uyarmış, halife de bir şûra toplayarak hicreti tarih başlangıcı olarak kabul etmiştir.

42/662-63 yılında vefat eden Ebû Mûsâ’nın 43, 44, 53, 54 yıllarında öldüğüne dair rivâyetler de vardır. Onun Kûfe’de mi yoksa Mekke’de mi vefat ettiği hususu ihtilaflıdır.

Ebû Mûsâ, Kur’ân’ı bizzat Hz. Peygamber’den öğrenerek ezberleyen sayılı sahâbîlerden biridir. Bir gece Hz. Peygamber, Ebû Mûsâ’nın Kur’ân okuyuşunu dinlemiş, kendisine Hz. Dâvûd’un sesine benzer bir ses verildiğini söylemiştir.¹⁰⁰ Hasan-ı Basrî, Basralılar’a Kur’ân ve fıkıh öğreten Ebû Mûsâ’nın halka çok faydalı olduğunu ve Basra’ya ondan daha hayırlı kimsenin gelmediğini ifade etmiştir.

10. Zeyd b. Sâbit: Ebû Hârice (Ebû Saîd) Zeyd b. Sâbit b. Dahhâk el-Hazrecî en-Neccârî (ö. 45/665 [?])

“Sahâbî.”¹⁰¹

Hicretten 11 yıl önce (611) Medine’de doğmuştur. Hazrec kabilesinin Neccâroğulları kolundandır. Babası Sâbit, Buâs Savaşı’nda ölmüştür. Annesi Nevvâr bint Mâlik’tir. Çok akıllı ve hâfızası güçlü bir çocuk olan Zeyd, Hz. Peygamber Medine’ye hicret etmeden önce 17 sûreyi ezberlemiştir. Hicretten hemen sonra akrabaları tarafından Resûl-i Ekrem’e tanıtılmış, ezberlediği sûreleri ona okumuş ve onun takdirini

¹⁰⁰ Buhârî, “Fezâilü’l-Kur’ân”, 31.

¹⁰¹ Bünyamin Erul, “Zeyd b. Sâbit”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/321-322.

kazanmıştır. Zeyd b. Sâbit'in ayrıca Farsça, Rumca, Kıptîce ve Habeşçe bildiği, Farsça'yı kistrânın elçisinden, Rumca'yı Resûlullah'ın hâcibinden, Habeşçe'yi ve Kıptîce'yi de yine Resûlullah'ın hizmetçilerinden öğrendiği rivâyet edilmektedir. Vahiy inmeye başladığında Hz. Peygamber'in kendilerine haber gönderdiği kâtipler arasında Zeyd de bulunmaktadır. Aynı zamanda Resûl-i Ekrem zamanında Kur'ân'ın tamamını ezberleyen ensara mensup dört kişiden biridir.¹⁰²

Hz. Ebû Bekr döneminde de kâtiplik yapan Zeyd'in bu dönemde üstlendiği ilk önemli görev Kur'ân'ın cem'idir. Yemâme Savaşı ile diğer bazı savaşlarda hâfiz sahâbîlerden bazılarının şehid edilmesi üzerine Kur'ân'ın toplanması fikrini halife Hz. Ebû Bekr'e teklif eden Hz. Ömer bu hususta onu ikna etmiştir. Hz. Ebû Bekr'in emriyle Zeyd b. Sâbit'in başkanlığında kurulan heyet Kur'ân âyetlerinin yazılı olduğu sayfaları bir araya getirip Kur'ân'ı cem etmekle görevlendirilmiştir. Yanlarında yazılı Kur'ân metinleri bulunanların bunların âyet olduğuna şahitlik edecek iki kişiyle birlikte gelmeleri bildirilmiştir. Heyet üyeleri ashâbın getirdiği yazılı metinleri kontrol edip kayda almıştır. Böylece Kur'ân yazılı malzeme ve ezber yardımıyla eksiksiz olarak toplanmış ve Hz. Ebû Bekr'e teslim edilmiştir. Cem edilen Kur'ân başta Hz. Ömer ve Ali olmak üzere bütün sahâbenin onayını almış, Abdullah b. Mes'ûd'un tavsiyesine uyularak derlenen metne "el-Mushaf" adı verilmiştir.

Zeyd'in 45, 51 veya 55 yılında vefat ettiğine dair rivâyetler vardır. Bunların içinde en çok 45 yılıyla ilgili rivâyet tercih edilmektedir.

İslâm tarihi boyunca Zeyd b. Sâbit'in adı Hz. Ömer, Ali, İbn Mes'ûd, Übey b. Kâ'b ve Ebû Mûsâ el-Eş'arî ile birlikte ilim ve fetva ehli olan sahâbîler arasında zikredilmiştir. Tâbiîn neslinin kırâat âlimlerinden Ebû

¹⁰² Tirmizî, "Menâkıb", 32.

Abdirrahman es-Sülemî de Zeyd'in talebesi olup 13 yıl boyunca kendisine Kur'ân'ı baştan sona okumuştur.

11. Ebû Hüreyre: Ebû Hüreyre Abdurrahman b. Sahr ed-Devsî (ö. 58/678).

“Çok hadis rivâyet etmesiyle tanınan sahâbî.”¹⁰³

Yemenli Ezd kabilesinin Devs koluna mensup olmakla birlikte ne zaman doğduğu bilinmemektedir. Câhiliye dönemindeki adı “Abdüşems”, “Sükeyn”, “Abdüamr”, “Amr b. Abdüganm” gibi farklı şekillerde kaydedilmektedir. Resûlullah onun adını “Abdurrahman” veya “Abdullah” olarak değiştirmiştir. Künyesi hakkında en yaygın rivâyet, koyun otlatırken bulduğu kedi yavrularını elbisesinin eteğine koyup onlarla oynadığı için kendisine “Ebû Hüreyre” dendiği şeklindedir.¹⁰⁴ İlk karşılaşmalarında Resûl-i Ekrem'in Ebû Hüreyre diye hitap etmesi ona bu künyenin Hz. Peygamber tarafından verilmediğini göstermektedir. Ebû Hüreyre'nin bu künyeye anılmaktan hoşlanmadığı, kendisine Hz. Peygamber'in hitap ettiği gibi “Ebû Hir” denmesini arzu ettiği rivâyet edilmektedir. Adı unutilan Ebû Hüreyre'nin baba ve annesinin adı hakkında da farklı rivâyetler bulunmaktadır. Babasına Ganm (Abdüganm), Âiz, Âmir, Umeyr, Amr, Hâris, Abdüşems denildiği, annesinin adının Ümeyme veya Meymûne bint Subeyh olduğu kaydedilmektedir. Yetim olarak büyüdüğünü söylemesi babasını küçük yaşta kaybettiğini göstermektedir.

Ebû Hüreyre'nin 7. (628) yılın başlarında Tufeyl b. Amr ed-Devsî (ö. 12/633) vasıtasıyla Müslüman olduğu ve kabilesinden altmış veya

¹⁰³ M. Yaşar Kandemir, “Ebû Hüreyre”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994),10/160-167.

¹⁰⁴ Tirmizî, “Menâkıb”, 46.

yetmiş aile ile birlikte Tufeyl'in başkanlığında Resûlullah ile görüşmek için aynı yılın muharrem ayında (Mayıs 628) Medine'ye gittiği bilinmekle beraber onun daha önce Müslüman olmayıp Medine'ye İslâmiyet'i kabul etmek üzere geldiği de rivâyet edilmektedir.¹⁰⁵

Ebû Hüreyre'nin Medine'ye geldiği tarihten Resûlullah'ın vefatına kadar dört yıllık bir süre geçmekle birlikte Hz. Peygamber'in yanında üç yıl kaldığını bizzat söylediğine göre, Alâ b. Hadramî (ö. 21/642) başkanlığında Bahreyn'e gittiği (8/629-30) ve orada bulunduğu süreyi bu zamanın dışında tuttuğu anlaşılmaktadır.

Ebû Hüreyre, hayatının son zamanlarında yabancıların çoğaldığı, görüşebileceği sahâbîlerin azaldığı Medine'den ayrılmış ve yakın mesafede bulunan Zülhuleyfe'deki veya Akîk'taki evine çekilmiştir. Vefatından bir süre önce hastalanmış ve 58/678 yılında 78 yaşlarında iken vefat etmiştir. Cenazesi Medine'ye getirilip Abdullah b. Ömer (ö. 73/693), Ebû Saîd el-Hudrî (ö. 74/693-94) gibi sahâbîlerin de katıldığı cenaze namazını Medine Valisi Velîd b. Utbe (ö. 64/684) kıldırdıktan sonra Cennetü'l-Bakî'ye defnedilmiştir.

Kırâati Übey b. Kâ'b'dan arz yoluyla öğrenen Ebû Hüreyre daha sonra bu ilmi öğretmeye başlamıştır. On kırâat imamından biri olan Ebû Ca'fer el-Kârî (ö. 130/747-48) ile A'rec (ö. 117/735) ondan kırâat öğrenmişlerdir. İbnü'l-Cezerî, Ebû Ca'fer ile Nâfi' b. Abdirrahman'ın (ö. 169/785) kırâatlerinin Ebû Hüreyre'ye dayandığını söylemektedir.

Ebû Hüreyre'nin rivâyet ettiği hadislerin 326'sı hem Buhârî'de hem de Müslim'de geçmektedir.

¹⁰⁵ Buhârî, "İtk", 7.

12. Alkame b. Kays: Ebû Şibl Alkame b. Kays b. Abdillâh b. Mâlik en-Nehâî el-Kûfî (ö. 62/682).

“Abdullah b. Mes‘ûd’un (ö. 32/652-53) seçkin talebesi, Kûfe fıkıh ve tefsir mektebinin önde gelen temsilcilerinden.”¹⁰⁶

Resûlullah hayatta iken dünyaya gelen Alkame b. Kays muhadramûndandır. Doğum yeri ve tarihi bilinmemektedir. Yemen menşeli olan kabilesi Neha‘, İslâmî devirde Kûfe’ye yerleşmiştir. İlim tahsili ve cihad maksadıyla memleketinden ayrılmış Horasan’da gazâlara katılmıştır. Hârizm ve Merv’de birkaç yıl kalmış, Hz. Ali ile birlikte Sıffin Savaşı’na iştirak etmiş (37/657) ve burada aldığı yarayla total kalmıştır. Kûfe’de Abdullah b. Mes‘ûd’un derslerine devam etmiş, onun kırâat ve tefsirde olduğu gibi fıkıhta da en önde gelen talebesi olmuştur. Çeşitli münasebetlerle Alkame’yi öven ve takdir eden İbn Mes‘ûd’la o karşılıklı olarak birbirlerinin ezberlerini dinlemişlerdir. Sesi çok güzel olduğu için Alkame’den Kur’ân okumasını ve kendisinden sonra da Kur’ân okutmasını isteyen İbn Mes‘ûd’un, “Resûlullah seni görseydi sevinirdi.” dediğini kaynaklar zikretmektedir.

Alkame Hz. Ömer, Osman, Ali, Âişe, Ebü’d-Derdâ, Selmân-ı Fârisî, Huzeyfe, Habbâb, Ebû Mûsâ el-Eş‘arî ve Ammâr gibi sahâbîlerden hadis rivâyet etmiştir. İbrâhim en-Nehâî (ö. 96/714) ve Şa‘bî (ö. 104/722) gibi büyük âlimlerin fıkıh, Yahyâ b. Vessâb, Ubeyd b. Nudayle (Nadle) ve Ebû İshak es-Sebî’nin de kırâat hocası olan Alkame’den bunlar yanında Ebû Vâil Şakîk b. Seleme, Muhammed b. Sîrîn, Abdurrahman b. Yezîd, Yezîd b. Muâviye en-Nehâî ve Kays b. Rûmî gibi âlimler de rivâyette bulunmuşlardır.

¹⁰⁶ Ahmet Özel, “Alkame b. Kays”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/467.

Beş günde bir Kur'ân'ı hatmettiği rivâyet edilen Alkame, Ebû Hanîfe'nin ashâba ulaşan hocaları zincirinde de önemli bir halkayı oluşturmaktadır. Ebû Hanîfe'nin on sekiz yıl yanında kaldığı hocası Hammâd b. Süleyman (ö. 120/738), Alkame'nin meşhur talebeleri İbrâhim en-Nehaî ve Şa'bî'nin en seçkin talebesidir.

Kûfe fıkıh ve tefsir mektebinin teşekkülünde önemli bir rol oynayan Alkame b. Kays 62/682 yılında Kûfe'de vefat etmiştir.

13. Ebü'l-Esved ed-Düelî: Ebü'l-Esved Zâlim b. Amr b. Süfyân b. Cendel ed-Düelî (ö. 69/688).

“Kur'ân-ı Kerîm'e hareke sistemini getiren ve Arap nahvinin ilk esaslarını tespit eden âlim, şair.”¹⁰⁷

Adı kaynaklarda Osman, Uveymir b. Zuveylim, Amr b. Zâlim; Kinâneoğulları'nın Düil kabilesinden gelen nisbesi Dîlî veya Dûlî şeklinde de geçmektedir. Anne tarafından Abdüddâr kabilesine mensuptur. Doğum tarihi bilinmemekte, 85 yaşlarında vefat ettiği yolundaki bir rivâyete göre İslâmiyet'in ortaya çıkışından kısa bir süre sonra doğduğu kaydedilmektedir. Yaş olarak birçok sahâbîden büyük olmasına rağmen Hz. Peygamber'i göremediği için tâbîinden sayılmıştır. Hz. Ali'nin halifeliği döneminde Basra Valisi Abdullah b. Abbas tarafından Basra kadılığına getirilmiştir. İbn Abbas'ın istifasından sonra da kısa bir süre Basra valisi olarak görev almıştır. Medâinî'ye göre 69/688 yılında burada çıkan bir salgın hastalık sebebiyle vefat etmiştir.

Kendisinden nakledilen rivâyetlere göre nahiv bilgisini Hz. Ali'den almıştır. Kur'ân'ı Hz. Ali'den öğrenmesine rağmen Hz. Ömer, Hz. Osman, Abdullah b. Mes'ûd, Abdullah b. Abbas, Muâz b. Cebel, Ebû Zer el-Gıfârî,

¹⁰⁷ Tevfik Rüştü Topuzoğlu, “Ebü'l-Esved ed-Düelî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/311-313.

Übey b. Kâ'b, Zübeyr b. Avvâm, Ebû Mûsâ el-Eş'arî ve İmrân b. Husayn gibi kimselerden de kırâate dair rivâyetlerde bulunmuş, onlardan hadis nakletmiştir.

Yahyâ b. Maîn (ö. 233/848), Ebü'l-Hasen el-İclî (ö. 261/875), İbn Sa'd (ö. 230/845) gibi âlimler tarafından sika kabul edilen Ebü'l-Esved, Arap grameri ve edebiyatı üzerinde geniş bir bilgi sahibi, kelimelerin taşıdıkları anlamları bilen, fasih konuşan bir âlim, aynı zamanda zarif bir edip ve şairdir. Onun bu vasıfları taşıması ve özellikle Kur'ân'ın hatalı telaffuz edilmesi karşısında hassasiyet göstermesi, çeşitli rivâyetlere göre Hz. Ömer ile Hz. Ali veya daha kuvvetli bir ihtimalle Basra Valisi Ziyâd b. Ebîh (ö. 53/673) tarafından mushaf yazısında kelimelerin hatasız okunabilmesi için bir sistem geliştirmekle görevlendirilmesine vesile olmuştur. Çünkü hâfız sahâbîlerin zamanla sayılarının azalması, hâfızası zayıflayanların birtakım kelimeleri yanlış hatırlaması ve işitme yoluyla öğretime her zaman imkân bulunamaması gibi sebeplerin yanında fetihler sonucunda başka bölgelerdeki Müslümanların, hatta yerli Araplar'ın çeşitli dil hataları yapmaları âyetlerin hatalı okunması tehlikesini doğurmuştur. Bu sebeple tedbir düşünülürken Ebü'l-Esved'in akla gelen ilk isim olmasında, Süryânî kökenli kelimelerin geçtiği âyetlerin tefsirinde ona danışılması, şiir yarışmalarında en güzel şiirin tayininde çıkan ihtilafların giderilmesi için Hz. Ali ve Abdullah b. Abbas gibi sahâbîlerin onun hükmüne itibar etmeleri ve nihayet ashâbın ileri gelenlerinden Kur'ân kırâatine dair rivâyetinde bulunmuş olması da rol oynamıştır.

Ebü'l-Esved çalışmaları esnasında, İbrânî ve Süryânî yazılarında noktalarla gösterilen hareketleri örnek almış ve Abdülkays kabilesinden seçtiği bir kâtibe, kendisi Kur'ân okurken fetha, kesre ve dammelerin telaffuzu esnasında ağzının aldığı şekle göre harflerin üstüne, altına ve önüne birer, bunların tenvinli halleri için de ikişer nokta koydurtmuştur.

“Naktü’l-mushaf” denilen bu işlemin, Hz. Peygamber zamanında veya bir rivâyete göre Câhiliye devrinde başlatılmış olan, birbirine benzeyen harflerin farklı biçimlerde noktalanması işlemiyle karıştırılmaması için de hareke görevi yapan bu yeni noktalar kırmızı mürekkeple konulmuş; daha sonra bunlar, bugünkü hafif meyilli yatay çizgiler hâline getirilmiştir. Ebü’l-Esved, biyografisine yer veren en eski kaynaklarda nahivle ilgili ilk çalışmaları yapan dilci olarak tanıtılmakta, aynı bilgi daha sonraki kaynaklarda da tekrarlanmaktadır.

14. Abdurrahman b. Ebzâ: Abdurrahman b. Ebzâ el-Huzâî (ö. 70/689).

“Kur’ân-ı Kerîm ve fıkıh konularındaki bilgisiyle tanınan sahâbî.”¹⁰⁸

Mekke’de doğmuştur. Kur’ân üzerindeki derin bilgisi sebebiyle efendisi ve Hz. Ömer’in Mekke valisi Nâfi‘ b. Abdülhâris, halife ile görüşmeye giderken onu yerine vekil bırakmıştır. Bu tercihin sebebini soran Ömer’e Nâfi‘, “Mekke halkı içinde Kur’ân’ı en iyi okuyan ve ilâhî emirleri en iyi bilen odur.” diye cevap vermiştir.¹⁰⁹ Abdurrahman, Sıffin’de Hz. Ali’ye biat eden ashap arasında yer almıştır. Daha sonra Hz. Ali onu Horasan’a vali tayin etmiştir (658).

İbn Hibbân (ö. 354/965), Abdurrahman’ı tâbiîlerden kabul eder, ancak İmam Buhârî (ö. 256/870) ve Ebû Hâtim (ö. 354/965) gibi muhaddisler onun sahâbeden olduğunu belirtmişlerdir. Ebû Hâtim, Hz. Peygamber’in arkasında namaz kıldığını dahi ifade etmiştir. Hz. Peygamber’in dağıttığı ganimetlerden hisse aldığına dair kendi rivâyeti de bunu göstermektedir.¹¹⁰ Doğrudan Hz. Peygamber’den rivâyet ettiği

¹⁰⁸ Raşit Küçük, “Abdurrahman b. Ebzâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/159-160.

¹⁰⁹ Müslim, “Salâtü’l-Müsâfirin”, 269.

¹¹⁰ Buhârî, “Selem”, 7.

hadislerden başka Ebû Bekr, Ömer, Ali, Ammâr, Übey b. Kâ'b gibi sahâbîlerden naklettiği rivâyetleri *Kütüb-i Sitte*'de yer almıştır. Kendisinden de oğulları Saîd ve Abdullah, ayrıca Şa'bî, Ebû İshak es-Sebî ve diğer bazı tâbîîler de hadis rivâyet etmişlerdir.

Hayatının son dönemlerinde Kûfe'ye yerleşen Abdurrahman'ın nerede vefat ettiği bilinmemektedir.

15. Abdullah b. Sâib: Ebû Abdurrahman Abdullah b. es-Sâib b. Ebi's-Sâib Sayfî el-Mahzûmî (ö. 70/689-90)

“Kırâat bilgisiyle tanınan sahâbî.”¹¹¹

Babası Cahiliye devrinde ticaretle ilgilendiği zamanlarda Hz. Peygamber'in ortağı olan Sâib'dir. Abdullah, küçük yaşlarda Hz. Peygamber'i görenlerden biri olmuştur. Kırâat ilmini Hz. Ömer ve Übey b. Kâ'b'dan öğrenmiştir. Kendisi de bu ilmi kırâat imamlarından olan İbn Kesîr (ö. 120/738) ve Mücahîd'e öğretmiştir. Aynı zamanda kendisinden hadis rivâyet edenler de vardır. Bunlardan bazıları Atâ ve oğlu Muhammed b. Abdillâh'tır. Mekkeli Müslümanlar onunla Mekke'den yetişmiş bir kârî olarak iftihar etmektedirler. *Kütüb-i Sitte*'de ve *Müsned*'de rivâyet ettiği hadisler yer almaktadır. Abdullah b. Zübeyr'in halifelik yaptığı dönemde Mekke'de vefat etmiştir.

16. Ebû Abdurrahman es-Sülemî: Ebû Abdurrahman Abdullah b. Habîb b. Rubeyyia es-Sülemî (ö. 73/692 [?])

“Kırâat âlimi, tâbîî.”¹¹²

¹¹¹ İsmail Karaçam, “Abdullah b. Sâib”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/86-87.

¹¹² Muhsin Demirci, “Ebû Abdurrahman es-Sülemî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/87.

Doğumunun Hz. Peygamber'in vefatından önceye rastladığı, babasının ise sahâbîden olduğu belirtilmektedir. Kûfeli tâbîîlerin ikinci tabakasında yer almaktadır. Kur'ân'ı Hz. Osman'dan dinlemiş, Kur'ân'a dair çok soru sorduğu için Hz. Osman onu Zeyd b. Sâbit'e yönlendirmiştir. Kur'ân'ı, Zeyd b. Sâbit'e 13 yıl veya 13 defa arz etmiştir. Kırâat ilmini Übey b. Kâ'b, Hz. Ali, Abdullah b. Mes'ûd gibi ünlü sahâbîlerden de ayrıca okumuştur. Hz. Osman'ın çoğalttığı Mushaf nüshalarından Kûfe'ye gönderilen nüshaya uygun bir şekilde eğitim verilebilmesi için ilk gönderilen âlim de Ebû Abdurrahman olmuştur. 40 yıl boyunca Kûfe Mescidi'nde Kur'ân dersleri vermiştir.

Talebeleri arasında Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin başta olmak üzere Âsım b. Behdele (ö. 127/745), Atâ b. Sâib (ö. 136/753), Yahyâ b. Vessâb (ö. ?) gibi devrin ileri gelen âlimleri yer almaktadır. Sahâbenin ileri gelenlerinden hadis rivâyet etmiştir. Zehebî, Nesâî (ö. 303/915), İbn Sa'd gibi âlimler onu hadis alanında sika olarak kabul etmektedirler. Sıffin Savaş'ında Hz. Ali'nin yanında yer almıştır. Yaşamının sonuna doğru gözlerini kaybettiği rivâyet edilen Ebû Abdurrahman 73 senesinde Kûfe'de vefat etmiştir.

17. Esved b. Yezîd: Ebû Abdurrahman el-Esved b. Yezîd b. Kays en-Nehâî el-Kûfî (ö. 75/694).

“Fakih, kırâat âlimi ve muhaddis tâbîî.”¹¹³

Yemen asıllı Nehâ kabilesine mensup olan Esved b. Yezîd, bu sebeple Nehâî olarak anılmış, Kûfe'ye yerleştiği için de Kûfî nisbesiyle tanınmıştır. Ayrıca Ebû Amr künyesiyle de anılmaktadır. Onun Hz.

¹¹³ Saffet Köse, “Esved b. Yezîd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/441-442.

Peygamber'in zamanında yaşamış olmasına rağmen onu göremediği için muhadramûndan (görüşmeyenler) kabul edilir.

Kûfe fıkıh mektebinin önde gelen isimlerinden Alkame b. Kays'ın yeğeni olan Esved b. Yezîd, İbrâhim en-Nehaî'nin de dayısıdır. Onun çocukluk ve gençlik yılları hakkında pek fazla bilgi bulunmamaktadır. Yemen de Muâz b. Cebel (ö. 18/639) ile tanışarak ondan hadis dinlemiştir. Kûfe'ye geldikten sonra ise özellikle Abdullah b. Mes'ûd'dan fıkıh, tefsir, hadis ve diğer İslâmî ilimleri öğrenmiş, bu alandaki önde gelen âlimler arasında yer almıştır. Rivâyetlere göre Kur'ân'ı en iyi bilenlerden biri olarak anılmıştır.

Esved b. Yezîd, Ahmed b. Hanbel, Yahyâ b. Maîn ve diğer hadis münekkitleri tarafından sika (güvenilir) olarak kabul edilmiş, Bilâl-i Habeşî, Huzeyfe b. Yemân, Selmân-ı Fârisî, Abdullah b. Mes'ûd, Hz. Ebû Bekr, Ömer, Ali, Ebû Mûsâ el-Eş'arî, Hz. Âişe, Ümmü Seleme gibi birçok sahâbîden hadis rivâyet etmiştir. Aynı şekilde İbrâhim b. Süveyd en-Nehaî, yeğeni İbrâhim b. Yezîd en-Nehaî, Riyâb b. Hâris, Dahhâk b. Müzâhim, oğlu Abdurrahman b. Esved ve kardeşi Abdurrahman b. Yezîd gibi birçok muhaddis de kendisinden hadis rivâyet etmiştir. Öğrencileri arasında Yahyâ b. Vessâb, Ubeyd b. Nudayle, Şa'bî ve Ebû İshak es-Sebî gibi isimler de bulunmaktadır. Amcası Alkame b. Kays'ın da öğrencisi olan Esved, İbrâhim en-Nehaî ve Şa'bî ile birlikte Hammâd b. Ebî Süleyman'ın talebelerindendir ve Hammâd da Ebû Hanîfe'nin önde gelen hocalarından biridir. Esved ve amcası, Ebû Hanîfe'nin hocalar zincirinde önemli bir halkayı temsil etmiştir.

Esved b. Yezîd, 74/693 veya 75/694 yıllarında vefat etmiştir.

18. Zir b. Hubeyş: Ebû Meryem Zir b. Hubeyş b. Hubâşe el-Esedî el-Kûfî (ö. 82/701).

“Kırâat ve hadis âlimi, muhadram tâbiî.”¹¹⁴

Zir b. Hubeyş 39/583 veya 40/584 yıllarında Kûfe’de doğmuş, Benî Gâdire ailesine mensuptur. Hem Cahiliye döneminde hem de İslâm döneminde yaşamasına rağmen Hz. Peygamber’i göremediği için muhadram tabîinden sayılmıştır. Hz. Ali, Abdullah b. Mes‘ûd ve Übey b. Kâ‘b’dan Kur’ân ve kırâat öğrenmiştir. Birçok öğrenciye Kur’ân kırâati konusunda eğitim vermiştir.

Medine’ye giderek sahâbeyle buluşan Zir b. Hubeyş, özellikle Übey b. Kâ‘b ve Abdurrahman b. Avf’tan istifade etmiştir. Kırâat ilmi tedrisiyle meşgul olmuş; kendisinden Âsım b. Behdele, Yahyâ b. Vessâb, Ebû İshak eş-Şeybânî, A‘meş ve diğerleri faydalanmıştır.

Kırâat ilminde önemli bir yere sahip olan Zir b. Hubeyş, özellikle Âsım b. Behdele aracılığıyla onun kırâati, yedili kırâat sisteminde yer almıştır.

Zirr b. Hubeyş 82 veya 83 yaşlarında vefat etmiştir.

19. İbn Ebû Leylâ, Abdurrahman: Ebû Îsâ Abdurrahman b. Ebî Leylâ Yesâr b. Bilâl el-Ensârî (ö. 83/702).

“Hadis, fıkıh ve kırâat âlimi, tâbiî.”¹¹⁵

İbn Ebû Leylâ, 17/638 veya 18/639 yılında Medine’de doğmuştur. Babası Ebû Leylâ, sahâbîlerden ve savaşımlara katılan biri olarak tanınmıştır. Kûfe’ye göç eden İbn Ebû Leylâ, birçok sahâbîden hadis öğrenmiş ve önemli sahâbîlerden ders almıştır.

¹¹⁴ Tayyar Altıkulaç, “Zir b. Hubeyş”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/449.

¹¹⁵ Abdullah Aydın, “İbn Ebû Leylâ, Abdurrahman”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/435-436.

O, sahâbîlerden Hz. Ali, Abdullah b. Mes'ûd, Sehl b. Huneyf (ö. 38/658-59) gibi birçok ünlü isimden hadis rivâyet etmiştir. Hz. Ali'den aldığı kırâati oğlu Îsâ'ya, sonrasında da kardeşi Muhammed'e öğretmiştir. Cemel, Sıffin ve Nehrevan gibi önemli savaşlarda Hz. Ali'nin yanında yer almıştır. Haccâc b. Yûsuf (ö. 95/714) zamanında Kûfe kadılığı yapmış ancak baskılara rağmen Hz. Ali'ye karşı kötü sözler söylemeyi reddetmiştir.

İbn Ebû Leylâ, İbnü'l-Eş'as (ö. 67/686-87) ile savaşlara katılmış ve İbnü'l-Eş'as'ın safında yer almıştır. Öldüğü tarih ve yer konusunda farklı rivâyetler bulunmaktadır. Zâhid ve dindar bir kişi olarak İbn Ebû Leylâ, hadis ve fıkıh alanlarında etkili bir âlim olarak tanınmıştır.

20. Nasr b. Âsım: Nasr b. Âsım b. Amr el-Leysî el-Basrî (ö. 89/708).

“Mushaflara noktalama sistemini ilk defa uygulayan tâbiî.”¹¹⁶

Nasr'ın hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Hocaları ve talebeleriyle olan ilişkileri, ayrıca Basrî nisbesiyle anılması göz önünde bulundurulduğunda onun Basra'da yetişip hayatını burada geçirdiği ve tedris faaliyetini burada sürdürdüğü kaydedilmektedir. Ebü'l-Esved ed-Düelî'den kırâat ve nahiv konularında faydalanmıştır. Nahivde Yahyâ b. Ya'mer'den de istifade ettiği zikredilmiştir. Hz. Ömer, Mâlik b. Huveyris, Hâlid b. Hâlid el-Yeşkürî, Yahyâ b. Ya'mer, Ebû Bekre ve diğerlerinden rivâyette bulunmuştur. Abdullah b. Ebî İshak el-Hadramî (ö. 205/821) ile yedi kırâat imamından Ebû Amr b. Alâ (ö. 154/771) kendisinden arz yoluyla kırâat öğrenirken Bişr b. Ubeyd, Katâde b. Diâme, Humeyd b. Hilâl el-Adevî ve Mâlik b. Dînâr gibi kimseler ondan rivâyette

¹¹⁶ Tayyar Altıkulaç, “Nasr b. Âsım”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/413-414.

bulunmuşlardır. Nasr b. Âsım'ın vefat tarihiyle ilgili olarak Halîfe b. Hayyât *et-Tabakât*'ında "80'den (699) sonra" ifadesini kullanırken *et-Târîh*'inde onun adını 80 ile 90 yılları arasında vefat edenler arasında saymıştır. Yâkût 89/708 yılında Basra'da öldüğünü kaydettikten sonra ölüm senesinin 90 olarak da zikredildiğini belirtmiştir.

Tâbiîn döneminin fakihlerinden sayılan Nasr b. Âsım'ın kırâat ilminin yanı sıra Arap diline de hâkim olduğu ve bu konularda Ebü'l-Esved ed-Düelî'den faydalandığı bilinmektedir.

Haccâc'ın talimatı üzerine, mushaflarda benzerlik arzeden harfleri birbirinden ayırmak için noktalama sistemini ilk defa uygulayanın Nasr b. Âsım olduğuna, her beş ve on âyet sonlarına konan tahmîs ve ta'şîr işaretlerinin de onun tarafından uygulandığına dair bilgiler kaynaklarda yer almaktadır.

21. İbn Ya'mer: Ebû Süleyman Yahyâ b. Ya'mer el-Advânî (ö. 89/708).

"Kur'ân'ı noktalayan tâbiî, Merv kadısı."¹¹⁷

Basra'da doğmuştur. Ebû Adî künyesi ve Veşkî nisbesiyle de anılmıştır. Babasının adı kaynaklarda Ya'mur olarak zikredilmiştir. İbn Ya'mer tahsilini Basra'da yapmış, Arapça'yı babasından, nahiv ve Kur'ân ilimlerini ise Ebü'l-Esved ed-Düelî'den öğrenmiştir. Arap dili ve grameri, fıkıh ve Kur'ân ilimlerinde tâbiîlerin ileri gelenlerinden sayılmıştır. Kaynaklarda İbn Ya'mer'in Hz. Osman, Ali, Ebû Mûsâ el-Eş'arî, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Ömer, Âişe, Ebû Hüreyre ve Ebû Zer el-Gıfârî gibi sahâbîlerden rivâyette bulunduğu kaydedilmektedir. Kendisinden Katâde b. Diâme, Abdullah b. Büreyde, Süleyman b. Tarhân

¹¹⁷ Celal Kırcı, "İbn Ya'mer", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/447-448.

et-Teymî, Ezrak b. Kays, İkrime, Yahyâ b. Ukayl, İshak b. Süveyd gibi şahsiyetler hadis, Abdullah b. Ebî İshak kırâat, Ebû Amr b. Alâ kırâat ve hadis almış, Buhârî ve Ebû Dâvûd ikişer, Müslim üç, Tirmizî bir ve Ahmed b. Hanbel de sekiz hadis rivâyet etmiştir.

Horasan'da vefat eden İbn Ya'mer'in ölüm tarihiyle ilgili olarak kaynaklarda farklı rivâyetler bulunmaktadır. İbn Ya'mer'in yaptığı işlerin en önemlisi Kur'ân'ı noktalamasıdır. Daha önce hocası Ebü'l-Esved ed-Düelî tarafından başlatılan harekeleme ve noktalama çalışmaları Nasr b. Âsım ve İbn Ya'mer'le devam etmiştir. Bu bakımdan İbn Ya'mer, noktalama çalışması yapan ilk âlimlerden biri olarak Kur'ân tarihinde önemli bir konuma sahiptir.

22. Ebü'l-Âliye er-Riyâhî: Ebü'l-Âliye Rufey' b. Mihrân er-Riyâhî el-Basrî (ö. 90/709).

“Tefsir, hadis ve kırâat âlimi, tâbiî.”¹¹⁸

Ebü'l-Âliye er-Riyâhî, Câhiliye döneminde doğmuş ve Hz. Ebû Bekr'in hilafet yıllarında Müslüman olmuştur. Riyâhî nisbesini, kendisini satın alıp sonra azat eden Riyâhoğulları'ndan bir kadının kölesi olmasından almıştır. Köle olduğu dönemde Basra'da Kur'ân okuma ve yazma yeteneklerini geliştirmiştir. Bu eğitimi gizli bir şekilde sürdürmüş ve Müslüman olduğunu çevresinden başlangıçta saklamıştır. Daha sonra ise sahabeden aktarılan rivâyet ve hadisleri öğrenmek amacıyla Medine'ye ve Dimaşk'e seyahat etmiş, Ali b. Ebî Tâlib, Ebû Zer el-Gıfârî, Übey b. Kâ'b, Abdullah b. Mes'ûd, Âişe, Abdullah b. Abbas, Zeyd b. Sâbit, Ebû Mûsâ el-Eş'arî gibi önemli sahâbîlerden hadis öğrenmiştir.

¹¹⁸ Abdullah Aydemir, “Ebü'l-Âliye er-Riyâhî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/292.

Ebü'l-Âliye, tanınmış muhaddislerin de kendisinden hadis rivâyet ettiği bir isimdir. Aynı zamanda kırâat alanında da bilgi sahibidir ve Ebû Amr b. Alâ gibi kırâat imamlarının da ondan faydalandığı aktarılmıştır.

İbn Maîn, Ebû Zür'a ve Ebû Hâtım gibi güvenilir hadis otoriteleri, Ebü'l-Âliye'nin güvenilir bir râvî olduğunu kabul etmişlerdir. Rivâyetleri *Kütüb-i Sitte*'de yer almıştır. İbn Ebû Dâvûd, onun sahâbîlerden sonra Kur'an'ı en iyi bilen kişi olduğunu ifade etmiştir. Ancak bu ifadenin, Kur'an'ın tefsirini kastettiği şeklinde yorumlanabileceği belirtilmiştir.

Ebü'l-Âliye er-Riyâhî, 90 yılının Şevval yılında vefat etmiştir. Ancak 93/712, 106/724 ve 111/729 gibi farklı tarihler de öne sürülmüştür.

23. Mugîre b. Ebû Şihâb: Ebû Hâşim Mugîre b. Ebî Şihâb Abdillâh b. Amr el-Mahzûmî (ö. 91/710).

“Yedi kırâat imamından İbn Âmir'in hocası.”

Bu âlim hakkında bilgi İbn Âmir maddesinde verilmektedir.

1.2.2. Hicri 2. Asır Kırâat Âlimleri

1. Müslim b. Cündeb: Ebû Abdillâh Müslim b. Cündeb el-Hüzelî el-Medînî (ö. 106/724).

“Kırâat âlimi, tâbî.”¹¹⁹

Benî Hüzeyl'in mevlası olan Müslim b. Cündeb Medine'de yaşamıştır. Kırâat ilmini Abdullah b. Ömer ve Abdullah b. Ayyâş'tan öğrenmiştir. Hz. Ömer'den hadis rivâyetinde bulunan birtakım kişilerden ve Abdullah b. Ömer'den hadis dinlemiştir. Ancak bazı rivâyetlerin sahihliği konusunda tereddütler bulunmaktadır. Nâfi' b. Abdîrrahman

¹¹⁹ Hasan Keskin, “Müslim b. Cündeb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/92-93.

kendisinden kırâat öğrenmiş, Yahyâ b. Saîd el-Ensârî, Zeyd b. Eslem, İbn Ebû Zi'b ve oğlu Abdullah b. Müslim rivâyette bulunmuştur.

Müslim b. Cündeb, Halife Ömer b. Abdülazîz'e hocalık yapmıştır. Kimi kaynaklarda kıssa anlatan biri olarak tanıtılırken, diğerlerinde kadı olarak bahsedilmiştir. Ömer b. Abdülazîz'in desteğiyle kadılığa getirilmiş ve maaş bağlanmıştır. Müslim b. Cündeb'in kadılık mı yoksa kıssacılık mı yaptığı konusunda kesin bilgi bulunmamakla birlikte, verdiği cevaplar göz önüne alındığında kadılık yapmış olabileceği düşünülmektedir.

Müslim b. Cündeb, kırâat ilminde üstün bir bilgiye sahiptir ve Medine kırâatinin oluşmasına katkıda bulunmuştur. Ömer b. Abdülazîz, onun Kur'ân okuyuşunu tavsiye etmiştir. Dil ve nahiv konusundaki yetkinliği tanınmış, hadis rivâyeti açısından da güvenilir bir kişi olarak değerlendirilmiştir.

Müslim b. Cündeb, 106/724 yılında Medine'de vefat etmiştir, fakat ölüm tarihi konusunda bazı farklı görüşler bulunmaktadır.

2. Hasan-ı Basrî: Ebû Saîd el-Hasen b. Yesâr el-Basrî (ö. 110/728).

“Basralı meşhur tâbiî, âlim ve zâhid.”¹²⁰

Medine'de 21/642 yılında doğmuştur. Babası Yesâr'ın, Irak'ın fethi sırasında Basra yakınlarındaki Meysân kasabasından Medine'ye getirilen esirlerden olduğu söylenmektedir. Oğlunun şöhreti sebebiyle Ebû'l-Hasen adıyla tanınan Yesâr, kaynaklarda Zeyd b. Sâbit'in veya Enes b. Mâlik'in halasının azatlısı olarak kaydedilmektedir. Hasan-ı Basrî'nin annesi Hayre, Resûl-i Ekrem'in eşi Ümmü Seleme'nin azatlısı ve hizmetkârıdır.

¹²⁰ Süleyman Uludağ, “Hasan-ı Basrî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/305-307.

Bundan dolayı Hasan'la daha çok Ümmü Seleme ilgilenmiş, bilgili ve hakîm bir kişi olarak yetişmesinde bu ortamın büyük rolü olmuştur.

Hız. Ömer başta olmak üzere birçok sahâbînin duasını alan Hasan-ı Basrî 12 yaşında Kur'ân'ı ezberlemiştir. Yetmiş Bedir gazisi olmak üzere 120 kadar sahâbî ile görüşme imkânı bulmuştur. Daha sonra Vâdilkurâ'ya giderek burada kendini ilme vermiştir. İstifade ettiği sahâbîler arasında Enes b. Mâlik ilk sırada yer almaktadır.

Yetiştirdiği öğrenciler arasında Katâde b. Diâme, Eyyûb es-Sahtiyânî, Amr b. Ubeyd, Abdullah b. Avn, Vâsıl b. Atâ, Mübârek b. Fedâle ve Mâlik b. Dînâr bulunmaktadır. Hayatını Basra'da vaaz ve ibadetle geçiren Hasan-ı Basrî 110/728 senesinde burada vefat etmiştir.

Pek çok sahâbîden hadis rivâyet eden Hasan-ı Basrî tâbînin en faziletliyelerinden biri olarak kabul edilmiştir. "Basra halkının şeyhi, Basralılar'ın imamı" gibi unvanları yanında Zehebî onun için "Şeyhü'l-İslâm" tabirini kullanmıştır. Dinî hayatta Allah sevgisini temel kabul eden tasavvufî anlayışa karşılık Hasan-ı Basrî Allah korkusunu esas alan Basra zühhd okulunun temsilcisi ve önderi sayılmıştır.

Hasan-ı Basrî, tefsirciliğinin yanında kırâat ilmindeki üstün derecesiyle de anılmış, ilm-i kırâati Ebü'l-Âliye (ö. 90/709) ve Hittân b. Abdillâh er-Rakkâşî'den aldığı belirtilmiştir. Kendisinden Ebû Amr b. Alâ, Yûnus b. Ubeyd, Sellâm b. Süleyman et-Tavîl, Âsım el-Cahderî gibi âlimler kırâat okumuştur. İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Kâsım el-Hüzelî (ö. 465/1073) ile Ebû Ali el-Ahvâzî'nin (ö. 446/1055) Hasan-ı Basrî'ye kadar varan isnadlarını şüpheli bulmakta ve bunun arz yoluyla değil semâ yoluyla olabileceğini söylemektedir.¹²¹

¹²¹ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, 1, 235.

Hasan-ı Basrî'nin kırâati muttasıl sened, hatt-ı Osmanî ve Arap diline uygunluk ölçülerine uymayan unsurlar ihtiva etmesi sebebiyle meşhur on kırâatten sayılmamış, şâz olarak değerlendirilmiştir. İbnü'l-Cündî (ö. 769/1368) on üç imamın kırâatini bir araya getirdiği *Bustânü'l-hüdât fi'htilâfi'l-eimme ve'r-ruvât* adlı eserinde Hasan-ı Basrî'yi altıncı imam olarak kaydetmiştir. Bugün on dört kırâat denince akla gelen imamlarla birlikte Hasan-ı Basrî'ye *Îzâhu'r-rumûz ve miftâhu'l-künûz* adlı eserinde altıncı imam olarak yer veren bir başka müellif, İbnü'l-Kabâkîbî (ö. 849/1445) diye meşhur Muhammed b. Halîl el-Halebî'dir. Halebî'yi *Letâ'ifü'l-işârât li fînûni'l-kırâât* adlı eseriyle Kastallânî (ö. 923/1517), *İthâfu fuzalâi'l-beşer* adlı kitabıyla Bennâ (ö. 1117/1705) takip etmiş, her iki müellif de on dört imamın kırâatini ihtiva eden eserlerinde Hasan-ı Basrî'yi on üçüncü imam olarak zikretmiştir.

3. A'rec, Abdurrahman b. Hürmüz: Ebû Dâvûd Abdurrahman b. Hürmüz el-A'rec el-Medenî (ö. 117/735).

“Muhaddis ve mukrî bir tâbiî.”¹²²

Rebîa b. Hâris b. Abdülmuttalib'in (ö. 61/680-81) mevlâsı olan A'rec, başta Ebû Hüreyre olmak üzere Abdullah b. Abbas, Ebû Saîd el-Hudrî, Muhammed b. Mesleme (ö. 43/663) ve Abdullah b. Buhayne gibi sahâbîden hadis rivâyet etmiştir. Kendisinden de Zührî (ö. 124/742), Sâlih b. Keysân (ö. 140/757), Ebü'z-Zinâd (ö. 130/748) ve Abdullah b. Lehîa (ö. 174/790) gibi muhaddisler rivâyette bulunmuşlardır. Mushaf yazmakla da iştigal eden A'rec, İbn Abbas, Ebû Hüreyre ve Abdullah b. Ayyâş'tan arz yoluyla kırâat tahsil etmiştir. Yedi kırâat imamından Medine'nin meşhur kırâat âlimi olan Nâfi' b. Abdurrahman b. Ebî

¹²² Abdullah Aydın, “A'rec, Abdurrahman b. Hürmüz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/350-351.

Nuaym'a da aynı yolla kırâat okutmuştur. Arap dili ve ensâb konusunda da sayılı âlimlerden birisidir. Arapçayla ilgili kaideleri ilk defa ortaya koyanın A'rec olduğu da öne sürülmüştür.

Pek çok hadis rivâyet etmesiyle tanınan ve rivâyetleri *Kütüb-i Sitte*'de yer alan güvenilir muhaddis A'rec ömrünün sonlarında Mısır'a hicret etmiş, murâbit olarak yaşadığı İskenderiye'de seksen yaşlarında vefat etmiştir.

4. İbn Âmir: Ebû İmrân Abdullah b. Âmir b. Yezîd el-Yahsubî (ö. 118/736).

“Yedi kırâat imamından biri, tâbiî.”¹²³

İbn Âmir, Ürdün topraklarında doğmuş bir İslâm âlimi ve Kur'ân okuyucusudur. Doğum tarihi konusunda farklı görüşler bulunsa da 8/630 yılında doğduğu düşünülmektedir. Kur'ân ve kırâat ilminde uzmanlaşmıştır.

Kur'ân'ı öğrenme sürecinde Muâviye'nin döneminde Dimaşk'ta Kur'ân dersleri veren Mugîre b. Ebî Şihâb el-Mahzûmî'den (ö. 91/710) ders almıştır. Ayrıca Muâz b. Cebel, Ebü'd-Derdâ gibi sahâbîlerden de ders aldığı rivâyet edilmiştir. Kendisi de birçok talebeye kırâat ve hadis öğretmiştir.

İbn Âmir, Dimaşk'ta kadılık görevi de yapmış ve Emeviyye Camii'nin yapımına katkıda bulunmuştur.

İbn Âmir'in kırâati, İbn Mücâhid'in ve birçok İslâm âliminin görüşüne göre sahih kabul edilmiştir. Ancak kırâatinde bazı özellikler ve dil kullanımı nedeniyle bazı tenkitler de yapılmıştır.

¹²³ Tayyar Altıkulaç, “İbn Âmir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/308-310.

İbn Âmir'in kırâati, özellikle Şam ve Yukarı Mezopotamya bölgelerinde yaygın olarak kullanılmış, ancak zaman içinde farklı kırâatlerin de etkisiyle tercih edilme durumu değişmiştir. Özellikle Ebû Amr b. Alâ'nın kırâatının tercih edilmesi, İbn Âmir'in kırâatının etkisini azaltmıştır.

5. İbn Kesîr, Ebû Ma'bed: Ebû Ma'bed Abdullah b. Kesîr b. Amr ed-Dârî (ö. 120/738).

“Yedi kırâat imamından biri, tâbiî.”¹²⁴

İbn Kesîr, 45/665 ya da 48/668 yıllarında Mekke de doğmuştur. Kendisine “Dârî” lakabı verilmiş ve bu lakabın, Hicaz bölgesinde aktarlık yapanlara verildiği belirtilmektedir. Kur'ân eğitimini Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721) ve Abdullah b. Abbas'ın mevlâsı Dirbâs'tan almıştır. Ayrıca Abdullah b. Sâib'den de okuduğu belirtilmiştir.

İbn Kesîr, hadis rivâyetinde de bulunmuştur. İbn Kesîr'in kırâati, Mekke mushafı ile uyumlu olmasa da birçok kurrâ tarafından takdir edilmiştir. İbn Kesîr, aynı zamanda bir vaiz olarak da faaliyet göstermiş ve derslerine vaazla başlamıştır.

İbn Kesîr'in 120/738 yılında vefat ettiği kabul edilmektedir. Kırâati, özellikle Bezzî (ö. 250/864) ve Kunbül (ö. 291/904) tarafından rivâyet edilmiştir. Kırâati üzerine farklı görüşler olmasına rağmen, özellikle Mücâhid b. Cebr'in okuyuşlarıyla sınırlı olmadığı ve kendi tercihleri ile kırâatini şekillendirdiği kaydedilmektedir.

6. Atıyye b. Kays: Ebû Yahyâ Atıyye b. Kays el-Kilâbî (ö. 121/739)

¹²⁴ Tayyar Altıkulaç, “İbn Kesîr, Ebû Ma'bed”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/131-132.

“Dımaşklı kırâat âlimi, tâbiî.”¹²⁵

Kelâî, “Dımaşkî” ve “Hımsî” nisbeleriyle de anılan Atıyye b. Kays, hicretin 7. senesinde doğmuştur. Abdullah b. Amr, Übey b. Kâ‘b, Abdullah b. Ömer, Muâviye b. Ebî Süfyân ve Nu‘mân b. Beşîr gibi sahâbîlerden hadis öğrenmiştir. Kur‘ân‘ı arz yoluyla Ümmü‘d-Derdâ‘dan ahzetmiştir. Arz yoluyla kendisinden kırâat okuyanlar arasında Ali b. Ebî Hamele, Saîd b. Abdülazîz (ö. 167/783) gibi muhaddisler vardır. Abdurrahman b. Yezîd b. Câbir ve Oğlu Sa‘d Abdullah b. Alâ b. Zebr gibi âlimler kendisinden rivâyette bulunmuşlardır. İmam Müslim (ö. 261/875) ve dört *Sünen*‘in sahibi, eserlerinde onun rivâyetlerine de yer vermişlerdir.

Atıyye, âbid, zâhid bir âlim olmasının yanı sıra mücahid bir âlim olarak Ebû Eyyûb el-Ensârî (ö. 49/669) ile birlikte İstanbul kuşatmasına da katılmıştır. 114 yıla yakın bereketli bir hayat sürdürdükten sonra 121/739 yılında vefat etmiştir.

7. İbn Muhaysın: Ebû Hafs Ömer b. Abdurrahman b. Muhaysın es-Sehmî (ö. 123/741).

“On dört kırâat imamından biri.”¹²⁶

İbn Muhaysın‘ın adının Buhârî ve İbn Ebû Hâtim Ömer b. Abdurrahman olduğunu söylemişlerdir. Zehebî, İbn Muhaysın‘ın ismi konusunda altı farklı görüş bulunduğunu belirtmiş ve en sağlamının Ömer b. Abdurrahman b. Muhaysın olduğunu ifade etmiştir.

Kırâat ilmini Mücâhid b. Cebr, Dirbâs ve Saîd b. Cübeyr gibi önemli âlimlerden öğrenmiştir. İbn Muhaysın ayrıca birçok ünlü âlimden ders

¹²⁵ Abdullah Aydemir, “Atıyye b. Kays”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/475-63.

¹²⁶ Tayyar Altıkulaç, “İbn Muhaysın”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/209-210.

almış ve talebeler yetiştirmiştir. Kırâat konusundaki bilgisi ve Arapça'daki yetkinliği sayesinde tanınmıştır. Ancak kırâat tercihleri, özellikle Mushaf'ın hattına aykırı geldiği için revaç bulamamıştır. Onun kırâati, çeşitli müelliflerin eserlerine girmiştir, ancak on dört imamın kırâati içinde resmi olarak yer almamıştır.

8. Âsım b. Behdele: Ebû Bekr Âsım b. Ebi'n-Necûd Behdele el-Esedî el-Kûfî (ö. 127/745)

“Yedi kırâat imamından biri, tâbiî.”¹²⁷

Muâviye döneminde (661-680) Kûfe'de doğan Âsım b. Behdele, Esed b. Huzeyme kabilesine mensup Cezîme oğullarının mevlâsıdır. Bu sebeple el-Kûfî ve el-Esedî olarak da anılmıştır. Babasının adının Abd (veya Abdullah) olduğu, Behdele adının annesinin adı olduğu konusunda görüşler olsa da Zehebî bunun doğru olmadığını söyler.

Gençlik döneminde buğday ticareti ve ölümlere ilaç ve koku sürme işleriyle uğraşmıştır. Hz. Peygamber'i gören Hâris b. Hassân el-Bekrî ve Ebû Rimse Rifâa b. Yesribî'ye yetiştigi için tâbiî'nden sayılmıştır. Âsım, kırâat ilminde öne çıkmış, güzel sesi ve tilâvetiyle dikkat çekmiştir. Hz. Ali'nin kırâatini Ebû Abdurrahman es-Sülemî'den, İbn Mes'ûd'un kırâatini ise Zir b. Hubeyş el-Esedî'den öğrenmiştir.

Âsım, kırâat konusunda önemli hocalar yetiştirmiştir. Ebû Bekr b. Ayyâş, Hafs b. Süleyman, Süleyman b. el-A'meş gibi isimler onun öğrencilerindendir. Kırâat alanındaki katkıları dışında hadis rivâyetinde de etkin olmuş, İbn Mücâhid'in Kitâbü's-Seb'a'sında kırâat hakkında yapılan

¹²⁷ Mehmet Ali Sarı, “Âsım b. Behdele”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/475-476.

değerlendirmelerde özellikle talebeleri Hafs ve Ebû Bekr'in rivâyetlerine sıkça başvurmuştur.

İbn Mücâhid, Âsım'ın kırâatinin Kûfe'de tercih edilmediğini, daha çok Hamza b. Habîb ez-Zeyyât'ın (ö. 156/773) kırâatinin tercih edildiğini belirtmiştir. Ancak Ahmed el-Enderâbî, Âsım'ın kırâatinin Kûfeliler tarafından benimsendiğini belirtmektedir. Âsım'ın kırâatı, Hafs'ın rivâyetiyle birlikte Kûfe dışına da yayılmış, Ortadoğu'nun ve sonradan dünya genelindeki Müslümanların çoğunluğu tarafından benimsenen bir kırâat hâline gelmiştir. Bu tercihin sebepleri arasında Âsım'ın rivâyetlerinin sağlam ve sade olması, dildeki fesahatının yüksek olması ve okuyuşunun pratik olması sayılabilir.

Âsım 127/745 yılında vefat etmiştir.

9. Ebû İshak es-Sebî: Ebû İshâk Amr b. Abdullah b. Zîyuhmid es-Sebî (ö. 127/745)

“Kûfeli hadis ve kırâat âlimi, tâbiî.”¹²⁸

Ebû İshak 34/654 yılında doğmuş, ancak 29/649 veya 32/652 yıllarında doğduğuna dair farklı görüşler de bulunmaktadır. Yemen'deki Hemdân kabilesine mensup olan Ebû İshak, Sebî' (Sebü') b. Sa'b soyundan gelmiş ve bu nedenle Sebî ve Hemdânî olarak da adlandırılmıştır. Kûfe'ye yerleştikten sonra ise Kûfî olarak anılmıştır. Dedesinin adının Ali veya Ubeyd olduğu konusunda farklı ifadeler bulunmaktadır.

Sahâbîlerden İbn Abbas, Berâ b. Âzib (ö. 71/690), Abdullah b. Amr b. Âs (ö. 65/684-85), Muâviye b. Ebî Süfyân (ö. 60/680) gibi isimlerden;

¹²⁸ Ali Osman Koçkuzu, “Ebû İshak es-Sebî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/170-171.

tâbiilerden Mesrûk b. Ecda' (ö. 63/683), Dahhâk b. Kays (ö. 64/684), Amr b. Şûrahbîl (ö. 63/683) gibi kişilerden hadis rivâyet etmiştir. Kur'ân'ı Esved b. Yezîd en-Nehaî'den öğrenmiştir. İlim meraklısı olan Ebû İshak birçok farklı hocadan ilim almıştır. Ali b. Medînî'ye göre 300 veya 400 hocadan ders almış olmasına rağmen, kendisinin rivâyet ettiği sadece 70-80 kadar hoca bulunmaktadır. Bu nedenle Ebû Hâtim er-Râzî (ö. 322/933-34), çok rivâyet etmesi nedeniyle onu Zührî'ye benzetmiştir. İbn Sîrîn, Zührî ve Katâde b. Diâme gibi önemli isimlerden hadisler aktarmıştır. Aynı zamanda İbn Sîrîn'den (ö. 110/729), akranı Zührî'den, oğlu Yûnus'tan, torunları İsrâîl b. Yûnus (ö. 160/777) ve Yûsuf b. İshak'tan da hadis rivâyet etmiştir.

Ebû İshak, 127/745 yılında vefat etmiştir.

10. A'rec, Humeyd b. Kays: Ebû Safvân Humeyd b. Kays el-A'rec el-Mekkî (ö. 130/747-48)

“Mekkeli kırâat âlimi ve muhaddis.”¹²⁹

Babası Kays, Zübeyr b. Avvâm'ın mevâlîsinden olması sebebiyle, onun mensubu olduğu kabileden dolayı Esedî nisbesiyle de anılmıştır. Kırâat ilmini Mücâhid b. Cebr'den, Mücahid de İbn Mesûd'dan o da Hz. Peygamber'den öğrenmiştir. Ayrıca hayatı boyunca sadece Mücâhid'in kırâatini öğretip rivâyet etmiştir. Yetiştirdiği En tanınmış talebeleri Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/814) ve yedi kırâat imamlarından Ebû Amr b. Alâ'dır. İkiisi de kırâati ondan arz yoluyla almışlardır. Hadis öğrendiği hocaları arasında Zührî, Amr b. Şuayb, Muhammed b. İbrâhim et-Teymî ve Muhammed b. Münkedir gibi muhaddisler; hadis okuttuğu talebeleri arasında da Ebû Hanîfe, Mâlik b. Enes, Ca'fer es-Sâdık, Süfyân es-Sevrî

¹²⁹ İsmail Karaçam, “A'rec, Humeyd b. Kays”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/351.

ve Ma‘mer b. Râşid gibi meşhur âlimler bulunmaktadır. Rivâyetleri *Kütüb-i Sitte*’de yer almakta olup meşhur hadis tenkitçileri tarafından güvenilir bir muhaddis olarak tanıtılmıştır.

11. Ebû Ca‘fer el-Kârî: Ebû Ca‘fer Yezîd b. el-Ka‘ka‘ el-Mahzûmî el-Medenî (ö. 130/747-48).

“On kırâat imamından biri, tâbiî.”¹³⁰

Ebû Ca‘fer’in asıl adı Yezîd olarak bilinmektedir. Abdullah b. Ayyâş’ın azatlısı veya Hz. Peygamber’in hanımlarından Ümmü Seleme’nin azatlısı olarakta zikredilmiştir. Kendisinin aktardığına göre küçük yaşta Ümmü Seleme’nin yanına götürülmüş ve duasını almıştır.

Kırâat tahsilini Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Ayyâş, Ebû Hüreyre gibi önemli isimlerden yapmıştır. Hadis alanında da Abdullah b. Abbas, Ebû Hüreyre, Abdullah b. Ömer b. Hattâb, Mervân b. Hakem gibi sahabe ve tâbiîn’den faydalanarak hadislerini rivâyet etmiştir. Kendisinden kırâatinin iki meşhur râvîsi İbn Verdân (ö. 160/777) ve İbn Cemmâz (ö. 170/786) yedi kırâat imamlarından Nâfi‘ b. Abdurrahman, Ebû Amr b. Alâ ve Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem gibi isimler kırâat okumuştur.

Ebû Ca‘fer’in kırâati, çeşitli âlimler tarafından değerlendirilmiştir. Kimileri onu şâz olarak nitelendirirken, kimileri de mütevâtir olduğunu savunmuştur. Zehebî gibi bazı âlimler, onun kırâatini kabul edilebilir ve sağlam olarak görmüşlerdir. Kendisi, Hz. Peygamber’in mescidinde Kur’ân dersleri veren saygın bir âlim olarak tanınmıştır.

Hayırseverliği, ibadete düşkünlüğü ve güzel Kur’ân okumasıyla bilinen Ebû Ca‘fer, 130/747-48 yılında Medine’de vefat etmiştir.

¹³⁰ Tayyar Altıkulaç, “Ebû Câ‘fer el-Kârî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/116.

12. İbnü'l-Münkedir: Ebû Abdillâh (Ebû Bekr) Muhammed b. el-Münkedir b. Abdillâh el-Kureşî et-Teymî (ö. 131/748).

“Hadis ve kırâat âlimi, zâhid.”¹³¹

Medineli olan İbnü'l-Münkedir, yaklaşık olarak 60/679 yılında doğduğuna dair kayıtlar bulunmaktadır. Babası Münkedir, Hz. Âişe'nin dayısı olmaktadır. Ancak bazı kaynaklar, onun sahabî olmadığını iddia etmektedir. Amcası Rebîa ile kardeşleri Ebû Bekr ve Ömer, Hicaz bölgesinde tanınmış fakihlerdendir. Münkedir'in Hz. Âişe'den aldığı yardımla satın aldığı cariyeden Muhammed, Ömer ve Ebû Bekr adlı oğulları dünyaya gelmiştir. İbnü'l-Münkedir, sahâbîlerden Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Zübeyr, Abdullah b. Ömer, Esmâ bint Ebû Bekr, Enes b. Mâlik, Câbir b. Abdillâh gibi isimlerden; tâbîîlerden Saîd b. Müseyyeb ve Urve b. Zübeyr gibi kişilerden rivâyette bulunmuştur. Kendisinden rivâyet edenler arasında oğulları Yûsuf ve Münkedir ile Eyyûb es-Sahtiyânî, Zührî, Ebû Hanîfe, Mâlik b. Enes, Süfyân es-Sevrî gibi âlimler bulunmaktadır. İbnü'l-Münkedir, güvenilirliği konusunda ittifak edilen, aynı zamanda önde gelen kırâat âlimlerinden biridir ve 200'den fazla müsned hadis rivâyet etmiştir. Bu rivâyetlerden bazıları *Kütüb-i Sitte* gibi önemli hadis koleksiyonlarında yer almıştır. İbnü'l-Münkedir'in dünyevî meselelere önem vermediği, cömertlikte bulunmayı sevdiği, fakirleri koruduğu kaydedilmiştir. Zâhid kimliği ile tanınan Ebû Sahr el-Eylî ile birlikte her yıl hacca giden İbnü'l-Münkedir, 131/748 yılında vefat etmiştir. Ölüm tarihi olarak 130 yılı da bazı kaynaklarda geçmektedir.

13. A'meş: Ebû Muhammed Süleyman b. Mihrân el-Kûfî (ö. 148/765).

¹³¹ Mehmet Görmez, “İbnü'l-Münkedir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/157.

“Hadis, kırâat ve ferâiz sahâhârındaki bilgisiyle tanınan tâbîîn nesline mensup âlim.”¹³²

A‘meş, Taberistan kökenlidir ve Rey bölgesinde doğmuştur. Kûfe’de de doğduğuna dair rivâyetler bulunmaktadır. Eğitimine kırâat ilmiyle başlayan A‘meş, Yahyâ b. Vessâb gibi önemli isimlerden ders almıştır. Ayrıca Kûfe’nin önde gelen âlimlerinden olan Zeyd b. Vehb (ö. 83/702), İbrâhim en-Nehaî, Mücâhid b. Cebr gibi isimlerden de ders almıştır. Hadis ve fıkıh alanlarında da çalışmalar yapmıştır.

A‘meş; kırâat, hadis ve ferâiz ilimlerinde devrinin önde gelen âlimi olarak kabul edilmiştir. Kırâat alanında meşhur yedi veya on kırâat arasında yer almasa da on kırâate bazı kırâatleri de ekleyerek kaleme alınan eserlerde onun kırâatine, on kırâatten sonra öncelikle yer verilmiştir. Dürüstlüğü ve doğru sözlülüğü ile tanınmış, Kur’ân’ı kaidelerine uygun şekilde okuyan ve hadisleri en iyi bilen âlimlerden biri olarak saygı görmüştür.

14. Îsâ b. Ömer es-Sekafî: Ebû Ömer Îsâ b. Ömer b. Abdillâh es-Sekafî el-Basrî en-Nahvî (ö. 149/766).

“Basra nahiv mektebinin ilk temsilcilerinden dil ve kırâat âlimi.”¹³³

Muhtemelen Basra’da doğmuş olan Îsâ b. Ömer, Hâlid b. Velîd’in (ö. 21/642) azatlısı olarak bilinmektedir. Sakif kabilesine mensup olduğu için Sekafî olarak anılmıştır. Îsâ b. Ömer, Basra’da yaşadığı dönemde çeşitli bilgilerden eğitim almış ve birçok önemli şahsiyetle etkileşimde bulunmuştur.

¹³² Mücteba Uğur, “A‘meş”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/54.

¹³³ Hüseyin Tural, “Îsâ b. Ömer es-Sekafî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/485.

Kırâat konusunda Abdullah b. Ebî İshak, İbn Muhaysın ve İbn Kesîr'den dersler almıştır. Ayrıca Accâc b. Rü'be (ö. 145/762) ve Hasan-ı Basrî'den hadis rivâyetinde bulunmuştur. Basra'nın nahiv mektebi kurucularından olan Ebû Amr b. Alâ, bazı kaynaklara göre İsâ b. Ömer'in hocası olarak geçerken, diğer kaynaklara göre de öğrencileri arasında yer almıştır.

İsâ b. Ömer ensâb ve ahbâr alanlarında da derin bir bilgiye sahiptir. Fasih Arapça konuşmasıyla tanınan İsâ b. Ömer, bazı kaynaklarda unutulmuş ve nadir kullanılan kelimelere sıkça yer verdiği için sözlerinin anlaşılmadığı kaydedilmektedir.

Kırâat konusundaki öğrencileri arasında Ahmed b. Mûsâ el-Lü'lûî, Sehl b. Yûsuf, Hârûn b. Mûsâ en-Nahvî, Ubeyd b. Akîl en-Nahvî gibi tanınmış isimler bulunmaktadır. Ayrıca, dil alanında da Hammâd b. Seleme, Halef el-Ahmer, Halîl b. Ahmed, Kutrub, Asmaî ve Ebû Ubeyde et-Teymî gibi önemli dil bilimcileri İsâ b. Ömer'in öğrencileri arasında yer almıştır. Sîbeveyhi ise uzun süre onunla birlikte olmuş ve bilgisinden büyük ölçüde faydalanmıştır.

Arap dilinin çoğunlukla kullanılan yapısını temel alarak, ilk nahiv kitabını yazmıştır. Bu eserinde daha önce yapılmış çalışmaları tertipleyip tasnif ve ıslah etmiştir. Bu yaklaşımını Sîbeveyhi gibi diğer dil bilimcileri de benimsemiştir. İsâ b. Ömer'in (ö. 149/766), nahiv alanında yetmişden fazla eser yazdığı söylenirken, günümüze sadece “el-Câmi” ve “el-İkmâl” (veya “el-Mükmil”) adlı iki eseri ulaşmıştır. Talebesi Halîl, bu iki eseri beytinde övmüştür. Sîbeveyhi'nin el-İkmâl'e eklemeler yaparak bu eseri genişlettiği ve kendisine nispet ettiği iddiaları ise bazı kaynaklarca reddedilmiştir.

15. Ebû Amr b. Alâ: Ebû Amr Zebbân b. el-Alâ' b. Ammâr el-Mâzinî el-Basrî (ö. 154/771).

“Yedi kırâat imamından biri, Arap dili ve edebiyatı âlimi.”¹³⁴

Ebû Amr b. Alâ, klasik İslâm döneminin önemli Kur’ân okuyucuları ve dil bilginlerinden biridir. İsmi üzerine çeşitli görüşler ve isimler ileri sürülmüştür, ancak Zehebî birçok isim zikrettikten sonra “Zebbân” ismini tercih etmiştir. Mekke’de doğmuş olup Basra ve Kâzerûn gibi şehirlerde doğum yeri olarak rivâyet edilmiştir. Kırâat ilmi üzerine eğitim almış ve genç yaşlarda bu alanda uzmanlaşmıştır.

Mekke, Medine, Kûfe ve Basra gibi İslâm’ın önemli merkezlerinde tanınmış hocalardan kırâat okumuştur. Öğrenim hayatını tamamladıktan sonra kırâat ilminde ün kazanmış ve bu alandaki bilgisi sayesinde tanınmış âlimler arasına girmiştir.

Ebû Amr’ın Arap edebiyatı ve diline dair çalışmaları onun geniş bilgi sahibi olduğunu göstermektedir. Kırâat ilmindeki yetkinliği ve öğrencilere aktardığı bilgiler sayesinde Ebû Amr’ın öğrenci ve takipçi kitlesi oldukça genişlemiştir. Onun kırâati özellikle Basra’da ve civarında yaygın olarak okunmuştur. Ancak zamanla diğer kırâatlerin yayılmasıyla etkisi azalmış ve sonraki yüzyıllarda Âsım b. Behdele’nin Hafs rivâyeti öne çıkan kırâat olmuştur.

16. Hamza b. Habîb: Ebû Umâre Hamza b. Habîb b. Umâre ez-Zeyyât et-Teymî el-Kûfî (ö. 156/773).

“Yedi kırâat imamından biri.”¹³⁵

¹³⁴ Tayyar Altıkulaç, “Ebû Amr b. Alâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/94-96.

¹³⁵ Tayyar Altıkulaç, “Hamza b. Habîb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/511-513.

Hamza b. Habîb, 80/699 yılında doğmuştur. Fars asıllı olan Hamza, Kur'ân'ın farklı okuma tarzlarını öğrenmiş ve öğretmiştir. Kırâat alanında pek çok talebe yetiştirmiştir.

Hamza'nın kırâatı bazı kesimlerce eleştirilmiş ve tartışılmıştır. Kûfe Mescidi'nde özellikle Hamza'nın kırâatinin tercih edildiği dönemler olmuştur. Ancak bazı âlimler, Hamza'nın kırâatinde şâz vecihlerin olduğunu belirtmiş ve bu nedenle tercih edilmemesi gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Ancak Süfyân es-Sevrî, Hamza'nın kırâatindeki vecihlerin bir mesnedinin bulunduğunu söylemiş ve onu savunmuştur. İbn Mücâhid de *Kitâbü's-Seb'a* sında Hamza'nın kırâatine de yer vermiş yedili sistemin içine almıştır. Eserinin yüzyıllarca gördüğü ilgiye ve kazanmış olduğu şöhrete paralel olarak Hamza'nın kırâati de yayılım göstermiş, ilmi olarak İslâm dünyasında hayat bulmuştur.

Hamza, kırâat dışında fıkıh ve hadis alanlarında da faaliyet göstermiştir. Hadis alanında sika kabul edilmiş, ancak hâfızasının tam olmadığı ifade edilmiştir. Hamza'nın hadis rivâyetlerine dair bilgiler de kaynaklarda yer almaktadır.

Hamza'nın eserlerinden biri “*Menâm fî fazîleti hıfzi'l-Kur'ân*” adlı risalesidir. Diğer eserleri de çeşitli konularda Kur'ân ve dil üzerine yazılmıştır.

17. İbn Verdân: Ebü'l-Hâris Îsâ b. Verdân el-Medenî (ö. 160/777).

“Kırâat-ı aşere imamlarından Ebû Ca'fer el-Kârî'nin meşhur iki râvîsinden biri.”¹³⁶

¹³⁶ Tayyar Altıkulaç, “İbn Verdân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/445.

İbn Verdân, Medineli olup Hazzâ ismiyle tanınmıştır. Şeybe b. Nisâh ve Ca‘fer el-Kârî gibi hocalardan kırâat okumuştur. Kurrâ-i seb‘adan Nâfi‘ b. Abdurrahman’a kırâatini arz etmiştir. Ebû Ca‘fer el-Kârî’nin talebesi ve râvîsi olmasının yanı sıra Ebû Ca‘fer kırâatini Nâfi‘ yoluyla öğrenmiş ve bu alanda meşhur olmuştur. Kendisinden kırâati arz yoluyla öğrenenlerin arasında Kâlûn, İsmâil b. Ca‘fer el-Ensârî, *el-Megâzî* adlı eseriyle bilinen Vâkıdî (ö. 207/823) gibi isimler yer almaktadır. İbn Verdân’ın rivâyetleri Ebû Ca‘fer kırâatinin râvîsi olarak ilk döneme ait kaynaklarda yer almıştır. Aynı zamanda kırâat-ı aşere hakkında telif edilip imamların rivâyetlerini iki ile sınırlayan eserlerde bu iki rivâyetten biri olarak tercih edilmiştir.

Vefat yılı hakkında iki farklı görüş bulunmaktadır. Zehebî’ye göre Nâfi‘den önce vefat etmiş, İbnü’l-Cezerî’ye göre ise 160/777 yılında vefat etmiştir.

18. Nâfi‘ b. Abdurrahman: Ebû Ruveyh Nâfi‘ b. Abdurrahman b. Ebî Nuaym el-Medenî (ö. 169/785).

“Kırâat-ı seb‘a imamlarından.”¹³⁷

İmam Nâfi‘, aslen İsfahanlı olup Medine’de doğduğu kaydedilmektedir. Zehebî’nin belirttiğine göre yaklaşık olarak 70’li (690) yıllarda doğmuştur. Kur’ân’ı doğru ve güvenilir bir şekilde okuma metodolojisi geliştirmiş ve öğrencilerine aktarmıştır.

Nâfi‘, tâbiînden kırâat ilmini öğrenmiştir. Özellikle Ebû Ca‘fer el-Kârî ve Abdurrahman b. Hürmüz el-A‘rec gibi isimlerden ders almıştır. Kendi kırâat metodu ile hareket etmiş, kıyas yöntemi kullanmış ve bu alandaki derin bilgisini aktarmıştır. Öğrencileri arasında İsmâil b. Ca‘fer

¹³⁷ Tayyar Altıkulaç, “Nâfi’ b. Abdurrahman”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/287-289.

el-Ensârî (ö. 180/796), İbn Cemmâz (ö. 170/786), İbn Verdân (ö. 160/777), Verş ve Kâlûn gibi isimler öne çıkmaktadır.

Nâfi‘, kırâat ilminde özellikle Kâlûn ve Verş rivâyetleriyle tanınmaktadır. Bu rivâyetler, özellikle Kuzey Afrika ülkelerinde yaygın olarak okunmuş ve günümüze ulaşmıştır. Ayrıca İbnü’l-Mukrî el-İsfahânî tarafından derlenen bir mecmuası da bulunmaktadır.

İmam Mâlik’e (ö. 179/795) göre Medineliler’in kırâati sünnettir ve Nâfi‘ bu kırâatın temsilcisi olarak kabul edilmektedir. İslâm âlimleri Nâfi‘i güvenilir ve sağlam bir kaynak olarak değerlendirmiş, onun hadis rivâyetlerine de değer vermişlerdir.

90 yaşında iken 169/785 yılında Medine’de vefat etmiştir.

19. Hârûn b. Mûsâ el-Ezdî: Ebû Abdillâh Hârûn b. Mûsâ el-Ezdî el-A‘ver el-Atekî (ö. 170/786).

“Kırâat ve nahiv âlimi, muhaddis.”¹³⁸

Hârûn b. Mûsâ’nın doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte, 1/7. yüzyılın sonları veya 2/8. yüzyılın başlarında doğmuş olabileceği tahmin edilmektedir. Basra kökenli olan Hârûn’un lakabı “A‘ver” ve künyesi “Ebû Mûsâ” olarak bilinmektedir. Aslen Atîk b. Nadr b. Ezz kabilesinin bir kolu olan Ezz kabilesindendir. Yahudi iken Müslümanlığı kabul etmiştir. Kur’ân’ı ezberleyip öğrenmesi nedeniyle “muallim” olarak anılmış ve Kur’ân’ı başkalarına da öğretmiştir.

Hârûn, kırâat ilmi alanında da öne çıkmış bir âlimdir. Kırâat vecihlerini derlemiş ve bu alanda seçkin kabul edilen bir kırâat sahibi olarak anılmıştır. Farklı kurrâdan kırâat vecihlerini dinlemiş ve

¹³⁸ M. Suat Mertoğlu, “Hârûn b. Mûsâ el-Ezdî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2016), (gözden geçirilmiş 2. basım) EK-1/535-536.

kendisinden de pek çok kişi kırâat rivâyet etmiştir. Ayrıca tefsir ve nahiv konusundaki yetkinliğıyle de bilinmektedir.

Hârûn'un ölüm tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte, kaynaklarda farklı tahminler bulunmaktadır. Süyûtî'ye (ö. 911/1505) göre hicri 170 yılı civarında öldüğü ifade edilirken, İbnü'l-Cezerî daha erken bir tarihe işaret etmiştir.

Hârûn b. Mûsâ'nın *el-Vücûh ve'n-nezâir fi'l-Kur'âni'l-Kerîm* adlı eseri, en eski tarihli Kur'ân tefsirlerinden biridir. Mukâtil b. Süleyman'ın (ö. 150/767) bir eserine dayanarak kırâatler ve tefsir konularında eser yazmıştır. Bu çalışmanın diğer âlimler üzerinde etkisi görölmüştür. Hârûn b. Mûsâ önemli bir âlim olarak kabul edilmiş, kırâat ve tefsir alanlarındaki çalışmaları ile tanınmış ve ilmi etkisi uzun bir süre devam etmiştir.

20. İbn Cemmâz: Ebü'r-Rebî' Süleyman b. Müslim b. Cemmâz ez-Zührî (ö. 170/786'dan sonra).

“Kırâat-ı aşere imamlarından Ebû Ca'fer el-Kârî'nin meşhur iki râvîsinden biri.”¹³⁹

Benî Zühre'nin mevlâsı olan İbn Cemmâz, kırâat-ı seb'a imamlarından Nâfi' b. Abdirrahman ve Şeybe b. Nisâh, Ebû Ca'fer el-Kârî gibi âlimlerden kırâat okumuştur.

Kırâat talebelerinin arasında Kuteybe b. Mihrân, Ebû İshak İsmâil b. Ca'fer el-Medenî gibi isimler bulunmaktadır. Ebû Hümâm Salt b. Muhammed el-Hârekî, Ebû İshak İsmâil b. Ca'fer el-Medenî ve Velîd b. Müslim gibi âlimler kendisinden rivâyette bulunmuşlardır.

¹³⁹ Tayyar Altıkulaç, “İbn Cemmâz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/395-396.

Öğrencilerinden Kuteybe b. Mihrân'ın rivâyet ettiğine göre öğrencilere ve halka Nâfi'in kırâatini okutmuştur. Ancak kendisi Ebû Ca'fer'in kırâatini tercih etmiştir. 5. yüzyılın ortalarına kadar kırâat kitaplarında yer almayan İbn Cemmâz'ın rivâyeti, ikinci yarısından sonra kitaplarda yer almaya başlamış, hatta Ebû Ca'fer'in iki râvîsinden biri olmuştur. Günümüze kadar gelen kaynaklarda ve uygulamalarda da kırâat-ı aşere öğretiminde buna uyulmuş ve bu şekilde rivâyet edilmiştir.

İbn Cemmâz Kur'ân tahsilinde önemli bir yere sahiptir. Bunun sebebi ise Medinelilerin mushafları ile Hz. Osman'ın mushafı arasındaki farkları tespit etmesi ve bunları rivâyet etmesidir.

Vefat tarihi ile ilgili iki farklı rivâyet olup Zehebî, Nâfi'den önce veya onunla aynı senede (169/785) vefat ettiğini söylemekte, İbnü'l-Cezerî ise 170/786 yılından sonra vefat ettiğini söylemektedir.

21. Halîl b. Ahmed: Ebû Abdîrrahman el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî (el-Fürhûdî) (ö. 175/791).

“Nahiv ve aruzu sisteme kavuşturan ünlü dil ve edebiyat âlimi.”¹⁴⁰

100/718 yılında Umman'da doğup Basra'da yaşamıştır. “Yahmedî”, “Ezdî”, “Basrî” nisbeleriyle de anılmıştır. Horasan'a seyahati dışında hayatı boyunca bu şehirde yaşadığı için Basralı olarak tanınmıştır. İhtimaller ışığında 175/791 yılında Basra'da vefat ettiği düşünülmektedir. Sadece Basra dil mektebinin değil bütün İslâm tarihinin yetiştirdiği müstesna bir dil âlimi olarak sayılmaktadır.

Arap asıllı dil ve edebiyat âlimlerinden biri olan Halîl b. Ahmed'in babası İslâm âleminde Hz. Peygamber'den sonra “Ahmed” ismiyle anılan

¹⁴⁰ Tevfik Rüştü Topuzoğlu, “Halîl b. Ahmed”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/309-312.

ilk kişidir. Hocaları arasında, dil ve gramer çalışmalarında Îsâ b. Ömer es-Sekâfî ile Ebû Amr b. Alâ, lügat sahasında ise Ahfeş el-Ekber (ö. 177/793) zikredilmektedir.

Halîl b. Ahmed ilimden başka hiçbir şeye değer vermemiş, fakat öğrencileri onun ilmi sayesinde hem büyük âlim hem de servet ve mevki sahibi olmuşlardır. Zira ilmini ve buluşlarını kendisi kaleme almak yerine etrafındakilere öğretmeyi tercih etmiş, talebelerine ders öğrenmenin ve eser yazmanın usûlünü de öğretmiştir. Onun gramer derslerine katılan tuttuğu notları derleyip *el-Kitâb*'ı vücuda getiren Sîbeveyhi bunların en meşhurlarındandır.

Ebü'l-Esved ed-Düelî ile başlayan, Yahyâ b. Ya'mer ve Nasr b. Âsım el-Leysî gibi âlimlerle devam eden Kur'ân çalışmaları arasında Halîl b. Ahmed'in yazının ıslahı hususundaki büyük hizmeti önemli bir yere sahiptir. Gerek vahyin yazılışı sırasında gerekse daha sonra benzer harflerin ayrılması için konan noktalarla hareke mahiyetindeki noktalar, metne birer ilâve kabul edilip karışıklığa yol açar endişesi sebebiyle farklı renkte mürekkeple kaydedilmişse de bu işaretler mushaflardan daima tecrit edilmiş ve Kur'ân kırâati uzun müddet Hz. Osman nüshasını esas alan mushaflardan yapılagelmiştir. Ancak metnin onu ezbere bilmeyenler tarafından doğru okunabilmesi doğru yazılmasına bağlı olduğundan, Mâlik b. Enes'in bazı şartlarla mushafların noktalanmasına cevaz vermesi üzerine Halîl b. Ahmed, geliştirmiş olduğu bir yazı ve imlâ sistemiyle tereddüt ve endişeleri ortadan kaldırmak için *Kitâbü'n-Nakt ve'ş-şekl*'i telif etmiştir. Halîl b. Ahmed bu çalışmalarında, öteden beri tekrarlanan bir rivâyete göre Ebü'l-Esved'in koyduğu yuvarlak noktalardan ibaret ilk harekeler yerine yatık “elif”, “vâv” ve uzatılmış “yâ” harflerinin küçük şekillerinden bugünkü fetha, damme ve kesreyi bulmuş, imlâ işaretleri için de birtakım kelimelerin remzi mahiyetinde olmak üzere yine küçük ve

kısaltılmış harfleri kullanmıştır. Onun bu maksatla aldığı tedbirler arasında en dikkat çekici olanı, mushaflara ilk defa hemze (vasl ve kat‘ hemzeleri), teşdîd, revm ve işmâm gibi birçok imlâ işaretini koymuş olmasıdır. Arap yazısı artık bir yazı sistemi olarak noksanlarını tamamlarken Halîl b. Ahmed, bu sisteme harekeleri ve diğer imlâ işaretlerini yerleştirerek aynı zamanda hüsn-i hat sanatının gelişmesine ve önemli bir tezyin unsuru mahiyetini almasına da yol açmıştır.

22. Hammâd b. Zeyd: Ebû İsmâîl Hammâd b. Zeyd b. Dirhem el-Ezrak el-Ezdî (ö. 179/795).

“Hadis hâfızı ve kırâat âlimi.”¹⁴¹

Hammâd b. Zeyd, kaynaklara göre 98/717 yılında doğmuş, ancak 97/716 veya 99/718 olarak da doğduğuna dair rivâyetler bulunmaktadır. Soy ağacı, dedesinin esirlerden, babasının ise kölelerden geldiği yönündedir. Ailesinin Ezdoğulları’na mensubiyeti nedeniyle “Ezdî” nisbesini ve Cehdamî mahallesinde yaşadığı için “Cehdamî” nisbesini aldığı düşünülmektedir. “Ezrak” nisbesini ise görmeyen beyaz gözleri sebebiyle almıştır.

Hammâd, Eyyûb es-Sahtiyânî (ö. 131/749), Sâbit el-Bünânî (ö. 127/744), Enes b. Sîrîn ve Amr b. Dînâr (ö. 126/744) gibi tâbiî neslin önde gelen âlimlerinden hadis öğrenmiştir. Ayrıcak-ı seb‘a imamlarından Âsım b. Behdele, Ebû Amr b. Alâ ve Ebû Ma‘bed İbn Kesîr’den de kırâatle ilgili rivâyetlerde bulunmuştur.

¹⁴¹ Tayyar Altıkulaç, “Hammâd b. Zeyd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/489.

İbn Sa'd ve Ebü'l-Hasen el-İclî gibi önemli âlimler Hammâd'ın güvenilir olduğunu söylemişlerdir. Gözlerini ne zaman kaybettiği konusunda farklı görüşler ortaya atılmıştır.

Osmaniyye adı verilen bir grup içinde yer alan Hammâd, Hz. Ali'nin Hz. Osman'dan daha faziletli olduğu düşüncesini savunmayı uygun bulmamış ve bu görüşü savunmanın Hz. Osman'a biat eden ashâbı ihanetle suçlamak anlamına gelebileceğini söylemiştir. Aynı zamanda Hammâd'ın Ebû Hanîfe'ye karşı eleştirel yaklaştığı ve onun sünneti zayıflatmaya çalıştığına dair rivâyetler de bulunmaktadır. Hammâd, diğer âlimler tarafından da saygı görmüştür. Hammad b. Zeyd 179/795 yılında vefat etmiştir.

23. Hafs b. Süleyman: Ebû Ömer Hafs b. Süleyman b. el-Mugîre el-Esedî (ö. 180/796).

“Kırâat-ı seb‘a imamlarından Âsım b. Behdele'nin iki râvîsinden biri.”¹⁴²

90/709 senesinde doğmuştur. “Gâdirî” lakabıyla anıldığına göre Kûfe yakınlarındaki Gâdiriye köyünde doğduğu söylenebilmektedir. “Bezzâz” lakabı da kumaş ticareti ile uğraştığı için ona verilen isimlerdendir. Hufays ve Ebû Dâvûd olarak da tanınmaktadır. Üvey babası olan Âsım b. Behdele'den ilk terbiyesini almıştır. Âsım'dan Kur'ân eğitimini almış ve defalarca Kur'ân'ı ona okumuştur. Âsım, Ebû Abdîrrahman es-Sülemî'den tâlim ettiği okuyuş tarzını Hafs'a, Zir b. Hubeyş'ten tâlim ettiğini de diğer râvîsi Ebû Bekr b. Ayyâş'a öğrettiğini söylediğine göre Hafs'ın kırâat ilmindeki senedi Âsım b. Behdele – Ebû Abdîrrahman es-Sülemî – Hz. Ali – Hz. Peygamber olarak ortaya

¹⁴² Tayyar Altıkulaç, “Hafs b. Süleyman”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/118-119.

çıkılmaktadır. Kısa bir zaman Bağdat'ta kalan Hafs, Âsım kırâatini burada okutmuştur. Ardından Mekke'ye geçmiş, burada da Âsım kırâatini öğretmiştir. Hadis rivâyet ettiği kişiler arasında Ebû İshak es-Sebî, Simâk b. Harb, Abdülmelik b. Umeyr, Kesîr b. Zâzân, Ebû İshak eş-Şeybânî, Âsım b. Behdele ve Alkame b. Mersed gibi isimler bulunmaktadır.

Kendisinden hadis rivâyet edenler ise Muhammed b. Bekâr b. Reyân, Muhammed b. Harb el-Havlânî, Ubeyd b. Sabbâh, Ali b. Hucr el-Mervezî, Hişâm b. Ammâr ed-Dımaşkî gibi âlimler bulunmaktadır. Kendisinden semâ ve arz yoluyla pek çok kişi kırâat öğrenmiştir. Bu isimlerden bazıları Hamza b. Kâsım el-Ahvel, Ubeyd b. Sabbâh, Hüseyin b. Muhammed el-Mervezî, Amr b. Sabbâh'dır. Tirmizî ve İbn Mâce Hafs'ın rivâyetlerine yer vermekte, Nesâî ise *Müsnedü Ali* adlı eserinde mütabaat yolu ile nakilde bulunmaktadır. Kur'ân kırâatinde hüccet sayılan Hafs, özellikle Âsım b. Behdele'nin kırâatini rivâyet konusunda hıfzının sağlamlığı ve güvenilirliği kaynaklarda geçmektedir. Bazı âlimler Hafs'ın rivâyetinin Âsım'ın diğer râvîsi Ebû Bekr b. Ayyâş'tan daha sağlam, fakat Ebû Bekr'in Hafs'tan daha güvenilir olduğunu söylemekte, bazıları ise bunun tam tersini ifade etmektedirler.

Günümüzde Müslüman coğrafyaların hemen hemen hepsinde Âsım'ın Hafs kırâati okunmaktadır. Hafs ile Âsım'ın diğer râvîsi olan Ebû Bekr b. Ayyâş arasında 520 yerde farklı okuyuş bulunmaktadır. Hafs ile Ebû Bekr b. Ayyâş arasındaki farkı ortaya koyan eserlere Ebû Bekr Abdullah b. Mansûr el-Bâkılânî'nin *Risâle fî zikri 'l-ihtilâf beyne sâhibey Âsım Ebî Bekr ve Hafs* adlı eser örnek olarak verilebilmektedir.

Vefat yılına dair farklı rivâyetler bulunmaktadır. İbnü'l Cezerî'ye göre Hafs, 180/796 senesinde vefat etmiştir. Hafs'ın eserlerine

kaynaklarda rastlanmamaktadır. Âsım'dan rivâyet ettiği kırâat ilmine dair birtakım yazıları *el-Fihrisü's-şâmil*'de gösterilmiştir.

24. İsmâil b. Ca'fer el-Ensârî: Ebû İshâk (Ebû İbrâhim) İsmâil b. Ca'fer b. Ebî Kesîr el-Ensârî el-Medenî (ö. 180/796).

“Muhaddis, kırâat âlimi.”¹⁴³

İsmâil b. Ca'fer, 100/718-19 yılından sonra dünyaya gelmiştir. 130/747-48 yılında doğduğu iddia edilse de bazı kaynaklar belirtilen tarihten önce ölen muhaddislerin bilgisinden faydalandığını gösterdiği için bu tarih doğru kabul edilmemiştir. Ensardan Züreykoğulları'nın mevlâsı olduğu için Zürekî nisbesiyle anılmıştır. Ayrıca Buhârî'nin onu “Katavânî” nisbesiyle zikretmesi, asıl vatanının Kûfe veya Semerkant'taki Katavân olduğunu düşündürmektedir. Kardeşleri Ya'kûb, Muhammed, Yahyâ ve Kesîr güvenilir muhaddis olarak kaydedilmiştir.

İsmâil b. Ca'fer, Abdullah b. Dînâr, Rebîa b. Ebî Abdîrrahman (ö. 136/753), Hişâm b. Urve, Humeyd et-Tavîl gibi âlimlerden ve Mâlik b. Enes'ten hadis rivâyet etmiştir. Kırâat alanında da üstün yeteneklere sahip olup, Şeybe b. Nisâh, İbn Verdân, Nâfi' b. Abdîrrahman ve İbn Cemmâz'dan arz, Ebû Ca'fer el-Kârî'den ise semâ yoluyla kırâat icâzeti almıştır.

İsmâil b. Ca'fer, ömrünün büyük bir kısmını Medine'de geçirmiş ve Medine'deki önemli muhaddislerden biri olmuştur. Bağdat'a yerleştiği ve eğitim faaliyetlerine devam ettiği dönemde Abbâsî Halifesi Mehdî-Billah'ın (ö. 169/785) oğlu Ali b. Mehdî'nin eğitimini üstlenmiştir. 180/796 veya 177/793 ya da 200/815-16 yılında Bağdat'ta vefat etmiştir. Âlî isnada önem veren İsmâil b. Ca'fer, güvenilir bir muhaddis olarak

¹⁴³ Zekerîya Tüfekçioğlu, “İsmâil b. Ca'fer el-Ensârî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/90-91.

kabul edilmiş ve az miktardaki hatasının güvenilirliğini etkilemeyeceği belirtilmiştir.

25. Kisâî, Ali b. Hamza: Ebü'l-Hasen Ali b. Hamza b. Abdillâh el-Kisâî el-Kûfî (ö. 189/805).

“Yedi kırâat imamından biri, nahiv âlimi.”¹⁴⁴

Kisâî 120/738 yılında Bağdat’ın kuzeyinde kalan Evânâ ile Hazîre arasında yer alan “Bâhamşâ” köyünde oğmuştur. Aynı zamanda Kûfe’de doğduğu da iddia edilmiştir. “Ebû Abdillâh” künyesiyle ve Benî Esed’in azatlısı olduğu için “Esedî” nisbesiyle anılmıştır. Küçük yaşta Kûfe’ye gitmiş ve daha sonra ilimle ilgilenmeye başlamıştır.

Kisâî, kırâat dersleri alarak ilmini geliştirmiştir. Ebû Hayve Şüreyh b. Yezîd el-Hadramî ve İbn Ebû Leylâ’dan kırâat dersleri almış, Hamza b. Habîb ez-Zeyyât’tan da dört hatim indirmiştir. Süleyman b. Erkam, Ca’fer b. Muhammed es-Sâdık ve A’meş’ten hadis rivâyet etmiştir. Nahiv konusunda da eğitim almış ve Basra’ya giderek Halîl b. Ahmed’in derslerine katılmıştır. Kûfe’de Yûnus b. Habîb (ö. 182/798) ile ilmi tartışmalar yaşamış ve bu tartışmalar sonucunda Kisâî üstünlüğünü kanıtlamıştır.

Kisâî, Abbâsî Halifesi Mehdî-Billah tarafından Bağdat’a davet edilerek Hârûnürreşîd’in (ö. 193/809) eğitimiyle görevlendirilmiştir. Eğitim alanında da tanınmış bir isim olmuş ve Hârûnürreşîd ile olan ilişkisiyle ön plana çıkmıştır. Kisâî’nin kırâatı, özellikle Kûfe’de etkili olmuş ve 5. yüzyılın sonlarına kadar devam etmiştir.

¹⁴⁴ Tayyar Altıkulaç, “Kisâî, Ali b. Hamza”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/69-70.

Kişiliği ve eserleri hakkında farklı değerlendirmeler yapılmıştır. İmam Şâfî gibi isimler Kisâî'nin önemini vurgularken, Ebû Hâtim er-Râzî gibi bazı kişiler ise eleştiri getirmiştir. Eserleri Arap dili, nahiv ve Kur'ân ilmi alanlarında geniş bir yelpazeye sahiptir. Hayatı boyunca ilimle meşgul olan Kisâî, Hârûnürreşîd'le Horasan'a seyahati esnasında Rey'e bağlı Renbeveyh (Erinbûye) köyünde 189/805 senesinde vefat etmiştir.

26. Abdullah b. İdrîs: Ebû Muhammed Abdullah b. İdrîs b. Yezîd el-Evdî el-Kûfî (ö. 192/807-808)

“Kûfeli tanınmış muhaddis ve kırâat âlimi.”¹⁴⁵

Abdullah b. İdrîs'in 110 veya 120 yılları arasında doğduğuna dair iki farklı rivâyet bulunsa da doğum tarihi olarak 115 yılı da öne sürülmüştür. Hadisleri babasından ve çeşitli önemli hadisçilerden, örneğin A'meş, Süfyân es-Sevrî, Hişâm b. Urve, Şu'be, Mâlik b. Enes gibi isimlerden dinlemiştir. Ayrıca, Nâfi' ve A'meş'ten kırâat öğrenerek ikinci asrın önde gelen kırâat âlimlerinden biri olmuştur. İmam Mâlik, Abdullah b. İdrîs'in hem hocası hem de dostu olmuş, kendisinden hadis rivâyet etmiştir. İmam Mâlik, “el-Muvatta'” adlı eserinde Abdullah b. İdrîs'i adıyla zikretmese de bazı hadisleri “Ali'den bana ulaştığına göre...” şeklinde rivâyet etmiştir. Bu hadisleri Muvatta'da Abdullah b. İdrîs'ten nakletmiştir. Abdullah b. İdrîs, geniş bilgisi, ahlaki üstünlüğü, hadis rivâyetindeki titizliği ve güvenilirliği ile tanınmış; Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) ve Ebû Hâtim gibi diğer hadis imamları tarafından övgüyle anılmıştır.

Abdullah b. İdrîs, halifelere ve devlet büyüklerine yaklaşmaktan kaçınmış ve devlet hizmetine girmemiştir. Hârûn Reşîd tarafından Kûfe kadılığı teklifi almasına rağmen bu görevi kabul etmemiş ve “Ben kadılığa

¹⁴⁵ Talat Koçyiğit, “Abdullah b. İdrîs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/110.

layık değilim” şeklinde cevap vermiştir. Halife, en azından oğlu Me’mûn’a hadis rivâyet etmesini istemiş; ancak Abdullah b. İdrîs, özel muamele yapmayarak oğlunu diğer öğrencilerle birlikte getirmesi hâlinde hadis rivâyet edeceğini ifade etmiştir. Rivâyet ettiği hadisler, *Kütüb-i Sitte*’nin tamamında yer almıştır. Abdullah b. İdrîs, 192/807-808 yılında vefat etmiştir.

27. Ebû Bekr b. Ayyâş: Ebû Bekr Şu‘be b. Ayyâş b. Sâlim el-Esedî el-Kûfî (ö. 193/809)

“Yedi kırâat imamından Âsım’ın meşhur iki râvîsinden biri.”¹⁴⁶

Ebû Bekr b. Ayyâş, 95/713 yılında doğmuştur. Esedoğulları’ndan Vâsıl b. Hayyân’ın mevlâsı olduğu için “Esedî” lakabıyla anılmıştır. Buğday ticaretiyle uğraşması nedeniyle “Hannât” lakabıyla da bilinmektedir. Kırâat ilmini Âsım’dan öğrenmiş ve Kur’ân’ı beşer âyetlik bölümler hâlinde Âsım’dan üç kez hatmettiğini belirtmiştir. Kırâat rivâyetinin senedi Âsım - Zir b. Hubeyş - Abdullah b. Mes’ûd - Hz. Peygamber şeklindedir.

Ebû Bekr, devrinin genel anlayışına göre çeşitli hocalardan ders almak yerine sadece Âsım’dan kırâat ilmini öğrenerek onun en seçkin talebelerinden biri olmuştur. Kûfeliler arasında Âsım kırâatine duyulan güvenin en önemli temsilcilerinden biri olarak kabul edilmiştir. Kırâat-ı seb‘a imamlarının sayısını sınırlayan kaynaklarda Âsım’ın iki râvîsinden biri olarak kabul edilmiş, ancak zaman içinde rivâyetinin yaygınlığını kaybettiği belirtilmiştir.

Hadis rivâyetinde ise farklı görüşler belirtilmektedir. Kimileri onun güvenilir olduğunu belirtirken, kimileri ise hatalara sahip olduğunu ifade

¹⁴⁶ Tayyar Altıkulaç, “Ebû Bekr b. Ayyâş”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/109-110.

etmiştir. Bazı rivâyetlerde ise onun sağlam hadisleri rivâyet ettiği, ancak hatalarının da olduğu belirtilmektedir.

Ebû Bekr b. Ayyâş ayrıca Kur’ân’ın yaratılmış olup olmadığı konusundaki tartışmalara katılarak Kur’ân’ın yaratılmış olduğunu savunanları kâfir, zındık ve Allah düşmanı olarak nitelendirmiştir. Ayrıca Kur’ân’ın otuz cüze bölünmesi hakkında *Eczâü selâsîn* adlı bir eser yazmıştır.

Ebû Bekr b. Ayyâş, 193/809’te Kûfe’de vefat etmiştir. Bazı kaynaklarda vefat yılı olarak 194/810 geçmektedir.

28. Verş: Ebû Saîd Osman b. Saîd b. Abdillâh el-Kıbtî (ö. 197/812).

“Kırâat-ı seb’a imamlarından Nâfi‘ b. Abdurrahman’ın meşhur iki râvîsinden biri.”¹⁴⁷

Verş, aslen Kayrevanlı olup Mısır’da 110/728 yılında dünyaya gelmiştir. Kendisi “Kıftî” veya “Mısrî” olarak anılmıştır. Hocası Nâfi‘ tarafından “Vereşân” (güvercin gibi) şeklinde hitap edildiği ve zamanla bu kelimenin “Verş” şekline dönüştüğü belirtilmiştir.

Verş, kırâat öğrenmek amacıyla Medine’ye gitmiş ve Nâfi‘in öğrencisi olmuştur. Nâfi‘, Verş’in öğrenimini desteklemiş ve onunla ilgilenmiştir. Verş, Nâfi‘in öğrenimini tamamladıktan sonra Kahire’ye dönerek kırâat tedris faaliyetlerine başlamıştır. Zamanla reîsülkurrâlık mertebesine yükselmiştir.

Verş, kırâat ilminde önemli bir hüccet ve sika (güvenilir) olarak kabul edilmiştir. Onun öğrettiği kırâat, Kuzey Afrika’ya ve Endülüs’e

¹⁴⁷ Tayyar Altıkulaç, “Verş”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/63.

kadar yayılmıştır. Verş'in Nâfi'in kırâatini öğreten talebeleri aracılığıyla bu kırâatin yaygınlaştığı ifade edilmektedir.

Günümüzde Verş'in Nâfi'in kırâatinden gelen rivâyetinin, özellikle Kuzey Afrika ülkelerinde yaygın olduğu belirtilmektedir. Verş'in rivâyetinde bazı özel okuma uygulamalarının geniş bir şekilde kullanılması nedeniyle tercih edildiği ifade edilmektedir.

Verş 87 yaşında iken Kahire'de vefat etmiş ve Karâfetüssuğrâ Kabristanlığı'na defnedilmiştir.

1.2.3. Hicri 3. Asır Kırâat Âlimleri

1. Yezîdî, Yahyâ b. Mübârek: Ebû Muhammed Yahyâ b. el-Mübârek b. el-Mugîre el-Yezîdî el-Adevî (ö. 202/817).

“Meşhur on dört kırâat imamından biri.”¹⁴⁸

128/745 yılında Basra'da doğmuştur. Geniş bir ilmî yelpazeye sahip olan Yezîdî özellikle dil, kırâat ve edebiyat alanlarında derinlemesine birikim elde etmiştir. Kendisinden lügat, nahiv ve kırâat ilimlerini öğrendiği Ebû Amr b. Alâ başta olmak üzere dönemin önemli hocalarından ders almıştır.

Kırâat ilmindeki yeteneği onu öne çıkaran en önemli özelliklerden biridir. Ebû Amr b. Alâ'nın kırâatini öğrenmiş, Ebû Amr kırâatinin rivâyetine kaynaklık ederek kendisinden sonra gelen öğrencilerin de bu kırâati öğrenmelerine vesile olmuştur. Yezîdî'nin Ebû Amr kırâatine olan hakimiyeti, öğrencileri arasında yaptığı kayda değer icâzetlerle ve yaygın bir öğretim faaliyetiyle kendini göstermiştir.

¹⁴⁸ M. Suat Mertoğlu, “Yezîdî, Yahyâ b. Mübârek”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/524-525.

Ayrıca Yezidî Endülüs, Bağdat gibi merkezlerde aktif bir rol oynamıştır. Bağdat yolculuğu ve orada saray çevresinde bulunması, ailesinin Abbâsî hükümeti içindeki etkisine işaret etmektedir. Bu süreçte, Abbâsî sarayının eğitilmiş nesillerinin yetiştirilmesine katkıda bulunmuştur. Yezidî'nin çocukları da ilim ve edebiyat alanında yetkin bireyler olarak tanınmıştır.

Bu alanda yazdığı eserler, dönemindeki kırâat bilgisinin derlenmesine ve aktarılmasına büyük katkı sağlamıştır. Kırâat alanında Ebû Amr b. Alâ'dan öğrendiklerini muhafaza etmek ve genişletmek amacıyla önemli eserler kaleme almıştır.

202/817 yılında Me'mûn ile birlikte Merv'e gittiği ve burada vefat ettiği bilinmektedir.

2. Yahyâ b. Âdem: Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Âdem b. Süleyman el-Kureşî el-Ümevî el-Kûfî (ö. 203/818).

*“Kitâbü'l-Harâc adlı eseriyle tanınan Kur'ân ve hadis âlimi.”*¹⁴⁹

Kûfe'de doğmuş ve orada yetişmiştir. 70 yaşlarında vefat ettiğine ve akranı Kabîsa b. Ukbe'den (ö. 215/830) iki yaş büyük olduğunu bizzat söylediğine göre 133/750-51 yılında doğmuş olmalıdır. Fars asıllı bir muhaddis olan babası Kureyşli Hâlid b. Hâlid b. Ukbe el-Ümevî'nin mevlâsıdır. Şaşılığından dolayı “el-Ahvel” lakabıyla da anılmıştır. Ebû Bekr b. Ayyâş ve Ali b. Hamza el-Kisâî'den kırâat, Zeydiyye'nin Sâlihiyye kolunun kurucusu Hasen b. Sâlih'ten (ö. 168/784-85) de hadis okumuştur. Süfyân es-Sevrî, İsrâil b. Yûnus es-Sebîî, İbn Râhûye

¹⁴⁹ Cengiz Kallek, “Yahyâ b. Âdem”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/234-237.

Abdullah b. Mübârek, Hammâd b. Seleme, Fudayl b. İyâz, Vekî‘ b. Cerrâh gibi şahsiyetlerden hadis dinlemiştir.

Yahyâ b. Âdem, Ebû Hanîfe’nin talebesi Ebû Yûsuf’tan (ö. 182/798) fıkıh okuması ve Hasen b. Ziyâd’a (ö. 204/819) övgüler düzmesi sebebiyle gerek Hanefîliğe yakınlık duyduğu izlenimi vermiştir. Hanbelîler tarafından sahiplenilmesine rağmen herhangi bir mezhebe mensubiyeti bilinmemektedir. Çağdaşları Ebû Hanîfe, İmam Mâlik, Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel’in mezheplerinin doğuşuna şahit olmuş, maiyetiyle beraber hadis halkasına katılan Ahmed b. Hanbel ile müzakereler yapmıştır.

Telif çalışmalarının yanı sıra tedris faaliyetlerini de sürdüren Yahyâ b. Âdem, Ahmed b. Hanbel, Ali b. Medînî İbn Râhûye, Ebû’l-Hasen İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekr İbn Ebû Şeybe, Yahyâ b. Maîn, Abd b. Humeyd, Ahmed İbnü’l-Furât, Halef b. Hişâm, Ebû’l-Hasen el-İclî, İbnü’s-Selcî, Müsnedî, Muhammed b. Hasen eş-Şeybânî gibi isimlere rivâyette bulunup ders vermiştir.

Yahyâ b. Âdem, 203/818 yılının ortalarında Dicle’nin Vâsıt yakınlarındaki Femüssılh kasabasında vefat etmiştir.

3. Ya‘kûb el-Hadramî: Ebû Muhammed Ya‘kûb b. İshâk b. Zeyd b. Abdillâh el-Hadramî (ö. 205/821).

“Kırâat-ı aşere imamlarından.”¹⁵⁰

Ya‘kûb al-Hadramî, 117/735 yılında Basra’da doğmuştur. Ailesi Hadramî kökenlidir. Babası ve dedesi dönemin âlimleri arasında yer almış, babasının dedesi Abdullah bin Ebû İshak ise özellikle Kur’ân ve nahiv alanlarında önemli bir konuma sahiptir.

¹⁵⁰ Tayyar Altıkulaç, “Ya‘kûb el-Hadramî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/282-284.

Ya‘kûb el-Hadramî kırâat, nahiv ve fıkıh alanlarında eğitim almıştır. Kırâat ilminde üstün bir yeteneğe sahiptir. Farklı hocalardan dersler almış, en çok Ebû’l-Münzir Sellam bin Süleyman et-Tavîl’den faydalanmıştır.

Ya‘kûb el-Hadramî’nin Hz. Peygamber’e dört ayrı isnadla ulaştığı belirtilmiştir.

Basra Camii’nde uzun zaman imamlık görevinde bulunan Ya‘kûb el-Hadramî, 205/821 yılında 88 yaşında Basra’da vefat etmiştir.

4. Abdullah b. Yezîd el-Adevî: Ebû Abdirrahman Abdullah b. Yezîd el-Adevî el-Mukrî (ö. 213/828).

“Basralı meşhur muhaddis ve kârî.”¹⁵¹

120 yılı civarında doğmuştur. “el-Mukrî” lakabı ile tanınmıştır. Ömrünü Kur’ân ve hadis ilmine vakfetmiştir. 36 yılını Basra’da, 35 yılını da Mekke’de olmak üzere hayatının büyük bir kısmını Kur’ân okutmakla geçirdiğini ifade etmektedir. Uzun yıllar Mekke’de ikamet ettiği için “Şeyhü’l-Harem” olarak da şöhret bulmuştur.

Abdullah b. Yezîd’in kırâat ilmindeki hocası Nâfi’dir. Basra’nın ünlü muhaddisi İbn Avn (ö. 151/768) başta olmak üzere, Kehmes b. Hasen, Ebû Hanîfe, Şu‘be b. Haccâc, Saîd b. Ebî Eyyûb gibi âlimlerden hadis okumuştur. Buhârî, Ahmed b. Hanbel, İshak b. Râhûye, Ebû Bekr b. Ebî Şeybe, Ali b. Medînî gibi bazı simalara da hadis okutmuştur. Güvenilir bir râvî olan Abdullah’ın rivâyetleri, *Kütüb-i Sitte* başta olmak üzere birçok hadis kitabında yer almıştır. Buhârî onun rivâyetlerinden on ikisini *Sahîh*’ine, on beşini de *el-Edebü’l-müfred*’ine almıştır. Âlî isnadlı rivâyetleri ise, Ebû Bekr Ahmed b. Ca‘fer el-Katî’ye ait beş cüzluk *el-*

¹⁵¹ Ali Yardım, “Abdullah b. Yezîd el-Adevî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/143.

Katî'ıyyât'ta bulunmaktadır. Abdullah'ın rivâyet ettiği hadislerden meydana getirilmiş olan *Ehâdisü Ebî 'Abdirrahman 'Abdillâh b. Yezîd el-Mukrî mimmâ vâfeka'l-Îmâm Ahmed* adlı on beş sayfalık bir cüz günümüze kadar gelmiştir.

Abdullah b. Yezîd 90 yaşlarında Mekke'de vefat etmiştir.

5. Ebû Müshir: Ebû Müshir Abdüla'lâ b. Müshir b. Abdila'lâ el-Gassânî ed-Dımaşkî (ö. 218/833).

“Hadis, kırâat ve fıkıh âlimi.”¹⁵²

Ebû Müshir 140/757 yılında doğmuştur. Kur'ân ve kırâat ilmini öğrenmek için Yahyâ ez-Zimârî'nin talebelerinden Saîd b. Abdülazîz (ö. 167/783) ile on iki yıl boyunca çalışmıştır. Ayrıca kırâat-ı seb'a imamlarından Nâfi' b. Abdirrahman'dan arz yoluyla faydalanmıştır. Kırâat hocalarından olan Saîd b. Abdülazîz, Mâlik b. Enes, İsmâil b. Ayyâş, Süfyân b. Uyeyne gibi âlimlerden hadis öğrenmiştir. Kendisinden Yahyâ b. Maîn, Ahmed b. Hanbel, Muhammed b. Yahyâ ez-Zühli, Buhârî, Ebû Hâtim er-Râzî gibi otoriteler hadis rivâyet etmiştir.

Ebû Müshir istememesine rağmen bir süre Dımaşk kadılığına atanmış ancak bu görevi kısa süre sonra bırakmıştır. Dımaşk'tan alınıp Me'mûn'un huzuruna götürüldüğünde Kur'ân hakkındaki düşüncesi sorulmuş Ebû Müshir, Kur'ân'ın Allah'ın kelâmı olduğunu söylemekle yetinmiştir. Ancak Me'mûn bu cevabı yetersiz bulmuş ve idam cezası vermek istemiştir. Ancak daha sonra görüşünü değiştirmiş bunu samimi bulmayan Halife Me'mun idam cezasından vazgeçmiş fakat onun Bağdat'a götürülüp hapsedilmesini emretmiştir. 218/833 yılında

¹⁵² M. Yaşar Kandemir, “Ebû Mushir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/195.

hapsedilen Ebû Müshir, aynı yılın receb ayında hapishanede hayatını kaybetmiş ve Bâbüddîn Kabristanı'na defnedilmiştir.

6. Kâlûn: Ebû Mûsâ Îsâ b. Mîna' b. Verdân el-Medenî (ö. 220/835).

“Kırâat-ı seb‘a imamlarından Nâfi‘ b. Abdurrahman kırâatinin meşhur iki râvîsinden biri.”¹⁵³

Kâlûn, 120/738 yılında doğmuştur. Dedesinin dedesi Abdullah, Hz. Ömer döneminde Rumlardan esir alınmış ve ensardan biri bedelini ödemek kaydıyla onu azat etmiştir. Nâfi‘ b. Abdurrahman’ın ona Rumca’da “güzel, hoş” anlamına gelen “Kâlûn” şeklinde hitap etmesi sebebiyle bu lakapla tanınmıştır. Üvey babası olan Nâfi‘ b. Abdurrahman’dan kırâat ilmini öğrenmiş ve onun meclisinden ayrılmadan 20 yıl boyunca birlikte çalışmaya devam etmiştir. Ayrıca İbn Verdân’dan da arz yöntemiyle kırâat öğrenmiştir.

Kâlûn, hem kırâat hem de hadis alanında yetkin bir isimdir. Hadis alanında Nâfi‘ b. Abdurrahman’dan rivâyette bulunmuş ve birçok öğrenci yetiştirmiştir. Zehebî’ye göre hadislerinin yazılabileceği görüşüne rağmen bazıları onun hadislerini sorgulamıştır.

Kâlûn’un özellikle kırâat ilmindeki güvenilirliği ve otoritesi önemlidir. İbn Mücâhid ve diğer kırâat imamları tarafından kırâat imamlarından gelen rivâyetleri iki ile sınırlayan eserlerde bu iki râvîden biri olarak tercih edilmiş ve bu alanda büyük bir itibara sahip olmuştur. Ayrıca nahiv konusundaki bilgisi de takdir görmüştür.

¹⁵³ Tayyar Altıkulaç, “Kâlûn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/268-269.

Kâlûn, kulağı işitmediği için talebelerinin okuyuşunu dudak hareketlerinden ya da talebesinin ağzına iyice yaklaşarak takip etmiştir. 220/835 yılında Medine’de vefat etmiştir.

7. Hallâd b. Hâlid: Ebû Îsâ Hallâd b. Hâlid eş-Şeybânî (ö. 220/835).

“Kırâat-ı seb’a imamlarından Hamza b. Habîb’in kırâatinin meşhur iki râvîsinden biri.”¹⁵⁴

Ebû Abdillâh, aynı zamanda “Sayrafî” ve “Kûfî” olarak da anılmıştır. Hamza b. Habîb’in önde gelen talebesi Süleym b. Îsâ’dan, Hüseyin b. Ali el-Cu’fî, Muhammed b. Hasen er-Revvâsî gibi âlimlerden kırâat öğrenmiştir. Aynı zamanda Hasen b. Sâlih b. Hay, Muhammed b. Abdülazîz et-Teymî, Züheyr b. Muâviye, Kays b. Rebî’den hadis rivâyet etmiştir. Kırâat alanında Muhammed b. Şâzân el-Cevherî, Ebü’l-Hasen Ahmed b. Yezîd el-Hulvânî, Kâsım b. Yezîd el-Vezzân, Muhammed b. Heysem gibi âlimlerden kırâat öğrenirken, hadis rivâyetinde de Ebû Hâtim er-Râzî ve Ebû Zür’a er-Râzî gibi âlimler yer almıştır.

Ebû Hâtim, Hallâd’ı sadûk olarak nitelendirmiş, Dâni ise kırâat ilminde Süleym b. Îsâ’nın en sağlam talebesi olarak göstermiştir. Hamza b. Habîb’in kırâatini kendisinden öğrenmemiş olmasına rağmen meşhur yedi kırâat imamının râvîlerini iki ile sınırlayarak telif edilen kırâat kitaplarında Hallâd’ın da tercih edildiği görülmektedir. Bunun nedeni, Hallâd’ın bu alandaki üstün kabiliyeti ve Kur’ân tilâvetindeki başarısıdır. Halef b. Hişam, Hallâd’ı överken, “Hallâd istisna edilecek olursa Halef’ten daha güzel Kur’ân okuyan birini görmedim.” demiştir.

¹⁵⁴ Tayyar Altıkulaç, “Hallâd b. Hâlid”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/381.

Ebû Abdillâh Hallâd, 220/835 yılında Kûfe’de vefat etmiştir. Bu tarih Buhârî gibi diğer müellifler tarafından da benimsenmiş ve “220 veya bu yıl civarında” şeklinde ifade edilmiştir.

8. Ebû Ubeyd, Kâsım b. Sellâm: Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî (ö. 224/838).

“Arap dili ve edebiyatı, fıkıh, hadis ve kırâat âlimi.”¹⁵⁵

Herat’ta 154/771 yılında doğmuş olan Ebû Ubeyd, fıkıh, hadis, tefsir, dil ve edebiyat alanlarında geniş ilim yelpazesine sahip bir âlimdir. İmam Şâfiî’den (ö. 204/820) fıkıh ilmini tahsil etmiş ve onunla ilmî münazaralarda bulunmuştur. Ahmed b. Hanbel’in derslerine katılmış, Kur’ân ve kırâat ilimleriyle iştigal ederken lügat ve nahiv âlimlerinden de istifade etmiştir. Farklı usûl ve görüşlere sahip kırkın üzerinde âlimden ders almıştır. Arap dili ve edebiyatı gibi ilimleri tahsil ettiği hocaları arasında Ali b. Hamza el-Kisâî, İbnü’l-Kelbî diye bilinen Hişâm b. Muhammed, Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ, Ebû Amr eş-Şeybânî, Ebû Ubeyde Ma‘mer b. Müsennâ, Asmaî gibi şöhret bulmuş âlimler yer almaktadır. Abdullah b. Mübârek, Yahyâ b. Saîd el-Kattân, Süfyân b. Uyeyne ve Abdurrahman b. Mehdî’den de hadis tahsil etmiştir. Çeşitli ilimlere dair birçok eser kaleme almıştır. Özellikle *el-Garîbû’l-musannef* adlı eseri, Kur’ân’da nadir kullanılan kelimeleri açıklamak için yazılmış, Arap dilinin eski ve nadir kullanılan kelimelerini canlandırmıştır.

219/834 senesinde hacca gitmiş ve Hz. Peygamber’i rüyasında gördüğü için geri dönmekten vazgeçerek Mekke’de kalmaya karar kılan Ebû Ubeyd 224/838 yılında burada vefat etmiş ve Ca‘fer b. Ebî Tâlib’in evine defnedilmiştir.

¹⁵⁵ Zülfikar Tüccar, “Ebû Ubeyd, Kâsım b. Sellâm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/244-246.

9. Halef b. Hişâm: Ebû Muhammed Halef b. Hişâm b. Sa‘leb (Tâlib) el-Esedî el-Bağdâdî el-Bezzâr (ö. 229/844).

“Kırâat-ı aşere imamlarından ve Hamza b. Habîb kırâatinin meşhur iki râvîsinden biri.”¹⁵⁶

Hicrî 150 yılının ramazan ayında doğmuştur. “Sılhî” ve “Bağdâdî” nisbeleriyle tanınmıştır. Kendisinin “Mukrî” nisbesiyle anılmasını istemiştir.

Kur’ân’ı 10 yaşında ezberleyip 13 yaşında ise Kur’ân dersleri vermeye başlamıştır. Halef, Ebû Yûsuf Ya‘kûb b. Halîfe el-A‘şâ’dan Âsım b. Behdele’nin kırâatini, Süleym b. Îsâ’dan Hamza b. Habîb’in kırâatini, İshak el-Müseyyebi’dan Nâfi‘ b. Abdîrrahman’ın kırâatini öğrenmiştir.

Kırâat tahsilinin yanı sıra hadis ilmine de önem veren Halef, Mâlik b. Enes, Hammâd b. Zeyd, Ebû Avâne el-Vâsıtî, Şerîk b. Abdillâh en-Nehaî, Süleym b. Îsâ, gibi zâtlardan hadis dinlemiştir. Kendisinden pek çok kişi arz ve semâ yoluyla kırâat öğrenmiş ve Ebû Zür‘a er-Râzî, Ahmed b. Ebî Hayseme, Ebû’l-Kâsım el-Begavî Ahmed b. Hanbel, İbrâhim b. İshak el-Harbî ve İdrîs b. Abdülkerîm el-Haddâd gibi birçok âlim hadis rivâyet etmiştir.

Cehmiyye mezhebinden korunmak için gizlice hayatını sürdüğü bir dönemde 229/844 yılında Bağdat’ta vefat etmiştir.

10. İbn Sa‘dân, Muhammed: Ebû Ca‘fer Muhammed b. Sa‘dân b. el-Mübârek ed-Darîr (ö. 231/846).

“Nahiv ve kırâat âlimi.”¹⁵⁷

¹⁵⁶ Tayyar Altıkulaç, “Halef b. Hişâm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/237-238.

¹⁵⁷ Hüseyin Tural, “İbn Sa‘dân, Muhammed”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/298-299.

İbn Sa'dân, 161/778 yılında Bağdat'ta doğmuştur. Gözleri görmeyen İbn Sa'dan, çeşitli kırâat âlimlerinden dersler almıştır. İlk zamanlar Hamza b. Habîb'in kırâatini temel alırken, daha sonra kendi kırâatini oluşturmuştur. İbn Sa'dân'ın kırâati, bazıları tarafından Hamza kırâatini bozduğu gerekçesiyle eleştirilse de dil hataları bulunmaması ve iyi bir nahiv âlimi olmasıyla dikkat çekmiştir. İbnü'l-Cezerî onun kırâatinin meşhur kırâatlere aykırı unsurlar içermediğini belirtmiştir.

İbn Sa'dân, kırâat ve nahiv alanında derinlemesine çalışmalar yapmıştır. Nahivde Kûfe ekolünü benimsemiş ve Sîbeveyhi ile Kisâî arasındaki dil tartışmalarına katılmıştır. Kendisi, dil tartışmaları sırasında Kisâî ve Sîbeveyhi'ye sorular yöneltmiş ve tartışmalara dâhil olmuştur.

İbn Sa'dân, nahiv alanında da behresi olan bir âlimdir. Bazı nahiv kitaplarında ve tartışmalarda görüşlerine atıflarda bulunulmuştur. Aynı zamanda İbn Sa'dân'ın Şîî bir çevrede yetiştiği ve Şîî âlimler arasında yer aldığı iddiaları da mevcuttur. Ancak bu konuda farklı görüşler bulunmaktadır.

Ölümü 231/846 senesinde Bağdat'ta gerçekleşmiştir.

11. Ravh b. Abdülmü'min: Ebü'l-Hasen Ravh b. Abdilmü'min b. Abde (Kurre) el-Basrî (ö. 233/847-48).

“Kırâat âlimi, kırâat-ı aşere imamlarından Ya'kûb el-Hadramî'nin meşhur iki râvîsinden biri.”¹⁵⁸

Ravh b. Abdülmü'min'in hayatı hakkında pek fazla bilgi olmasa da hoca-talebe ilişkileri üzerine verilen bilgilere göre Basra'da doğup büyüdüğü ve bu bölgede yaşadığı düşünülmektedir. Hüzeyl'in azatlısı

¹⁵⁸ Tayyar Altıkulaç, “Ravh b. Abdülmü'min”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/472.

olması sebebiyle Hüzelî nisbesiyle anılan Ravh, Ya‘kûb el-Hadramî’den kırâat ilmini öğrenmiştir. Ayrıca kırâat-ı seb‘a imamlarından Ebû Amr b. Alâ’nın talebeleri olan Ubeydullah b. Muâz, Ahmed b. Mûsâ ve Muâz b. Muâz’dan da rivâyette bulunmuştur.

Kırâat alanında geniş bir çevre ile temas etmiş ve Mizzî’nin (ö. 742/1341) listesine göre birçok hoca ve talebe ile ilişki kurmuştur. Hadis alanında da Ebû Avâne el-Vâsıtî, Riyâh b. Amr el-Kaysî, Hammâd b. Zeyd, Ca‘fer b. Süleyman ed-Dabbî gibi önemli isimlerden rivâyette bulunmuştur. Kendisinden rivâyette bulunanlar arasında Ahmed b. Dâvûd el-Mekkî, Abdullah b. Ahmed b. Hanbel, Ebû Ya‘lâ el-Mevsilî, Osman b. Saîd ed-Dârimî, Ebû Zûr‘a er-Râzî gibi isimler bulunmaktadır.

Ravh’ın kırâat-ı aşere ile ilgili eserlerde Ya‘kûb el-Hadramî’nin kırâati için iki râvîden biri olarak tercih edilmesi, kırâat alanındaki uzmanlığının bir göstergesi olarak kabul edilmiştir. Ayrıca Buhârî’nin *Sahîh*’inde Ravh’a ait bir rivâyete yer vermesi, onun güvenilirliği konusunda önemli bir işarettir.

Çeşitli kaynaklarda Ravh’ın “sadûk”, “mütkın” ve “sika” olarak nitelendirildiği belirtilmiştir.

233/847-48 yılında vefat ettiği kaydedilmiş ancak ölüm yılı için 234/849 ve 235/850 tarihleri de zikredilmiştir.

12. Yezîdî, Abdullah b. Yahyâ: Ebû Abdirrahman Abdullah b. Yahyâ b. Mübârek el-Yezîdî el-Adevî el-Bağdâdî (ö. 237/851).

“Arap dili ve edebiyatı, Kur’ân ilimleri âlimi.”¹⁵⁹

¹⁵⁹ M. Suat Mertoğlu, “Yezîdî, Abdullah b. Yahyâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1013), 43/523-524.

Yezîdî ailesinin kurucusu meşhur kırâat âlimi Yahyâ b. Mübârek el-Yezîdî'nin oğludur. İbnü'l-Yezîdî olarakta bilinmektedir. Abdullah'ın doğum yeri ve tarihinin bilinmediği kaydedilmekle birlikte Bağdat'ta doğmuş olabileceği söylenmektedir.

Kırâat ilmini Ebû Amr'dan tahsil eden babasından arz ve semâ yoluyla öğrenmiştir. Dâni onu Ebû Amr kırâatini nakledenlerin en önemlilerinden biri olarak kabul etmektedir.¹⁶⁰ Nahiv ve lügat ilmini tahsil ettiği hocaları arasında Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ da yer almaktadır. Sa'leb adıyla meşhur olan Ahmed b. Yahyâ, Ferrâ'nın öğrencileri içinde özellikle Kur'ân ve mesâili hakkında Abdullah'tan daha bilgisini görmediğini aktarmıştır. Sika diye nitelendirilen Abdullah'ın talebeleri arasında yeğenleri Abbas b. Muhammed el-Yezîdî ve Fazl b. Muhammed el-Yezîdî'nin yanı sıra Ahmed b. İbrâhim Verrâku Halef, Ca'fer b. Muhammed el-Âdemî ve Bekrân b. Ahmed bulunmaktadır.

13. Ruveys: Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Mütevekkil el-Lü'lû el-Basrî (ö. 238/852).

“Kırâat-ı aşere imamlarından Ya'kûb el-Hadramî kırâatinin meşhur iki râvîsinden biri.”¹⁶¹

Hayatı hakkında pek fazla bilgi olmamakla birlikte, hoca-öğrenci ilişkileri göz önüne alındığında Ruveys'in Basra veya çevresinde doğduğunu ve eğitimi bu bölgede aldığını söylemek mümkündür. “Ruveys” lakabıyla anılmasının nedeni tam olarak bilinmese de Arapça'da “baş” anlamına gelen “re's” kelimesinin ism-i tasgiri olan bu kelimenin, onun kırâat alanındaki üstünlüğünü ifade ettiği düşünülmektedir.

¹⁶⁰ İbnü'l-Cezerî, 1, 463.

¹⁶¹ Tayyar Altıkulaç, “Ruveys”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/274.

Kaynaklara göre Basralı Ya'kûb el-Hadramî dışında başka bir hocasından bahsedilmemekte ve Ruveys'in Ya'kûb el-Hadramî'nin en önde gelen talebesi olduğu belirtilmektedir. Ebû Amr ed-Dânî de Ruveys'i, Ya'kûb el-Hadramî'nin en iyi öğrencisi olarak tanımlamıştır. Ya'kûb el-Hadramî'nin önde gelen talebelerinden Ebû Hâtim es-Sicistânî, Ruveys'in hocasının huzurunda Kur'ân'ı defalarca hatmettiğini ve her dersin sonunda hocasının Ruveys'in okuyuşunu takdir ettiğini ifade etmiştir. Kırâat-ı aşere ile ilgili kaynaklarda Ya'kûb el-Hadramî'nin kırâatinin iki râvîsinden biri olarak Ruveys'in adının geçmesi, Ruveys'in bu kırâatin zaptı ve rivâyeti konusunda uzman kabul edildiğini göstermektedir.

14. Ebü'l-Hâris: Ebü'l-Hâris el-Leys b. Hâlid el-Bağdâdî (ö. 240/854).

“Kırâat-ı seb'a imamlarından Kisâî'nin meşhur iki râvîsinden biri.”¹⁶²

Kaynaklarda hakkında pek bilgi olmayan Ebü'l-Hâris, “Mervezî” lakabıyla bilinse de Ebû Amr ed-Dânî bunun yanlış olduğunu söylemiştir. Bu lakabın aynı isimli Mâlik b. Enes'in öğrencilerinden biri olduğunu söylemiştir. Kırâat ilmini, kırâat-ı seb'a imamlarından biri olan Ali b. Hamza el-Kisâî'den arz yolu ile öğrenmiştir. Yahyâ b. Mübârek el-Yezîdî ve Hamza b. Kâsım el-Ahvel gibi isimlerden de rivâyette bulunmuştur. Kırâat ilminde kendisinden istifade eden talebeleri arasında Ya'kûb b. Ahmed et-Türkmânî, Muhammed b. Yahyâ el-Kisâî, Seleme b. Âsım ve Fadl b. Şâzân gibi isimler yer almaktadır. Hadis ilminde de yetkinliği olup, sika olarak değerlendirilmektedir. Aynı zamanda hadis rivâyet etmiş,

¹⁶² Tayyar Altıkulaç, “Ebü'l-Hâris”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/322.

kendisinden de hadis rivâyet edenler olmuştur. *Kitâbü's-Seb'a* sahibi İbn Mücâhid tarafından Kisâî kırâatinin râvîleri arasında sayılmaktadır.

15. İbn Zekvân, Ebû Amr: Ebû Amr Abdullah b. Ahmed b. Beşîr b. Zekvân ed-Dımaşkî (ö. 242/857).

“Kırâat-ı seb'a imamlarından İbn Âmir'in meşhur iki râvîsinden biri.”¹⁶³

173/789 yılında Dımaşk'ta doğduğu rivâyet edilmiştir. İbn Zekvân, İbn Âmir kırâatinin Yahyâ b. Hâris ez-Zimârî rivâyetini Yahyâ'nın talebesi Eyyûb b. Temîm'den okumuş ve Dımaşk'ta hocası öldükten sonra yerine kırâat şeyhi olmuştur. Kırâat-ı seb'a imamlarından Kisâî ile birlikte vakit geçirdiği ve ona Kur'ân-ı Kerîm'i birkaç defa okuduğu da kaynaklarda geçmektedir. Hadis ilmi de olan İbn Zekvân, Velîd b. Müslim, kırâat hocası Eyyûb b. Temîm, Vekî' b. Cerrâh, Mervân b. Muhammed gibi âlimlerden hadis rivâyet etmiştir.

Talebeleri arasında Ahfeş ed-Dımaşkî (ö. 292/904), Muhammed b. Kâsım el-İskenderânî, Muhammed b. Mûsâ es-Sûrî, Ahmed b. Yûsuf et-Tağlebî gibi isimler yer almaktadır. Bu âlimler kendisinden, İbn Âmir'den gelen kırâatı rivâyet etmişlerdir. Kendisinden hadis rivâyet edenler de bulunmaktadır. Dımaşk'ın Derbülhâşimiyyîn tarafında ikamet eden İbn Zekvân, Hişâm b. Ammâr ile birlikte İbn Âmir kırâatinin en yetkili kaynağı olmuş, Hişâm Emeviyye Camii'nde hitabet görevini yürütürken o da aynı camide imamlık yapmıştır.

İbn Zekvân 242/857 yılında Dımaşk'ta vefat etmiştir.

¹⁶³ Tayyar Altıkulaç, “İbn Zekvân, Ebû Amr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/462.

16. Hişâm b. Ammâr: Ebü'l-Velîd Hişâm b. Ammâr b. Nusayr es-Sülemî ed-Dımaşkî (ö. 245/859).

“Kırâat-ı seb‘adan olan İbn Âmir kırâatinin iki râvisinden biri, muhaddis.”¹⁶⁴

153/770 yılında doğduğu düşünölen Hişâm b. Ammâr, aynı zamanda “Zaferî” nisbesiyle de anılmıştır. İlerleyen yaşlarda ilme yönelen Hişâm’ı babası desteklemiş ve onu İmam Mâlik gibi önemli âlimlerle tanıştırmak için hacca göndermiştir.

Kırâati Irâk b. Hâlid ve Eyyûb b. Temîm gibi âlimlerden öğrenen Hişâm, hadis tahsilinde de Mâlik b. Enes, Müslim b. Hâlid ez-Zencî, Velîd b. Müslim, Süfyân b. Uyeyne, İsmâil b. Ayyâş gibi âlimlerden ders almıştır. Aynı zamanda Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm (ö. 224/838), Ahfeş ed-Dımaşkî, Ebû Ali İsmâil b. Huveyris ve Ebü'l-Hasen el-Hulvânî (ö. 250/864) gibi âlimlere de kırâat öğretmiştir.

Hişâm, kırâat ve hadis alanında büyük bir otorite hâline gelmiştir. Eyyûb b. Temîm’in ölümünden sonra, İbn Âmir’in kırâati için toplanan birçok âlim, Hişâm’ın etrafında bir araya gelmiştir. Bu sebeple yedi kırâat konusunda tercih edilen râvîlerden biri olarak kabul edilmiştir.

Kelâm alanında da görüşleri tartışmalıdır. Halku'l-Kur’ân meselesi ile ilgili olarak, Cebrâil ve Hz. Peygamber’in okuduğu Kur’ân lafızlarının yaratılmış olduğunu savunmuştur. Bu görüşleri özellikle Ahmed b. Hanbel tarafından eleştirilmiştir. Hişâm’ın Şiî akidesine yakınlığı veya Hz. Ali’yi halife olarak kabul ettiği yönünde iddialar olsa da genel olarak hadis ehline tâbi olduğu bilinmektedir.

¹⁶⁴ Tayyar Altıkulaç, “Hişâm b. Ammâr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/151.

Hişâm b. Ammâr, 245/859 senesinde vefat etmiştir.

17. Dûrî: Ebû Ömer Hafs b. Ömer b. Abdilazîz el-Ezdî ed-Dûrî el-Bağdâdî (ö. 248/862)

“Kırâat âlimi, kırâat-ı seb‘a imamlarından Ebû Amr ile Kisâî kırâatlerinin meşhur ikişer râvîsinden biri.”¹⁶⁵

Ebû Ömer ed-Dûrî 767 yılından sonra Bağdat’ın doğusunda Dûr mahallesinde doğmuş ve Sâmerâ’da yaşamış bir kırâat âlimi olarak öne çıkmıştır. Kırâat ilmini öğrenmek amacıyla Kûfe, Basra ve Bağdat’ın ünlü kurrâlarından ders almıştır.

Dûrî, kırâat-ı seb‘a imamlarından Kisâî’nin kırâatini kendisinden, Ebû Amr b. Alâ’nın kırâatini Yahyâ el-Yezîdî’den, Hamza b. Habib ez-Zeyyât’ın kırâatini Süleym b. Îsâ’dan, Nâfi’ninkini ise İsmâîl b. Ca‘fer el-Medenî’den öğrenmiştir. Ayrıca Şücâ‘ b. Nasr el-Horasânî gibi hocalardan da eğitim almıştır. Dûrî’nin kırâat yetkinliği ve öğretime katkısı, farklı bölgelerden gelen kırâat âlimlerinin ona başvurmasına neden olmuştur.

Dûrî, kırâat ilmi dışında hadis alanında da etkili olmuş, Ahmed b. Hanbel, Ebû Hâtim er-Râzî (ö. 322/933-34), Ebû Zür‘a er-Râzî (ö. 264/878) gibi önemli hadis âlimleri ondan rivâyet etmiştir. Ömrünün sonlarında gözlerini kaybeden Dûrî, Şevval 246/860 senesinde vefat etmiştir. Kendisine atfedilen eserler arasında “Kırââtü’n-nebî” adlı risâle öne çıkmaktadır. Bu eserde Hz. Peygamber’in Kur’ân’daki bazı kelimeleri nasıl okuduğunu gösteren rivâyetler toplanmıştır.

¹⁶⁵ Tayyar Altıkulaç, “Dûrî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/5-6.

Dûrî, kırâat ve hadis alanlarında önemli bir isim olarak kabul edilmiş, ancak hadis ezberleme konusunda zayıf olduğuna dair görüşler de bulunmaktadır.

18. Hulvânî, Ebü'l-Hasen: Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yezîd b. Ezzâz (Yezdâz) el-Hulvânî (ö. 250/864).

“Kırâat âlimi.”¹⁶⁶

Hayatı hakkında yeteri kadar bilgi olmayan Ebü'l-Hasen, hadis ilmiyle ilgilense de kırâat alanındaki yetkinliğinin daha fazla olduğu kaynaklarda anlatılmaktadır. Bunun için birçok şehre seyahat etmiştir. Kırâat okuduğu bazı âlimler Kûfe ve Irak bölgesinde Hallâd b. Hâlid, Dûrî ve Halef b. Hişâm; Mekke’de Ahmed b. Muhammed el-Kavvâs; Medine’de Kâlûn; Şam’da Hişâm b. Ammâr’dır. Bu âlimlerin arasında Kâlûn’dan daha fazla istifade etmiştir. Ebü'r-Rebî‘ ez-Zehrânî, Abdullah b. Sâlih el-İclî, Safvân b. Sâlih ed-Dımaşkî, Ebû Nu‘aym Fazl b. Dükeyn, Saîd b. Mansûr ve Mûsâ b. Mes‘ûd gibi âlimlerden hadis konusunda dersler almıştır. Kırâat talebeleri arasında Fazl b. Şâzân, Muhammed b. Amr b. Avn el-Vâsıtî, Hasen b. Abbas b. Ebî Mihrân, Ca‘fer b. Muhammed b. Heysem ve Muhammed b. Bessâm gibi isimler yer almaktadır. Kendisinden Ebû Bekr b. Ziyâd, Hüseyin b. Ali b. Hammâd ve Fazl b. Şâzân gibi isimler hadis rivâyet etmiştir. Bazı kırâat kaynaklarında kurrâ-i aşereden Ebû Ca‘fer el-Kârî’nin iki râvîsinden biri, bazılarında ise kurrâ-i seb‘adan Nâfi‘in Kâlûn rivâyetine ait tarîklerden biri olarak Hulvânî’ye güvenilmiştir.

İbn Âmir’in, Hişâm b. Ammâr rivâyetine ait tarîklerden biri de yine Hulvânî tarîki olmuştur. Vefatı konusunda farklı rivâyetler olmakla

¹⁶⁶ Tayyar Altıkulaç, “Hulvânî, Ebü'l-Hasen”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/346.

beraber 250/864 yılı vefat yılı olarak geçmektedir. Ancak Safedî 260/874 yıllarında, İbnü'l-Cezerî ise vefatının 250 yılından birkaç sene sonra olduğunu belirtmiştir.

19. Bezzî: Ebü'l-Hasen Ahmed b. Muhammed b. Abdillâh el-Bezzî (ö. 250/864)

“Kırâat-ı seb‘a imamlarından İbn Kesîr’in meşhur iki râvîsinden biri.”¹⁶⁷

Fârisli veya Hemedanlı olduğu konusunda iki görüş olup 170/786 yılında Mekke’de doğmuştur. Dedelerinden Ebû Bezze’ye atıfla “Bezzî” olarak anılmaktadır. Kırâati babasından ve İkrime b. Süleyman, Abdullâh b. Ziyâd, Vehb b. Vâzih gibi zamanının önde gelen kırâat âlimlerinden öğrenmiştir. İbn Kesîr kırâatini İsmâil b. Abdillâh el-Kıst-İbn Kesîr ve İkrime-Şibl b. Abbâd isnadıyla almıştır. Talebelerinin arasında tanınmış kırâat âlimlerinden İshak b. Muhammed el-Huzâî, Ebû Rebîa b. İshak, Ebû Abdirrahman Abdullâh b. Ali, Ahmed b. Ferah, Muhammed b. Hârûn, İbn Kesîr kırâatinin diğer râvîsi Kunbül ve daha birçok âlim kırâat ilmini kendisinden öğrenmişlerdir. Hadis öğrendiği hocalarından bazıları ise Mâlik b. Süayr, Müemmel b. İsmâil ve Süfyân b. Uyeyne’dir. Kendisinden hadis rivâyet eden âlimler de bulunmaktadır. Buhârî de *et-Târîhu’l-kebîr*’inde Bezzî’den rivâyette bulunmuştur. Bezzî, Mekke’de vefat etmiştir. Dûhâ sûresi ve daha sonraki sûrelerin sonuna tekbir eklenmesi Bezzî ile başlayan bir adettir. 40 yıl Mescid-i Haram’da müezzinlik yapan Bezzî, kırâat ilmini bizzat İbn Kesîr’den öğrenmediği hâlde İbn Kesîr kırâatinin iki râvîsinden biri olarak tercih edilmesindeki gerekçe İbn Kesîr

¹⁶⁷ Tayyar Altıkulaç, “Bezzî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/114-115.

kırâatini çok iyi bir şekilde icrâ etmesi ve rivâyetinin güvenle ve yaygın olarak okunmasıdır.

20. İbn Rezîn el-İsfahânî: Ebû Abdillâh Muhammed b. İsâ b. İbrâhîm b. Rezîn el-İsfahânî (ö. 253/867).

“Kırâat ve nahiv âlimi.”¹⁶⁸

İsfahanlı olup Rey şehrinde doğmuştur. Hayatıyla ilgili yeterli bilgi bulunmamaktadır. Babasına atfen “İbn İsâ”, dedelerine atfen “İbn Rezîn” ve “Teymî” olarak anılmaktadır. Meşhur yedi kırâat imamından Hamza b. Habîb’in talebelerinden Süleym b. İsâ ve onun kırâatinin meşhur iki râvîsi olan Hallâd b. Hâlid ile Halef b. Hişâm’dan ve Nusayr b. Yûsuf er-Râzî gibi hocalardan kırâat ilmini tahsil etmiştir. Devrinin kırâat otoritelerinden biri olarak tanınmıştır. Kabîsa b. Ukbe (ö. 215/830), Amr b. Ebî Seleme, Abdurrahman ed-Deştekî, Ebû Nu‘aym Fazl b. Dükeyn, İshak b. Süleyman ve Ubeydullah b. Mûsâ gibi kişilerden hadis rivâyet etmiştir.

Muhammed b. Abdürrahîm el-İsfahânî, Ebû Sehl Hamdân b. Merzûbân, Fazl b. Şâzân, Ca‘fer b. Abdillâh b. Sabbâh ve daha birçok isim kendisinden kırâat ilmini öğrenmiştir.

21. Sicistânî, Ebû Hâtîm: Ebû Hâtîm Sehl b. Muhammed b. Osman b. Kâsım (Yezîd) el-Cüşemî es-Sicistânî (ö. 255/869).

“Arap dili ve edebiyatı, Kur’ân ilimleri, hadis ve ahhâr âlimi, râvî.”¹⁶⁹

Yaklaşık olarak 165/781 yılında Sicistan’da veya Tüster’de doğmuştur. Aslen Tüsterli olup Sicistan’a yerleşen Farslı zengin ve

¹⁶⁸ Mehmet Ali Sarı, “İbn Rezîn el-İsfahânî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/249.

¹⁶⁹ Zülfikar Tüccar, “Sicistânî, Ebû Hâtîm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/139-141.

nüfuzlu bir aileye mensuptur. Doğduğu yerde kısa bir süre eğitim aldıktan sonra tahsilini ilerletmek maksadıyla genç yaşta Basra'ya gitmiş ve Bağdat'a yaptığı bir seyahat dışında hayatını burada geçirmiştir. Başta kendisinden *Kitâbü Sîbeveyhi*'yi okuduğu Ahfeş el-Evsat ile kırâat hocası Ya'kûb el-Hadramî, Asmaî, Ebû Zeyd el-Ensârî, Ma'mer b. Müsennâ olmak üzere Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Hârûn et-Tevvezî, Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm, Dûrî, Halef el-Ahmer, Muhammed b. Ubeydullah el-Utbî, Ahmed b. Hâris el-Harrâz, Ali b. Ubeyde er-Reyhânî, Ravh b. Ubâde, İbn Sellâm el-Cumahî, Medâinî, Eyyûb b. Mütevekkil, Amr b. Kirkire, Sellâm et-Tavîl gibi âlimlerden kırâat, Kur'an ilimleri, garîb ve nevâdir, Arap dili grameri ve lügatı, şiir ve edebiyat, tefsir, hadis, fıkıh gibi alanlarda ders almıştır.

Sesinin güzelliği ile tanınan Ebû Hâtim'in Basra merkez camisinde yaptığı altmış yıllık imam-hatiplik görevi esnasında hiçbir gün kırâat hatası yapmadığı kaydedilmiştir.

Öğrencisi İbn Düreyd'in rivâyetine göre Sicistânî 255/869 yılında 90 yaşlarında Basra'da vefat etmiştir.

Ebû Hâtim, Câhiliye devri Arap dili, şiiri, ahabâr ve edebiyatı, garîb, nevâdir, lügat, aruz ve muamma, kırâat ve Kur'an ilimlerinde derin vukufuyla tanınmıştır. Güvenilir bir râvî olarak hocası Ahfeş el-Evsat'ın (ö. 215/830) eserlerini ve kendisinden iki defa okuduğu *Kitâbü Sîbeveyhi*'yi rivâyet etmiş, öğrencisi Müberred de bu eserin en önemli râvîlerinden olmuştur.

22. Sûsî: Ebû Şuayb Sâlih b. Ziyâd b. Abdillâh es-Sûsî (ö. 261/874).

“Kırâat-ı seb‘a imamlarından Ebû Amr b. Alâ’nın iki râvîsinden biri.”¹⁷⁰

Sûsî, 170/786 yılında İran’ın Ahvaz şehrine bağlı Sûs beldesinde doğmuştur. Rakka şehriyle de ilişkilendirilmiş olup “Rakkî” ve “Rüstübî” nisbeleriyle de anılmıştır.

Sûsî, meşhur kırâat imamlarından Ebû Amr b. Alâ’nın önde gelen talebelerinden Yahyâ b. Mübârek el-Yezîdî’den Kur’ân dersleri almış ve kırâat konusunda uzmanlaşmıştır. Ayrıca Abdullah b. Nümeyr, Süfyân b. Uyeyne ve Esbât b. Muhammed gibi âlimlerden hadis dinlemiştir. Ahmed b. Hanbel’den fıkhi görüşler ve fetvalar öğrenmiştir.

Sûsî’den Kur’ân öğrenen öğrencileri arasında Ebû İmrân Mûsâ b. Cerîr, Ebû Osman en-Nahvî, Ebü’l-Hâris Muhammed b. Ahmed ve Ebü’l-Hasen Ali b. Hüseyin gibi isimler yer alırken, Ebû Arûbe el-Harrânî, İbn Ebû Âsım ve Ebû Ali Muhammed b. Saîd gibi isimler de hadis rivâyet etmiştir.

Sûsî, kırâat ve hadis rivâyeti alanlarında güvenilir bir âlim olarak kabul edilmiştir. İbn Hibbân, onun biyografisine yer vermiş ve Ebû Hâtım er-Râzî onu sadûk olarak nitelendirmiştir. Nesâî ise onun için sika (güvenilir) demiştir.

İbnü’l-Cezerî, Sûsî’yi kırâat ilmindeki önemi nedeniyle değerlendirmiş ve zâbit (güvenilir), muharrir (araştırmacı) ve sika olduğunu belirtmiştir. Sûsî’nin önemli bir âlim olarak kırâat ve hadis rivâyeti alanlarında etkili olduğu ve öğrencileri aracılığıyla bilgisinin yayıldığı kaydedilmiştir.

¹⁷⁰ Tayyar Altıkulaç, “Sûsî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/576.

Sûsî 261/874 yılında Rakka’da vefat etmiştir.

23. Sadeî, Yûnus b. Abdûla’lâ: Ebû Mûsâ Yûnus b. Abdila’lâ b. Mûsâ es-Sadeî el-Mısrî (ö. 264/878).

“İmam Şâfiî’nin talebesi, fıkıh, hadis ve kırâat âlimi.”¹⁷¹

Sadeî, 170/787 yılında doğmuştur. Himyerîler’in Mısır’a yerleşen Sadî’e soy olarak bağlı olmasa da “Sadeî” nisbesiyle anılmıştır. Arz yoluyla Nâfi’in talebelerinden Verş ve Ebü’l-Hasen Ali b. Yezîd gibi âlimlerden kırâat; İbn Vehb, Süfyân b. Uyeyne, Ma’n b. Îsâ, Yahyâ b. Abdillâh b. Bükeyr el-Mahzûmî, Abdullâh b. Nâfi’ es-Sâîğ, Şuayb b. Leys b. Sa’d, İmam Şâfiî ve Eşheb el-Kaysî’den fıkıh ve hadis ilmini tahsil etmiştir. Hocası Şâfiî’nin son dönem görüşlerini (kavl-i cedîd) rivâyet etmiş olan Sadeî hakkında İmam Şâfiî, “Mısır’da ondan daha akıllı birini görmedim.” demiştir. Mezhep içinde adı pek fazla geçmemesine rağmen rivâyet ilminde sahih ve zayıf haberleri ayırt etmedeki yeteneğiyle öne çıkmıştır. Kendisinden kırâat ve hadis dersi alan birçok âlim bulunmaktadır. Kelâm tartışmalarına girmekten kaçınmış ve daha çok hadis tahsiline önem vermiştir.

264/878 yılında vefat etmiş ve Sadîf Mezarlığı’na defnedilmiştir.

24. Seleme b. Âsım: Ebû Muhammed Seleme b. Âsım en-Nahvî (ö. 270/883’ten sonra).

“Dil ve kırâat âlimi.”¹⁷²

Kaynaklarda Seleme b. Âsım’ın, hayatı hakkında yeterli bilgi olmamakla birlikte Kûfe veya çevresinde doğduğu ve yetiştiği

¹⁷¹ Bilal Aybakan, “Sadeî, Yûnus b. Abdûla’lâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/393-394.

¹⁷² İdris Şengül, “Seleme b. Âsım”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/405-406.

düşünülmektedir. Hatîb el-Bağdâdî'nin *Târîhu Bağdâd* adlı eserinde ve İbnü'l-Cezerî'nin “Bağdâdî” nisbesiyle kaydettiğine bakılırsa Bağdat'ta bir süre bulunmuş olabileceği belirtilmiştir. Kûfe dilcileri ve nahivcileri arasında yer aldığı bilinmektedir.

Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ'dan (ö. 207/822) nahiv ve kırâat ilmini öğrenmiştir. Onun en güvenilir râvîsi olarak kabul edilmiştir. Kisâî'nin râvîsi Ebü'l-Hâris'ten faydalanıp rivâyette bulunmuş, kırâat-ı aşere imamlarından ve Hamza b. Habîb kırâatinin bilinen iki râvîsinden biri olan Halef b. Hişâm'dan kırâat öğrenmiştir. Dil âlimi Halef el-Ahmer ve diğerlerinden de ders almıştır.

Seleme b. Âsım, Arap diline ve nahve hâkimiyeti ile tanınmıştır. Ferrâ'nın “*Me'âni'l-Kur'ân*” adlı eserinin rivâyetçilerinden biridir ve bu eserin onun tarafından rivâyet edilen nüshası en değerli kabul edilmiştir. Yazdıklarını hocası Ferrâ ile istişare ederek hataları üzerine incelemeler yapmıştır.

25. Verrâk, İshak b. İbrâhim: Ebû Ya'kûb İshâk b. İbrâhim b. Osman el-Verrâk el-Mervezî (ö. 286/899).

“Kırâat-ı aşere imamlarından Halef b. Hişâm'ın meşhur iki râvîsinden biri.”¹⁷³

Verrâk, aslen Mervli olup daha sonra Bağdat'a yerleşmiştir. Hamza b. Habîb ez-Zeyyât'a kâtiplik yaparak ve onun kitaplarını istinsah ederek tanınmış, “Verrâk” lakabıyla anılmıştır. Kardeşi Ebü'l-Abbas Ahmed de aynı şekilde Halef b. Hişâm'a hizmet etmiş ve “Verrâku Halef” olarak adlandırılmıştır. Verrâk'ın kırâat ilmindeki yeteneği ve tercihleri önemli kabul edilmiştir. Kırâat ilmindeki öğrencileri arasında Muhammed b.

¹⁷³ Tayyar Altıkulaç, “Verrâk, İshak b. İbrâhim”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/61.

Abdillah b. Ebî Ömer en-Nakkâş, Muhammed b. İshak, Ali b. Mûsâ es-Sekafî ve İbn Şenebûz yer almaktadır. Verrâk kırâati Halef b. Hişâm'dan arz ve semâ yoluyla öğrenmiş, Hamza b. Habîb ez-Zeyyât'a bazı rivâyetlerinde muhalefet ederek kendi tercihlerini aktardığı belirtilmektedir. Halef'in kırâat-ı aşere imamları arasında yer almasının Verrâk'ın aktardığı rivâyetler sayesinde olduğu ifade edilmiştir.

İbnü'l-Cezerî'nin kırâatte sika ve zaptında güçlü yeteneğe sahip olduğunu belirttiği Verrâk'ın muhtemelen Bağdat'ta vefat ettiği kaydedilmiştir.

26. Kunbül: Ebû Ömer Muhammed b. Abdirrahman b. Muhammed el-Mahzûmî el-Mekkî (ö. 291/904).

“Kırâat-ı seb‘a imamlarından Ebû Ma‘bed İbn Kesîr'in meşhur iki râvîsinden biri.”¹⁷⁴

Kunbül'ün 195/811 yılında Mekke'de doğduğu düşünülmektedir. Mahzûmoğulları'nın azatlısıdır. Kunbül lakabıyla tanınması, gözlerinde ki rahatsızlıktan dolayı sığırlara tedavi için içirilen “kunbîl” ilacını kullanmasından kaynaklanmıştır. Aynı zamanda Kunâbile adlı bir kavme mensup olduğuna dair iddialar da bulunmaktadır. İsmi el-Vâfî'de “Ebû Amr” olarak geçse de bunun bir baskı hatası olabileceği belirtilmiştir.

Kunbül, kırâat öğrenmek için Ebû'l-Hasen Ahmed b. Muhammed b. Avn en-Nebbâl el-Kavvâs'tan ders almıştır. Bezzî gibi diğer meşhur râvîlerden de dersler almıştır. Mekke'de yaşayanlar kadar uzaktan gelen öğrenciler de Kunbül'ün kırâat derslerinden yararlanmıştır. Bağdat'tan

¹⁷⁴ Tayyar Altıkulaç, “Kunbül”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/375.

gelen İbn Mücâhid ve İbn Şenebûz gibi âlimler de Kunbül'den ders almıştır.

Kunbül, kırâat ilminin önde gelen isimlerinden biridir ve öğrencileri arasında Muhammed b. İshak el-Cessâs, Abdullah b. Ömer b. Şenebûz el-Vâsıtî, Muhammed b. Mûsâ ez-Zeynebî ve Muhammed b. Abdülazîz b. Sabbâh gibi isimler yer almaktadır. Ancak Kunbül, ölümünden yedi ya da on yıl kadar önce kırâat okutmayı bırakmıştır. Son yıllarında zihinsel sağlığının bozulduğu da belirtilmektedir.

Kunbül, Mekke'de ilim ve fazilet sahibi kişilerin atanabildiği bir görev olan şurta âmirliği görevini üstlenmiştir. Zehebî, Kunbül'ü "Mekke'nin kırâat ustalarının şeyhi" olarak tanımlamıştır. İbn Kesîr kırâati onun aracılığıyla yayılma göstermiştir.

Kunbül'ün kırâat rivâyetini İbn Kesîr'e ileten sened şu şekildedir: Kunbül – Ahmed b. Muhammed b. Avn en-Nebbâl – Ebü'l-İhrît Vehb b. Vâdih – İsmâil b. Abdillâh el-Kıst – Şibl b. Abbâd ve Ma'rûf b. Müşkân – İbn Kesîr.

27. İdrîs b. Abdülkerîm: Ebü'l-Hasen İdrîs b. Abdilkerîm el-Haddâd el-Bağdâdî (ö. 292/905).

"Kırâat-ı aşere imamlarından Halef b. Hişâm'ın meşhur iki râvîsinden biri."¹⁷⁵

İdrîs b. Abdülkerîm, 199/814-15 senesinde Bağdat'ta doğmuştur. "Haddâd" lakabı, atalarından birinin demircilikle veya demir ticaretiyle uğraşması nedeniyle verilmiştir. Halef b. Hişâm'dan kırâat tahsil etmiştir. Ayrıca Hamza b. Habîb'in kırâatiyle ilgili rivâyetlerin yanı sıra kendi

¹⁷⁵ Tayyar Altıkulaç, "İdrîs b. AbdülKerîm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/484.

tercihlerini de öğrenmiştir. Meşhur on imamdan biri olan hocası Halef b. Hişâm'dan ve diğer önemli âlimlerden hadis dinlemiştir.

İdrîs b. Abdülkerîm, kırâat alanında uzmanlaşmıştır. Onun öğrencileri arasında İbn Şenebûz, Mûsâ b. Ubeydullah el-Hâkânî (ö. 325/937), İbn Miksem el-Attâr (ö. 354/965), Ahmed b. Osman b. Bûyân, Ebû Bekr Muhammed b. Hasen en-Nakkâş, İbnü'l-Münâdî (ö. 336/947) gibi isimler yer almaktadır.

İdrîs b. Abdülkerîm'in güvenilirliği ve dindarlığı sebebiyle rivâyet ettiği hadislerin yazılmasına önem verilmiştir. 292/905 yılında Bağdat'ta vefat etmiştir.

Kırâat ilminde Halef b. Hişâm'ın râvîlerini iki ile sınırlayan eserlerde İdrîs b. Abdülkerîm de bir râvî olarak yer almaktadır.

Dârekutnî İdrîs'in sika bir râvî olduğunu kaydetmiştir.

28. Ahfeş ed-Dımaşki: Ebû Abdillâh Hârûn b. Mûsâ b. Şerîk et-Tağlibî ed-Dımaşkî (ö. 292/904)

“Kırâat âlimi.”¹⁷⁶

Kırâat ilmini semâ ve arz yolu ile Hişâm b. Ammâr ve Abdullah b. Zekvân'dan öğrenen Ahfeş ed-Dımaşki, 201/816 yılında doğmuştur. Şeyhü'l-kurrâ unvanıyla Bâbu'l-Câbiye'de uzun yıllar kırâat öğretmiş ve Şam'da yaşamını sürdürmüştür. Arap dili alanında derin bilgiye sahip olup, özellikle garîbü'l-Kur'ân ve kırâat-ı seb'a alanlarında önde gelen âlimlerdendir. Kırâat imamlarından olan İbn Âmir'in râvîsi İbn Zekvân tarîkinin en önemli âlimlerinden biridir. Şam'da “Ahfeş” lakabı ile zikredilenlerin de sonuncusudur. Kendisinden rivâyette bulunan ve kırâat

¹⁷⁶ Emin Işık, “Ahfeş ed-Dımaşki”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/525.

öğrenenlerin arasında Muhammed b. Nasr el-Ahrem, İbrâhim b. Abdürrezzâk, Ebü'l-Hasen b. Esrem, İbn Şenebûz, Ebü'l-Kâsım et-Taberânî, Ebû Bekr b. Futays, Ebû Bekr en-Nakkâş, İbnü'n-Nâsih ve İbn Zekvân el-Ba'lebekkî gibi âlimler yer almaktadır. Bazı kaynaklarda kendisinin Arap dili ve kırâat konusunda eserleri rivâyet edilmekte olup, fakat bugüne kadar bu kitaplara ulaşmak mümkün olmamıştır.

1.2.4. Hicri 4. Asır Kırâat Âlimleri

1. Serrâc, Muhammed b. İshak: Ebü'l-Abbâs Muhammed b. İshâk b. İbrâhim es-Serrâc es-Sekafî (ö. 313/925).

“Hadis, ricâl ve kırâat âlimi.”¹⁷⁷

Serrâc, 216/831 yılında Nîşâbur'da doğmuştur. Sakîf kabilesine mensup olan Serrâc, ömrünün büyük bir kısmını Nîşâbur'da geçirmiştir. İlim meclislerine genç yaşta katılmış ve birçok ünlü âlimden hadis öğrenmiştir. Bağdat'ta 40 yıl kadar kalarak ticaret yapmıştır. Bu serveti hayır işlerinde kullanmış ve özellikle hadis ilmiyle ilgilenen âlimlere destek olmuştur. Serrâc, birçok öğrenciye hadis dersleri vermiş ve “Horasan'ın muhaddisi” olarak anılmıştır. İmam Mâlik'in mezhebini benimsediği düşünülmektedir.

2. Niftaveyh: Ebû Abdillâh İbrâhim b. Muhammed b. Arafe b. Süleyman el-Atekî el-Ezdî el-Vâsîtî (ö. 323/935).

“Arap dili, edebiyatı ve kırâat âlimi.”¹⁷⁸

244/858 yılında Vâsît'ta doğmuştur. Niftaveyh'in siyah tenli ve çirkin bir görünüme sahip olduğu bilinmektedir. Sîbeveyhi'nin dilbilgisi

¹⁷⁷ Erdinç Ahatlı, “Serrâc, Muhammed b. İshak”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/570-571.

¹⁷⁸ Zülfikar Tüccar, “Niftaveyh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/82-83.

yöntemini benimseyerek bu yöntemi sıkça öğrettiği için “Niftaveyh” lakabıyla anılmıştır. Abdülmelik b. Mervân ve Mus‘ab b. Zübeyr dönemlerinde Horasan ve Basra’da valilik yapan Mühelleb b. Ebî Sufre’nin (ö. 82/702) soyundan gelmektedir. Niftaveyh, Bağdat’a yerleşmiş burada Arap dili ve edebiyatı, hadis, kırâat ve diğer ilimlerle ilgili çeşitli âlimlerden dersler almıştır.

Sa‘leb, Müberred ve Muhammed b. Cehm’den Arap dili; İshak b. Vehb el-Allâf, Ahmed b. Abdülcebbâr el-Utâridî, Abbas b. Muhammed ed-Dûrî ve Abdülkerîm b. el-Heysem’den hadis; Muhammed b. Amr b. Avn el-Vâsitî, Şuayb b. Eyyûb es-Sarîfinî ve Ahmed b. İbrâhim b. el-Heysem el-Belhî’den kırâat alanında dersler almıştır. Kendisinden faydalanan birçok talebe arasında Ebü’l-Ferec el-İsfahânî, Merzûbânî, Ebü’l-Kâsım ez-Zeccâcî, Mütenebbî, Ebû Ca‘fer en-Nehhâs, Muâfâ b. Zekerîyyâ, Ebû Ali el-Kâlî, Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, İbn Hâleveyh, Hasen b. Bîşr el-Âmidî, Ali b. Hüseyin el-Mes‘ûdî ve Hasen b. Abdillâh el-Askerî gibi isimler yer almaktadır.

Niftavey’in en yakın dostlarından biri olan İbn Dâvûd ez-Zâhirî’nin fıkıh metodunu benimsediği ve bu mezhebin önde gelen temsilcilerinden biri olduğu bilinmektedir. Ayrıca nahiv alanında da faaliyet göstermiş ve Kûfe Basra karışımı seçmecî bir çizgi takip etmiştir.

Niftaveyh’in Arap dilinin kökeni konusunda özgün bir bakış açısına sahip olduğu aktarılmaktadır. Eserlerinde şiirle ilgili teorik ve teknik bilgilere yer verdiği çeşitli dilbilgisi, dil tarihi ve dil felsefesi konularında çalışmalar yaptığı kaydedilmiştir. 50 yıl kadar Enbâriyyûn Camii’nde ders okutmuş olan Niftaveyh 323/935 yılında Bağdat’ta vefat etmiştir.

3. İbn Mücâhid: Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs b. Mücâhid et-Temîmî (ö. 324/936).

“Kırâat âlimi.”¹⁷⁹

245/859 yılında Bağdat’ın Sûkulataş Mahallesi’nde doğmuştur. Bu itibarla “Ataş” olarak da anılmaktadır. Ebû’z-Za’râ Abdurrahman b. Abdûs’tan, Nâfi‘ b. Abdirrahman’ın kırâatini arz yoluyla öğrenmiştir. Hamza b. Habîb, Ali b. Hamza el-Kisâî ve Ebû Amr b. Alâ’nın kırâatlerinde de birkaç hatim yapmıştır. Kırâat alanında farklı âlimlerden de istifade etmiştir. 279/893 senesinde hac için Mekke’ye gitmiştir. Mekke’de Kunbül’ün yanında kaldığı zamanlarda Ebû Ma’bed İbn Kesîr’in kırâatini tahsil etmiştir. Ahmed b. Mansûr er-Remâdî, Mufaddal b. Muhammed el-Cenedî, Abbas b. Muhammed ed-Dûrî, Sa’dân b. Nasr, Muhammed b. İshak es-Sâgânî ve Muhammed b. Abdillâh b. Mübârek gibi âlimlerden hadis dersleri almıştır.

Sâlih b. İdrîs, Abdullâh b. Hüseyin es-Sâmerrî, Ali b. Hüseyin el-Gadâirî, Ebû Tâhir Abdülvâhid b. Ebî Hâşim, Ebû’l-Ferec eş-Şenebûzî ve Dükî gibi isimler kendisinden kırâat tahsil eden isimler arasında yer almaktadır. Dârekutnî, Ömer b. Şâhin ve Ebû Müslim Ahmed b. Muhammed el-Kâtib kendisinden hadis rivâyet etmişlerdir.

324/936 yılında vefat etmiş olup evinin bahçesine defnedilmiştir.

Kitâbü’s-Seb’a, İhtilâfu kurrâi’l-emsâr, Kitâbü’ş-Şevâzz fi’l-kırâât, Kırâatü İbn Kesîr, el-Kırââtü’s-sağîr, Kırâatü ‘Alî b. Ebî Tâlib, Kırâatü’n-nebî, Kırâatü Nâfi‘ eserlerinden bazılarıdır.

4. Hâkânî, Mûsâ b. Ubeydullah: “Ebû Müzâhim Mûsâ b. Ubeydillâh (Abdillâh) b. Yahyâ el-Hâkânî (ö. 325/937).

¹⁷⁹ Tayyar Altıkulaç, “İbn Mücâhid”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/214-215.

“Tecvîde dair ilk defa eser yazan âlim, edip ve şair.”¹⁸⁰

248/862 yılında Bağdat’ta dünyaya gelmiştir. Babası Ubeydullah, Abbâsî halifeleri olan Mütevekkil (ö. 247/861) ve Mu’temid-Alellah’a (ö. 279/892) vezirlik yapmıştır. Dedesi Yahyâ b. Hâkân ve kardeşi Ebû Ali Muhammed b. Ubeydullah da bu görevde bulunmuşlardır.

Hâkânî, zengin bir ailenin çocuğu olarak Bağdat’ın bilgi dolu ortamında yetişmiştir. Muhammed b. Ferec el-Gassânî ve Hasen b. Abdülvehhâb el-Verrâk’tan Kur’ân’ı Kisâî kırâatiyle okumuştur. Her iki kırâat âlimi de Kisâî ve Ebû Amr b. Alâ kırâatlerinin râvîlerinden Ebû Ömer ed-Dûrî’nin kırâat halkasına mensuptur. Ayrıca, kırâat ilmini İbn Âmir’in kırâatinin râvîsi İbn Zekvân’dan öğrenen Ahmed b. Yûsuf et-Tağlebî, İdrîs b. Abdülkerîm el-Haddâd ve küçük Kisâî olarak bilinen Muhammed b. Yahyâ el-Kisâî’den de bu ilimde faydalanmıştır. Hâkânî, Muhammed b. İsmâîl et-Tirmizî, Ebû Kılâbe er-Rekâşî ve Abdullah b. Ahmed b. Hanbel gibi âlimlerden hadis dinlemiş, kırâat, tecvîd, hadis, Arap dili ve edebiyatı alanlarında kendini geliştirmiştir. Muâviye b. Ebî Süfyân’a olan sevgisini ifade eden şiirler yazdığı rivâyet edilmektedir. Ayrıca, *el-Kasîdetü’r-Râiyye* adlı eseri, onun şairlik ve edebiyat alanındaki yeteneklerini göstermektedir.

Hâkânî’den Ebû Tâhir b. Ebî Hâşim, Ebû Bekr el-Âcurrî ve Ebû Hafs b. Şâhin gibi âlimler kırâat eğitimi almıştır. Ailesinin geleneksel yoluyla değil, tamamen ilim öğretimine, hadis rivâyetine ve ibadete kendini adayarak dikkat çeken Hâkânî, kaynaklarda sünnete bağlı, dindar ve güvenilir bir kişiliğe sahip olarak anılmaktadır.

Hâkânî, 325/937 yılında Bağdat’ta vefat etmiştir.

¹⁸⁰ Abdurrahman Çetin, “Hâkânî, Mûsâ b. Ubeydullah”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/165-166.

5. İbnü'l-Enbârî, Ebû Bekr: Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım b. Muhammed el-Enbârî (ö. 328/940).

“Arap dili ve edebiyatı, Kur’ân ilimleri ve hadis âlimi.”¹⁸¹

271/885 Bağdat yakınlarındaki Enbâr’da doğmuştur. İlmî çalışmalarına Bağdat’ta devam ettiği için Bağdâdî nisbesiyle de anılmıştır. İbnü'l-Enbârî, küçük yaşta babası Kâsım b. Muhammed el-Enbârî ile birlikte Bağdat’a gitmiştir. Dönemin Kûfe dil mektebi üstadı Sa’leb başta olmak üzere İsmâil b. İshak el-Cehdamî ve Ahmed b. Heysem el-Bezzâz gibi âlimlerden dil, lügat, edebiyat, nahiv, şiir, kırâat, hadis ve tefsir dersleri almıştır. Kırâat ilminde hem babasının hem kendisinin hocası babasının amcası olan Ahmed b. Beşşâr el-Enbârî’dir. Hiç evlenmeyen ve münzevi bir hayat yaşayan İbnü'l-Enbârî 328/940 yılında Bağdat’ta vefat etmiştir. Hanbelî mezhebine mensup bir âlim olup çok güçlü bir hâfızaya sahiptir. Bizzat kendisi tefsir, hadis ve şiire dair ezberinde on üç sandık dolusu kitap tutacak kadar mâlûmatın bulunduğunu zikretmiştir. İbnü'l-Enbârî’nin bütün ilimlerde üstat olduğu, Arap dili ve edebiyatını iyi bildiği, özellikle Kûfe dil mektebini onun kadar özümseyen bir başka âlimin bulunmadığı kaydedilmektedir.¹⁸²

6. İbn Şenebûz: Ebü'l-Hasen Muhammed b. Ahmed b. Eyyûb el-Bağdâdî (ö. 328/939).

“Şâz kırâatleriyle tanınan âlim.”¹⁸³

Yaklaşık olarak 248/862 yılında doğan İbn Şenebûz, Üçüncü ceddi Şenebûz’a atfedilen ve “İbn Şenebûz” künyesiyle tanınan bir şahsiyettir.

¹⁸¹ Emin Işık, “İbnü'l-Enbârî, Ebû Bekr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/24-26.

¹⁸² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih* (nşr. C. J. Tornberg), (Beyrut 1399/1979), 8/118.

¹⁸³ Tayyar Altıkulaç, “İbn Şenebûz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/376-377.

Ayrıca “Şenebûzî” nisbesiyle de bilinmektedir. Kırâat ve hadis alanında eğitim almak için Humus, Dimaşk ve Mısır gibi bölgelere seyahatler yapmıştır. Ayrıca iki yıl boyunca Mekke’de mücâvir olarak kalmıştır.

İbn Şenebûz, aralarında Hârûn b. Mûsâ el-Ahfeş ed-Dimaşkî, Kunbül, İdrîs b. Abdülkerîm, Muhammed b. Şâzân el-Cevherî, Ahmed b. Beşşâr el-Enbârî gibi âlimlerin bulunduğu kişilerden kırâat öğrenmiştir. Aynı şekilde Ebû Müslim İbrâhim b. Abdillâh el-Keccî, Abdurrahman b. Muhammed el-Hârisî, İshak b. İbrâhim ed-Deberî, Muhammed b. Hüseyin el-Humeynî gibi âlimlerden hadis dinlemiştir. Ebû Bekr Ahmed b. Nasr eş-Şezâî, Ali b. Hüseyin el-Gadâirî, Ebû’l-Ferec Muhammed b. Ahmed eş-Şenebûzî, Muâfâ en-Nehrevânî gibi kişiler İbn Şenebûz’dan kırâat tahsil ederken, Ebû Bekr İbn Şâzân, Ebû Hafs İbn Şâhin, Ebû Tâhir b. Ebî Hâşim ve diğerleri ise ondan hadis rivâyet etmişlerdir.

Übey b. Kâ’b ve Abdullah b. Mes’ûd’a isnad edilen ve Hz. Osman’ın Mushafına aykırı olan okuyuşları sebebiyle sorgulanmıştır. Mâide sûresi 118. âyetin sonundaki “el-azîzü’l-hakîm” ifadesini “el-gafûru’r-rahîm” diye okuması tartışmalara sebep olmuştur. Bazı şâz kırâatlerini namazda okumaya devam etmesi üzerine ise İbn Mukle tarafından sorgulanmış ve tövbe etmeye zorlanmıştır.

İbn Şenebûz, 328/939 senesinde Bağdat’ta vefat etmiştir.

7. İbnü’l-Münâdî: Ebü’l-Hüseyin Ahmed b. Ca’fer b. Muhammed b. Ubeydillâh el-Münâdî el-Bağdâdî (ö. 336/947).

“Kırâat ve hadis âlimi.”¹⁸⁴

¹⁸⁴ Tayyar Altıkulaç, “İbnü’l-Münâdî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/152-153.

İbnü'l-Münâdî, 256/870 yılında Bağdat'ta dünyaya gelmiş ve dedesine nispetle İbnü'l-Münâdî olarak tanınmıştır. Hanbelî mezhebine mensup olan İbnü'l-Münâdî Dedesinden ve diğer önde gelen âlimlerden hadis öğrenmiştir.

İbnü'l-Münâdî, kırâat üstadı olarak tanınırken, Arap dilinde de yüksek seviyede bilgi sahibi olduğu belirtilmiştir. Onun kırâatteki âlî isnadı ve hadis rivâyetindeki güvenilirliği vurgulanmıştır. Bazı kaynaklar, ahlaki yönünden eleştiriler getirmiş ve sert mizaçlı olduğunu öne sürmüştür.

Farklı alanlarda ve Kur'ân ilimlerine dair 120'den fazla eser yazdığı bilinmektedir. Ancak çoğu eseri günümüze ulaşmamıştır. *Müteşâbihü'l-Kur'âni'l-'Azîm* adlı kitabı günümüze ulaşan eserlerindendir.

8. Assâl: Ebû Ahmed Muhammed b. Ahmed b. İbrâhim el-İsfahânî (ö. 349/960).

“Muhaddis, müfessir, tarihçi, fakih ve kırâat âlimi.”¹⁸⁵

Assâl el-Bağdâdî, zengin bir tüccarın oğlu olarak doğmuş ve İsfahan, Şam, Hemedan, Bağdat, Kûfe, Basra, Hicaz, Vâsıt, Rey, Hûzistan gibi çeşitli şehirlerdeki âlimlerden dini ilimler tahsil etmiştir.

Assâl el-Bağdâdî'nin önemli hocaları arasında Ebû Müslim el-Keccî, Ebû Ca'fer İbn Ebû Şeybe, Muhammed b. Esed el-Medînî, Ebû Şu'ayb el-Harrânî gibi birçok tanınmış âlim bulunmaktadır. Assâl el-Bağdâdî, hocalarının isimlerini içeren “Mu'cem” adlı eserinde 400'den fazla hocasının adını kaydetmiştir.

¹⁸⁵ Selman Başaran, “Assâl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/503.

Assâl el-Bağdâdî, hadis, tefsir, tarih, fıkıh ve kırâat gibi çeşitli ilimlerde uzmanlaşmış bir âlimdir. Aynı zamanda meşhur yedi imamdan biri olan Nâfî‘ b. Abdirrahman’ın kırâatini öğrendiği bir kişi olarak da bilinmektedir. Tefsir, kırâat, hadis gibi konularda eserler kaleme almıştır, ancak bu eserlerin günümüze ulaşmadığı belirtilmektedir.

Assâl el-Bağdâdî, İsfahan’da öğrenim gördükten sonra Bağdat’a giderek hadis rivâyetinde bulunmuş ve seksen yaşlarında iken İsfahan’da vefat etmiştir. Ölüm yılı olarak 349/960 verilmektedir.

9. Ahmed b. Kâmil: Ebû Bekr Ahmed b. Kâmil b. Halef b. Şecere el-Bağdâdî (ö. 350/961).

“Kur’ân ilimleri ve fıkıh âlimi.”¹⁸⁶

260/874 yılında doğmuştur. Meşhur müfessir İbn Cerîr et-Taberî’nin (ö. 310/923) talebesi olup ayrıca Ebû Bekr el-İsfahânî, Ahmed b. Ya‘kûb el-Bağdâdî, Muhammed b. Yahyâ el-Kisâî ve Ebû Bekr Muhammed b. Hârûn gibi âlimlerden kırâat, tefsir, hadis, fıkıh, tarih ve edebiyat okumuştur. Ebû İsmâîl et-Tirmizî, Muhammed b. Sa‘d el-Avfî, Muhammed b. Cehm, Ebû Kılâbe er-Rekâşî, Muhammed b. Mesleme el-Vâsıtî ve Hüseyin b. Sellâm’dan hadis rivâyet etmiş, kendisinden de Dârekutnî, İbn Şâzân, Ebû Ubeydullah el-Merzübânî, İbn Rizkaveyh, Yahyâ b. İbrâhim el-Müzenî ve Ebü’l-Alâ Muhammed b. Hasen el-Verrâk rivâyette bulunmuşlardır. Bir müddet Kûfe kadılığı da yapan Ahmed b. Kâmil, yazdığı eserlerin yanı sıra aralarında Ebû Bekr b. Mehrân, Kâdî Ebü’l-Hasen Ahmed b. Muhammed es-Saydalânî ve İbrâhim b. Ahmed el-Mervezî gibi âlimlerin de bulunduğu birçok talebe yetiştirmiştir.

¹⁸⁶ Abdurrahman Çetin, “Ahmed b. Kâmil”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/96.

Ahmed b. Kâmil'in *Mûcezü't-te'vîl 'an hükmi (mu'cizi veya mu'cizâti)'t-tenzîl* adlı tefsirinden başka *Garîbü'l-Kur'ân; Kitâbü't-Takrîb fî keşfi'l-garîb ve Kitâbü'l-Kırâât* isminde eserleri bulunmaktadır.

10. Nakkâş, Muhammed b. Hasen: Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Muhammed en-Nakkâş el-Mevsîlî el-Bağdâdî (ö. 351/962).

“Tefsir, kırâat ve hadis âlimi.”¹⁸⁷

266/880 senesinde Bağdat'ta doğan ve burada yetişen Nakkâş, aslen Musûllu olup Mevâlî bir aileden gelmektedir. Mesleği bina süslemeciliği olduğu için “Nakkâş” lakabıyla ünlenmiştir. Birçok yere seyahat ederek kırâat dinlemiş ve hadis öğrenmiştir. Mısır, Arabistan, İran, Mâverâünnehir gibi yerlere gitmiş ve bu süreçte birçok şehir ve bölgeyi ziyaret etmiştir.

Kendisinin kırâat ve tefsir ilimlerindeki yeri hadis bilgisine göre daha yüksektir. Ancak bazı kaynaklarda şâz kırâat âlimleri arasında yer aldığı ifade edilmiştir.

Nakkâş'ın günümüze ulaşan eseri *Şifâü's-sudûr* adlı tefsiridir. Bu tefsirinde rivâyetlere dayalı açıklamalara yer vermiş, kıssaları anlatmış ve dil yönünden güçlü olması nedeniyle kelime tahlilleri yapmıştır. Ancak tefsiri, içerdiği rivâyetler ve üslûbu sebebiyle eleştirilmiş ve bazı kaynaklarda güvensiz görülmüştür.

Nakkâş, 351/962 yılında Bağdat'ta vefat etmiş ve Dârülkutn adlı bölgeye defnedilmiştir.

11. İbn Miksem el-Attâr: Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Ya'kûb el-Attâr el-Bağdâdî (ö. 354/965).

¹⁸⁷ Abdulhamit Birişik, “Nakkâş Muhammed b. Hasen”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/328-329.

“Kırâat ve nahiv âlimi.”¹⁸⁸

Bağdat'ta 265/878-879 senesinde doğmuştur. Abdullah b. Abbas'ın mevlâsı olan Miksem'e atfen “İbn Miksem” olarak tanınmıştır. Dâvûd b. Süleyman, Hâtim b. İshak el-Mevsilî ve İdrîs b. Abdülkerîm'den arz yolu ile kırâat tahsil etmiştir. Hadis ilmini ise Sa'leb, Ebû Ca'fer İbn Ebû Şeybe, Ebû Müslim el-Keccî, İdrîs b. Abdülkerîm gibi âlimlerden almıştır. Sa'leb'e ait *Mecâlisü Sa'leb*'i rivâyet etmiş, aynı zamanda kendisinden Arap dili ve edebiyatı konusunda dersler almıştır.

Kendisinden arz yolu ile kırâat öğrenenler arasında İbrâhim b. Ahmed et-Taberî, İbn Mihrân en-Nîsâbûrî, oğlu Ahmed, Ebü'l-Ferec Abdülmelik b. Bekrân en-Nehrevânî, Ebü'l-Ferec eş-Şenebûzî gibi isimler yer almaktadır. İbn Şâzân el-Bağdâdî ve Ebü'l-Hasen İbn Rizkaveyh kendisinden hadis rivâyet etmişlerdir. İbnü'n-Nedîm, onun hakkında “Dilde ve şiirde âlimdi.” demiştir. Hatîb el-Bağdâdî ise onu sika olarak değerlendirmiş ve Kûfeliler'in nahvine en çok vâkıf olan kişi diye tanıtmıştır.

Vefat tarihi konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. 353/965 yılı bunlardan biridir.

12. İbn Eşte: Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed b. Eşte el-İsfahânî (ö. 360/971).

“Arap dâilcisi, kırâat âlimi.”¹⁸⁹

İbn Eşte, İsfahanlı olup Dâvûdî ve Süyûtî tarafından “Levzerî/Lûzerî” lakabıyla anılmıştır. İsfahan'da Muhammed b. Ahmed b.

¹⁸⁸ Tayyar Altıkulaç, “İbn Miksem el-Attâr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/200-201.

¹⁸⁹ Tayyar Altıkulaç, “İbn Eşte”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/477.

Hasen el-Kisâî'den kırâat dersleri almış, ardından tahsil için bir süre Bağdat'ta bulunmuştur. Talebelik döneminde *Kitâbü's-Seb'a* müellifi Ebû Bekr İbn Mücâhid'e öğrencilik yapmıştır. Kırâat alanında Ebû Bekr Muhammed b. Hasen en-Nakkâş ve Muhammed b. Ya'kûb el-Muaddel gibi âlimlerden de ders almıştır. Mısır'a yerleşen İbn Eşte'nin talebeleri arasında Ebü't-Tayyib İbn Galbûn, Halef b. İbrâhim, Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Abdillâh el-Müeddib ve İbnü'd-Debbâğ sayılmaktadır. İbnü'l-Cezerî ve Ebû Amr ed-Dânî gibi otoriteler İbn Eşte'nin sağlam, güvenilir, manaya vakıf, değerli eserler vermiş bir âlim olduğunu ifade etmiştir.

İbn Eşte 360/971 yılında Mısır'da vefat etmiştir.

13. İbn Hâleveyh: Ebû Abdillâh el-Hüseyn b. Ahmed b. Hâleveyh b. Hamdân el-Hemedânî en-Nahvî el-Lugavî (ö. 370/980).

“Arap dili ve kırâat âlimi.”¹⁹⁰

İbn Hâleveyh, 290/903 yılında Hemedan'da doğmuş ve özellikle dil, edebiyat, Kur'ân ilimleri ve kırâat alanlarında önemli eserler üretmiş bir İslâm âlimidir. Çocukluk yıllarını Hemedan'da geçiren İbn Hâleveyh, daha sonra Bağdat'a giderek eğitim almıştır. İbn Mücâhid'den Kur'ân ilimleri ve kırâat, diğer âlimlerden nahiv ve edebiyat dersleri almıştır. Yemen'e giderek Zemâr kasabasında bir süre yaşadktan sonra Halep'e taşınmış ve saray hocalığına atanarak Seyfüddevle'nin ailesinin de hocası olmuştur. Dil, edebiyat, ve Kur'ân ilimleri alanında derinlemesine çalışmalar gerçekleştirmiştir.

Özellikle dil ve edebiyat alanında *Leyse fî kelâmi'l-'Arab, İ'râbü'l-kırâati's-seb'* ve *'ilelühâ* gibi eserleriyle tanınmıştır. Aynı zamanda

¹⁹⁰ Hüseyin Tural, “İbn Hâleveyh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/14-16.

Kur'ân ilimleri ve kırâat konularında da önemli eserler üretmiştir. *İ'râbü selâsîne sûre* ve *el-bedî' fi'l-kırâât (i's-seb')* gibi eserleri ile bu alandaki bilgisini paylaşmıştır. Ayrıca çeşitli lügat ve sözlükler de yazmıştır.

İbn Hâleveyh'in öğrencileri arasında Ebü't-Tayyib İbn Galbûn, Ebû Bekr el-Hârizmî (ö. 383/993), Muâfâ en-Nehrevânî (ö. 390/1000) gibi önemli isimler bulunmaktadır. Kendisi ayrıca Şii-İsmâîlî olduğu iddialarıyla anılsa da bu konuda farklı görüşler bulunmaktadır.

Eserleri arasında dil, edebiyat, Kur'ân ilimleri ve kırâat alanlarına dair çok sayıda eser yer almaktadır. Özellikle dil alanındaki eserlerinde kelime kökenleri, dilbilgisi kuralları ve Arapça'nın derinlemesine incelenmesi önemli bir yer tutmaktadır. Kur'ân ilimleri alanındaki çalışmaları da Kur'ân'ın farklı kırâatlerini ve anlam yönlerini ele almaktadır.

14. Malatî, Ebü'l-Hüseyn: Ebü'l-Hüseyn Muhammed b. Ahmed b. Abdirrahman el-Malatî et-Tarâîfî el-Askalânî (ö. 377/987).

“Fıkıh, kırâat ve mezhepler tarihi âlimi.”¹⁹¹

Malatî, Malatya'da doğmuş ve daha sonra Askalân şehrine yerleşmiştir. Askalan'a yerleşmesi sebebiyle Askalânî, ahşap hediyelik eşyalar sattığı için “Tarâîfî” olarak da anılmıştır. İlk eğitim yıllarını Araplar Bizanslılar ve diğer hânedanların el değiştirdiği Malatya'da geçirmiş, daha sonra ailesiyle Suriye'ye göç etmiştir. Halep, Tarablus, Harran ve Antakya gibi şehirlerde çeşitli âlimlerden kırâat okumuştur. Adı b. Abdülbâkî, Ahmed b. Mes'ûd el-Vezzân, Hayseme b. Süleyman gibi hocalardan ders almıştır. Malatî, Ebû Bekr b. Mücâhid ve Ebû Bekr b. el-

¹⁹¹ Avni İlhan, Mustafa Öz, “Malatî, Ebü'l-Hüseyn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/467-468.

Enbârî'den arz yoluyla kırâat öğrenmiştir. Mısır'a geçip Askalân'a yerleşmiş ve ilmî faaliyetlerini burada sürdürmüştür.

Malatî'nin görüşleri *et-Tenbîh ve'r-red* adlı eserinden anlaşılabilir. Bu eserde müteşâbih âyetlerin tefsiri, farklı görüşler ve delilleri ele alınmıştır. Malatî, tefsirde Mukâtil b. Süleyman'ın yolundan gitmiş ve bazı âyetlerin aslında çelişmediğini açıklamıştır. Ayrıca sünnete uyma, Kaderiyye ve diğer bid'at ehli gruplara karşı öğütler vermiştir. Fırkaları tasnif ettiği bölümlerde Mukâtil b. Süleyman'ın etkisi görülmektedir. Râfıza (Şîî grupları), Mürcie, Hâricîler gibi fırkalar hakkında bilgi vermiştir.

Malatî'nin görüşleri arasında Haşvîlik iddiaları da yer almaktadır. Ancak Malatî aslen Haşvî değildir, teşbihe ve tecsîm anlayışına yakın yorumlar yaparak eleştirilmiştir. Onun sözleri, dönemin siyasi ve fıkhi gerilimlerinden etkilendiğini göstermektedir.

15. Antâkî, Ali b. Muhammed: Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. İsmâil el-Antâkî et-Temîmî (ö. 377/987)

“Kırâat âlimi.”¹⁹²

299/911-12 yılında Antakya'da doğmuş olup burada semâ ve arz yoluyla İbrâhim b. Abdürrezzâk'tan kırâat ilmi tahsil etmiştir. 950 senesinde annesiyle beraber gittiği hac yolundan dönerken hocasının vefat ettiğini öğrenmiş, Antakya'ya dönmekten vazgeçerek Kahire'ye gitmiş ve oraya yerleşmiştir. Uzun yıllar burada kırâat okutmuştur. Zamanın Endülüs Hükümdarı Müstansır-Billah'ın (ö. 366/976) rica etmesine binaen

¹⁹² Emin Işık, “Antâkî, Ali b. Muhammed”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/227.

963 yılında Endülüs’e giderek Kurtuba’ya yerleşmiştir. 377/987 senesinde Kurtuba’da vefat etmiştir.

Antâkî, Endülüs’te kırâat ilminin en önde gelen âlimlerinden biri sayılmıştır. İbrâhim b. Abdürrezzâk’tan 30 yıl boyunca ders almıştır. Ders aldığı diğer hocalarının arasında Muhammed b. Ca’fer el-Bağdâdî, Muhammed b. Nadr b. Ahrem, Ahmed b. Sâlih el-Bağdâdî ve Ahmed b. Muhammed b. Haşîş gibi âlimler bulunmaktadır. Kırâat ilmi olarak kendisinden faydalanan âlimlerin arasında Utbe b. Abdülmelik, İbrâhim b. Mübeşşir, Ubeydullah b. Seleme b. Hazm, meşhur Endülüslü tarihçi İbnü’l-Farâdî gibi isimler sıralanmaktadır.

16. İbn Mihrân en-Nîsâbûrî: Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Mihrân en-Nîsâbûrî (ö. 381/992).

“Kırâat-ı aşereye dair ilk eseri yazan âlim.”¹⁹³

295/908 yılında doğmuş, Nîşâbur’da yaşamıştır. Aslen İsfahanlıdır. Dedelerine atfen “İbn Mihrân” olarak tanınmaktadır. Tahsiline Nîşâbur’da başlamış, ilerletmek için Buhara, Dımaşk, Semerkant, Bağdat, Kûfe gibi şehirlere ziyaretler yapmıştır. Dımaşk’ta İbnü’l-Ahrem diye tanınan Ebü’l-Hasen Muhammed b. Nadr; Kûfe’de Ebü’l-Kâsım Zeyd b. Ali ve Ebü’l-Hasen Hammâd b. Ahmed; Bağdat’ta Ebü’l-Kâsım Hibetullah b. Ca’fer, İbn Miksem el-Attâr, Ebû Îsâ Bekkâr b. Ahmed, Ebü’l-Hüseyn Ahmed b. Bûyân, Ebû Bekr Muhammed b. Hasen en-Nakkâş gibi hocalardan kırâat öğrenmiştir.

¹⁹³ Ali Eroğlu, “İbn Mihrân en-Nîsâbûrî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/199-200.

Çeşitli âlimlerden hadis dersleri almış, kendisi de kırâat alanında dersler vermiştir. İbnü'l-Cezerî'nin sağlam bir araştırmacı ve sika olarak değerlendirdiği İbn Mihrân 381/992 yılında Nîşâbur'da vefat etmiştir.

17. İbn Atıyye ed-Dımaşki: Ebû Muhammed Abdullah b. Atıyye b. Abdillâh ed-Dımaşkî (ö. 383/993).

“Tefsir ve kırâat âlimi.”¹⁹⁴

İbn Atıyye, hayatı hakkında yeterli bilgi bulunmayan bir kırâat âlimidir. Dımaşk'ta Câbiye Kapısı'nda bulunan Atıyye Mescidi'nde imamlık yapmıştır. Diğer Endülüs müfessiri İbn Atıyye'den ayırt edilmesi için kendisine “İbn Atıyye el-Kadîm” denilmiştir. Hasen b. Habîb, Ca'fer b. Hamdân en-Nîsâbûrî, Muhammed b. Nadr b. Ahrem gibi isimlerden kırâat tahsil etmiştir. İbn Cevsâ, Ebû Ali el-Hadâirî ve Ali b. Abdillâh el-Hımsî gibi âlimlerden ise hadis rivâyet etmiştir. Ali b. Dâvûd ed-Dârânî, Turfe el-Harestânî ve Abdullah b. Sevvâr el-Anesî gibi şahsiyetler, İbn Atıyye'nin kırâat derslerine katılmış ve kendisinden rivâyette bulunmuş öğrencileri arasındadır. Hadiste güvenilir bir isim olarak kabul edilmiştir.

İbn Atıyye'nin bir tefsiri olduğu belirtilmektedir. Ancak bu tefsirin nüshalarının hâlen mevcut olup olmadığı konusunda belirsizlik bulunmaktadır. Zemahşerî (ö. 538/1144), Ebû Hayyân el-Endelüsî (ö. 745/1344) ve Kurtubî (ö. 656/1258) gibi âlimlerin eserlerinde İbn Atıyye'nin bu tefsirinden iktibaslar bulunduğu öne sürülmüştür. Ancak bu iktibasların hangi tefsire ait olduğu konusu net değildir.

İbn Atıyye, 383/993 senesinde Dımaşk'ta vefat etmiştir.

¹⁹⁴ Bedreddin Çetiner, “İbn Atıyye ed-Dımaşkî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/338.

18. Dârekutnî: Ebü'l-Hasen Ali b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî (ö. 385/995).

“Hadis hâfızı ve kırâat âlimi.”¹⁹⁵

Dârekutnî, 918 yılında Bağdat’ın bir semti olan Dârülkutn’da doğmuştur. Babası da muhaddis olduğundan çocuk yaşta ilim meclislerine katılmış ve hıfzını tamamlamıştır. Bağdat, Kûfe, Basra, Vâsıt gibi ilim merkezlerini dolaşarak Ebü'l-Kâsım el-Begavî (ö. 317/929), İbn Ebû Dâvûd (ö. 316/929), Mehâmilî (ö. 330/942) gibi çeşitli âlimlerden ders almıştır. Ayrıca Şâfiî fikhını Ebû Saîd el-İstahrî’den (ö. 328/940), kırâat ilmini ise Ebû Bekr en-Nakkâş ve İbn Mücâhid’den okumuştur. Uzun bir tahsil sürecinin ardından 968 yılında Şam ve Mısır’a giderek dersler vermiştir. Meşhur talebeleri arasında Hâkim en-Nisâbûrî, Bâkılânî (ö. 403/1013), Ebû Hâmid el-İsferâyînî (ö. 406/1016), Abdülganî el-Ezdî gibi tanınmış âlimler bulunmaktadır.

Dârekutnî, sağlam hâfızası, derin anlayışı ve takvâsı sayesinde “emîrû’l-mü’minîn fi’l-hadîs” unvanını elde etmiş önemli bir âlimdir. Ancak o, mütevazı bir kişiliğe sahip olması sebebiyle ilmiyle öne çıkmaktan kaçınmıştır. Özellikle hadisler, râvîler ve ilim alanlarına yaptığı kapsamlı incelemelerle tanınmış ve sonraki âlimler tarafından değerlendirmeleri referans olarak kabul edilmiştir.

Toplamda 30’dan fazla eseri günümüze ulaşmıştır. Bu eserler hadis ilmi, fıkıh, kırâat ve biyografi alanlarına ait çeşitli konuları kapsamaktadır.

19. Üdfüvî, Muhammed b. Ali: Ebû Bekr Muhammed b. Ali b. Ahmed el-Üdfüvî el-Mısırî (ö. 388/998).

¹⁹⁵ İsmail Lütü Çakan, “Dârekutnî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/488-490.

“Mısırlı nahiv, kırâat ve tefsir âlimi.”¹⁹⁶

Üdfüvî, 304/916 yılında Yukarı Mısır’da doğmuş ve öğrenimini Nahivde hocası Ebû Ca’fer en-Nehhâs, kırâatte Ebû Gânim Muzaffer b. Ahmed b. Hamdân’dan almıştır. Dâni, Üdfüvî’nin Nâfi‘ kırâatinin Vers rivâyetinde öne çıktığını ifade etmiştir. Ahmed b. İbrâhim el-Mısri, İbnü’s-Seken gibi tanınmış âlimler de onun hocaları arasında yer almaktadır. Üdfüvî, dindar kişiliği ile bilinirken nahiv, kırâat, tefsir ve Arap dili ve edebiyatı konularında önemli bir âlim olarak kabul edilmiştir. Kahire’de odun ticareti yaparak geçimini sağlamıştır. Eş’arî itikadına sahip olan Üdfüvî, fıkıhta Mâlikî mezhebine mensuptur. Çok sayıda öğrencisi arasında Mekki b. Ebî Tâlib, Ali b. İbrâhim b. Saîd el-Havfî, Ahmed b. Muhammed el-Meâfirî (ö. 429/1037), İbnü’l-Hazzâ (ö. 416/1025) ve Muhammed b. Ca’fer el-Huzâî gibi isimler bulunmaktadır. Üdfüvî, 388/998 senesinde vefat etmiş ve Kahire’deki Karâfe Mezarlığı’na defnedilmiştir.

Eserleri arasında en önemlisi *el-İstiğnâ fî ‘ulûmi ‘l-Kur’ân* adlı tefsiri yer almaktadır. Bu eser, on iki yılda tamamlanmış ve geniş bir hacme sahiptir. Taberî’nin tefsirinden sonra en geniş tefsirlerden biri olarak kabul edilmiştir. İbnü’l-Kıftî’ye göre bu sahanın en hacimli çalışmasıdır. Üdfüvî’nin tefsiri, Nehhâs’ın eserleri ve Taberî’nin tefsiri gibi kaynaklara dayanmaktadır.

20. İbn Galbûn, Ebü’t-Tayyib: Ebü’t-Tayyib Abdülmün‘im b. Ubeydillah b. Galbûn el-Halebî (ö. 389/999).

“Kırâat âlimi.”¹⁹⁷

¹⁹⁶ M. Suat Mertoğlu, “Üdfüvî, Muhammed b. Ali”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/281-282.

¹⁹⁷ Nasuhi Ünal Karaarslan, “İbn Galbûn, Ebü’t-Tayyib”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/500-501.

Halep'te 309/921 senesinde doğmuştur. Dedesi Galbûn'a atfen İbn Galbûn olarak tanınmıştır. Halep civarında hadis, kırâat, fıkıh, dil gibi alanlarda dersler almıştır. Daha sonra Kahire'ye yerleşmiş, bu kararında ise Nâfi' b. Abdîrrahman'ın talebesi Verş'in Kahire'de verdiği kırâat derslerinin şöhretinin etkili olduğu düşünülmektedir.

İbrâhim b. Muhammed b. Mervân, Ahmed b. Hüseyin er-Rakkî, İbn Eşte (ö. 360/971), İbrâhim b. Abdürrezzâk el-İclî, Ahmed b. Muhammed b. Bilâl el-Bağdâdî, Ca'fer b. Süleyman el-Mişhalâî, İbn Hâleveyh (ö. 370/980) gibi âlimlerin onun kırâat öğrendiği hocaları arasında yer almaktadır. Kırâat talebeleri arasında Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebü'l-Hasen Tâhir (ö. 399/1009) ve İbn Süfyân (ö. 415/1024) gibi isimler yer almaktadır.

Şafi fikhî ve edebiyat alanlarıyla da ilgilenmiş, ahlaki açıdan da övülmüştür. 389/999 yılında Kahire'de vefat etmiştir.

Eserleri: *Kitâbü'l-İstikmâl*, *Risâle fî me'nferade bihi'l-kurrâ'ü's-semâniye*, *Kitâbü'l-İrşâd fî ma'rifeti mezâhibi'l-kurrâi's-seb'a*, *Kitâbü't-Tehzîb*, *Hadîkatü'l-belâga ve devhatü'l-berâa*.

21. Muâfâ en-Nehrevânî: Ebü'l-Ferec el-Muâfâ b. Zekeriyâ b. Yahyâ en-Nehrevânî el-Cerîrî (ö. 390/1000).

“Edip, kırâat, tefsir ve hadis âlimi, fakih.”¹⁹⁸

Muâfâ, 305/917 yılında doğmuştur. Doğum yeri kesin olarak bilinmese de Irak'ın Nehrevan bölgesinde doğduğu düşünülmektedir. Kendisinin aktardığına göre 303/915-16 yılında doğmuştur. Babası da âlim olan Muâfâ, “İbn Tarârâ” lakabıyla anılmıştır. İslâm ilimlerinde geniş

¹⁹⁸ Ahmet Özel, “Muâfâ en-Nehrevânî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/306-308.

bilgiye sahip olup fıkıh, kelâm, nahiv gibi konularda 50'yi aşkın risâle yazmıştır.

Bağdat'ta eğitim aldıktan sonra Nehrevan, Sâmerrâ, Basra gibi çeşitli şehirlerde bulunmuş, Bağdat'ta kadı nâibliği yapmıştır. Muâfâ, özellikle fıkıhı savunmuş ve Taberî mezhebinin önemli bir temsilcisi olmuştur. Ayrıca Şîî ve Sünnî kaynaklarında da saygın bir kişi olarak görülmektedir. Hadis ve tefsir alanında da bilgi sahibi olan Muâfâ'nın öğrencileri arasında Ebü't-Tayyib et-Taberî, Ebü'l-Kâsım el-Ezherî, Ebü'l-Alâ el-Vâsıtî gibi isimler yer almaktadır.

Muâfâ, 390/1000 senesinde Nehrevan'da vefat etmiştir.

22. İbn Galbûn, Ebü'l-Hasen: Ebü'l-Hasen Tâhir b. Abdilmün'im b. Ubeydillah b. Galbûn el-Halebî el-Mısırî (ö. 399/1009).

“Kırâat âlimi.”¹⁹⁹

Halep'te doğmuştur. Büyük dedesi Galbûn'a atfen “İbn Galbûn” olarak anılmıştır. Doğum yılı hakkında 347/958 ve 339/950 olarak iki farklı rivâyet bulunmaktadır. İlk eğitimi tanınan bir âlim olan babasından almıştır. *Kitâbü's-Seb'a*'yı, bizzat müellifi İbn Mücâhid'den dinleyen Ali b. Muhammed el-Muaddel el-Halebî'den okumuştur. Babası ile birlikte Mısır'a gitmiş ve buraya yerleşmiştir. Burada hem babasından hem de Abdülazîz b. Ali, Ebû Adî, Ahmed b. Abdülazîz b. Büdhün gibi hocalardan kırâat öğrenmiştir. Basra'ya giden İbn Galbûn, Ali b. Muhammed b. Huşnâm, Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Sâlih el-Hâşimî, Ebü'l-Mâlikî ve Ebü'l-Hasen Muhammed b. Yûsuf b. Nehâr el-Hırtekî gibi isimlerden kırâat okumuştur.

¹⁹⁹ Tayyar Altıkulaç, “İbn Galbûn, Ebü'l-Hasen”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/499-500.

Talebeleri arasında Endülüslü âlim Ebû Amr ed-Dânî, İbrâhim b. Sâbit el-Uklîşî, Ahmed b. Bâbeşâz el-Cevherî, Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebü'l-Fazl er-Râzî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Kazvînî gibi isimler yer almaktadır. Bâbeşâz el-Cevherî ve Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Kazvînî İbn Galbûn'un *et-Tezkire* adlı eserini rivâyet etmişlerdir. Zehebî'den gelen rivâyetle Mısır'da zamanının meşhur mukrîlerinden olduğu belirtilmektedir. İbnü'l-Cezerî ise onun hüccet, zaptı sağlam ve sika bir âlim olduğunu belirtmiştir. İbn Galbûn'un kırâat alanındaki yerini önemli kılan nedenlerden biri hiç şüphesiz onun Âsım b. Behdele kırâatinin Hafs rivâyetini, *eş-Şâtıbiyye* diye ünlenen ve hemen bütün ilim çevrelerinde kabul gören Kâsım b. Fîrruh eş-Şâtıbî'nin *Hirzü'l-emânî* adlı kasidesine bağlayan tarîkin halkalarından birini teşkil etmesidir. Bu tarîkin İbn Galbûn'a kadar olan bölümü, aynı zamanda Ebû Amr ed-Dânî'nin *et-Teysîr*'indeki Hafs rivâyetinin Hz. Peygamber'e ulaşan senedini oluşturmakta olup Şâtıbî'ye kadar şu isimlerden meydana gelmektedir: Hafs b. Süleyman, Ubeyd b. Sabbâh, Ahmed b. Sehl el-Üşnânî, Ali b. Muhammed el-Hâşimî, İbn Galbûn, Ebû Amr ed-Dânî, Ebû Dâvûd Süleyman b. Necâh, Ebü'l-Hasen Ali b. Hüzeyl, Kâsım b. Fîrruh eş-Şâtıbî.

İbn Galbûn 399/1009 yılında Mısır'da vefat etmiştir. Vefat tarihi ile alakalı farklı rivâyetler de bulunmaktadır. Günümüze ulaşan tek eseri *et-Tezkire fî'l-kırâati's-semân* adlı çalışmadır.

23. Ebû Mishal el-A'râbî: Ebû Muhammed Abdülvehhâb (Abdullah) b. Harîş Ebû Mishal el-Hemedânî el-A'râbî (ö. 3./9. yüzyılın ortaları).

“Dil ve kırâat âlimi.²⁰⁰”

Ebû Mishal’in babasının adı Ahmed olmakla birlikte “Harîş” lakabıyla tanınmıştır. Kendisi ise “Ebû Mishal” lakabıyla meşhur olmuştur. Hayatı hakkında çok fazla bilgi bulunmasa da yaklaşık olarak 170/786 yılı civarında doğduğu tahmin edilmektedir. Bedevî bir aileden gelen Ebû Mishal, Benî Rebîa kabilesine mensuptur. Hemedânî nisbesini sonradan Hemedan’a yerleşmesi nedeniyle aldığı düşünülen Ebû Mishal’in Halife Me’mûn’un (ö. 218/833) veziri Hasen b. Sehl’e (ö. 236/851) elçi olarak gittiği bilinmektedir. Kırâat alanında Ali b. Hamza el-Kisâî’den daha çok rivâyette bulunmuş, ayrıca nahivde Ali b. Mübârek el-Ahmer’in tanıklığına dayalı olarak 40.000 beyitlik rivâyeti aktarmıştır.

Ebû Mishal, Kur’ân-ı Kerîm’in farklı okuyuş şekillerini ve i’rabını iyi bildiği için Kûfe okulunun önde gelen kırâatçilerinden biri olarak kabul edilmiştir.

Ebû Mishal, kırâat derslerinin yanı sıra nahiv ve lügat alanlarında da faaliyet göstermiş ve talebelerine ders vermiştir. Ebû Mishal’in ölüm tarihi ve yeri kesin olarak bilinmemektedir. Ancak 3/9. yüzyılın ortalarında vefat ettiği kaydedilmektedir.

Eserleri arasında *Kitâbü’n-Nevâdir* adlı eser önemlidir. Bu eser, Cähiliye devriyle İslâm’ın ilk yıllarına ait bedevîlerin zengin lügat malzemesini içermektedir. Ayrıca Ebû Mishal’e nispet edilen *Kitâbü’l-Garîb* adlı eserin günümüze ulaşip ulaşmadığı hakkında bilgi bulunmamaktadır.

1.2.5. Hicri 5. Asır Kırâat Âlimleri

²⁰⁰ Hüseyin Elmalı, “Ebû Mishal el-A’râbî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/189.

1. Haddâdî: Ebû Nasr Ahmed b. Muhammed b. Ahmed el-Haddâdî es-Semerkandî (ö. 400/1010'dan sonra).

“Kırâat, tefsir, Arap dili ve edebiyatı âlimi.”²⁰¹

Nîşâbur ile Rey arasında olan Kûmis bölgesinin Haddâde yerinde doğmuş olması veya demircilik işi ile uğraşması sebebiyle “Haddâdî” lakabını almıştır. 20 yıl kadar Semerkant'ta kalan Haddâdî, Ebû Yahya Muhammed b. Süleyman el-Hayyât'ın derslerine katılmış ve kırâat-ı seb'ayı farklı rivâyetlerle okumuş, Kur'ân'ı defalarca hatmetmiştir. Aynı zamanda Ebû Saîd Ca'fer b. Muhammed es-Sahtiyânî, Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Muhammed el-Füstâtî gibi âlimlerden de faydalanmıştır. İbn Kesîr kırâatini Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Belhî'den 361/972 yılında Mekke'de okumuştur. Haddâdî Bağdat'ta Ebû Hafs el-Kettânî, Ebü'l-Kâsım ed-Darîr, Ebû Saîd es-Sîrâfî, Ebû Amr el-Ezdî, İbn Hayyeveyh Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Allâf ve *en-Nâsîh ve'l-mensûh*'un müellifi Hibetullah b. Selâme gibi hocalardan kırâat, Arap dili, tefsir ilimlerini okumuştur. Ebû Bekr Ahmed eş-Şezâî'den Bezzî rivâyetini Basra'da 372/982 yılında okumuştur. Kûfe'ye gittiği zaman Ebû Abdillâh Ca'fer b. Muhammed el-Herevî ve Nîşâbur'da İbn Mihrân en-Nîsâbûrî gibi âlimlerden dersler almıştır. Aynı zamanda devrin meşhur hocalarından hadis ilmini okumuştur.

Vefat tarihinin ne zaman olduğu bilinmemekle birlikte 400/1010 senesinde hayatta olduğuna dair rivâyetler bulunmaktadır. Semerkant'ta vefat ettiği düşünülmektedir. Kendisi Semerkant'ta şeyhülkurrâ olarak tanınmıştır. Haddâdî'nin öğrencileri arasında yalnız iki oğlu olan Muhammed Ni'metullah ve Ebü'l-Feth Nasr isimleri zikredilmektedir.

²⁰¹ Abdurrahman Çetin, “Haddâdî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/553-554.

2. Atıyye b. Saîd: Ebû Muhammed Atıyye b. Saîd b. Abdillâh el-Endelüsî (ö. 407/1016).

“Endülüslü sûfî, hadis hâfızı ve kırâat âlimi.”²⁰²

Atıyye bin Saîd, Tunus’un Kafsa şehrine nispetle “Kafsî” olarak da anılmıştır. İlim tahsil etmek için Şam, Irak, Mısır, Buhara, Horasan gibi önemli ilim merkezlerine gitmiştir. Endülüs’te ve Mısır’da çeşitli âlimlerden ilm-i kırâat öğrenmiştir. Seyahatleri sırasında topladığı kitapların çokluğu sebebiyle sadece develerle taşınabileceği söylenmiştir.

Atıyye’nin toplumun takdirini kazandığı ayrıca meşhur sûfî Ebû Abdîrrahman es-Sülemî’nin bazı müridlerinin ona intisap ettiği ve bu yüzden Sülemî’nin onu kıskandığı zikredilmiştir.

Atıyye bin Saîd, güvenilir bir hadis hâfızı olarak kabul edilmiş ve çeşitli eserler kaleme almıştır. Semâî caiz görmesi sebebiyle Kuzey Afrikalılar tarafından tasvip edilmemiştir. Ayrıca Hz. Peygamber’in miğfer giydiğine dair bir hadisin farklı tarîklerini birleştirdiği birkaç cüzlük bir eser yazdığı da belirtilmektedir. Atıyye bin Saîd, 407/1016 yılında Mekke’de vefat etmiştir. Ancak 403, 408 ve 409 gibi farklı tarihlerde vefat ettiği rivâyetleri de bulunmaktadır.

3. İbn Süfyân: Ebû Abdillâh Muhammed b. Süfyân el-Kayrevânî el-Hevvârî (ö. 415/1024).

“Kırâat âlimi.”²⁰³

Kayrevan şehrinin Hevvâriyyûn köyünde doğmuştur. Mâlikî mezhebinde yetkinliği bulunan İbn Süfyân, Ebü’l-Hasen Ali b.

²⁰² M. Yaşar Kandemir, “Atıyye b. Saîd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/63-64.

²⁰³ Tayyar Altıkulaç, “İbn Süfyân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/362-363.

Muhammed el-Kâbisî'den (ö. 403/1012) fıkıh dersleri almıştır. Verş'in rivâyetiyle Nâfi' b. Abdirrahman'ın kırâatini Mısır'a gittiği zamanlarda İsmâil b. Muhammed el-Mehrî'den tahsil etmiştir. 380/990 senesine gelmeden Ebü't-Tayyib İbn Galbûn'dan arz yoluyla kırâat ilmini öğrenmiştir. Zamanının en meşhur kırâat âlimlerinden biri olmuştur.

Kırâat talebeleri arasında Ebü'l-Hasen Ali b. Acemî, Ebû Bekr el-Kasrî ve Ebü'l-Abbas el-Mehdevî gibi isimler yer almaktadır.

413/1022 senesinde hacca gitmiş, buradan Medine'ye geçmiş ve 415/1024 senesinde vefat etmiştir. Kabri Cennetü'l-Bakî'de bulunmaktadır.

4. Meâfirî: Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed b. Abdillâh el-Meâfirî et-Talemenkî (ö. 429/1037).

“Kırâat âlimi.”²⁰⁴

Meâfirî, 340/951 yılında Endülüs'ün Talemenke (Salamanca) şehrinde doğmuştur. Hadis alanında ün kazanmış ve öğrenimini Doğu'ya seyahat ederek geliştirmiştir. Kurtuba'ya yerleşmiş ve birçok önemli âlimden ders almıştır. Kırâat, hadis, fıkıh ve tasavvuf konularında eğitim almıştır.

Seyahatten döndükten sonra Kurtuba'da imamlık yapmış dersler verip öğrenciler yetiştirmiştir. Kur'ân ve hadis konusunda otorite kabul edilmiş, Endülüs'e kırâat ilmini tanıtan ilk âlim olmuştur. Öğrencileri arasında İbn Abdilber (ö. 463/1071), İbn Hazm (ö. 456/1064) gibi isimler bulunmaktadır.

²⁰⁴ Erdoğan Baş, “Meârifî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/200-201.

Meâfirî'nin emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker konusundaki sert tutumu, bazılarının karşı çıkmasına yol açmıştır. Ancak Meâfirî, sünnete uygun yaşadığını ve Harûrî (Hâricî) olmadığını savunmuştur.

Meâfirî, ömrünün sonlarına doğru Talemene'ye dönmüş ve 429/1037 yılında orada vefat etmiştir.

5. Ebû İmrân el-Fâsî: Ebû İmrân Mûsâ b. İsâ b. Ebî Hâc el-Gafecûmî el-Fâsî (ö. 430/1039).

“Fıkıh, hadis, kelâm ve kırâat âlimi.”²⁰⁵

365/976 veya 368/979 yılında doğmuş olan Ebû İmrân el-Fâsî, Berberî Gafecûm kabilesine mensup Benî Ebû Hâc ailesine mensuptur. Tahsilini Kayrevan'da tamamladıktan sonra Kurtuba'ya geçmiş ve farklı âlimlerden fıkıh, hadis, kırâat ve kelâm alanlarında dersler almıştır. Mısır ve Bağdat gibi çeşitli şehirleri ziyaret ederek birçok meşhur âlimden eğitim almıştır.

Fıkıh, usûl-i fıkıh, kelâm ve hadis alanlarında Ebû İmrân el-Fâsî büyük bir yetenek ve bilgiye sahip olmuştur. Özellikle Mağrib bölgesinde Mâlikî fıkıhının ve Eş'arî kelâmının yayılmasında etkili olmuştur. Hadis ilminde de önemli bir yere sahip olan Ebû İmrân, hâfız olarak kabul edilmiş ve müksirûn kategorisinde yer almıştır. Mağrib bölgesindeki ilim çevreleri Ebû İmrân'ın evine giderek ondan ders almıştır.

Eserleri hakkında kesin bilgilere sahip olunmamakla birlikte, fetvaları ve bazı eserleri günümüze kadar ulaşmıştır. Ancak detayları hakkında yeterli bilgi yoktur. 430/1039 yılında vefat ettiğinde büyük bir

²⁰⁵ Muhammed Süveysî, “Ebû İmrân el-Fâsî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/168-169.

kalabalık cenaze namazına katılmıştır. Kabri, kısa süre içinde ziyaretçi çeken bir yer hâline gelmiştir.

Ebû İmrân el-Fâsî, Mâlikî fikhî, hadis ilmi ve kelâm alanında önemli bir etkiye sahip olmuş, öğrenci yetiştirmiş ve öğrencileri arasında Murâbitlar hareketinin kurucusuna yol göstermiş bir âlimdir.

6. Mekkî b. Ebî Tâlib: Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib Hammûş b. Muhammed el-Kaysî (ö. 437/1045).

“Tefsir ve kırâat âlimi.”²⁰⁶

Mekkî b. Ebî Tâlib, 355/966 veya bazı kaynaklara göre 354/965 yılında Kayrevan’da doğmuştur. İlk eğitimini Ebû’l-Hasen el-Kâbisî ve İbn Ebû Zeyd (ö. 386/996) gibi âlimlerden almıştır. Daha sonra Kahire’ye giderek hesap, dil, Kur’ân eğitimi almış ve Kur’ân’ı hıfzetmiştir. Kırâat ilmini tahsil için Mısır’a defalarca gitmiştir. 382/992 yılında kırâat eğitimini tamamladıktan sonra Endülüs’e geçmiş, Kurtuba’da kırâat dersleri vermiş ve yaşamının büyük bölümünü burada geçirmiştir. Fıkıh alanında Mâlikî mezhebinin benimseyen, güzel ahlâkıyla ve mütevazı kişiliğiyle tanınan Mekkî b. Ebî Tâlib 437/1045 yılında vefat etmiş ve oğlu Ebû Tâlib Muhammed’in kıldırması olduğu cenaze namazından sonra Kurtuba’da Rabaz Kabristanlığı’na defnedilmiştir.

7. Mehdevî: Ebû’l-Abbâs Ahmed b. Ammâr b. Ebi’l-Abbâs el-Mehdevî (ö. 440/1048-49).

“Tefsir ve kırâat âlimi.”²⁰⁷

²⁰⁶ Tayyar Altıkulaç, “Mekkî b. Ebû Tâlib”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/575-576.

²⁰⁷ Tayyar Altıkulaç, “Mehdevî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/367-368.

Aslen Kayrevan civarındaki Mehdiye'den olan Mehdevî, 430/1039 yılı civarında Endülüs'e yerleşmiştir. Künyesi Ebü'l-Kâsım Ahmed b. Muhammed b. Ammâr b. Mehdî b. İbrâhim olarak belirtilirken, Hamîdî nisbesiyle de anılmıştır. Mehdevî, annesi tarafından dedesi Mehdî b. İbrâhim'den ve İbn Süfyân'dan Kur'ân ve kırâat dersleri almıştır. Mekke'de Ebü'l-Hasen Ahmed b. Muhammed el-Kantarî'den kırâat alanın da faydalanmış ve Ebü'l-Hasen el-Kâbisî'den rivâyette bulunmuştur. Endülüs'te Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh el-Mutarriî ve Ebü'l-Velîd Gânim b. Velîd el-Mâlikî gibi âlimler de Mehdevî'den faydalanmıştır.

Mehdevî, özellikle kırâat ilmi ve Arap dilindeki üstünlüğüyle tanınmıştır. Onun en bilinen eserlerinden biri *el-Hidâye ilâ mezâhibi'l-kurrâi's-seb'a* adlı çalışmasıdır. Onun eserleri, tefsir, kırâat ve Kur'ân ilimleri alanında önemli bir kaynak olarak kabul edilmiş ve birçok müellif tarafından kullanılmıştır.

Mâlikî mezhebini benimseyen Mehdevî'nin ölüm yılı Safedî tarafından 440/1048-49 olarak aktarılırken Zehebî 430'dan (1039) sonra olduğunu söylemiştir.

8. Dâni: Ebû Amr Osman b. Saîd b. Osman ed-Dâni (ö. 444/1053)

“Endülüslü kırâat âlimi.”²⁰⁸

Ebû Amr ed-Dâni, 371/981 yılında Kurtuba'da doğmuş olup, Dâni lakabıyla anılmıştır. Eğitimine 14 yaşında başlamış ve çeşitli şehirlerde birçok hocadan eğitim almıştır. Kırâat, tefsir, hadis, fıkıh gibi alanlarda

²⁰⁸ Abdurrahman Çetin, “Dâni”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/459-461.

eğitim görmüş ve hatta çeşitli ülkeleri dolaşarak öğrenimini sürdürmüştür. İslâm ülkelerindeki birçok ünlü âlimle tanışmıştır.

Eğitim aldığı yerler arasında Kurtuba, Mısır, Mekke ve Medine bulunmaktadır. Çeşitli konularda yüzlerce eser kaleme almıştır. En bilinenleri *Câmi‘u‘l-beyân fi‘l-kırââtî‘s-seb‘* ve *et-Teysîr fi‘l-kırââtî‘s-seb‘* adlı eserleridir. Ayrıca kırâat alanında yazdığı eserlerle özellikle Kur‘ân okuma farklılıkları hakkında önemli bilgiler sunmuştur.

Eğitim verdiği talebeler arasında oğlu Ebü‘l-Abbâs Ahmed b. Osman ve birçok önemli isim bulunmaktadır. Eş‘arî itikadına sahip ve Mâlikî mezhebine mensuptur. Aynı zamanda şiir yazan, Arap dili ve edebiyatını iyi bilen bir bilgin olarak da tanınmıştır.

Eserleri arasında Kur‘ân kırâatı, fıkıh, hadis usûlü, akaid ve tabakat konularını içeren kitaplar yer almaktadır. Eserlerinin bir kısmı günümüze ulaşmış ve birçok ülkede yazma nüshaları bulunmaktadır. Dâni‘nin eserleri, sonraki birçok müellif’e de kaynaklık etmiştir.

Dâni, 444/1053 senesinde vefat etmiştir. Bazı eserleri şunlardır:

[*Câmi‘u‘l-beyân fi‘l-kırââtî‘s-seb‘*](#), [*et-Teysîr fi‘l-kırââtî‘s-seb‘*](#), [*el-Muhkem fi nakti‘l-mesâhif*](#), [*el-Mukni‘ fi ma‘rifeti mersûmi mesâhifi ehli‘l-emsâr*](#).

9. Ahvâzî, Hasen b. Ali: Ebû Ali Hasen b. Ali b. İbrâhim b. Yezdâd el-Ehvâzî (ö. 446/1055).

“Kırâat, hadis ve kelâm âlimi.”²⁰⁹

Doğum yılı olarak 360/971 veya 362/973 yılları rivâyet edilmekte olup Ahvaz‘da doğmuştur. “İbn Yezdâd” olarak da tanınmaktadır. İlk

²⁰⁹ Yusuf Şevki Yavuz, “Ahvâzî, Hasen b. Ali”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/194.

öğreniminden sonra 391/1001 yılında Dımaşk'a yerleşmiştir. Ahvaz'da iken Kalûn kırâatini Muhammed b. Muhammed b. Fîrûz'dan, diğer kırâatleri ise Ebû Hafs el-Kettânî, Muhammed b. Ahmed eş-Şenebûzî ve başka âlimlerden okumuştur. Kendisinden hadis rivâyet eden âlimler de bulunmaktadır. Hocalarından bir kısmı hayattayken Şam'da kırâat okutmaya başlamış, Ebû Nasr Ahmed b. Ali ez-Zeynebî, Ebû Ali Gulâm el-Herrâs, Ebü'l-Kâsım Abdülvehhâb el-Kurtubî ve Ebü'l-Kâsım el-Hüzelî gibi meşhur kırâat âlimlerine hocalık yapmıştır.

446/1055 yılında Dımaşk'ta vefat etmiştir.

10. Ebü'l-Fazl er-Râzî: Ebü'l-Fazl Abdurrahman b. Ahmed b. el-Hasen b. Büндâr er-Râzî el-İclî (ö. 454/1062).

“Kırâat ve hadis âlimi.”²¹⁰

371/981 yılında Mekke'de doğmasına rağmen aslen Reyli'dir. Dedelerine atıfla İbn Büндâr olarak anılmaktadır. İlk öğrenimine babası ve Ali b. Ca'fer es-Sîrevânî, Ahmed b. Firâs el-Abbâsî gibi hocalardan ders alarak Mekke'de başlamıştır. On üç yaşına geldiğinde tahsil hayatını ilerletmek için ömrü boyunca sürdüreceği ilim seyahatlerine başlamıştır. İlim için Basra, Kûfe, Harran, Tüster, Ruha, Fesâ, Humus, Remle, Tûs, Nesâ ve Cürcân şehirlerini dolaşmıştır. Ebû Amr b. Alâ'nın kırâatini İbn Mücâhid'in talebesi Ebû Abdillâh el-Mücâhidî'den, İbn Âmir'in kırâatini Dımaşk'ta Ali b. Dâvûd ed-Dârânî'den öğrenmiştir. Kırâat okuyanlar arasında ise Ebû Ali el-Haddâd, Ebü'l-Kâsım el-Hüzelî ve Ebû Ma'ser et-Taberî gibi isimler yer almaktadır. Aynı zamanda hadis ilminde ve diğer bütün rivâyetlerinde sika olarak kabul edilmiştir. Yalnız başına seyahat

²¹⁰ Ali Turgut, “Ebü'l-Fazl er-Râzî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/315.

etmiş, vaktinin çoğunu Kur’ân okutmak ve hadis rivâyet etmek gibi işlerle geçirmiştir.

Ebü’l-Fazl er-Râzî 454/1062 yılında Nîşâbur’un Evşir beldesinde vefat etmiştir.

11. Sarakustî, İsmâil b. Halef: Ebû Tâhir İsmâil b. Halef b. Saîd es-Sarakustî (ö. 455/1063).

“Endülüslü kırâat âlimi.”²¹¹

Endülüs’ün doğusunda yer alan Sarakusta şehridir. Endelüsî ve Mısırî nisbeleriyle tanınmıştır. Eğitimine dair çok fazla bilgi bulunmamakla birlikte Mısır’a yerleşip uzun yıllar hadis rivâyet ettiği, kırâat ve hadis öğretimi yaptığı bilinmektedir. Hocaları arasında Ali b. İbrâhim el-Havfî ve kırâat konusundaki el-Müctebâ adlı eserin müellifi olan Ebü’l-Kâsım Abdülcebbâr b. Ahmed et-Tarsûsî yer almaktadır. Önde gelen talebeleri arasında İbnü’l-Haşşâb Ebü’l-Hüseyn Yahyâ b. Ali b. Ferec, Cümâhir b. Abdirrahman ve oğlu Ca’fer yer almaktadır.

Sarakustî kırâat ve Arap dili gibi alanlarda önde gelen bir âlim olarak kabul edilmiş ve Mısır’da Amr b. Âs Camii’nde uzun yıllar kırâat öğretimi yapmıştır. Kırâat tercihleri ve vecihleri çağdaşları ile ileri gelen âlimler tarafından dikkate alınmış ve eserlerine yansıtılmıştır.

Sarakustî’nin ölüm tarihi konusunda bazı kaynaklarda farklı bilgiler bulunsa da 455/1063 yılında Sarakusta’da vefat ettiği kaydedilmiştir.

12. Bâtırkânî: Ebû Bekr Ahmed b. el-Fazl b. Muhammed b. Ahmed el-Bâtırkânî (ö. 460/1068).

²¹¹ Mehmet Emin Maşalı, “Sarakustî, İsmâil b. Halef”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/115.

“Kırâat âlimi ve muhaddis.”²¹²

İsfahan’ın Bâtırkan Köyü’nde 372/982 yılında doğmuştur. Kırâatı farklı rivâyetleriyle Muhammed b. Abdülazîz el-Kisâî ve Ebü’l-Fazl Muhammed b. Ca‘fer el-Huzâî’den öğrenmiştir. Ebû Ali el-Haddâd ve Ebü’l-Kâsım el-Hüzelî arz yoluyla kendisinden kırâat ilmini tahsil etmiştir. Talebesi olan Dekkâk da onun hakkında İsfahan’da Kur’ân ve kırâat ilimleriyle hadis alanında ondan daha iyi bir âlimi görmediğini rivâyet etmiştir. İsfahan’daki Câmi-i Kebir’de uzun zaman imamlık vazifesini yürütmüş ve 460/1068 yılında İsfahan’da vefat etmiştir.

13. Fârisî, Nasr b. Abdülazîz: Ebü’l-Hüseyn Nasr b. Abdilazîz b. Ahmed el-Fârisî (ö. 461/1069).

“Kırâat âlimi.”²¹³

Kaynaklarda kendisi hakkında pek bilgi yoktur. “Şîrâzî” lakabıyla bilindiği için Şiraz’da doğduğu söylenmektedir. Kırâat ilminin ilk derslerini Ali b. Ca‘fer er-Râzî’den almıştır. Faydalandığı bazı âlimler ise Ebü’l-Hasen el-Hammâmî, Ebû Ahmed el-Faradî, Mansûr b. Muhammed b. Mansûr ve Ebü’l-Hasen es-Sûsencirdî gibi Bağdat’ta ders aldığı kişilerdir. Kendisinin rivâyet ettiğine göre Ebû Ali Hasen b. Muhammed el-Bağdâdî’ye ait *er-Ravza* adlı eserde zikredilen bütün rivâyet ve tarîklere uygun olarak Kur’ân’ın hepsini bu kitapta adları zikredilen hocalarından okuyup, kırâat ilmindeki ihtisasını tamamlamıştır. Bağdat’tan Mısır’a geçtiği zaman kırâat ilmi alanında üstad olarak kabul edilmiştir.

²¹² Emin Işık, “Bâtırkânî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/195.

²¹³ İbrahim Çelik, “Fârisî, Nasr b. Abdüllazîz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/171.

Hadis ilminde de yetkinliği olan Fârisî, hadis rivâyet etmiş, kendisinden de hadis rivâyet edenler olmuştur. *el-Câmi ‘ fî zikri kırâati ’l-kurrâi ’l- ‘aşere* bilinen tek eseridir.

14. Hüzeli: Ebü’l-Kâsım Yûsuf b. Ali b. Cübâre el-Hüzeli (ö. 465/1073).

“Kırâat âlimi.”²¹⁴

403 senesinin ramazan ayında doğmuştur. Soyu sahâbîlerden Ebû Züeyb el-Hüzeli’ye (ö. 28/648-49) dayanmakta olup “Hüzeli” lakabı ile tanınmaktadır. Biskrî ve Mağribî lakaplarıyla da anılan Hüzeli, Mağrib’in Biskre (Beskere) beldesinde doğmuştur. Künyesi İbn Beşküvâl tarafından “Ebü’l-Haccâc” olarak zikredilmiştir. 425/1034 senesinden itibaren ilim için seyahate çıkmış, birçok şehir ziyaret etmiştir. Ziyaret ettiği şehirler arasında Şam, Mısır, Hicaz, Horasan, Irak, İsfahan, Türk dünyası ve Mâverâünnehir gibi ilim merkezleri bulunmaktadır. Ziyaretleri esnasında 365 şeyhten dersler almış, bunlardan kırâat ilmini tahsil ettiği 122 şeyhin ismini *el-Kâmil* adlı eserinde vermiştir.

Ders aldığı âlimlerin arasında Mekke’de Muhammed b. Hüseyin el-Kârizîni, Mısır’da İsmâil b. Amr b. Râşid el-Haddâd, Harran’da Muhammed b. Hasen en-Nakkâş’ın talebelerinden Ebü’l-Kâsım Ali b. Muhammed ez-Zeydî, Bağdat’ta Ebü’l-Alâ Muhammed b. Ali el-Vâsitî, Dımaşk’ta Ebû Ali el-Ahvâzî) gibi isimler yer almaktadır. *el-Kâmil*’e göre İsmâil b. İhşid ve Muhammed b. Hüseyin el-Kalânîsi kendisinden kırâat okumuştur. İsmâil b. İhşid, Hüzeli’den ayrıca hadis ilmini de tahsil etmiştir.

²¹⁴ Tayyar Altıkulaç, “Hüzeli”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/69-70.

Kelâm ve fıkıh alanında da bilgisi olan Hüzeli, 458/1066 yılından vefat edinceye kadar Abdülkerîm el-Kuşeyrî'nin (ö. 465/1072) derslerine katılmış, ondan usûl konusunda dersler almıştır. Zehebî'den gelen rivâyete göre Nizâmülmülk (ö. 485/1092), Hüzeli'yi Nîşâbur'daki medresesinde görevlendirdiğini belirtmektedir. Zehebî, burada sarf ve nahiv alanlarında önde gelen âlimlerden olduğunu da eklemektedir. Süyûtî (ö. 911/1505) ise Hüzeli'nin mukrî olarak görev yaptığını rivâyet etmiştir. Zehebî'den gelen farklı bir rivâyet, kitabında kabul edilemez birçok yanlış bulunduğunu, kırâat isnadlarında yanlış yaptığını ve bunlar ile kırâatin sahih ve helal olamayacağını belirtmiştir. İbnü'l-Cezerî, bu hataları kabul etmekle beraber mazur görülmesi gerektiğini vurgulamıştır.

Vefatı hakkında 465/1073 ve 460/1068 tarihli iki farklı rivâyet bulunmaktadır.

15. Enderâbî: Ebû Abdillâh Ahmed b. Ebî Ömer el-Enderâbî (ö. 470/1077).

“Kırâat âlimi.”²¹⁵

Kaynaklarda hakkında pek bilgi bulunmamakla birlikte Afganistan'ın Enderâb şehrinde dir. “Ahmed ez-Zâhid” lakabıyla da anılmıştır. Kırâat ilmini, hocalarının çoğunun olduğu yer olan Nîşâbur'da almıştır. Ebû Ca'fer Ahmed b. Ebî Ahmed el-Merverrûzî'den Ebû Müzâhim Mûsâ b. Ubeydullah el-Hâkânî'nin kırâatle ilgili “Kasîde-i Râiyye”sini rivâyet etmiştir. Ebû Ali Hasen b. Hüseyin el-Buhârî'den Ebû Amr b. Alâ, Âsım ve Ali b. Hamza el-Kisâî'nin; Ebû Bekr Ahmed b. Hasen'den Ebû Ca'fer, Nâfi' b. Abdîrrahman, İbn Âmir, Ebû Amr b. Alâ ve Âsım b. Behdele'nin; Ebû Bekr Muhammed b. Abdülazîz el-Hîrî'den

²¹⁵ Ali Rıza Temel, “Enderâbî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/185.

Ebû Ca'fer'in; Ebû Osman Saîd b. Muhammed el-Bahîrî'den Nâfi', İbn Kesîr ve Âsım'ın; Ebû'l-Kâsım Abdurrahman b. Ahmed el-Attâr'dan Ya'kûb el-Hadramî'nin; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali el-Habbâzî'den Nâfi' ve Ebû Ca'fer'in; Ebû Mansûr Nasr b. Bekr el-Mîhrânî'den de Hamza ve Kisâî'nin kırâatlerini muhtelif tarîkleriyle öğrenmiştir. Kur'ân'ın tamamını Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Hazzâ'a birkaç kez okuyarak kırâat bilgilerini sağlamlaştırmıştır.

Vefat tarihi ile ilgili iki farklı görüş bulunmaktadır. Yâkût'un (ö. 626/1229) görüşüne göre 470/1077 yılında İbnü'l-Cezerî'nin görüşüne göre ise 500/1106 senesinde vefat etmiştir. Eserleri arasında günümüze dek ulaşan *el-Îzah fi'l-kırâat*'tır.

16. İbnü'l-Bennâ el-Bağdâdî: Ebû Ali el-Hasen b. Ahmed b. Abdillâh b. el-Bennâ el-Bağdâdî (ö. 471/1079).

“Hanbelî fakîhi, kırâat ve hadis âlimi.”²¹⁶

396/1005 yılında Bağdat'ta doğmuştur. İbnü'l-Bennâ, birçok âlim yetiştiren bir aileden gelmektedir. Hanbelî mezhebinin gelişmesine büyük katkıda bulunmuş, fıkıh, hadis ve kırâat gibi dinî ilimlerde derinleşmiştir. Birçok ünlü âlimden ders almış ve Câmi'u'l-Kasr ve Câmi'u'l-Mansûr'da dersler vererek öğrenciler yetiştirmiştir. Ayrıca vaazları ile de tanınmıştır.

İbnü'l-Bennâ'nın çağdaşları tarafından iyi ahlaka sahip, zahit bir kişi, şair ve edip olarak tanımlandığı bilinmektedir. Hanbelî geleneğine bağlı bir şekilde akaid konusunda Selefî bir tavır sergileyerek bid'atlara karşı mücadele etmiş ve sünnetin savunmasını yapmıştır. Bazı dönemlerde

²¹⁶ Kemal Yıldız, “İbnü'l-Bennâ el-Bağdâdî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/529-530.

Şâfiî fakihlerinin etkisiyle Şâfiîler ve Hanbelîler arasında bir sentez yaparak görüşler ileri sürmüştür.

İbnü'l-Bennâ'nın pek çok eseri olduğu bilinmektedir, ancak günümüze ulaşanların sayısı sınırlıdır. Öne çıkan eserleri arasında *el-Mukni' fî şerhi Muhtasari'l-Hırakî* ve *et-Târîh* (Müzekkire) bulunmaktadır.

İbnü'l-Bennâ, 471/1079 yılında Bağdat'ta vefat etmiştir. Câmi'u'l-Kasr ve Câmi'u'l-Mansûr'da iki ayrı cenaze namazının ardından Bâbu Harb Mezarlığı'na defnedilmiştir.

17. İbn Şüreyh: Ebû Abdillâh Muhammed b. Şüreyh er-Ru'aynî el-İşbilî (ö. 476/1084).

“Kırâat âlimi.”²¹⁷

392/1002 yılında İşbîliye'de (Sevilla) doğmuştur. Endülüs'te ikamet eden Ebü'l-Abbâs Tâcüleimme Ahmed b. Ali'den kırâat ilmi tahsil etmiştir. 433/1042 yılında Mısır'a gitmiş, burada dönemin önemli ulemâsından Ebü'l-Abbâs İbn Nefis ve Ebû Ali Hasen b. Muhammed el-Bağdâdî'den kırâat dersleri almıştır. Ebû Zer Abd b. Ahmed el-Herevî'den Buhârî'nin *el-Câmi'u's-Sahîh*'ini okumuş, icâzet almıştır. Mısır'dan Mekke'ye geçmiş, burada da büyük âlimlerden kırâat dersleri almıştır. Endülüs'e geri dönen İbn Şüreyh, İşbîliye hatipliğine görevlendirilmiş ve “Şeyhü'l-kurrâ” unvanı almıştır. *el-Kâfî* adlı eserini yazmış ve okutmuştur.

²¹⁷ Ahmet Madazlı, “İbn Şüreyh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/383.

Kendisinden kırâat ve hadis dersleri alan öğrencileri arasında oğlu Ebü'l-Hasen Şüreyh ve Îsâ b. Hazm, Ebü'l-Abbas İbn Ayşûn gibi isimler yer almaktadır 476/1084 senesinde İsbîliye’de vefat etmiştir.

Kaynaklarda zikredilen tek eseri *el-Kâfî fi'l-kirâati's-seb'* adlı çalışmadır.

18. Ebû Ma'ser et-Taberî: Ebû Ma'ser Abdülkerîm b. Abdissamed b. Muhammed et-Taberî el-Kattân (ö. 478/1085).

“Kırâat ve tefsir âlimi.”²¹⁸

Yaşamı hakkında çok fazla bilgi bulunmayan Ebû Ma'ser'in, Taberistan'da doğduğu için “Taberî”, pamuk ticaretiyle ilgilendiği için veya ailesi bu işle uğraştığı için “Kattân” lakabıyla anıldığı söylenmektedir. Ebû Ma'ser et-Taberî ilim için birçok yere seyahat etmiştir. Mekke'ye yaptığı ziyarette Abdullah Muhammed b. Hüseyin el-Kârezîni'den, Harran'da iken Ebü'l-Kâsım Ali b. Muhammed ez-Zeydî, Mısır'da iken Ebü'l-Abbas İbn Nefis ve İsmâil b. Amr b. Râşid el-Haddâd gibi hocalardan kırâat okumuştur. Aynı zamanda Ebû Ali el-Ahvâzî'den (ö. 446/1055) icâzet yoluyla birçok kırâat rivâyet etmiştir. Ahmed b. Hanbel'e ait eser olan *el-Müsned* ile Muhammed b. Hasen en-Nakkâş'a ait tefsir eseri *Şifâü's-sudûr*'u hocası Zeydî'den rivâyet etmiş, Sa'lebî'ye ait olan *el-Keşf ve'l-beyân* adlı tefsiri bizzat kendisinden rivâyet etmiştir.

Kendisinden birçok âlim kırâat okumuştur. Sika ve muhakkik bir âlim olduğu kaynaklarda rivâyet edilmektedir. Muhtemelen hayatının sonuna kadar yaşadığı Mekke'de vefat etmiştir.

²¹⁸ Ali Turgut, “Ebû Ma'ser et-Taberî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/185-186.

5'ten fazla esere sahip olan Ebû Ma'ser et-Taberî'nin başlıca eserleri arasında şunlar geçmektedir; *et-Telhîs fî'l-kırââtî's-semân*, *Kitâbü Sûkî'l-'arûs*, *el-Câmi' fî'l-kırâati'l-'aşr*, *Muhtasar fî ifrâdi kırâati'l-Îmâm Ebî 'Amr b. el-'Alâ*, *'Uyûnü'l-mesâil*.

19. Husrî, Ali b. Abdülganî: Ebü'l-Hasen Ali b. Abdilganî el-Fihri el-Husrî el-Kayrevânî (ö. 488/1095).

“Kuzey Afrikalı kırâat âlimi, şair ve edip.”²¹⁹

Husrî, 415/1024 ya da 420/1029 yılında Kayrevan'da doğmuştur. Soyu, Hz. Peygamber'in atalarından Fihri b. Mâlik b. Nadr b. Kinâne'ye dayanması sebebiyle Fihri olarak anılmıştır. Kayrevan da doğması sebebiyle Kayrevânî, hasır ticareti yaptığı veya Husr köyünden olduğu için “Husrî” nisbeleriyle tanınmıştır. Kırâat dersleri alan Husrî, Kur'ân'ı yedi kırâat üzere birçok defa hatmetmiştir. Kuzeybatı Afrika'nın kırâat ustası olarak ün kazanmıştır.

Zekâsı, geniş kültürü ve güçlü şiir yeteneğiyle tanınan Husrî, İfrîkiye hâkimi Muiz b. Bâdis'in (ö. 454/1062) saray şairi olmuştur. Hilâlîler'in Kayrevan'ı istilasıyla Sebte'ye yerleşmiştir. İşbîliye'ye geçmiş ve birçok hükümdar, vezir ve vali için kasideler yazmıştır. Yergileri ve hasımları yüzünden sık sık yer değiştirmiştir. Fas'a dönerek Kur'ân ilimlerini öğretmiş ve şiir yazmaya devam etmiştir. 488/1095 yılında Tanca'da vefat etmiştir.

Husrî'nin en ünlü manzumesi *Kasîde-i Dâliyye*'dir. Ayrıca *Tâiyyetü'l-Husrî* veya *Kasîdetü'l-Kayrevân* adlı başka bir kasidesi de tanınmıştır.

²¹⁹ İsmail Durmuş, “Husrî, Ali b. Abdülganî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/414-415.

20. Ebû Dâvûd, Süleyman b. Necâh: Ebû Dâvûd Süleyman b. Necâh el-Kurtubî el-Ümevî (ö. 496/1103).

“Kırâat âlimi.”²²⁰

413/1022 senesinde Kurtuba’da doğmuştur. Belensiye (Valencia) ve Dâniye’de (Dania) yaşadığı bilinmekte fakat hakkında çok bilgi bulunmamaktadır. Ebû Amr ed-Dânî’den kırâat ilmini öğrenmiştir. Farklı hocalardan eğitim alarak hadis, fıkıh ve tefsir alanında kendini yetiştirmiştir. Yazısı güzel olan Ebû Dâvûd, *Sahîh-i Buhârî*’yi 10, *Sahih-i Müslim*’i 6 cilt olarak yazmıştır. Yazdığı bu eserleri hocaları olan Ebü’l-Velîd el-Bâcî ile Ebü’l-Abbas el-Uzrî’ye defalarca okumuştur.

Kırâat alanında kendisine talebe olan birçok âlim bulunmaktadır. Bunlardan bazıları, Ebû Dâvûd Süleyman b. Yahyâ el-Kurtubî, Ebû Abdillâh İbn Saîd ed-Dânî, Ahmed b. Sahnûn el-Mürsî, Feth b. Halef el-Belensî ve Ebû Ali es-Sadefî gibi âlimlerdir. İbn Beşkûvâl tarafından sika olarak değerlendirilen Ebû Dâvûd, 496/1103 yılında Belensiye’de vefat etmiştir. Ebû Dâvûd’un 26 tane telif edilmiş eseri bulunmaktadır.

21. İbn Sivâr: Ebû Tâhir Ahmed b. Ali b. Ubeydillah (ö. 496/1103).

“Kırâat âlimi.”²²¹

412/1021 senesinde Bağdat’ta doğmuştur. Utbe b. Abdülmelik el-Osmanî, Hasen b. Ali el-Attâr, Ebû Tâhir, Ebû Ali eş-Şermekânî, Ali b. Muhammed el-Hayyât gibi âlimlerden kırâat dersleri almıştır. Irak’ın şeyhülkurrâsı olmuştur.

²²⁰ Abdurrahman Çetin, “Ebû Dâvûd, Süleyman b. Necâh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/119.

²²¹ Ahmet Madazlı, “İbn Sivâr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/359.

Kırâat talebeleri arasında Muhammed b. Hadır el-Muhavvelî, Ebû Muhammed Sıbtu'l-Hayyât (ö. 541/1146) ve Ebû'l-Kerem Mübârek b. Hasen eş-Şehrezûrî (ö. 550/1156) gibi âlimler bulunmaktadır. Birçok âlim de kendisinden hadis dersleri almıştır.

4 Şâban 496 yılında (13 Mayıs 1103) Bağdat'ta vefat etmiştir.

1.2.6. Hicri 6. Asır Kırâat Âlimleri

1. Serrâc, Ca'fer b. Ahmed: Ebû Muhammed Ca'fer b. Ahmed b. el-Hüseyn es-Serrâc el-Bağdâdî (ö. 500/1106).

“Kırâat âlimi, edip ve hadis hâfızı.”²²²

Serrâc, 419/1028 yılında Bağdat'ta doğmuştur. Hadis öğrenmeye küçük yaşta başlamış ve Bağdat'ta birçok tanınmış âlimden hadis dersleri almıştır. Mekke, Kahire ve Dımaşk gibi farklı şehirlerde de hadis öğrenmiş ve hâfız derecesine ulaşmıştır. Hadislerin doğruluklarına ve senedlerine önem vermiştir.

Serrâc, fıkıh, mev'iza (vaazlar) ve dil konularında pek çok şiir yazmış, yıllarca ilim öğretmiş ve Bağdatlı bir kırâat âlimi olarak tanınmıştır. Mezhep taassubunun olmadığı anlaşılmaktadır.

Serrâc, 500/1106 senesinde Bağdat'ta vefat etmiştir.

2. Kirmânî, Tâcülkurrâ: Ebü'l-Kâsım Tâcülkurrâ Burhânüddîn Mahmûd b. Hamza b. Nasr el-Kirmânî (ö. 500/1106'dan sonra).

“Tefsir, nahiv ve kırâat âlimi.”²²³

²²² Ali Turgut, “Serrâc, Ce'fer b. Ahmed”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/569-570.

²²³ Hasan Keskin, “Kirmânî, Tâcülkurrâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/66.

Kirmânî, Kirman bölgesinde doğmuş ve ilk eğitimini burada almıştır. Şeyhülslâm Kâdî Cemâleddîn Ebü'l-Meâlî ve Ebû Sehl Muhammed b. Abdirrahman en-Nîsâbü'rî hocalarıdır. Kendisi Kirman dışına seyahat etmemiş olsa da ilmî derinliğinin o dönemki Kirman'ın mütevazı ilim ortamında yetişmeyeceği düşünülmüş, bu yüzden Fâris, Horasan, Irak gibi ülkelere seyahatler yapmış olabileceği belirtilmektedir. Kirmânî kırâat okutarak birçok öğrenci yetiştirmiştir. Kırâat âlimi Nasr b. Ali b. Ebî Meryem (ö. 565/1170) onun talebelerinden biridir. Bâtınî fikirlerle mücadele etmiş, itikadda Mâtürîdî mezhebinin görüşlerini benimsemiş, fıkıhta ise Hanefî olduğu belirtilmiştir.

3. Ebû Ali es-Sadeî: Ebû Ali el-Hüseyn b. Muhammed b. Fîrrûh b. Hayyûn b. Sükkere es-Sadeî (ö. 514/1120).

“Endülüslü hadis, fıkıh ve kırâat âlimi.”²²⁴

Ebû Ali es-Sadeî, İbn Sükkere lakabıyla tanınmıştır. 454/1062 yılı civarında Sarakusta'nın yakınında bulunan Menzilü Mahmûd köyünde doğmuştur. Doğum tarihi olarak 450/1058 veya 452/1060 gibi yıllar farklı kaynaklarda geçmektedir. Sadeî olarak anılmasının sebebi kesin olarak bilinmemektedir.

İlk eğitimine doğduğu yerde Kur'ân dersleri ile başlamış daha sonra Endülüs'ün çeşitli bölgelerinde tanınmış hadis âlimlerinden, örneğin Ebü'l-Velîd el-Bâcî, İbnü'd-Delâî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'dûn el-Karavî gibi isimlerden hadis öğrenmiştir. Ebû Amr ed-Dânî'nin talebesi Hasen b. Muhammed b. Mübeşşir, Rızkullah et-Temîmî İbn Hayrûn gibi kurrâ âlimlerden farklı rivâyetleriyle ilm-i kırâat okumuştur. Hadis ilmine olan alakasından dolayı kendini ilerletmek için Endülüs'ten ayrılarak

²²⁴ Tayyar Altıkulaç, “Ebû Ali es-Sadeî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/93.

Afrika'ya, ardından hac için Mekke'ye gitmiş ve burada çeşitli âlimlerden dersler almıştır. Mekke'den Basra'ya, oradan da Bağdat'a geçerek beş yıl boyunca bu merkezlerde eğitim almıştır. Bağdat'tan Şam'a ve daha sonra Mısır'a gitmiştir. Sonunda Endülüs'e dönmüş, Mürsiye'de dersler vermiş ve birçok talebe yetiştirmiştir.

Ebû Ali es-Sadeî, hadis, cerh ve ta'dil konularında derin bilgiye sahiptir. Özellikle Buhârî, Müslim ve Tirmizî'nin sahih hadis kitaplarını öğretmekle meşgul olmuştur. Kendi el yazması olarak Buhârî ve Müslim'in *Sahih* 'lerini yazmıştır. Birçok öğrenci yetiştirmiş ve bazıları da kendi derslerini kaleme almıştır. 505/1111 yılında Mürsiye kadılığına tayin edilmiş, ancak daha sonra istifasını sunarak bu görevinden ayrılmıştır. 507/1113 yılında İşbîliye kadılığı teklif edilmiş ancak kabul etmemiştir. 514/1120 yılında Fransızlarla yapılan bir çarpışmada şehit düşmüştür.

Ebû Ali es-Sadeî, Endülüs'te önemli bir hadis ve ilim merkezi kurmuş, öğrencilere eğitim vermiş ve birçok alanda yetkin bir âlim olarak tanınmıştır.

4. İbnü'l-Fahhâm: Ebü'l-Kâsım Abdurrahman b. Ebû Bekr Atîk b. Halef el-Kureşî es-Sıkillî (ö. 516/1123).

“Kırâat âlimi.”²²⁵

422/1031 veya 425/1034 senesinde Sicilya'da doğduğu rivâyet edilmektedir. Eğitim almak için Mısır'a gitmiş ve burada farklı âlimlerden çeşitli alanlarda tahsil görmüştür. Hocalarının arasında Ebü'l-Abbas Ahmed b. Ali b. Hâşim, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Saîd İbn Nefis, Ebû İshak İbrâhim b. İsmâil el-Mâlikî, Ebü'l-Hasen Abdülbâkî b. Fâris gibi isimler

²²⁵ Muhammed Eroğlu, “İbnü'l-Fahhâm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/37-38.

yer almaktadır. Adı geçen hocalardan kırâat ilmini ahzetmiş, nahiv derslerini ise İbn Bâbeşâz'dan tahsil etmiştir. Kendisinin naklettiği rivâyetlerde kırâat ilmine çok emek verdiği ve yorgun düştüğü geçmektedir. Bu esnada çok kitap biriktirdiği fakat Sicilya'nın düşman işgali sırasında kitaplarının hemen hemen hepsinin kaybolduğu rivâyet edilmektedir. Sonraki yaşamında İskenderiye'ye yerleşmiş, burada birçok kırâat talebesi yetiştirmiş ve kırâat alanında üne sahip olmuştur. Kırâat talebeleri arasında Ebû Bekr Yahyâ b. Sa'dûn el-Kurtubî (ö. 567/1172), Ebü'l-Abbas Ahmed b. Abdillâh el-Lahmî, Silefî (ö. 576/1180) ve Ebü'l-Kâsım Abdurrahman b. Halefullah b. Atıyye gibi isimler yer almaktadır. Zehebî'nin dediğine göre isnadında onun da bulunduğu tarîkle Kur'an'ı okuduğunu belirtmektedir. Kırâatleri ezberleme konusunda ün sahibi olmuştur. İbnü'l-Fahhâm, 516/1123 yılında İskenderiye'de vefat etmiştir.

5. Kalânîsî, Muhammed b. Hüseyin: Ebü'l-İzz Muhammed b. el-Hüseyin b. Bündâr el-Vâsîtî el-Kalânîsî (ö. 521/1127).

“Kırâat âlimi.”²²⁶

Kalânîsî 435/1043 senesinde Vâsît'ta doğmuştur. “Mısırlı” veya “Mukrî” olarak da anılmaktadır.

Kalânîsî, kırâat ve nahiv âlimi Gulâmü'l-Herrâs Ebû Ali Hasen b. Kâsım'dan sahih ve şâz kırâatleri öğrenmiştir. Fıkıh ilmini Ebû İshak eş-Şîrâzî'den (ö. 476/1083) tahsil etmiştir. Ebü'l-Kâsım el-Hüzelî'den *el-Kâmil fî'l-kırâati'l-'aşr* adlı eseri okumuştur. Bağdat'a yakın bir yer olan Evâne'de ikamet eden Muhammed b. Abbas el-Evânî'den Âsım b. Behdele'nin kırâatine göre bir hatim indirmiştir. Kırâat ilminde uzmanlaşmış, Irak'ta kırâat ilminde üstad kabul edilmiştir. Kalânîsî,

²²⁶ Mehmet Ali Sarı, “Kalânîsî, Muhammed b. Hüseyin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/224-225.

Bağdat ve Vâsıt'ta öğrenciler yetiştirmiştir. Şâfiî mezhebine mensup olup, Râfizîlikle suçlanmış ancak bunun doğru olmadığı savunulmuştur.

Kalânisi, öğrencilerden ücret alması nedeniyle eleştirilmiştir. 521/1127 yılında Vâsıt'ta vefat etmiş ve orada defnedilmiştir.

6. Sıbtu'l-Hayyât: Ebû Muhammed Abdullah b. Ali b. Ahmed el-Bağdâdî (ö. 541/1146).

“Kırâat ve nahiv âlimi.”²²⁷

Sıbtu'l-Hayyât, 464/1072 yılında Bağdat'ta doğmuştur. Anne tarafından dedesi Şeyhülislâm Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. Ali el-Hayyât'a nispetle “Sıbtu'l-Hayyât” nisbesiyle tanınmıştır. Kırâat, hadis ve nahiv alanlarında eğitim almıştır. İbn Cerde Mescidi'nde imamlık yapmış ve kırâat ilmini öğrencilerine aktarmıştır.

Özellikle kırâat ilminde üstünlüğü ve sesinin güzelliği ile bilinmektedir. Ramazan aylarında halk, özellikle onun tilâvetini dinlemek için toplanmıştır. Eğitim ve öğretim faaliyetleri sırasında pek çok talebe yetiştirmiştir. Kendisinden faydalanmış ve hadis rivâyet etmiş birçok kişi bulunmaktadır. Yaşamı boyunca kırâat ilmine ve öğretimine büyük katkılarda bulunmuştur.

Sıbtu'l-Hayyât 541/1146 yılında vefat etmiştir.

7. İbnü'l-Bâziş, Ebû Ca'fer: Ebû Ca'fer Ahmed b. Ali b. Ahmed b. Halef el-Ensârî el-Gırnâtî (ö. 540/1145).

“Kırâat âlimi.”²²⁸

²²⁷ Tayyar Altıkulaç, “Sıbtu'l-Hayyât”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/89-90.

²²⁸ Tayyar Altıkulaç, “İbnü'l-Bâziş, Ebû Ca'fer”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/527-528.

491/1098 yılının rebülevvel ayında Gırnata'da (Granada) dünyaya gelmiştir. Ceyyânî (Jaén) bir aileye mensuptur. Babası gibi kendisi de Bâziş'e atfen "İbnü'l-Bâziş" olarak adlandırılmaktadır. Hayatının ilk yıllarında çeşitli ilim merkezlerine seyahatler yapmıştır. Ama hayatının çoğu Gırnata'da geçmiştir. Kırâat alanındaki ilk hocası olan babası Ebü'l-Hasen İbnü'l-Bâziş'ten İmam Nâfi'in râvîsi Kâlûn'un rivâyeti üzerine dört hatim indirmiştir. Babasından fıkıh dersleri almıştır. İşbîliye'de (Sevilla) Ebû Bekr Ayyâş b. Halef ve Ebü'l-Hasen Şüreyh b. Muhammed er-Ru'aynî ve Kurtuba'da (Córdoba) Ebü'l-Kâsım Halef b. İbrâhim b. Nehhâs'tan kırâat dersleri almıştır. Ders aldığı âlimler arasında Ebü'l-Kâsım Fazlullah b. Muhammed el-Ensârî ve Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed el-Ceyyânî gibi isimler de yer almaktadır.

Kırâat alanındaki 300 tarîki tahsil ederek bu alanda uzmanlaşmıştır. Ebû Ali es-Sadeffî ve Ebû Ali el-Gassânî'den icâzet almıştır. Kendisinden ilim tahsil edenler arasında Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed el-Hacrî, oğlu Ebû Muhammed Abdülmün, Ebû Ca'fer Ahmed b. Ali b. Hakem el-Gırnâtî, Ebû Hâlid Yezîd b. Muhammed b. Yezîd b. Rifâa el-Lahmî gibi isimler yer almaktadır.

Hadis, fıkıh, dil ve edebiyat, cerh ve ta'dil gibi alanlarda da ilmi olan İbnü'l-Bâziş, özellikle kırâat alanında derinleşerek devrinin önde gelen âlimlerinden biri olmuştur. İbnü'z-Zübeyr es-Sekaffî (ö. 708/1308), onun kırâat tarîkleri konusunda çok titiz olduğunu söylemiş ve bu konuda ondan daha iyi seçim yapan birinin olmadığını dile getirmiştir. Zehebî onun hakkında Arap dilinde de yetkin biri olduğunu söylemiş, İbnü'l-Cezerî ise onun sika bir muhaddis olduğunu belirtmiştir. Gırnata hatipliği görevinde de bulunmuştur.

540/1145 senesinde Gırnata'da vefat etmiştir.

8. İbn Azîme: Ebü'l-Hasen Muhammed b. Abdirrahman b. Muhammed el-Abdî el-İşbîlî (ö. 543/1148).

“Endülüslü kırâat âlimi.”²²⁹

İbn Azîme, kırâat ve hadis alanlarında eğitim görmüş ve Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdirrahman es-Sarakustî'den, kırâat âlimi Ebû Dâvûd Süleyman b. Necâh'ın torunu Ebû Bekr Hâzim b. Muhammed'den farklı kırâat rivâyetlerini öğrenmiştir. Mekke'de ikamet eden Ebû Ma'ser et-Taberî'den istifade etmek için hac yolculuğuna çıkmış ancak yolculuk esnasında Taberî'nin ölüm haberini alınca Mısır, Kuzey Afrika ve Hicaz'a giderek buralarda çeşitli ilim merkezlerini ziyaret etmiş, farklı âlimlerden faydalanmıştır.

İşbîliye şehrinde uzun süre imamlık yapmış olan İbn Azîme, birçok öğrenci yetiştirmiş ve bu öğrencilere çeşitli kitapların rivâyeti için icâzet vermiştir. Oğulları olan Tufeyl ve Ebû Amr Ayyâş ile İbn Hayr el-İşbîlî, Ebû'd-Dahhâk el-Fezârî ve Ebû Mervân Ubeydullah el-İşbîlî gibi isimler, İbn Azîme'nin talebeleri arasında yer almıştır. Özellikle İbn Hayr (ö. 575/1179), *Fehrese* adlı kitabında İbn Azîme'nin rivâyetlerine yer vermiştir.

İbn Azîme'nin eserlerinin çoğunun manzum veya bu tür eserlerin şerhleri olduğu görülmektedir. Ayrıca sadece görüştüğü hocalardan rivâyet yaparken titizlik göstermesi, onun güvenilirliği konusunda olumlu bir izlenim bırakmıştır. Zehebî'nin belirttiğine göre İbn Azîme ve oğulları, İşbîliye'deki ilim ve kırâat alanındaki başarılarıyla ün kazanmıştır. Özellikle İbn Azîme'nin oğlu Ebû Amr Ayyâş'ın sesinin güzelliği ve tecvîd konusundaki yeteneği öne çıkmıştır.

²²⁹ Abdulhamit Birişik, “İbn Azîme”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/341-342.

İbn Azîme 543/1148 yılında vefat etmiştir.

9. Şehrezûrî, Mübârek b. Hasen: Ebü'l-Kerem el-Mübârek b. el-Hasen b. Ahmed eş-Şehrezûrî el-Bağdâdî (ö. 550/1156).

“Kırâat âlimi.”²³⁰

Şehrezûrî, 462/1070 senesinde Şehrezûr (Şehrizor) beldesinde doğmuştur. Bağdat'ta yaşayan Şehrezûrî, tahsil ve tedris hayatının büyük kısmını bu şehirde geçirmiştir. Kırâat ilminde üst düzey yeteneklere sahip olan Şehrezûrî, çeşitli hocalardan kırâat ve hadis öğrenmiştir.

İbn Hezârmerd Abdullah b. Muhammed es-Sarîfînî'den icâzet alarak, Ebû İshak eş-Şîrâzî'nin (ö. 476/1083) eserlerini rivâyet etmiştir. Kırâat alanında Ömer b. Bekrûn, Muhammed b. Muhammed b. Hârûn el-Halebî, Abdülvâhid b. Sultan, Muhammed b. Yûsuf el-Gaznevî, Hibetullah b. Yahyâ eş-Şîrâzî gibi âlimlerden ders almıştır.

Şehrezûrî, kırâat ilminde yüksek bir donanıma sahip olup Sıbtu'l-Hayyât'tan sonra Irak'ta şeyhülkurrâ olmuştur. Bu alandaki üstün bilgisi ve kırâat ihtilaflarına olan hakimiyeti sayesinde tanınmıştır. Dindar ve erdemli bir kişilik olarak bilinirken, mal varlığının büyük bir kısmını hayır işleri için harcadığı belirtilmektedir.

550/1156 senesinde Bağdat'ta vefat eden Şehrezûrî, önce kendi medresesinde ve ardından Nizâmiye Medresesi'nde kılınan cenaze namazının ardından Bâbu'l-Harb'de Hatîb el-Bağdâdî'nin kabri yanına defnedilmiştir.

10. Secâvendî, Muhammed b. Tayfûr: Ebû Abdillâh (Ebû Ca'fer) Muhammed b. Tayfûr es-Secâvendî el-Gaznevî (ö. 560/1165).

²³⁰ Tayyar Altıkulaç, “Şehrezûrî, Mübârek b. Hasen”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/466-467.

“Tefsir ve kırâat âlimi.”²³¹

Secâvendî'nin hayatı hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır. Muhtemelen Sîstan bölgesinde doğmuş olup, Segâvend adlı bir köyde veya şehirde yaşamış olduğu kaydedilmiştir. “Gaznevî” nisbesi, onun bu bölgede tahsil yapmış veya ilmî faaliyetlerde bulunmuş olabileceğini göstermektedir. Ancak hocaları ve yaşamıyla ilgili detaylı bilgi bulunmamaktadır.

Özellikle kırâat ve Kur'ân'ın vakıf yerleri konularında çalışmalarıyla tanınmıştır. Önceki müelliflerin çalışmalarını takip ederek kırâat ve vakıf konularına katkı sağlamıştır. Mushaf yazımında kullandığı terimler ve rumuzlar, günümüzde hâlâ kullanılan kabul görmüş terimlerdir. İbnü'l-Enbârî, Ebû Amr ed-Dânî gibi önceki müelliflerin vakıf ve ibtidâ konusundaki çalışmalarını da takip ederek kendi sistemi ve terimleri ile çalışmalar yapmıştır.

Secâvendî'nin vefat tarihiyle ilgili İbnü'l-Kıftî (ö. 646/1248), “6. asrın ortaları” olduğunu ifade etmiş Safedî (ö. 764/1363) ise bu yılın 560/1165 olduğunu belirtmiş, daha sonraki müellifler aynı tarihi tekrarlamıştır.

11. İbnü't-Tahhân: Ebü'l-Asbağ (Ebû Humeyd) Abdülazîz b. Ali b. Muhammed el-İşbîlî es-Sümâtî (ö. 560/1165'ten sonra).

“Kırâat âlimi.”²³²

İbnü't-Tahhân, 498/1104 yılında İşbîliye'de (Sevilla) dünyaya gelmiş; doğum yılının 508/1114 olduğuna dair bilgiler de bulunmaktadır.

²³¹ Tayyar Altıkulaç, “Secâvendî, Muhammed b. Tayfûr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/268-269.

²³² Tayyar Altıkulaç, “İbnü't-Tahhân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/227-228.

İbnü'l-Hâc, Ebû Muhammed künyeleri ve Endelüsî nisbesiyle tanınmıştır. İlk eğitimini İşbîliye'de almıştır. Ebü'l-Abbas İbn Aysûn ve İşbîliye hatibi Ebü'l-Hasen Şüreyh b. Muhammed er-Ru'aynî'den kırâat tahsil etmiş, Ebû Bekr İbn Mesleme ve Ebû Abdillâh b. Abdürrezzâk el-Kelbî gibi âlimlerden hadis dinlemiştir.

İbnü't-Tahhân, kendi memleketinde bir süre kırâat eğitimi verdikten sonra 554/1159 yılında Fas'a gitmiştir. Daha sonra Mekke'ye geçmiş ve hac farîzasını yerine getirmiştir. Daha sonra Suriye'nin Halep şehrine yerleşmiş ve yaşamını burada sürdürmüştür. Ölüm tarihi tam olarak belirlenemese de Zehebî, İbnü'd-Dübeysî (ö. 637/1239) ve İbnü'l-Cezerî 560/1165 yılından sonra vefat ettiğini belirtmişlerdir.

İbnü't-Tahhân kırâat alanındaki yetkinliği, öğrencileri ve eserleriyle tanınmıştır. İbnü'l-Eşîrî, onun kırâatlerini çok üstün bulmuş ve Mağrib'de eşi benzeri olmadığını ifade etmiştir.

İbnü't-Tahhân'ın özellikle kırâat ve hadis alanındaki katkıları, öğrencileri tarafından da övgüyle karşılanmış ve eserleri büyük ilgi görmüştür.

12. İbn Ebû Meryem, Nasr b. Ali: Ebû Abdillâh Fahrüddîn Nasr b. Ali b. Muhammed eş-Şîrâzî el-Fesevî (ö. 565/1170'ten sonra).

“Nahiv ve kırâat âlimi.”²³³

İbn Ebû Meryem'in hayatı hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır. Kendisine “Sadrülislâm” lakabı verilmiştir. “İbn Meryem” veya “Ebû Meryem” olarak zikredilmesi, *İnbâhü'r-ruvât*'ta İbn Meryem, *Buğyetü'l-*

²³³ Tayyar Altıkulaç, “İbn Ebû Meryem, Nasr b. Ali”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/437.

vu'ât'ta Ebû Meryem olarak yer alması istinsah veya baskı hatasına bağlanmaktadır.

İbn Ebû Meryem'in hocaları arasında Tâcülkurrâ el-Kirmânî'nin (ö. 500/1106'dan sonra) adı geçmektedir ve bu kişiden kırâat tahsil ettiği bilinmektedir. Ayrıca Mükrem (Mükerrem) b. Alâ b. Nasr'dan kırâat rivâyet ettiği kaydedilmiştir. Ancak *el-Mûdah* adlı eserinin incelenmesi sonucu, Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Ebî Ali, Ebü'l-Alâ Hamza b. Muhammed b. Abdülazîz b. Muhammed, Ebü'l-Hasen Ali b. Hibetullah b. Muhammed gibi daha fazla ismin onun talebeleri arasında yer aldığı anlaşılmıştır.

“Şîraz hatibi” olarak bilinen İbn Ebû Meryem'in hitabet alanındaki yetenekleri ve geniş kültürü İbnü'l-Kıftî tarafından övgüyle anılmıştır. Yâkût'a göre İbn Ebû Meryem, Şîraz'ın hatibi, âlimi ve edibi olarak bilinmekte, şer'î meselelerin ve edebî müşkillerin çözümünde başvurulacak bir otorite olarak tanımlanmaktadır. İbnü'l-Cezerî de *el-Mûdah* adlı eseri üzerinde yaptığı incelemede kırâat alanındaki yetkinliğini gözler önüne serdiğini ifade etmiştir.

İbn Ebû Meryem'in vefatı net olarak bilinmemektedir. Yâkût'a göre 565/1170 yılından sonra ölmüştür. Ancak bazı kaynaklarda 587/1191 yılında hayatta olduğu, hatta 600/1204 yılından sonra vefat ettiği iddia edilmiştir.

13. İbn Sa'dûn el-Kurtubî: Ebû Bekr Sâinuiddîn (Sâbikuddîn, Ziyâuddîn) Yahyâ b. Sa'dûn b. Temmâm el-Ezdî el-Kurtubî (ö. 567/1172).

“Kırâat, hadis ve Arap dili âlimi.”²³⁴

²³⁴ Mustafa Çetin, “İbn Sa'dûn el-Kurtubî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/299.

486/1093 yılında Kurtuba’da doğmuştur. Ebü’l-Kâsım Halef b. İbrâhim en-Nehhâs’tan kırâat alanında dersler almıştır. Ebû Bekr Muhammed b. Saîd ed-Darîr’in kırâat halkasında bulunmuştur. İskenderiye’de İbnü’l-Fahhâm’dan kırâat-ı seb’a dersleri almıştır. 517 senesinde Bağdat’a gitmiş, burada Ebû Muhammed Abdullah b. Ali’den kırâat öğrenmiştir. Zemaşerî’den Arap dili alanında faydalanmıştır.

Kırâat talebeleri arasında Muhammed b. Muhammed el-Hillî, Muhammed b. Abdülkerîm el-Bevâzîcî, Muhammed b. Ebi’l-Ferec el-Mevsîlî, Ebû Ca’fer Ahmed b. Ali el-Kurtubî el-Fenekî, İsfendiyâr b. Muvaffak b. Muhammed gibi kişiler yer almaktadır. İbn Sa’dûn Muhyiddîn İbnü’l-Arabî’nin de hocası olup, kendisine İbnü’l-Fahhâm’ın kırâatlere dair olan *et-Tecrîd* adlı eserini okutmuş ve icâzet vermiştir.

İbn Sa’dûn 567/1172 yılında Musul’da vefat etmiştir.

14. Ebü’l-Alâ el-Hemedânî: Ebü’l-Alâ’ Hasen b. Ahmed b. Hasen el-Attâr el-Hemedânî (ö. 569/1173).

“Kırâat ve hadis âlimi.”²³⁵

Hemedan’da 488/1095 yılında doğmuştur. “Attâr” lakabının ailesinin ticaretle uğraştığı dikkate alınırsa oradan geldiği söylenebilmektedir. Yedi yaşına kadar hâfızlığı tamamlamıştır. Ardından Hemedan’da hadis okumuştur. Ardından Bağdat, Nîşâbur, İsfahan ve Vâsıt gibi ilim şehirlerine ilmi tahsil için seyahatlerde bulunmuştur. Aynı zamanda hac görevi için Mekke’ye gitmiştir.

Kırâat ilimini ise İsfahan’da Ebû Ali el-Haddâd’dan farklı rivâyetleriyle öğrenmiştir. Aynı zamanda Bağdat’ta iken devrin büyük

²³⁵ Tayyar Altıkulaç, “Ebü’l-Alâ el-Hemedânî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/286-287.

kırâat âlimlerinden olan Ebû Bekr el-Mizrafi ve Ebû Abdillâh el-Bâri', Vâsıt'ta Ebû'l-İz el-Kalânî gibi isimlerden de faydalanmıştır. Zehebî onu hadis otoritesi olarak kabul etmektedir. Fakat kırâat alanında daha fazla bilgiye sahip olduğunu söylemektedir. İbnü'l-Cezerî, Ebû'l-Alâ'yı Ebû Amr ed-Dânî ile mukayese etmiş, onun Ebû Amr ed-Dânî'den kırâat ilminde daha çok şey bildiğini söylemiştir. Kırâat ve hadis ilminin yanında tarih, Arap dili ve ensab gibi geniş konularda da bilgi sahibi olmuştur. 540 yıllarında Bağdat'ta kırâat ve hadis alanlarında dersler vermiştir. Bir süre sonra Hemedan'a dönen Ebû'l-Alâ, hayatının sonuna kadar kırâat ve hadis ilimlerini okutmuştur.

Ebû'l-Alâ ile ilgili, kaynaklarda kendisi için yazılan birçok menkıbe, kerametlerini anlatan birçok metin yer almaktadır. 569/1173 yılında vefat etmiş olup kendi mescidine defnedilmiştir.

15. İbn Hayr: Ebû Bekr Muhammed b. Hayr b. Ömer el-İşbîlî (ö. 575/1179).

“Hadis hâfızı, kırâat ve Arap dili âlimi.”²³⁶

502/1109 yılında İşbîliye'de (Sevilla) doğan İbn Hayr, Emevî nisbesi ile de anılan ve Berberî Lemtûne kabilesine nispetle “Lemtûnî” olarak bilinen bir âlimdir. İlk hocası İşbîliye kadısı ve hatibi, aynı zamanda kırâat âlimi olan Ebû'l-Hasen Şüreyh b. Muhammed olmuştur. İbn Hayr, İşbîliye'de yetiştiği süreçten sonra farklı şehirlerdeki ilim ve kültür merkezlerine seyahatler yaparak tanınmış âlimlerle görüşmüş, semâ, icâzet, münâvele ve mükâtebe yoluyla faydalanmıştır.

Kadı İbnü'l-Bâcî, İbn Hubeys, Ebû Bekr İbnü'l-Arabî, Kadı İbn Bakî, Kâdî İyâz, Ebû'l-Hasen İbn Mugîs, Ruşâtî, Silefî, İbn Atıyye el-

²³⁶ Ali Yardım, “İbn Hayr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/36-37.

Endelüsî ve Mâzerî gibi âlimlerden ders almıştır. Öğrencileri arasında İbn Vâcib, İbn Dihye el-Kelbî ve Tunuslu muhaddis Ebü'l-Hüseyn İbn Serrâc da bulunmaktadır. 573/1177 yılında valinin talebi üzerine Kurtuba Ulucamii imamlığına atanmış, 575/1179 yılında Kurtuba'da vefat etmiş ve evinin bahçesine gömülmüştür.

İbn Hayr, hadis, kırâat, Arap dili ve edebiyatı alanlarında yetişmiş ve titiz bir araştırmacı olarak tanınmıştır. Kütüphanesinde bulunan eserleri inceleyip notlar düşmesi, özellikle Fas'taki Karâvîyyîn Kütüphanesi'nde bulunan bir *Sahîh-i Müslim* nüshasının onun kütüphanesinden intikal ettiğini göstermiştir.

İbn Hayr'ın günümüze ulaşan eseri *Fehresetü mâ revâhu 'an şüyûhihi mine'd-devâvîni'l-musannefe fî durûbi'l-'ilm ve envâi'l-ma'ârif*'dir. Bu eser, İbn Hayr'ın hocalarından okuduğu veya icâzet yoluyla rivâyet hakkını elde ettiği çeşitli ilimlere dair kitapların konularına göre düzenlenmiş bir çalışmadır. Toplamda 1040-1400 kadar eser tanıtılmıştır. *Fehrese*'nin sonunda müellifin hocalarının listesi bulunmaktadır.

Eser, ilk olarak Francisco Codera y Zaidin (ö. 1917) ve öğrencisi Julián Ribera y Tarrago (ö. 1934) tarafından yayımlanmıştır. Daha sonra farklı yayınevlerinde de basılmış ve düzenlenmiştir.

16. İbn Hubeyş: Ebü'l-Kâsım Abdurrahman b. Muhammed b. Abdillâh (Ubeydillâh) el-Ensârî el-Endelüsî (ö. 584/1188).

“Kur’ân, hadis, tarih, dil ve edebiyat âlimi.”²³⁷

²³⁷ Sâmi es-Sakkâr, “İbn Hubeyş”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/77.

504/1110-11 yılında Meriye’de (Almeria) doğmuştur. Dayısı Hubeyş’e nisbetle İbn Hubeyş olarak tanınmıştır. Döneminin ünlü âlimlerinden İbn Vaddâh, Ruşâtî, Ali b. İbrâhim el-Ensârî’den kırâat, hadis ve fıkıh okumuştur. Daha sonra Kurtuba’ya (Córdoba) giderek Yûnus b. Muhammed b. Mugîs, Ca’fer b. Muhammed el-Mekkî, Muhammed b. Asbağ, Ebû Bekir İbnü’l-Arabî ve Muhammed İbn Ebû Zeyd’den ders almıştır. Kendisinden kırâat, hadis, dil ve edebiyat alanlarında Ahmed b. Muhammed et-Tarsûsî, Ebû Süleyman İbn Havtullah, Abdullah b. Hasen el-Mâlekî, İbn Dihye el-Kelbî (ö. 633/1235), Kelâî (ö. 634/1237) ve Ali b. Yûsuf b. Şerîk gibi âlimler istifade etmiştir. Hıristiyanlar 542/1147 senesinde Meriye’yi ele geçirince Mürsiye’ye (Murcia) giderek Cezâretü Şakr’a yerleşmiş ve orada Muvahhidler Devleti hükümdarı Yûsuf b. Abdülmü’mîn tarafından yaklaşık 556/1161 yılından itibaren kadılık ve hatiplik görevine tayin edilmiştir. 12 yıl bu görevde kaldıktan sonra Mürsiye hatipliğine, 575/1179 senesinde Mürsiye kadılığına getirilmiştir. Yöneticilerle yakın ilişki içerisinde olması sebebiyle değerli eserlerin bulunduğu kütüphanelerden faydalanma imkânı bulmuş ve bu husus ilmî kişiliğinin gelişmesinde etkili olmuştur.

İbn Hubeyş 584/1188 yılında Mürsiye’de vefat etmiştir.

17. Şâtıbî, Kâsım b. Fîrruh: Ebû Muhammed (Ebü’l-Kâsım) Kâsım b. Fîrruh b. Halef eş-Şâtıbî er-Ru‘aynî (ö. 590/1194).

“Kırâat âlimi.”²³⁸

Şâtıbî, 538 yılı sonlarında Endülüs’ün Belensiye (Valencia) eyaletine bağlı Şâtıbe (Xàtiva) şehrinde doğmuştur. “Ru‘aynî” nisbesiyle tanınmıştır. Doğuştan kör olan Şâtıbî, Kur’ân’ı ezberledikten sonra

²³⁸ Abdurrahman Çetin, “Şâtıbî, Kâsım b. Fîrruh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/376-377.

öğrenimine başlamıştır. Kırâat-ı aşereyi İbnü'l-Lâyüh'ten öğrenmiş ve genç yaşta hatiplik yapmıştır. Daha sonra öğrenimini tamamladıktan sonra Belensiye'ye giderek kırâat ve diğer ilimleri öğrenmiştir. Şâtıbî, İskenderiye'de hocalardan hadis dinlemiş ve ardından hac görevini yerine getirip Kahire'ye yerleşmiştir.

Kahire'de kırâat, Arapça ve hadis dersleri vermiştir. Amr b. Âs Camii'nde kırâat okutulmasına başlamış ve Kâdî el-Fâzıl (ö. 596/1200) tarafından Fâzılıyye Medresesi'ne yerleştirilmiştir. Şâtıbî, Endülüs'te başladığı “Hirzü'l-emânî” adlı kasidesini Kahire'de tamamlamıştır. Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin (ö. 589/1193) Kudüs'ü almasını kutlamak için Kudüs'e gitmiş ve döndükten sonra öğrenci yetiştirmeye devam etmiştir.

Şâtıbî'nin öğrencileri arasında Ebû Bekr Muhammed b. Vaddâh el-Lahmî el-Endelüsî, Alemüddîn es-Sehâvî, Ebû Abdillâh Muhammed gibi birçok isim yer almaktadır. Şâtıbî'nin çok yönlü bir ilmî birikimi olduğu ve öğrencilerinin ondan faydalandığı belirtilmiştir. Aynı zamanda doğru sözlü, sade ve ibadete düşkün bir âlim olarak tanınmıştır. Mezhebi konusunda farklı görüşler bulunsa da kırâat ilmindeki otoritesi ve hadis bilgisi geniş çevrelerce kabul edilmiştir.

Şâtıbî 590/1194 yılında Kahire'de vefat etmiş ve Kâdî el-Fâzıl Türbesi'ne defnedilmiştir.

İmâm Şâtıbî'nin eserleri kırâat, tefsir ve dil konularını kapsamaktadır. Özellikle kırâat ilmindeki otoritesi ve eserleri, çeşitli bölgelerde rağbet görmüş, üzerine şerhler yazılmış ve öğrencilere ders kitabı olarak kullanılmıştır.

18. Hacrî: Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Ali el-Hacrî (ö. 591/1195).

“Hadis ve kırâat âlimi.”²³⁹

Hacrî, 505/1112 yılında Endülüs’ün Meriye (Almeria) kasabasında doğmuştur. İbn Ubeydullah adıyla da tanınmıştır. Arap kabilesi Hacr b. Zîruayn’a nispeti ile “Hacrî” ve “Ru‘aynî”, doğduğu ve yaşadığı yerlere nispetle “Meriyyî” ve “Sebtî” gibi nisbelerle de anılmıştır. İşbîliye (Sevilla) ve Kurtuba (Córdoba) gibi çeşitli şehirlerde birçok hocadan eğitim almıştır. Ebû Abdillâh İbn Zügaybe’den Sahîh-i Müslim’i, fakih ve hadis hâfızı Ebû Ca’fer Ahmed b. Abdurrahman el-Bitrûcî’den Nesâî’nin *es-Sünen*’ini okumuştur. Kırâat âlimi ve muhaddis olarak bilinen Ebü’l-Hasen Şüreyh b. Muhammed er-Ru‘aynî ve Ahmed b. Abdillâh b. Sâlih’ten hadis ve kırâat-ı seb’a dersleri almıştır. 534/1139-40 yılında Şüreyh b. Muhammed’e *Sahîh-i Buhârî*’yi okumuştur.

Ebû’l-Hattâb İbn Dihye el-Kelbî, Muhammed b. Muhammed el-Yahsubî, Muhammed b. Hasen İbnü’l-Gâzî, Muhammed b. Ubeydullah el-Mürsî, Abdurrahman b. Kâsım es-Serrâc ve İbnü’s-Saffâr el-Kurtubî gibi isimler Hacrî’den hadis ve kırâat okuyan öğrenciler arasındadır.

Zehebî, Hacrî’yi “hadis hâfızı, hüccet, allâme, şeyhü’l-Mağrib, şeyhü’l-İslâm” olarak tanımlamıştır. Hacrî, hadis öğrenimi ve öğretiminde titiz davranmış, güvenilir bir âlim olarak kabul edilmiştir. Meriye’de hatiplik yapmış, ancak kendisine sunulan kadılık görevini reddetmiştir. Meriye istilaya uğradığında Mürsiye’ye (Murcia) gitmiştir. Sonrasında Fas’a gitmiş ve ardından ömrünün büyük bir kısmını hadis ve kırâat öğretimiyle geçirdiği Sebte’ye (Ceuta) yerleşmiştir.

Kırâat ve fıkıhla ilgilenmenin yanı sıra âlî isnadlara sahip olması nedeniyle özellikle hadis alanında öne çıkan Hacrî, zühd ve takvâsıyla halk

²³⁹ Nuri Topaloğlu, “Hacrî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/520.

arasında büyük saygınlık kazanmıştır. 591/1195 yılı Muharrem ayının sonları veya Safer ayının başında Sebte’de vefat etmiştir.

1.2.7. Hicri 7. Asır Kırâat Âlimleri

1. Ebü'l-Yümn el-Kindî: Tâcüddîn Ebü'l-Yümn Zeyd b. el-Hasen b. Zeyd el-Kindî el-Bağdâdî (ö. 613/1217).

“Arap dili ve kırâat âlimi, muhaddis.”²⁴⁰

Ebü'l-Yümn el-Kindî, 520/1126) Bağdat’ta doğmuştur. Babası, onu ünlü kırâat âlimi Sıbtu'l-Hayyât’ın yanına göndermiştir. Sıbtu'l-Hayyât, Ebü'l-Yümn’e kırâatle ilgili önemli kaynakları okutmuş, ona kırâat ve dil konularında eğitim vermiştir.

Ebü'l-Yümn, genç yaşlarda dikkat çeken başarılarıyla tanınmıştır. 7 yaşında Kur’ân’ı ezberlemiş ve 10 yaşında kırâat-ı aşereyi tamamlamıştır. 15 yaşında ise kırâat ve hadis alanında uzmanlaşmıştır. Bu süreçte birçok önemli âlimden ders almış ve bilgisini derinleştirmiştir.

Hanbelî mezhebinden Hanefî mezhebine geçen Ebü'l-Yümn’ün bu değişikliği ne zaman ve neden yaptığı tam olarak bilinmemektedir, ancak gençlik yıllarında Hemedan’da Hanefî fikhı okumasının etkili olabileceği düşünülmektedir.

Ebü'l-Yümn, kırâat, hadis, dil, şiir, tıp gibi çeşitli alanlarda 761 cilt kitabı içeren geniş bir kütüphane oluşturmuştur. Bu kütüphaneyi azatlısı Ebü'd-Dür Necîb Yâkut’a bırakmış, daha sonra bu eserler dağılmıştır.

Ebü'l-Yümn el-Kindî, 613/1217 Dımaşk’ta vefat etmiş ve Cebelîkâsiyûn mezarlığına defnedilmiştir. İlim ve öğretimdeki etkisi,

²⁴⁰ Tayyar Altıkulaç, “Ebü'l-Yümn el-Kindî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/351-352.

dönemindeki pek çok âlim tarafından takdir edilmiş ve öğrencilerine büyük bir ilim mirası bırakmıştır.

2. İskenderânî, Îsâ b. Abdülazîz: Ebü'l-Kâsım Muvaffakuddîn Îsâ b. Abdilazîz b. Îsâ b. Abdilvâhid el-Lahmî el-İskenderânî (ö. 629/1232).

“Kırâat, hadis, Arap dili ve edebiyatı âlimi.”²⁴¹

İskenderânî, aslen Şerîşli olup 550/1155 yılında İskenderiye’de doğmuştur. Babasından ve diğer ünlü âlimlerden hadis ve kırâat dersleri almıştır. Arap dili ve edebiyatı, Mâlikî fıkıhı gibi alanlarda kendini yetiştirmiştir. Özellikle kırâat ilmine büyük ilgi göstermiş ve İskenderiye’nin önde gelen isimlerinden biri olmuştur. İskenderiye ve Kahire’de kırâat ve hadis dersleri vermiş, birçok âlim ondan faydalanmıştır. 629/1232 yılında İskenderiye’de vefat etmiştir.

Hadis ilminde güvenilir kabul edilen İskenderânî, kırâat ilminde zayıf görülmüş ve güvenilirliği tartışılmıştır. Kırâat rivâyetlerinde isnadlar uydurduğu, nazma dair eserleri olmayan kişilere divanlar nispet ettiği iddiaları ortaya atılmıştır. Kırâat öğrendiği birçok âlimin adını ve kırâat senedini anlattığı *et-Tebyîn* adlı kitabında bazı kırâatlerin senedlerinin meçhul veya uydurma isimlerden oluştuğu ifade edilmiştir.

3. İbnü’d-Dübeysî: Ebû Abdillâh Cemâlüddîn Muhammed b. Saîd b. Yahyâ b. Ali ed-Dübeysî (ö. 637/1239).

“Hadis hâfızı, kırâat âlimi ve tarihçi.”²⁴²

İbnü’d-Dübeysî, 558/1163 senesinde Vâsıt’ta doğmuştur. Şâfiî mezhebine mensup olan babası ilimde de üstün bir kimliğe sahiptir.

²⁴¹ M. Zeki Duman, “İskenderânî, Îsâ b. Abdülazîz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/572-573.

²⁴² Sâmi es-Sakkâr, “İbnü’d-Dübeysî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/16.

“Dübeysî” lakabı, büyük dedesinin Debîsa köyünden gelmesine bağlanmaktadır. Kur’ân’ı ezberledikten sonra kırâat ve hadis alanlarında önemli âlimlerden ders almıştır. Hac vesilesiyle Mekke ve Medine’ye giderek Irak’ın çeşitli şehirlerini gezmiş, tarihçi İbnü’l-Müstevfî (ö. 637/1239) ile görüşmüş ve ardından Bağdat’a yerleşmiştir. Kâdılkudât’a bağlı heyette yer almış ve Nizâmiye medreselerinin vakıflarının nâzırlığı görevini üstlenmiştir. Daha sonra hadis ve kırâat okutmaya başlamış ve öğrenciler yetiştirmiştir. İbnü’l-Dübeysî, aynı zamanda edip ve şair olarak da tanınmıştır.

İbnü’l-Dübeysî 637/1239 yılında vefat etmiştir.

4. Müntecebüddîn el-Hemedânî: Ebû Yûsuf Müntecebüddîn Hüseyin b. Ebi’l-İz b. Reşîd el-Hemedânî (ö. 643/1245).

“Kırâat ve dil âlimi.”²⁴³

Münteceb el-Hemedânî, İran’ın Hemedan şehrinden olan bir âlimdir. Doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte 6. yüzyılın son çeyreğinde doğduğu tahmin edilmektedir. Dımaşk ve Kahire’de eğitim almış, kırâat, Arap dili, tefsir, fıkıh ve tasavvuf gibi alanlarda kendisini yetiştirmiştir. Hocaları arasında Ebü’l-Cûd Gıyâs b. Fâris el-Lahmî, Ebü’l-Yümn el-Kindî, Kâsım b. Fîrruh eş-Şâtıbî ve İbn Taberzed gibi isimler bulunmaktadır.

Müntecebüddîn, dil ve fıkıh alanlarında uzmanlaşmış, özellikle kırâat konusunda da derin bilgi sahibi olmuştur. Kırâat şeyhliği yapmış ve öğrenciler yetiştirmiştir.

²⁴³ Ahmet Özel, “Müntecebüddîn el-Hemedânî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/25-26.

En önemli eseri *el-Ferîd fî i'râbi'l-Kur'âni'l-Mecîd* adlı çalışmasıdır. Bu eser, nahiv, lügat, kırâat, tefsir, fıkıh gibi geniş bir yelpazeye sahiptir. Daha önceki eserlerin eksikliklerini gidermeye çalışmış, kırâatin yanı sıra manaya ve kırâat vecihlerine de yer vermiştir.

Müntecebüddîn 643/1245 yılında Dımaşk'ta vefat etmiştir.

5. Sehâvî, Alemüddîn: Ebü'l-Hasen Alemüddîn Ali b. Muhammed b. Abdissamed es-Sehâvî (ö. 643/1245).

“Kırâat ve tefsir âlimi.”²⁴⁴

Sehâvî, 558/1163 ya da 559/1164 yılında Aşağı Mısır'ın Garbiye bölgesinde doğmuştur. 572 yılında İskenderiye'ye gitmiş, burada hadis dersleri almıştır. Sonrasında Kahire'ye geçmiş Kâsım b. Fîrruh eş-Şâtîbî'den kırâat öğrenmiştir. Arapça'ya hâkim ve fetva veren bir âlim olduğu zikredilmiştir.

Kırâat ilmi, ihtilafların çözümü ve tefsir konularında üstün derin bir bilgiye sahip olmuştur. Dımaşk Camii ve Tûrbetü's-Sâlihiyye'de uzun yıllar talebe yetiştirmiştir. İbn Hallikân, Sehâvî'nin kırâat derslerinin yoğun ilgi gördüğünü kaydetmiştir.

Sehâvî'nin öğrencileri arasında Abdüsselâm ez-Zevâvî, Şemseddîn Ebü'l-Feth Muhammed b. Ali el-Ensârî, Reşîdüddîn Ebû Bekr b. Ebi'd-Dür gibi isimler yer almıştır. Mâlikî fikhî ile ilgilendikten sonra Şâfiî mezhebine geçmiş ve fetvalarını bu çerçevede vermiştir. Ayrıca telif çalışmalarıyla da meşgul olmuştur.

Dindar, mütevazı ve saygın bir kişiliğe sahip olan Sehâvî 643/1245 yılında vefat etmiş ve Cebelikâsiyûn'a defnedilmiştir.

²⁴⁴ Tayyar Altıkulaç, “Sehâvî, Alemüddîn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/311-313.

6. Şârrî: Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Ali el-Gâfîkî eş-Şârrî es-Sebtî (ö. 649/1251).

“Endülüslü hadis ve kırâat âlimi.”²⁴⁵

571/1176 yılında Sebte’de doğmuştur. Eğitimine babasından kırâat dersleri alarak başlamıştır. Hacrî (ö. 591/1195) ve diğer önemli âlimlerden hadis ve kırâat dersleri almıştır. Fas ve diğer bölgelere giderek farklı âlimlerden dersler almaya devam etmiştir. Sebte’de bir medrese ve kütüphane kurmuştur. Nadir kitaplar içeren kütüphanesini medreseye bağışlamış Medrese ve kütüphanesiyle bölgedeki ilmi faaliyetleri desteklemiştir. Hadis ve kırâat dersleri vererek öğrenciler yetiştirmiştir. Endülüs’teki faaliyetleri sırasında semâ ve rivâyetlerinin fihristini hazırlamıştır. Endülüs’ün çeşitli bölgelerinde ikamet etmiş 649/1251 senesinde Mâleka’da vefat etmiştir.

7. İbn Teymiyye, Mecdüddîn: Ebü'l-Berekât Mecdüddîn Abdüsselâm b. Abdillâh b. el-Hadır el-Harrânî (ö. 652/1254).

“Tefsir, kırâat, hadis ve fıkıh âlimi.”²⁴⁶

İbn Teymiyye, 590/1194 yılı civarında Harran’da doğmuş ve pek çok âlim yetiştiren bir aileye mensuptur. Takıyyüddîn İbn Teymiyye’nin (ö. 728/1328) dedesidir. Küçük yaşta Kur’ân’ı ezberlemiş ve amcası Fahreddîn el-Hatîb ile Abdülkâdir er-Ruhâvî’den fıkıh dersleri almıştır. Bağdat’a giderek Ahmed b. Sükeyne, İbn Taberzed, Yûsuf b. Kâmil gibi ünlü hocalardan dersler almış ve çeşitli ilimleri tahsil etmiştir.

²⁴⁵ Halit Özkan, “Şârrî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/362-363.

²⁴⁶ Celal Kırca, “İbn Teymiyye, Mecdüddîn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/390-391.

İbn Teymiyye, fıkıh, fıkıh usûlü, hadis, kırâat ve tefsir konularında üstün bilgiye sahip bir âlim olarak kabul edilmiştir. Zehebî, onun hâfıza ve zekâsını övmüş ve İbn Mâlik, fıkıhındaki üstünlüğünü Hz. Dâvûd'un demircilik maharetine benzetmiştir.

İbn Teymiyye'nin hayatı boyunca birçok talebe yetiştirdiği ve ilmî münazaralarda başarılı olduğu kaydedilmiştir. Özellikle Bağdat ve Harran gibi ilim merkezlerinde önemli hocalardan dersler almış ve kendi ilmiyle de yetkin bir âlim olarak tanınmıştır.

İbn Teymiyye 652/1254 yılında vefat etmiştir.

8. İbn Vesîk: Ebû İshâk İbrâhim b. Muhammed b. Abdirrahman el-İşbilî (ö. 654/1256).

“Kırâat âlimi.”²⁴⁷

567/1171-1172 yılında İşbiliye'de bugünkü ismi ile Sevilla'da doğmuştur. Dedelerinden Vesîk'a atfen “İbn Vesîk” olarak anılmıştır. “Endelüsî”, “Mağribî” ve “Ümevî” olarak da bilinmektedir. İbnü'l-Cezerî onu Ebû İshak ve Ebü'l-Kâsım olarak anmıştır. 597/1201 senesinde İşbiliye şehrinde Ebü'l-Hasen Şüreyh b. Muhammed er-Ru'aynî'nin talebelerinden olan Ebü'l-Hüseyn Habîb b. Muhammed, Hâlis b. Tûrâb ve Ebü'l-Abbas Ahmed b. Mikdâm er-Ru'aynî gibi âlimlerden kırâat dersleri almıştır. Adı geçen âlimlerden ve başkalarından hadis eğitimi de almıştır.

İbn Vesîk çok seyahat eden biri olduğu için Mısır, Şam, Musûl gibi şehirlerde kırâat dersleri vermiştir. 595/1199 senesinde Gazze şehrinde Ebü'l-Hasen Şüreyh b. Muhammed'in öğrencilerinden kırâat-ı seb'a okumuştur. İbn Vesîk, Ebû Abdillâh Muhammed b. Saîd b. Zerkûn'dan

²⁴⁷ Tayyar Altıkulaç, “İbn Vesîk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/445.

aldığı icâzetle, Ebû Amr ed-Dânî'nin *et-Teysîr* adlı eserini rivâyet etmiştir. Aynı zamanda Ebû Ali Hasen b. Muhammed b. İbrâhim el-Bağdâdî'ye ait *er-Ravza fî'l-kırâati'l-ihdâ 'aşere* adlı eseri de rivâyet etmiştir.

İbn Vesîk, 654/1256 yılında İskenderiye'de vefat etmiştir.

9. Muhammed Şu'le: Ebû Abdillâh Şemsüddîn (Kemâlüddîn) Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Mevsilî (ö. 656/1258).

“Kırâat âlimi.”²⁴⁸

Muhammed Şu'le, 623/1226 yılında doğmuştur. Musûllu olup “Şu'le” lakabıyla tanınmıştır. Babası Halep Valisi Hayır Bey'in yanında muvakkı' olarak çalışmasından dolayı Halebî nisbesi ve İbnü'l-Muvakkı' künyesiyle anılmıştır. Tefsir, fıkıh, tarih gibi alanlarda eğitim almış, özellikle kırâat ilmi, Arap dili ve edebiyatı üzerine yoğunlaşmıştır. Şiirle de ilgilenmiş ve bazı eserlerini manzum olarak kaleme almıştır. Mütevazî kişiliği ve Hanbelî mezhebine bağlılığıyla tanınan Şu'le, 656/1258 senesinde Musûl'da vefat etmiştir.

10. İbn Müsdî: Ebû Bekr Cemâlüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Mûsâ el-Ezdî el-Gırnâtî (ö. 663/1265).

“Hadis hâfızı ve kırâat âlimi.”²⁴⁹

İbn Müsdî, 598/1202 veya 599/1203 yılında Endülüs'ün Gırnata bölgesinde doğmuştur. “Mühellebî” ve “Endelüsî” nisbeleriyle de anılmıştır. İslâm ilimleri alanında derin bir bilgi birikimine sahip olmuştur. Genç yaşlarından itibaren çeşitli bölgelerde birçok âlimden ders almış ve seyahatler yapmıştır. Kırâat, fıkıh, hadis gibi ilimleri tahsil etmiş aynı

²⁴⁸ Adem Yerinde, “Muhammed Şu'le”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/577-578.

²⁴⁹ Abdülkadir Şenel, “İbn Müsdî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/222-223.

zamanda edebiyat, şiir gibi alanlarda da uğraşmıştır. Kendisiyle ilgili eleştiriler de bulunmaktadır, özellikle hadis rivâyetleri konusunda bazı tenkitler almıştır. Hadislerin farklı senedleri üzerine çalışması eleştirilmiştir.

İbn Müsdî dili oldukça güzel kullanması ve tasavvufa da ilgi göstermesiyle tanınmıştır.

663/1265 senesinde Mekke’de baskın sırasında öldürüldüğü veya veba salgınında vefat ettiği belirtilmektedir.

11. Ebû Şâme el-Makdisî: Ebü’l-Kâsım (Ebû Muhammed) Şihâbüddîn Abdurrahman b. İsmâil b. İbrâhim el-Makdisî (ö. 665/1267).

“Kırâat âlimi, Şâfiî fakihî ve tarihçi.”²⁵⁰

Dımaşk’ta, 599/1203 senesinde doğmuştur. Kudüs’ten Şam’a göçen bir aileye mensuptur. Sol kaşının üst kısmında büyükçe bir ben olduğu için benli anlamına gelen “Ebû Şâme” lakabıyla meşhur olmuştur. Daha 10 yaşına gelmeden Kur’ân’ı ezberlemiştir. Ergenlik çağına gelmeden kırâat tahsiline başlamış olup, Kâsım b. Firruh eş-Şâtıbî’ye ait yedi kırâatla ilgili bir kaside olan *Hirzü’l-emânî*’yi ezberlemiştir. Hocası Ebü’l-Hasen es-Sehâvî’den 616/1219 yılında çeşitli rivâyetleri ile kırâat tahsilini tamamlamıştır. Aynı zamanda hocasından Arapça, tefsir ve birçok alanda dersler almıştır.

İctihad derecesine ulaştığı fıkıh eğitimini İzzeddîn b. Abdüsselâm (ö. 660/1262), Ebû Amr Osman b. Salâh ve İbn Asâkir (ö. 620/1223) gibi büyük âlimlerden almıştır.

²⁵⁰ Tayyar Altıkulaç, “Ebû Şâme el-Makdisî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/233-235.

Hac için Mekke'ye 621/1224 ve 622/1225 yıllarında seyahat etmiştir. İki yıl sonra Kudüs'e, buradan da 628 yılında ilim için Mısır'a gitmiştir. Burada birtakım hocalardan dersler almıştır. 629 yılında Şam'a dönmüştür. Uzun yıllar şer'î ilimlerle meşgul olduktan sonra tarih ilmi ile ilgilenmeye başlamıştır. Mısır ziyaretlerinden sonra Dımaşk'a dönen Ebû Şâme, Âdiliyye Medresesi'nde uzun yıllar ders okutmuştur. Daha sonra Rûkniyye Medresesi'nde dersler vermiştir. Burada bir ara ziraat ile meşgul olmak için derslerine ara vermiştir. Bu yüzden halk tarafından eleştirilen Ebû Şâme, ziraatın en güzel rızık kapısı olduğunu açıklayan 108 beyitten oluşan bir kaside yazmıştır. 622 yılının Cemâziyelâhir ayında Dârü'l-Hadîsi'l-Eşrefiyye şeyhliğine tayin edilmiştir. Devrin kâdılkudâtı ile ileri gelen bir topluluğun önünde verdiği ilk ders ile büyük bir itibar sağlamıştır. Farklı medreselerde de ders verdiği rivâyet edilmektedir.

Zenginlerin kapısında ayağının izi bulunmayan ve makama itibar etmeyen Ebû Şâme'nin vefatının şu olay üzerine olduğu rivâyet edilmektedir; bir mesele için belirttiği görüşten dolayı fetva sormak bahanesiyle yanına giden iki kişi tarafından feci bir şekilde dövülmüştür. Ebû Şâme, kendisini dövenlerden şikayetçi olmayıp, Allah'a havale etmiştir. Bu olaydan sonra 665/1267 senesinde vefat etmiştir. Çeşitli alanlardaki bilgisi sebebiyle “Zü'l-Fünûn” lakabını, hadisteki başarısı ile de “hâfız” unvanını almıştır.

12. Şâtıbî, Muhammed b. Süleyman: Ebû Abdillâh Muhammed b. Süleyman b. Muhammed el-Meâfirî eş-Şâtıbî (ö. 672/1274).

“Kırâat ve hadis âlimi.”²⁵¹

²⁵¹ Ömer Türker, “Şâtıbî, Muhammed b. Süleyman”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/377.

Şâtıbî, 585/1189 yılında Doğu Endülüs'ün Şâtibe şehrinde doğmuş ve burada temel eğitimini almıştır. İbn Ebü'r-Rebî künyesiyle tanınmıştır. Kırâat-ı seb'a'yı Ebû Abdillâh el-Cenhânî ve Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdülazîz b. Seâde eş-Şâtıbî'den öğrenmiştir. Şâtıbî Kırâat-ı seb'a'yı Abdülkerîm b. Abdülbârî es-Saîdî'ye öğretmiştir.

Mısır'a giderek İskenderiye'ye yerleşmiş, denizden gelebilecek tehlikelere karşı koruma amaçlı Sivâr Ribâtı'nda inzivaya çekilmiş, ibadetle ve kırâat dersleri vererek meşgul olmuştur. Kırâat alanında İskenderiye'de tanınan bir otorite hâline gelmiş ve şehrin âlimleri arasında saygın bir konuma sahip olmuştur.

Şâtıbî'nin hangi tarîkata intisap ettiği kesin olarak bilinmemekte, ancak sûfî olarak kabul edildiği ve hırka giydiği belirtilmektedir. Şâzelî'den (ö. 656/1258) etkilendiği ve 642 yılında İskenderiye'ye gelen Ebü'l-Hasen eş-Şâzelî'den faydalandığı bilinmektedir.

Şâtıbî, 672/1274 yılında vefat etmiş ve Ebü'l-Abbâs er-Râsî türbesinin avlusuna defnedilmiştir.

13. İbn Mâlik et-Tâî: Ebû Abdillâh Cemâlüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Mâlik et-Tâî el-Endelüsî el-Ceyyânî (ö. 672/1274).

“*el-Elfiyye* adlı eseriyle tanınan gramer, sözlük ve kırâat âlimi.”²⁵²

İbn Mâlik, 600/1204 yılında Ceyyân (Jaén) yakınlarındaki Kurtuba'da doğmuş ve Tay kabilesine mensup olarak İşbîliye (Sevilla) ve Mürsiye (Murcia) bölgelerinde yaşamıştır.

Bölgedeki siyasi istikrarsızlık sebebiyle Kuzey Afrika'ya göç etmiş ve oradan hacca gitmiştir. Bu süreçte çeşitli âlimlerden dersler almış ve

²⁵² Abdülbaki Turan, “İbn Mâlik, et-Tâî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/169-171.

Dımaşk'a uğramıştır. Dil ve kırâat konularında uzmanlaşan İbn Mâlik, Endülüs'ten Kuzey Afrika'ya ve oradan Suriye'ye kadar geniş bir coğrafyada dersler vermiştir.

Mâlikî mezhebinden Şâfiî mezhebine geçerek, dil ve kırâat konularında derinlemesine çalışmalar yapmıştır. İbn Mâlik, Arap dilinin yapısı, grameri, kırâati ve lügatı üzerine birçok eser kaleme almış, eserlerinde örnek beyitler ve hadisler kullanarak dilin inceliklerini öğrencilerine aktarmıştır.

Eserleri arasında *Teshîlü'l-fevâ'id* ve *tekmîlü'l-makâsîd*, *el-Kâfiyetü's-Şâfiye*, *el-Elfiyye*, *Lâmiyyetü'l-ef'âl* gibi önemli gramer ve dilbilim eserleri bulunmaktadır. Öğrencileri arasında tanınmış dilbilimciler ve fıkıh âlimleri yer alırken, çalışmaları ve çalışmaları Arap dilinin grameri ve yapısı üzerinde derinlemesine bir etki bırakmıştır.

İbn Mâlik, 672/1274 yılında vefat etmiştir. Ölümünden sonra da eserleri ve çalışmaları, Arap dilbiliminin temel taşlarından biri olarak kabul edilmeye devam etmektedir.

14. Kevâşî: Ebü'l-Abbâs Muvaffakuddîn Ahmed b. Yûsuf b. el-Hasen el-Kevâşî el-Mevsilî (ö. 680/1281).

“Tefsir ve kırâat âlimi.”²⁵³

Kevâşî, 590/1194 veya 591/1195 yılları arasında Musûl'un doğusundaki Kevâşe Kalesi'nde dünyaya gelmiştir. Babasından eğitim almış ve kırâat-ı seb'a'yı ondan öğrenmiştir. Genç yaşta babasını kaybetmesiyle dayısının yanında yetişmiştir. Daha sonra Dımaşk'a

²⁵³ M. Mahfuz Ata, “Kevâşî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/341-342.

giderek Alemüddîn es-Sehâvî'den tefsir, Arapça ve hadis dersleri almıştır. Kırâat, tefsir, Arap dili gibi alanlarda kendini geliştirmiştir.

Musûl Camii'nde uzun yıllar hizmet etmiş, talebe yetiştirmiş ve telif çalışmaları yapmıştır. Musûl Camii'nde halkın saygısını kazanmıştır. Eserlerinden biri olan *Tebşiratü'l-mütezekkir ve tezkireti'l-mütebassır* Kur'ân'daki vakıfların anlamlarını ele alırken kırâat ilmi, tefsir ve te'vîlin yöntemleri hakkında bilgi vermektedir.

Kevâşî hayatının sonuna doğru gözlerini kaybetmiştir. 680/1281 yılında Musûl'da vefat etmiştir.

15. Zevâvî: Zeynüddîn Abdüsselâm b. Ali b. Ömer ez-Zevâvî el-Mâlikî (ö. 681/1282).

“Kırâat âlimi, Şam Mâlikî kâdılkudâtı.”²⁵⁴

588/1192 veya 589/1193 yılında Cezayir'in Bicâya şehrinde doğmuştur. Zevâvî, Mısır ve Şam'a yayılan Berberî kabilesi Zevâve'ye mensuptur. Mısır'a gittikten sonra çeşitli kırâat rivâyetlerini öğrenerek icâzet almıştır. Daha sonra Dimaşk'a yerleşmiş, kırâat-ı seb'a okumuş ve hadis dersleri almıştır.

Zevâvî, Ümmü Sâlih Türbesi'nin meşihatlığına tayin edilmiş ve 22 yıl boyunca bu görevi sürdürmüştür. Mâlikî fıkhrında da derinleşen Zevâvî, Dimaşk'ta Mâlikî mezhebinin fetva makamına yükselmiştir. Mâlikî Zâviyesi ve Salâhiyye Medresesi'nde ders vermiştir. Kadılık teşkilâtına yenilikler getirerek Dimaşk Mâlikî kâdılkudâtlığına atanmıştır. Alçak gönüllü ve yardımsever bir kişiliğe sahip olduğu bilinmektedir. Ölümüne kadar ilmiyle amel etmiştir.

²⁵⁴ Adem Yerinde, “Zevâvî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/305-306.

Zevâî 681/1282 yılında Dımaşk'ta vefat etmiştir.

16. Leblî: Ebû Ca'fer (Ebü'l-Abbâs) Şihâbüddîn (Sadrüddîn) Ahmed b. Ebi'l-Haccâc Yûsuf b. Ya'kûb b. Ali b. Yûsuf el-Fihri el-Leblî (ö. 691/1292).

“Dil, hadis ve kırâat âlimi.”²⁵⁵

Leblî, doğum yılı kesin olmamakla birlikte, genel kabule göre 610/1213 yılında İşbîliye (Sevilla) yakınlarındaki Leble kasabasında doğmuştur. Leblî'nin İyâd b. Nizâr b. Meadd kabilesine mensup olduğu bilinmektedir. Soyunun Fihri b. Mâlik'e dayanması sebebiyle “Fihri” nisbesiyle anılmıştır. Meşhur olan künyesi Ebû Ca'fer olmakla birlikte Ebü'l-Abbâs ise yalnızca kendi *Fihrist*'inde geçmektedir.

İlk eğitimini Leble'de aldıktan sonra hac vazifesini yerine getirmek ve ilmini geliştirmek amacıyla Endülüs'ten ayrılmıştır. İşbîliye, Tunus, Kahire ve diğer önemli şehirlerde birçok âlimden ilim öğrenmiş, özellikle dil, kelam, tefsir, hadis gibi farklı alanlarda derinlemesine bilgi sahibi olmuştur.

Öğrencileri arasında İbn Rüseyd es-Sebtî (ö. 721/1321), Ebû Hayyân el-Endelûsî, İbnü'l-Hâc el-Abderî (ö. 737/1336) ve oğlu Muhammed gibi tanınmış âlimler bulunmaktadır.

Leblî'nin eserleri dil bilgisi, edebiyat, kelam ve diğer ilmi konuları içermektedir. Özellikle dil ve edebiyat alanındaki eserleri, zengin içeriğiyle özgün bakış açısı sunmaktadır. Endülüs ve Kuzey Afrika'nın ilim ve kültür dünyasına katkılarıyla tanınan Leblî, öğrencileri ve eserleri aracılığıyla etkisini sürdürmüştür.

²⁵⁵ Dursun Hazer, “Leblî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2019), (gözden geçirilmiş 3. basım) EK-2/151-153.

1.2.8. Hicri 8. Asır Kırâat Âlimleri

1. İbn Abdünnûr: Ebû Ca‘fer Ahmed b. Abdinnûr b. Ahmed b. Râşid el-Mâlekî (ö. 702/1302).

“Arap dili ve kırâat âlimi.”²⁵⁶

İbn Abdünnûr, 630/1233 yılında Endülüs’ün Mâleka şehrinde doğmuştur. Benî Râşid ailesine mensuptur. Merînîler döneminde Endülüs’te yaşamıştır. Dil, kırâat, fıkıh ve mantık alanlarında kendini geliştirmiştir. Kırâat ve aruz âlimi İbnü’l-Ahdar’dan ders almıştır. Mâleka, Meriye, Berce, Gırnata ve Vâdiâş’ta kırâat dersleri vermiştir. Temiz kalpli bir âlim olarak tanınmıştır. Dil, kırâat ve gramer alanlarında önemli bir Endülüs âlimi olarak anılmıştır.

En önemli eseri *Rasfû’l-mebânî fî şerhi hurûfi’l-me‘ânî*’dir. Bu eserde edatların anlamı, çeşitleri ve fonksiyonları ele alınmıştır. Basra ve Kûfe dil mektebi görüşlerini eleştirmiş, kıyasa ve mantığa dayalı açıklamalarda bulunmuştur. Eseri öğrencisi Ebû Hayyân da (ö. 745/1344) kullanmıştır.

İbn Abdünnûr 702/1302 yılında vefat etmiş ve Meriye’de defnedilmiştir.

2. Harrâz, Muhammed b. Muhammed: Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. İbrâhim el-Ümevî eş-Şerîşî (ö. 718/1318).

“Kırâat âlimi.”²⁵⁷

Endülüs’ün Şerîş (Jerez) şehrinden olup, Emevî soyundan geldiği için Ümevî olarak anılmıştır. Kendisi Fas’ta yetişmiştir. Fas’ta iken Ebû

²⁵⁶ İsmail Durmuş, “İbn Abdünnûr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/281.

²⁵⁷ Mustafa Çetin, “Harrâz, Muhammed b. Muhammed”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/243.

Abdillah Muhammed b. Ali b. el-Kassâb'tan Arapça, Mâlikî fikhı ve resmü'l-mushaf alanları gibi pek çok ilim dalında dersler almıştır. Özellikle kurrâ-i seb'adan olan Nâfi' b. Abdirrahman'ın kırâati ile resmü'l-mushaf konularında uzmanlaşmıştır.

Harrâz'ın eserlerinden bazıları *Mevridü'z-zam'ân fî (hükmi) resmi (ahrufi) 'l-Kur'ân*, *'Umdetü'l-beyân fî'r-resm (ve'z-zabt)*, *el-Maksadü(el-Kasdü)'n-Nâfi' li bugyeti'n-nâşî ve'l-bâri fî şerhi'd-Düleri'l-levâmi' fî kırâati Nâfi'dir*.

3. İbn Âcurrûm: Ebû Abdillah Muhammed b. Muhammed b. Dâvûd es-Sanhâcî (ö. 723/1323).

“*el-Âcurrûmiyye* adlı eseriyle tanınan Kuzey Afrikalı dil ve kırâat âlimi.”²⁵⁸

İbn Âcurrûm 672/1273-74 yılında Fas doğumlu bir dilbilimci ve dil öğretmenidir. Aslen Sanhâce kabilesine mensup olan İbn Âcurrûm, Fas'ta dil, edebiyat, kırâat, fıkıh ve matematik eğitimi almıştır. Hac yolculuğu sırasında Kahire'de Ebû Hayyân el-Endelüsî'nin derslerine katılmış ve icâzet almıştır.

Fas'a döndükten sonra Karâvîyyîn Camii'nde dil ve kırâat dersleri vermeye başlamıştır. Öğrencileri arasında önemli dilbilimciler ve fakihler bulunmaktadır. İbn Âcurrûm'un en ünlü eseri *el-Mukaddimetü'l-Âcurrûmiyye* adlı nahiv kitabıdır. Bu eser, isim ve fiillerin yapısını, i'râbını içeren temel bilgileri sade bir dille anlatmaktadır. *el-Mukaddimetü'l-Âcurrûmiyye* Arap dilbiliminin temel taşlarından biri olarak kabul edilmiş ve İslâm dünyasında ve Avrupa'da geniş bir ilgi görmüştür. Birçok şerh ve açıklama da yapılmıştır. Eser, farklı dillerde tercüme edilmiş ve defalarca

²⁵⁸ Hulusi Kılıç, “İbn Âcurrûm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/295-296.

basılmıştır. Dil okulları arasındaki yeri konusunda farklı görüşler bulunsa da kendisini bağımsız bir dilbilimci olarak kabul etmek daha uygun görünmektedir.

İbn Âcurrûm 723/1323 yılında Fas'ta vefat etmiş ve Bâbülcizyân yakınındaki Endülüslüler Mahallesi'nde defnedilmiştir. Eserleri ve öğretileri, dilbilimi alanında önemli bir etki bırakmaya devam etmektedir.

4. İbnü'z-Zeyyât el-Kelâî: Ebû Ca'fer Ahmed b. el-Hasen b. Ali el-Kelâî (ö. 728/1328).

“Kırâat âlimi, mutasavvıf.”²⁵⁹

İbnü'z-Zeyyât, 650/1252 yılında Mâleka'ya (Malaga) bağlı Beles'te doğmuştur. Hamevî nisbesiyle de anılmıştır. Kırâat-ı seb'a'yı Ebû Ca'fer İbnü't-Tabbâ' er-Ru'aynî'den tahsil etmiş, Ebû Ali Hüseyin b. Ali Ahvas el-Fihri'den ise kırâat okuyup icâzet almıştır.

Eserleri arasında manzum eserler, akaid, kelam, fıkıh usûlü, Arap dili ve edebiyatı, tasavvuf gibi konularda kitapları bulunmaktadır.

İbnü'z-Zeyyât'ın, güzel ahlaklı, parlak hitabetli ve ibadete düşkün bir âlim olduğu kaydedilmiştir. 728/1328 yılında vefat etmiştir.

5. İbn Berrî et-Tâzî: Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Ali (b. Muhammed) b. Hüseyin er-Ribâtî et-Tâzî el-Mağribî (ö. 731/1331).

“Faslı kırâat ve Arap dili edebiyatı âlimi.”²⁶⁰

İbn Berrî, 660/1262 yılında Fas'ın Tâze şehrinde doğmuştur. “Ribâtî” ve “Tâzî” nisbeleriyle tanınan İbn Berrî, ailesiyle ilgili olarak

²⁵⁹ Tayyar Altıkulaç, “İbnü'z-Zeyyât el-Kelâî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/246-247.

²⁶⁰ İsmail Durmuş, “İbn Berrî et-Tâzî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), (gözden geçirilmiş 2. basım) EK-1/589-590.

Kureyşle yakınlığı olan Tüsûl kabilesinden olduğu bilinmektedir. Öğrenim hayatı boyunca Endülüs'ten gelen âlimlerin etkisiyle zengin bir ilmi birikime sahip olmuştur. Kuzey Afrika'da farklı şehirlerde ders vermiş ve talebelerine rehberlik etmiştir. En önemli eseri *ed-Dürerü'l-levâmi* ' adlı manzume, İmam Nâfi' kırâatine dairedir ve kırâat ilminde büyük öneme sahiptir. Bu eser, Nâfi' kırâatinin temel kurallarını içermekte olup Kuzey Afrika'da geniş bir şekilde okutulmuş, üzerine birçok şerh yazılmıştır.

İbn Berrî, Tâze ve Fas gibi şehirlerde ders vermiş, öğrenciler yetiştirmiş ve aynı zamanda Merînî Devleti'nin yönetiminde görev almıştır. Dürüstlüğü ve yetkinliği sayesinde mahkemede sık sık tanıklık yaparak adli belgeler düzenlemiştir.

Öğrencisi Tâze Kadısı Ebû Mehdî Îsâ b. Abdillâh et-Tircâlî'nin tavsiyesiyle Fas'a taşınmış ve Merînî Sultanı II. Ebû Saîd'in oğlu Ebû'l-Hasen'e hocalık yapmıştır. 724'te Fas'a taşındıktan sonra vefatına kadar bu vazifeleri yerine getirmiştir.

İbn Berrî'nin öğrencileri arasında Harrâz (ö. 718/1318), Meccâsî, Tircâlî gibi tanınmış isimler yer almıştır. İbn Berrî'nin mirası, kırâat ilmi ve öğretimi alanında Kuzey Afrika'nın kültürel zenginliğine önemli katkılar sağlamıştır.

6. Ca'berî: Burhânüddîn Ebû İshâk İbrâhim b. Ömer b. İbrâhim b. Halîl el-Ca'berî (ö. 732/1332).

“Kırâat âlimi, muhaddis ve fakih.”²⁶¹

640/1242 yılında Suriye'ye bağlı Ca'ber Kalesi'nde doğmuştur. Anıldığı başlıca künyeleri İbnü's-Sirâc, Şeyhu'l-Halîl, Takıyyüddîn ve

²⁶¹ M. Kemal Atik, “Ca'berî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/527-528.

İbnü'l-Müezzîn'dir. Fakat daha çok doğduğu yere atfen "Ca'berî" ve "Burhâneddîn" lakaplarıyla tanınmaktadır.

Köklü bir aileye sahip olan Ca'berî'nin babası "Ca'ber Müezzini" olarak tanınan Ömer b. İbrahim'dir. Ca'berî'nin İbrahim adında bir de kardeşi vardır. Babası oğullarını iyi bir şekilde yetiştirmek için kendi gittiği ders halkalarına götürmüştür. Ca'berî, babasının gittiği ünlü muhaddis Ebü'l-Haccâc Yûsuf b. Halîl'in derslerine katılmış, burada *Cüz'ü İbn 'Arefe*'yi okuyan babasına refakat etmiştir. Buradan Musûl'a giderek orada Tâceddîn Abdürrahim b. Yûnus'tan (ö. 671/1272), Şâfiî fikhına ait *et-Ta'cîz fî muhtasari'l-Vecîz* adlı kitabı okumuştur. Kur'ân'ı dokuz yaşında iken ezberlemiştir. Ezberlediği diğer metinlerin arasında kırâat alanında Ebû Amr ed-Dânî'nin *et-Teyisîr*'i ve fıkıh alanında ise Şücâ' el-İsfahânî'nin (ö. 500/1107) *Ğâyetü'l-iẖtisar* adlı kitapları bulunmaktadır.

Ca'berî, 1262 yılından sonra Bağdat'a gitmiş, burada akaid alanında Selefiyye, fıkıh alanında ise Şâfiî mezhebini benimsemiştir. Akabinde Nizâmîye Medresesi'ne girmiştir. Buraya devam ederken Müstansırıyye Medresesi'nde de dersler vermiştir. Çocuk yaşta okuduğu *et-Ta'cîz fî muhtasari'l-Vecîz*'i burada bizzat eserin müellifinden okuma fırsatı bulmuştur. Kırâat-ı seb'a'yı Ebü'l-Hasen Ali b. Osman el-Vücûhî'den, kırâat-ı aşere'yi Ebû Ali Hüseyin b. Hasen et-Tikrîti'den okumuştur. Kırâat alanında İbnü'l-Hayr İbrâhim b. Mahmûd el-Ezcî'den icâzet almıştır. Bu esnada kaleme aldığı *Nüzhetü'l-berere fî kırââtî'l-eimmeti'l-'aşere* ve *'Ukûdü'l-cümân fî tecvîdi'l-Kur'ân* adlı eserleriyle tanınmış, Bağdât âlimleri arasında yerini almıştır. Bir süre sonra Bağdât'tan Şam'a göç etmiştir. Bunun sebebi ise Bağdât'ta siyasi istikrarın bozulması ve ulemâ sınıfının giderek azalmasıdır. Şam'da dönemin ünlü muhaddislerinden İbnü'l-Ba'lebekkî Muhammed b. Abdîrrahman ve

İbnü'l-Buhârî Ali b. Muhammed'den hadis dersleri almıştır. Buradan Filistin'e geçmiş, oradan da hac vazifesini gerçekleştirmek üzere Mekke'ye gitmiştir. Bu esnada *Hulâsatü'l-ebhâs fî şerhi Nehci'l-kırâati's-selâs* adlı eseri Medine'de yazmıştır. Kısa süreliğine Mısır'a giden Ca'berî, bundan sonraki yaşamını Beledülhalîl'de (Filistin) 40 yıl boyunca ders okutarak ve eserler kaleme alarak geçirmiştir. Hayatı boyunca birçok talebe yetiştirmiştir. Kaynaklarda çok bilgili, ahlak sahibi ve güler ve güzel yüze sahip biri olarak anlatılan Ca'berî, 732/1325 yılında Beledülhalîl'de vefat etmiştir. Ca'berî'nin Kur'ân ilimleri, hadis, fıkıh, dil, edebiyat, siyer ve tarih alanlarında 150'den fazla eseri bulunmaktadır.

7. Kutbüddîn el-Halebî: Ebû Muhammed (Ebû Ali) Kutbüddîn Abdülkerîm b. Abdinnûr b. Münîr el-Halebî (ö. 735/1335).

“Hadis ve kırâat âlimi.”²⁶²

663/1265 senesinde Halep'te doğmuştur. Kırâat alanında dayısından çeşitli rivâyetleri öğrenmiştir. Kutbüddîn el-Halebî, Dımaşk, Kahire ve Hicaz'da birçok âlimden ders görmüştür. Kırâat alanında Safiyyüddîn Halîl b. Ebî Bekr el-Merâgî, Ebü't-Tâhir İsmâil b. Hibetullah el-Melîcî gibi hocalardan ders almıştır. Hacca birkaç defa giden Kutbüddîn el-Halebî, Zehebî ve Vâdiâşî (ö. 749/1348) gibi âlimlerle de hadis paylaşımında bulunmuştur.

Talebeleri arasında İbn Râfi' (ö. 774/1372), İbnü'l-Mülakkın (ö. 804/1401), İbn Balabân (ö. 739/1339), Abdülkâdir el-Kureşî (ö. 775/1373) ve İbn Merzûk el-Hatîb (ö. 781/1379) gibi önemli isimler yer almaktadır. Kırâat ve hadis alanında döneminin önde gelen âlimlerinden biri olarak kabul edilen Kutbüddîn el-Halebî 735/ 1335 senesinde Mısır'da vefat

²⁶² Ali Toksarı, “Kutbüddîn el-Halebî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/484.

etmiştir. Onun mütevazı, güzel ahlaklı ve dindar bir kişiliğe sahip olduğu kaynaklarda belirtilmiştir.

8. İbnü'l-Bârizî: Ebü'l-Kâsım Şerefüddîn Hibetullah b. Abdirrahîm b. İbrâhim el-Cühenî el-Hamevî (ö. 738/1338).

“Kırâat ve hadis âlimi, Şâfiî fakihi.”²⁶³

645/1248 yılının ramazan ayında Hama'da doğmuştur. Babasına nispetle İbnü'l-Bârizî olarak anılmıştır. Kırâati Bedreddîn Muhammed b. Eyyûb et-Tâzeî'den okumuştur. Babasından nahiv, fıkıh ve usûl dersleri almıştır. Dedesinden ve babasından hadis dinlemiştir. İbn Mâlik'ten nahiv ilmini tahsil etmiştir. Zehebî, Ebû Şâme (ö. 665/1267) ve Birzâlî (ö. 739/1339) kendisinden hadis alanında faydalanmıştır. Zehebî, İbnü'l-Bârizî'den hadis derslerini Dımaşk ve Hama'da aldığını söylemiştir.

İbnü'l-Bârizî fıkıh alanında da ilim tahsil etmiş ve üstün bir seviye kazanmıştır. Hiçbir ücret almadan 40 yılı aşkın süre Hama'da kadılık yapmış, Mısır kadılığına da tayin edildiği hâlde kabul etmemiştir. Hayatının sonuna doğru gözleri görmez olmuş ve görevi bırakmıştır. Bıraktığı hâlde kadılık göreviyle yine de ilgisini sürdürmüştür. Ömrü boyunca kitap biriktirmiş, zengin kütüphanesini vakfetmiştir.

İbnü'l-Bârizî 738/1338 senesinde Hama'da vefat etmiştir.

9. İbnü'l-Vecîh: Ebû Muhammed Necmüddîn (Tâcüddîn) Abdullah b. Abdilmü'min b. el-Vecîh el-Vâsîî (ö. 740/1340).

“Kırâat âlimi.”²⁶⁴

²⁶³ Tayyar Altıkulaç, “İbnü'l-Bârizî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/525-526.

²⁶⁴ M. Zeki Duman, “İbnü'l-Vecîh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/236-237.

İbnü'l-Vecîh, 671/1272 yılında Vâsıt'ta doğmuştur. Burada Ebü'l-Abbas Ahmed b. Gazâl, Ali b. Abdülkerîm Hureym ve Ebû Abdillâh Muhammed b. Gazâl'den kırâat, Basra'da İbnü'l-Muallim İsmâil b. Osman'dan nahiv dersleri almıştır. Zehebî'nin teşvikiyle Kahire'ye gitmiş ve çeşitli kırâat kitaplarını incelemiş, hadis eğitimi de almıştır. Irak bölgesinde kırâat alanında otorite hâline gelmiştir. Ticaret yaparak farklı bölgelere seyahat etmiş ve kırâat dersleri vermiştir. Öğrencileri arasında Ebü'l-Hasen Ali b. Ahmed ed-Dûrî, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Muhammed (Sıbtu's-Sel'ûs), Ebü'l-Abbas Ahmed b. Receb el-Bağdâdî gibi isimler bulunmaktadır.

İbnü'l-Vecîh, güzel ahlâkı ve dindar kişiliği ile tanınmıştır. 740/1340 yılında Bağdat'ta vefat etmiş ve Şûnîziyye Kabristanı'na defnedilmiştir.

10. Ebû Hayyân el-Endelüsî: Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Ali b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî (ö. 745/1344).

“Endülüslü dil âlimi ve müfessir.”²⁶⁵

654/1256 yılı sonlarına doğru Gırnata'ya bağlı Matahşâreş kasabasında doğmuştur. Berberî bir aileden gelmektedir. Lakabı Esîrüddîn olup “Nahvî”, “Ceyyânî”, “Gırnâtî” ve “Nefzî” nisbeleriyle de anılmıştır.

Çocukluk ve gençlik yıllarını Gırnata'da geçiren Ebû Hayyân, burada Abdülhak b. Ali el-Ensârî'den ifrâd ve cem' yoluyla kırâat-ı seb'a okumuştur. Bu ilimde Ebû Ca'fer b. Tabbâ' ve İbnü'z-Zübeyr es-Sekafî gibi âlimlerden de faydalanmıştır. Ebü'l-Hasen el-Übbezî, İbn Ebü'l-Ahvas, İbnü'z-Zübeyr es-Sekafî gibi hocalardan Arapça dersleri almıştır. Kendisini dil, sarf, nahiv, hadis, tefsir, usûl-i fıkıh ve kelâm konularında

²⁶⁵ Mahmut Kafes, “Ebû Hayyân el-Endelüsî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/152-153.

çok iyi yetiştirmiştir. Tahsilini tamamlayıp 674/1275 yılından itibaren Arapça okutmaya başlamıştır.

677/1278 yılında ilmini arttırmak ve bazı hocaları ile aralarında çıkan anlaşmazlıklardan dolayı Endülüs'ten ayrılıp doğuya seyahat eden Ebû Hayyân önce Kuzey Afrika'ya gitmiş; oradan İskenderiye, Kahire, Mekke, Medine, Bağdat ve Dimaşk'a geçmiştir. Aralarında Abdünnasîr b. Ali el-Meryûtî, Ebü'l-İz Abdülazîz el-Harrânî, İsmâil b. Hibetullah el-Melîcî, Bahâeddîn Muhammed b. İbrâhim İbnü'n-Nehhâs, Alemüddîn Abdülkerîm b. Ali el-İrâkî gibi âlimlerin bulunduğu birçok hocadan faydalanmıştır. Öğrencisi Safedî'ye (ö. 764/1363) verdiği icâzetnâmede elliden fazla hocasının adını zikretmiştir.

Ebû Hayyân daha sonra Mısır'a dönerek Kahire'de ders vermiş ve telifle meşgul olmuştur. Burada Câmi'u'l-Akmer'de kırâat, el-Kubbetü'l-Mansûriyye'de tefsir okutan ve çeşitli ilimlerde hocalık vazifesini ölünceye kadar sürdüren Ebû Hayyân'ın derslerinden pek çok âlim faydalanmıştır.

Türkçe, Farsça, Habeşçe ve Himyerî dillerini bilen, bu dillere dair eserler veren Ebû Hayyân daha çok Arap dili ve grameri alanlarında ün kazanmış, nahivde Basra mektebinin görüşlerini benimsemiş ve mektebin öncülerinden olan Sîbeveyhi'nin güçlü bir savunucusu olmuştur.

Hayatının sonlarına doğru görme yetisini kaybeden Ebû Hayyân, 745/1344 yılında Kahire'de vefat etmiştir.

Ebû Hayyân'ın kırâat ilminde on beş, hadiste iki, tefsirde üç, fıkıhta beş, edebiyat alanında on bir, farklı dillerde (Arapça, Farsça, Türkçe, Habeşçe vb.) yirmi altı, tarih alanında dokuz olmak üzere yetmişten fazla eser yazdığı kaydedilmekte olup bunlardan günümüze ulaşanlar yirmi civarındadır.

11. İbnü'l-İmâm: Ebü'l-Feth Takıyyüddîn Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Hümâm el-Mısırî (ö. 745/1344).

“Kırâat ve hadis âlimi.”²⁶⁶

İbnü'l-İmâm doğumuna ilişkin olarak muhtelif tarihler verilmektedir. Bunlardan birine göre o 682/1283 senesinde Kahire’de doğmuştur. Aslen Askalanlı’dır. Ailesi âlim yetiştirme konusunda ün salmıştır. İlk eğitimini ailesinden almıştır. Salih Camii’nde görevli olan babasının vesilesiyle birçok âlim ile tanışmış ve ders almıştır. Hadis ve kırâat dersleri tahsil etmiştir. Şâfiî fakihî, kırâat ve hadis âlimi olarak Kahire’nin önde gelen şahsiyetleri arasında yer alan İbnü'l-İmâm babasının vefatından (713/1313) sonra Sâlih Camii’nde imamlık yapmaya başlamış ve hayatının sonuna kadar bu görevde kalmıştır.

İbnü'l-İmâm 745/1344’te Kahire’de vefat etmiştir.

12. Zehebî: Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî (ö. 748/1348).

“Hadis hâfızı, tarihçi ve kırâat âlimi.”²⁶⁷

Zehebî 673/1274 yılında Dımaşk şehrine bağlı Batna köyünde doğmuş, Türkmen kökenli bir ailenin çocuğudur. Ailesi Diyarbakır’a bağlı Meyyâfârikîn (Silvan) bölgesinden gelmiştir. Zehebî, İslâm ilimleri konusunda yetkin bir âlimdir. Doğum yeri, ailesi, öğrenim hayatı ve ilim tahsil ettiği yerler arasında Dımaşk, Mısır, İskenderiye ve diğer merkezler yer almaktadır.

²⁶⁶ Mehmet Ali Sarı, “İbnü'l-İmâm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/96-97.

²⁶⁷ Tayyar Altıkulaç, “Zehebî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/180-188.

Eğitim hayatına dair detaylar incelendiğinde Kur'ân eğitimini aldıktan sonra farklı hocalardan çeşitli alanlarda dersler almıştır. Kırâat, hadis, fıkıh gibi ilim dallarında yetkinlik kazanmıştır. Zehebî'nin eğitim hayatının en belirgin yönlerinden biri, dönemin önemli âlimleriyle yakın ilişkiler kurması ve onlardan ders almasıdır. Bu dönemde özellikle İbn Teymiyye, Alemüddîn el-Birzâlî (ö. 739/1339) ve Yûsuf b. Abdirrahman el-Mizzî gibi tanınmış âlimlerle yakın temas içerisinde olmuştur.

Zehebî'nin tahsil hayatı boyunca özellikle hadis ilmine büyük bir önem verdiği, hadis âlimlerinden dersler aldığı ve geniş bir hadis koleksiyonu biriktirmiştir. Ancak kırâat alanındaki yetkinliği daha çok öne çıkmakmıştır. Zehebî, çeşitli şehirlerde farklı hocalardan kırâat dersleri almış, derinlemesine bir birikim elde etmiştir.

Son dönemlerinde göz rahatsızlıkları yaşayan Zehebî'nin görme yetisinin zayıfladığı ve hatta tamamen kaybolduğu belirtilmiştir. Bu durum, onun kitap yazma ve okuma faaliyetlerini olumsuz etkilemiştir. Ancak, öğrencilerinden ve yardımcılarından destek alarak tahsilini sürdürmeye çalışmıştır.

Zehebî, İslâm ilimleri alanında önemli eserler kaleme almış bir âlimdir. Özellikle *Târîhu'l-İslâm* adlı tarih eseri ve *el-A'lâm* adlı biyografik eseri büyük ilgi görmüş ve hâlen kaynak olarak kullanılmaktadır. Zehebî'nin, öğrenim hayatı boyunca yetkin âlimlerden aldığı dersler ve yaptığı tahsil sayesinde İslâm ilimleri sahasında önemli bir isim hâline geldiği kaydedilmektedir.

Eğitim hayatı, çeşitli medreselerde ders vermesi ve özellikle Dımaşk'ta ilim çevrelerindeki etkisi anlatılmaktadır. Akaid konusunda Selef yoluna bağlı olduğu ve bu konuda çeşitli eserler yazdığı bilinmektedir.

Hadis rivâyetlerini kritik bir bakış açısıyla değerlendirmiş ve rivâyetlerin güvenilirliği hakkında detaylı incelemeler yapmıştır. Özellikle *Mîzânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl* adlı eserinin hadis râvîlerinin tenkidi konusunda önemli bir kaynak olmuştur.

Zehebî, hayatının son zamanlarında hacca gitmiş ve 697/1298 yılında vefat etmiştir.

13. İbn Ümmü Kâsım: Ebû Muhammed (Ebû Ali) Bedrüddîn Hasen b. Kâsım b. Abdillâh b. Ali el-Murâdî (ö. 749/1348).

“Tefsir, kırâat ve nahiv âlimi.”²⁶⁸

İbn Ümmü Kâsım, Mağrib kökenli olup Mısır’da doğmuştur. “Şeyha” olarak tanınan babaannesî Zehrâ’nın ünü sayesinde “İbn Ümmü Kâsım” ismiyle meşhur olmuştur. Başka bir rivâyete göre Sultan ailesine mensup olan Zehrâ tarafından evlat edinildiği kaydedilmiştir. Ebû Abdillâh et-Tancî, Ebû Zekerîyyâ el-Gumârî, Ebû Hayyân el-Endelüsî ve Sirâcüddîn ed-Demenhûrî’den Arapça, Mecdüddîn et-Tüsterî’den Kırâat ve Arapça, Şemseddîn İbnü'l-Lebbân’dan (ö. 749/1349) usûl, Mecdüddîn İsmâil b. Muhammed el-Benâkitî’den kırâat okumuştur. İbn Ümmü Kâsım’dan Ebû İshak İbrâhim b. Ahmed et-Tenûhî kırâat dersleri almıştır.

İbn Ümmü Kâsım 749/1348 senesinde Seryâkûs (Siryâkavs, Seryâkûs) beldesinde vebadan ölmüş ve aynı yerde defnedilmiştir.

14. Semîn el-Halebî: Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Yûsuf b. İbrâhim (Abdiddâim) el-Halebî (ö. 756/1355).

“Kırâat, tefsir ve nahiv âlimi.”²⁶⁹

²⁶⁸ Hüseyin Tural, “İbn Ümmü Kâsım”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/433-434.

²⁶⁹ Abdulaziz Hatip, “Semîn el-Halebî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/492-493.

Semîn el-Halebî, doğduğu yer olan Halep'te çocukluk ve gençlik yıllarını geçirdikten sonra Mısır'a yerleşmiştir. “Semîn” lakabının, Halep'te bulunduğu dönemde şişman ve iri yapılı olduğu için verilmiş olabileceği ileri sürülmüştür.

Mısır'a gittikten sonra Semîn, ilim çevrelerini dolaşmış ve Ebû Hayyân el-Endelüsî'den nahiv ilminde faydalanarak bu alanda uzmanlaşmıştır. Ayrıca kırâat alanında da yetkinlik kazanmıştır.

Semîn el-Halebî, Kahire'de hocalık ve kadılık görevlerinde bulunmuştur. Şâfiî mezhebine mensup olarak fıkıh alanında da çalışmalar da bulunmuştur. Semîn el-Halebî'nin eserlerinde hocası Ebû Hayyân'a eleştirilerde bulunduğu ve bazı farklı görüşler ortaya koyduğu belirtilmiştir. Bu eleştiriler, diğer âlimler arasında tartışma konusu olmuştur.

Semîn el-Halebî 756/1355 senesinde Kahire'de vefat etmiştir.

15. Saffâr, Muhammed b. Muhammed: Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. İbrâhim es-Saffâr et-Tînemlî (ö. 761/1360).

“Mağribli kırâat âlimi.”²⁷⁰

Farklı kaynaklarda “Masmûdî”, “Tînemlî”, “Merrâküşî”, “Mağribî” gibi nisbelerle anılmış ancak “Saffâr” (bakırcı) lakabıyla ün kazanmıştır. Merrakeş'in güneydoğusunda bulunan Masmûde bölgesi sınırlarında tarihî bir köy de Tinmellel'de doğduğu kaydedilmiştir. Saffâr, Berberî hânedanı Merînîler'in hüküm sürdüğü dönemde Mağrib'de yaşamıştır. İlk tahsil hayatına kendi memleketinde Kur'ân'ı ezberleyerek başlamış, daha sonra Arapça ve kırâat ilimleri için Merrakeş'e gitmiştir. Ayrıca İbn Rüşeyd gibi

²⁷⁰ Mustafa Öztürk, “Saffâr, Muhammed b. Muhammed”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2019), (gözden geçirilmiş 3. basım) EK-2/441-442.

âlimlerden kırâat dersleri almıştır. Daha sonrasında Fas’a geçip Ebü’l-Hasen Ali b. Süleyman el-Ensârî el-Kurtubî’nin kırâat derslerine katılmıştır.

Saffâr, İbn Haddâde gibi önemli âlimlerden de dersler alarak Nâfi‘ kırâatine dayalı Mağrib kırâat ekolünün önde gelen isimlerinden biri olmuştur. Talebeleri arasında tarihçi İbn Haldûn, devlet adamları Ebü’l-Haccâc Yûsuf b. İsmâil ve Ebü İnân Fâris gibi isimler yer almıştır. Saffâr, Merînî sultanları tarafından büyük ilgi görmüş, Sultan Ebü İnân Fâris döneminde resmî maiyetinde bulunmuş ve kırâat-ı seb‘a rivâyetleri konusunda sultanla müzakereler yapmıştır. Sultanın vefatından sonra da cenaze işleriyle ilgilenmiştir. Özellikle Nâfi‘ kırâatine dayalı çalışmaları ve devlet adamlarının ilmi geliştirme politikalarına katkıları nedeniyle Saffâr devlet çevrelerinde üstün bir konum elde etmiştir.

Saffâr 761/1360 senesinde vefat etmiştir.

16. İbnü’l-Cündî: Ebü Bekr Seyfüddîn Abdullah b. Aydoğdu b. Abdillâh eş-Şemsî (ö. 769/1368)

“Kırâat âlimi.”²⁷¹

Dımaşk’ta, 699/1300 senesinde doğmuştur. Zehebî’nin rivâyetinde bu tarih 698/1299 olarak verilmiştir. Kırâat öğrenimine 715 yılında Mekke’de Ebü Muhammed Abdullah b. Abdülhak ed-Dilâsî’den İbn Kesîr kırâatini tahsil ederek başlamıştır. Şemseddîn İbnü’s-Serrâc’dan İbn Kesîr kırâatini beş, kırâat-ı seb‘adan diğerlerini birer defa okuduktan sonra bunlara Ebü Ca’fer el-Kârî, Ya’kûb el-Hadramî, İbn Muhaysın ve Hasan-ı Basrî’nin kırâatlerini ekleyerek cem‘ metoduyla kırâat tahsilini devam

²⁷¹ Mustafa Altundağ, “İbnü’l-Cündî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/4-5.

ettirmiştir. Farklı kırâat âlimlerinden çeşitli kırâat rivâyetlerini okumuştur. Kırâat dışında nahiv, hadis gibi alanlarda da ilim sahibi olmuştur.

Sika, güzel ahlaklı olarak bilinen İbnü'l-Cündî, 769/1368 yılında Kahire'de vefat etmiştir.

17. Feyyûmî, Ahmed b. Muhammed: Ebü'l-Abbâs Hatîbüddehşe Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Feyyûmî el-Hamevî (ö. 770/1368-69).

“Arap dil bilgini, hatip, fakih, kırâat âlimi ve tarihçi.”²⁷²

7/13. yüzyıl sonlarına doğru Mısır'ın Feyyûm şehrinde doğup orada büyüdüğü kaydedilmektedir. Mukrî nisbesiyle de bilinen Feyyûmî'nin hayatı hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Feyyûmî'nin öğrenimini tamamlamak için Kahire'ye gittiği ve Ebû Hayyân el-Endelüsî gibi devrin büyük âlimlerinden ders aldığı belirtilmektedir. Aynı zamanda Eyyûbî hükümdarı Ebü'l-Fidâ (ö. 732/1331) tarafından Hama şehrindeki bir caminin imam-hatibi olarak tayin edildiği ve bu nedenle Hatîbüddehşe lakabıyla da anıldığı ifade edilmektedir. Feyyûmî'nin İbn Hatîbüddehşe (ö. 834/1431) diye bilinen oğlu da birçok alanda eser vermiş bir âlimdir.

Feyyûmî'nin 770 yılında Hama'da vefat ettiği düşünülmektedir, ancak ölüm tarihine dair farklı rivâyetler bulunmaktadır.

18. Ru'aynî: Ebû Ca'fer Şihâbüddîn Ahmed b. Yûsuf b. Mâlik b. İsmâil er- Ru'aynî el-Gırnâtî el-Bîrî (ö. 779/1378).

“Arap dili, edebiyatı ve kırâat âlimi, şair.”²⁷³

Ru'aynî, 708/1308 yılında Gırnata'da doğmuştur. Aslen Yemenli olduğu belirtilmektedir. İlk eğitimini Gırnata'da Ali b. Ömer el-Kaycâtî,

²⁷² Hüseyin Elmalı, “Feyyûmî, Ahmed b. Muhammed”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/516-517.

²⁷³ İsmail Durmuş, “Ru'aynî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/175-176.

Muhammed b. Ali İbnü'l-Fahhâr, Muhammed b. İbrâhim el-Beyyânî gibi âlimlerden fıkıh, kırâat, hadis, edebiyat ve dil alanlarında dersler almıştır. Mâleka'da ise Muhammed b. Ubeydullah b. Manzûr'dan istifade etmiştir. Daha sonra Endülüs'ün İlbîre bölgesinde de bulunmuştur. Seyahatlerde bulunarak birçok ülkede çeşitli âlimlerden dersler almıştır. Edebî ve dinî alanda derin bilgi sahibi olan Ru'aynî, Halep yakınlarındaki el-Bîre kasabasında uzun yıllar yaşamıştır.

Çeşitli eserler kaleme almış, özellikle Arap dilini ve edebiyatını öğretmeye odaklanmıştır. Ru'aynî, Arap diline ve edebiyatına katkılarıyla tanınmıştır.

Ru'aynî, 779/1377 yılında Halep'e gitmiş ve ramazan ayının ortalarında burada vefat etmiştir.

19. Semerkandî, Muhammed b. Mahmûd: Ebû Yahyâ Şemsüddîn Muhammed b. Mahmûd b. Muhammed es-Semerkandî (ö. 780/1378).

“Kırâat âlimi.”²⁷⁴

Aslen Semerkantlıdır, ancak Hemedan'da doğmuştur. Hayatının büyük bir kısmını Bağdat'ta geçirmiştir. Kırâat ilmini Ca'fer b. Mekkî el-Mevsilî'nin talebesi olan babasından öğrenmiştir. Ayrıca kırâat konusunda İbnü'l-Abd Muhammed b. Abdillâh'tan rivâyetlerde bulunmuştur. Eserlerinden biri olan *eS-Sanâ'i'*, kendi hattıyla yazdığı mushafta kullandığı sanatları ve resmü'l-mushaf hakkındaki bilgileri içermektedir. Bu eserin farklı nüshaları İstanbul ve Kahire kütüphanelerinde bulunmaktadır.

²⁷⁴ Tayyar Altıkulaç, “Semerkandî, Muhammed b. Mahmûd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/477-478.

İbnü'l-Abd ve İbnü'l-Fasîh gibi âlimlerin rivâyetlerine göre 780/1378 yılında Bağdat'ta vefat etmiştir.

20. İbn Ebü'r-Rızâ: Ebü'l-Abbâs (Ebü'l-Hayr) Şihâbüddîn Ahmed b. Ömer b. Muhammed b. Ebi'r-Rızâ el-Hamevî el-Halebî (ö. 791/1389).

“Kırâat âlimi ve Şâfiî kadısı.”²⁷⁵

750/1349 yılında Hama'da doğmuştur. Hama'da İbn Hatîbükal olarak bilinen kırâat ve fıkıh âlimi Şerefeddîn Ya'kûb b. Abdirrahman'dan fıkıh dersleri almıştır. Dimaşk'a gittiği zaman Tâceddîn es-Sübkî'den (ö. 771/1370) yine aynı alanda (fıkıh) dersleri almıştır. Hadis alanına da ilgisi olan İbn Ebü'r-Rızâ, Nevevî'nin (ö. 676/1277) *Sahîh-i Müslim* şerhi *el-Minhâc* ile Hattâbî'nin (ö. 388/998) Ebû Dâvûd'un eseri olan *es-Sünen*'in şerhi *Me'âlimü's-Sünen* adlı eserlerini ezberlemiştir. Hama ve Dimaşk'ta aldığı dersler ile özellikle İbn Hatîbükal'a'dan aldığı dersler sayesinde kırâat alanında eser verebilecek bir ilme sahip olmuştur. Dimaşk'ten Kahire'ye geçmiş, daha sonra 770'li yıllarda Halep'e geri dönmüştür. Askeri kadılık ve dârüladl müftülüğü görevleri yapmıştır. Bir süre sonra Halep kadısı (kâdilkudât) olmuştur.

İbn Ebü'r-Rızâ birtakım siyasi olaylara da karışmıştır. Zamanın Memlûk Sultanı Berkuk'a (ö. 801/1399) karşı ayaklananlar ile birlikte olmuş ve onun hükümdarlığını tanımamıştır. Sultan kendisini yakalatmak istemiş fakat gizlenmeyi başarmıştır. Bu süre zarfında hacca gidip gelmiştir. Berkuk'un saltanatı devrilip yerine ikinci defa el-Melikü'l-Eşref'in oğlu Haccî'nin gelmesi ile güçlü konuma gelen Emîr Yelboğa en-Nâsırî, İbn Ebü'r-Rızâ'yı tekrar Halep kadılığına getirmiştir. Siyasi olayların iyice içine giren İbn Ebü'r-Rızâ, Halep nâibi Gümüşboğa ile

²⁷⁵ Tayyar Altıkulaç, “İbn Ebü'r-Rızâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/472.

Sultan Berkuk’a karşı olan Malatya nâibi Mintaş arasındaki mücadelede Mintaş’a destek verip Gümüşboğa’ya karşı isyan etmiş, Benkûsa halkını ayaklandırarak onları Gümüşboğa ile savaşmaya çağırmış, Berkuk’un öldürülmesine fetva vermiştir. Gümüşboğa Halep halkının desteğini sağlayıp isyanı bastırmış; Benkûsalılar’dan pek çoğunu öldürmüştür. Bu olaydan sonra yakalanan İbn Ebü’r-Rızâ Kahire’ye götürülmek üzere yola çıkarılmış ve 791/1389 yılında Maarre-Kefertâb arasındaki Hânüşeyhûn’da öldürülmüştür.

1.2.9. Hicri 9. Asır Kırâat Âlimleri

1. İbnü’l-Kâsîh: Ebü’l-Bekâ Nûrüddîn Ali b. Osman b. Muhammed el-Uzrî (ö. 801/1399).

“Kırâat âlimi.”²⁷⁶

İbnü’l-Kâsîh, 716/1316 yılında Bağdat’ta doğmuştur. İlköğrenimini tamamladıktan sonra Mısır’a gitmiş ve burada İsmâil b. Yûsuf el-Küftî’den arz yoluyla Şâtîbî’nin *Hirzü’l-emânî* adlı eserini okumuştur. İbnü’l-Cündî, İbn Ebü’l-Havâfir ve Meydûmî gibi âlimlerin derslerine katılarak kırâat-ı aşereyi tahsil etmiş ve icâzet almıştır. Kırâat ilminde uzmanlaştıktan sonra birçok eser yazmıştır. Öğrencileri arasında Zeynüddîn Rıdvân, Burhân es-Sâlihî gibi tanınmış isimler bulunmaktadır. İbnü’l-Kâsîh 801/1399 senesinde vefat etmiştir.

2. İbnü’l-Kattân es-Semennûdî: Şemsüddîn Muhammed b. Ali b. Muhammed es-Semennûdî (ö. 813/1411).

“Kırâat ve fıkıh âlimi.”²⁷⁷

²⁷⁶ Mehmet Ali Sarı, “İbnü’l-Kâsîh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/108-109.

²⁷⁷ Tayyar Altıkulaç, “İbnü’l-Kattân es-Semennûdî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/102-103.

İbnü'l-Kattân, 737/1336-37 yılında Kahire ile Dimyat arasındaki Semennûd'da doğmuştur. Babası pamuk ticareti ile uğraştığı için "İbnü'l-Kattân" olarak tanınmıştır. Dinî ilimleri çeşitli âlimlerden okumuş, özellikle İmâdüddîn Muhammed b. Hasen el-İsnevî ve İbnü'l-Mülakkın (ö. 804/1401) gibi önemli isimlerden usûl ve fıkıh dersleri almıştır.

Kırâat, fıkıh, hesap, ve hendese gibi konularda eserler kaleme almıştır.

İbnü'l-Kattân çeşitli vazifelerde bulunmuş, imamlık ve kırâat hocalığı gibi görevler almıştır. Kuvvetli hâfızası sayesinde Mısır'da devlet adamları tarafından saygı görmüştür. Hayatının son döneminde Mısır kadılığı görevine getirilmiş ve bu görevi ölünceye kadar sürdürmüştür.

İbnü'l-Kattân 813/1411 yılında vefat etmiştir.

3. Mesharâî: Ebû Muhammed Şerefüddîn Sadaka b. Selâme b. Hüseyin el-Mesharâî (ö. 825/1422).

"Kırâat âlimi."²⁷⁸

Mesharâî, 760/1359 yılında doğmuştur. Ancak İbn Hacer el-Askalânî'ye göre 750'li (1349) yıllarda doğmuştur. Havran bölgesinde yer alan Ceydûr köyünden olan Mesharâî, Dimaşk'a yerleşmiştir. İbnü'l-Cezerî'den farklı tarîkleriyle Tevbe sûresinin sonuna kadar farklı vecihleriyle aşere okumuştur. İlerleyen dönemlerde Irak'a gitmiş, İbnü'l-Cezerî'den kırâat okumuştur. Mısır'a gittiğinde İbn Tolun Camii imamı Ebü'l-Feth el-Askalânî'den Kâsım b. Fîrruh eş-Şâtıbî'nin *Hirzü'l-emânî* ve Ebü'l-Hasen el-Gâfîkî'den Ebû Amr ed-Dânî'nin *et-Teyysîr* eserlerini okumuştur. İbnü'l-Lebbân ve diğer hocalardan da kırâat dersleri almıştır.

²⁷⁸ Adem Yerinde, "Mesharâî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/304.

Kırâat ilminde uzmanlaşan Mesharâî, Mısır dönüşü Dımaşk'ta Emeviyye Camii'nde kırâat ilmini okutmaya başlamış ve birçok kişinin dinî eğitimine yardımcı olmuştur. Öğrencileri arasında Şems el-Havrânî ve Burhâneddîn el-Bikâî (ö. 885/1480) bulunmaktadır. Mesharâî, 825/422 yılında Dımaşk'ta vefat etmiş ve Bâbüssagîr Kabristanlığı'na defnedilmiştir.

4. İbnü'l-Cezerî: Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yûsuf el-Cezerî (ö. 833/1429).

“Kırâat ve hadis âlimi.”²⁷⁹

Dımaşk'ta 751/1350 yılında doğmuştur. Cezîre-i İbn Ömer'e (Cizre/Şırnak) atfen “İbnü'l-Cezerî” diye anılmaktadır. Kur'ân'ı ezberledikten sonra İbnü'l-Buhârî olarak ünlenmiş Ali b. Ahmed b. Abdülvâhid'in öğrencilerinden hadis ilmi almış ve kırâat okumuştur. İbnü's-Sellâr Abdülvehhâb b. Yûsuf'tan Ebû Amr b. Alâ'nın ve Hamza b. Habîb ez-Zeyyât'ın kırâatıyla bir hatim indirmiştir.

Abdullah b. Kesîr ve Nâfi' b. Abdirrahman'ın kırâatlerini cemederek bir miktar okumuştur. Ahmed b. Receb ve Ahmed b. İbrâhim et-Tahhân'dan ifrâd metoduyla kırâat okumuştur. İfrad metodu ile kırâat öğrendiği hocalarının arasında Ahmed b. Receb ve Ahmed b. İbrâhim et-Tahhân gibi isimler de yer almaktadır. Fazla zamanını aldığı için bu metodu terk edip, İbrâhim el-Hamevî'den cem' yoluyla kırâat-ı seb'a okumuştur.

768/1367 yılında Ebü'l-Meâlî İbnü'l-Lebbân'dan da kırâat dersleri almıştır. Aynı zamanda bu yılda babasıyla hac görevini tamamlamıştır. Bu esnada Medine'de Harem-i Şerif İmam ve Hatibi Ebû Abdillâh

²⁷⁹ Altıkulaç, “İbnü'l-Cezerî”, 20/551-557.

Muhammed b. Sâlih'ten Bakara sûresinin 25. âyetinin sonuna kadar cem' metoduyla kırâat okumuştur. 769/1368 yılında ilim için Mısır'a ilk seyahatini gerçekleştirmiştir. Ebû Bekr İbnü'l-Cündî'den (ö. 769/1368) cem' usûlüyle kırâat okumaya başlamış, ama hocasının vefatı üzerine eğitimi yarım kalmıştır. Ayrıca Ebû Muhammed Abdurrahman b. Bağdâdî ve İbnü's-Sâîğ Muhammed b. Abdirrahman b. Ali'den (ö. 776/1375) kırâat-ı seb'a öğrenmiştir. Hocası İbnü'l-Cündî'nin vefatı üzerine yarım kalan öğrenimini bu hocalar vasıtasıyla devam ettirmiştir.

770/1368 yılının başlarında Dimaşk'a geri dönmüş fakat ailesi ile birlikte ikinci kez Mısır'a gitmiştir. İbnü's-Sâîğ'den aşere okumuş, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Bağdâdî'den on imamın kırâatiyle birlikte İbn Muhaysın, A'meş ve Hasan-ı Basrî'nin kırâatlerini tahsil etmiştir. Muhammed b. İshak el-Eberkûhî ve Abdülmü'min b. Halef ed-Dimyâtî (ö. 705/1306) gibi isimlerden hadis dinlemiştir.

Fıkıh ilmini ise Şâfiî fakihi Abdürrahîm b. Hasen el-İsnevî'den (ö. 772/1370) tahsil etmiştir. Bir süre sonra Dimaşk'a dönmüş, burada Ebû Yûsuf Ahmed b. Hüseyin el-Kefrî'den kırâat-ı seb'aya göre bir hatim indirmiştir.

774'te (1372-1373) Ebü'l-Fidâ İbn Kesîr İsmâil b. Ömer, İbnü'l-Cezerî'ye fetva izni vermiştir. 778/1376 ve 785/1383 yıllarında ise sırayla Ziyâeddîn Sa'dullah el-Kazvînî ve Şeyhü'lislâm Ömer b. Reslân el-Bulkînî (ö. 805/1403) de fetva yetkisi vermiştir. 778/1376 senesinde istifade etmek istediği birçok hocasının bulunduğu Mısır'a üçüncü kez gitmiştir. Usûl, meânî, beyân gibi dersleri aralarında Ziyâeddîn Sa'dullah el-Kazvînî gibi hocaların da bulunduğu çeşitli âlimlerden dersler almıştır. İskenderiye'de bulunduğu zamanlarda bazı hocalardan hadis dinlemiştir. Kendi rivâyetine

isnaden Kur'ân ve kırâat alanlarında kırkın üzerinde hocadan istifade etmiştir.

Mısır'daki eğitiminden sonra, Dımaşk'taki Emeviyye Camii'nde Kubbetü'n-Neşr'in altında kırâat okutmaya başlamıştır. Yıllarca ders okuttuğu bu halkaya Hindistan, Yemen, Endülüs, Acem, Rum diyarlarından onlarca talebe rağbet etmiştir. İlerleyen zamanlarda Dârü'l-Hadîsi'l-Eşrefiyye şeyhliğine getirilmiştir. Ebû Muhammed Abdullah b. Yûsuf İbnü's-Sellâr'ın vefatı üzerine Ümmü's-Sâlih Türbesi kırâat şeyhliği görevini de yürütmüştür. Birçok ünlü kırâat âliminin hocası olan İbnü'l-Cezerî, Dımaşk'ta bir dâru'l-Kur'ân yaptırmıştır. Devlet tarafından verilen görevler nedeniyle defalarca Mısır'a gidip gelmiştir.

792/1390 senesinde ikinci kez hacca gitmiş 793/1391 senesinde Dımaşk kadılığına getirilmiştir. 795-797 yılları arasında Kudüs Salâhiyye Medresesi'nde ders okutmakla görevlendirilmiştir. Farklı hadiselerden sonra 798 yılında Antakya'ya ulaşmış, burada dersler vermiştir. Ardından Bursa'ya geçmiş, Yıldırım Bayezid'den büyük ilgi görmüştür. Kendisine yüksek maaş bağlanmış, burada öğrenciler yetiştirmiştir. 785/1383 yılında İstanbul'a yapılan harekata katılmış, Niğbolu Savaşı'nda da Yıldırım Bayezid'in yanında yer almıştır. Savaşın ardından Bursa'ya dönmüş, burada eser yazmaya devam etmiştir. Padişahın oğullarına da ders okutmuştur.

Yıldırım Bayezid (ö. 805/1403) ile katıldığı Ankara Savaşı'nda esir düşmüş, fakat Timur (ö. 807/1405) kendisinin ünlü bir âlim olduğunu öğrenince ona ikramda bulunmuş, Keş'te kendisinin yaptırdığı medresede görevlendirmiştir. Mâverâünnehir'den ayrılmak isteyen İbnü'l-Cezerî, oradan ayrılamamış, fakat Timur'un vefatından sonra torunu Sultan Halîl'den izin alarak 807 yılında Semekant'tan ayrılmıştır. Buhara'ya

uğramış, burada bir süre kalıp, ders okutmuştur. Herat şehrinde de bir süre ders verdiği kaynaklarda geçmektedir. Daha sonra Yezd, İsfahan gibi şehirlerde de ders vermiştir. Şîraz'a gidip, orada da ders vermiş ve dârul-Kur'ân yaptırmıştır.

822 yılında üçüncü defa hacetmek için Mekke yoluna çıkmış, Uneyze yakınlarında bedevîlerin saldırısına uğramış, canını zor kurtararak Uneyze'ye sığınmıştır. O yıl hacca yetişememiş, Yenbu'da bir süre ikamet ettikten sonra Mekke'ye ulaşmıştır. Hac mevsimine kadar orada kalıp haccını ifa ettikten sonra Şîraz'a gitmiştir. İlim yolculuklarına devam eden İbnü'l-Cezerî, Kahire'ye uğramış, burada da dersler vermiştir. Beşinci kez hacca gitmiş, dönüşte de Kahire'ye oradan da Şîraz'a geçmiştir. 833/1429 senesinde Şîraz'da Sûkuliskâfiyyîn'de bulunan evinde vefat etmiş ve kendi yaptırdığı dârul-Kur'ânda defnedilmiştir.

İbnü'l-Cezerî'nin kırâat ve Kur'ân ilimlerine dair bazı eserleri şunlardır:

en-Neşr fî'l-kırââti'l-'aşr, Tayyibetü'n-Neşr fî'l-kırââti'l-'aşr, Takrîbü'n-Neşr fî'l-kırââti'l-'aşr, ed-Dürre fî kırââti's-selâseti'l-mütemmîme li'l-'aşere, Tahbîrû't-Teyisîr fî kırââti'l-eimmeti'l-'aşere, et-Temhîd fî 'ilmi't-tecvîd, Mukaddime(tü'l-Cezerî) fîmâ yecibü 'ale'l-kârii en ya'lemehû (el-Mukaddimetü'l-Cezeriyye), Müncidü'l-mukriîn ve mürşidü't-tâlibîn.

5. Mintûrî: Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdilmelik b. Ali el-Kaysî el-Mintûrî (ö. 834/1431).

“Kırâat âlimi.”²⁸⁰

²⁸⁰ Erdoğan Baş, “Mintûrî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/117-118.

761/1360 yılında doğan Mintûrî'nin nispet edildiği Mintûr yeri hakkında kesin bir bilgi olmayıp ancak Gırnata ile Marya arasındaki Mintûrî Kalesi olabileceği belirtilmiştir. Babası Ebû Mervân ve dedesi Ebü'l-Hasen Ali de fakih olarak bilinmekte, bu da onun ilmî bir aile ortamında yetiştiğini göstermektedir.

Mintûrî, Nasriyyetü'l-Yûsufiyye Medresesi'nde Gırnata müftüsü olan Ebû Saîd İbn Lüb'den fıkıh, kelâm, kırâat, lügat, nahiv ve hadis dersleri almıştır. Ebû Bekr İbn Cüzey, Ebü'l-Haccâc Yûsuf b. Ali el-Miknâsî ve Ebû Abdillâh İbn Allâk gibi on dört âlimden icâzet almıştır. Ayrıca Marya, Merakeş, Tunus, Kahire, Kudüs, İskenderiye, Mekke Medine ve el-Halil'den yirmi beş âlimden icâzet belgesi aldığı belirtilmiştir. Tasavvuf derslerini Gırnata'da şeyh İbn Bakî'den almış, kırâat alanında da Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali el-Kîcâtî'den ders okumuştur.

Mintûrî, 834/1431 senesinde vefat etmiştir.

6. İbnü'l-Kabâkıbî: Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Halîl b. Ebî Bekr el-Halebî (ö. 849/1445).

“Kırâat âlimi.”²⁸¹

777/1375 ya da 778/1376 yılında Halep'te doğmuştur. Kunduracı bir aileden geldiği için “İbnü'l-Kabakıbî” ya da “Kabâkıbî” olarak ünlenmiştir. Halep'te Kur'ân ve bazı kitapları hıfz ederek başladığı tahsilini tamamlamak için 803/1401 yılında Kahire'ye gitmiştir. Ebû Amr Osman b. Abdirrahman ed-Darîr el-Bilbîsî'den Ebû Amr ed-Dânî'nin *et-Teyssîr*, Sıbtu'l-Hayyât'ın *el-Mübhic*, Şâtıbî'nin *Hirzü'l-emânî* ve İbn Sivâr el-Bağdâdî'nin *el-Müstenîr* adlı eserlerini okumuştur. Sıbt İbnü'l-

²⁸¹ Muhammed Eroğlu, “İbnü'l-Kabâkıbî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/97-98.

Acemî (ö. 841/1438) ve Zeynüddîn el-İrâkî'den (ö. 806/1404) hadis, diğer âlimlerden çeşitli ilimlerde dersler alarak kendisini yetiştirmiştir. Çalışmalarında Şafîî fıkhi, hadis ve özellikle kırâat ilmi üzerine yoğunlaşmıştır. Bir süre Gazze'de yaşadktan sonra ziyaret ettiği Kudüs'e yerleşerek ömrünün sonuna kadar burada ikamet etmiştir. Kırâat ilminde otorite kabul edilen İbnü'l-Kabakıbî, Kudüs'teki Cevheriyye Medresesi'nde kırâat dersleri vermiştir. 848/1444 yılında görme yetisini kaybetmiş ve 849/1445 senesinde vefat etmiştir.

7. Kerekî, Burhâneddîn: Ebû İshâk Burhânüddîn İbrâhim b. Mûsâ b. Bilâl el-Kerekî (ö. 853/1449).

“Kırâat ve nahiv âlimi.”²⁸²

Burhâneddîn el-Kerekî 776/1374 yılında Ürdün'ün doğusundaki Kerek'te doğmuştur. Tahsil hayatına Kur'ân'ı hıfz ederek başlamış ve çeşitli ilim merkezlerinde öğrenim görmüştür. Kırâat, sarf, nahiv, mantık, fıkıh ve hadis gibi alanlarda eğitim almıştır. Kudüs, Kahire, Şam gibi şehirlerde öğrenim görmüştür.

Kerekî, kırâat ilminde yetenekli bir âlim olark ün yapmış ve önemli birçok eseri ezberlemiştir. Hadiste İbn Mâlik'in *el-Elfiyye*'si, Zeynüddîn el-İrâkî'nin *el-Elfiyye*'sini, İbnü'l-Hâim'in (ö. 815/1412) *Nazmü kavâ'id-i-râb*'ını okumuştur. Kırâate dair Şâtıbî'nin *eş-Şâtıbiyye* olarak bilinen *Hirzû'l-emânî*'sini ezberlemiştir. Hac görevini yerine getirip Kahire'ye yerleşmiş, kadılık yapmış ve kırâat alanında dersler vermiştir.

Kerekî, kırâat ve Arap dili konularında tedrisat yapmış bir âlim olarak tanınmış, ancak ahlaki yönlerden eleştirilmiş ve bazı iddialarla

²⁸² Tayyar Altıkulaç, “Kerekî, Burhâneddîn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/279-280.

tartışmalı bir kişiliğe sahip olduğu ifade edilmiştir. Kerekî 853/1449 senesinde Kahire’de vefat etmiştir.

8. Mücârî: Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. Ali el-Mücârî el-Endelüsî (ö. 862/1458).

“Kırâat ve hadis âlimi.”²⁸³

Mücârî, Mûcer kasabasında doğmuş olup tahsilini Gırnata’da tamamlamıştır. Eğitim aldığı hocalar arasında Ebû Muhammed Abdillâh b. Muhammed b. Cüzey, Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed el-Kay’âtî el-Kinânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali el-Haffâr, İbrâhim b. Mûsâ eş-Şâtîbî (ö. 790/1388) ve Ebû Yahyâ İbn Âsım (ö. 857/1453) gibi isimler yer almaktadır.

Mücârî, ilmini ilerletmek ve hac görevini yerine getirmek amacıyla seyahatlere çıkmıştır. Tilimsân, Bicâye, Tunus ve Mısır’da çeşitli âlimlerden eğitim almıştır. Daha sonra Gırnata’ya dönerek talebe yetiştirme faaliyetlerine odaklanmıştır. Özellikle kırâat ve hadis alanında birçok öğrenci yetiştirmiştir. Öğrencileri arasında Mâlikî fakih Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed es-Sarakustî, Abbas b. Ahmed eş-Şâvî ve Gırnata Camii’nin kadısı Ebû Ömer Muhammed b. Manzûr el-Kaysî bulunmaktadır.

Mücârî’nin vefat yılı olarak 862/1458 kabul edilmekte olup, *Bernâme*c günümüze ulaşan tek eseridir. Bu eser, Mücârî’nin toplam 34 hocasının biyografilerini içermekte olup Muhammed Ebû’l-Ecfân tarafından Bernâme’cî’l-Mücârî adıyla 1982 yılında Beyrut’ta yayımlanmıştır.

²⁸³ Muhammed el-Hâdî Ebû’l-Ecfân, “Mücârî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/444.

1.2.10. Hicri 10. Asır Kırâat Âlimleri

1. İbn Gâzî: Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Gâzî el-Osmanî el-Miknâsî (ö. 919/1513).

“Kırâat, hadis ve fıkıh âlimi.”²⁸⁴

841/1437 senesinde Fas’a bağlı Miknâs’ta doğmuştur. Büyük dedelerinden Gâzî’ye atfen “İbn Gâzî” olarak tanınmaktadır. İlk eğitimi Miknâs’ta almıştır. İbn Gâzî, 858/1454 senesinde Fas vilayetine geçmiş, Misbâhiyye medreseleri ve Karâviyyîn Camii’nde eğitim görmüştür.

“Sagîr” lakabıyla tanınan Ebû Abdillâh Muhammed b. Hüseyin el-Evrebî en-Nicî’den kırâat, hadis ve diğer alanlarda dersler okumuştur. Ebû Amr ed-Dânî, İbn Berrî, Şâtîbî, Muhammed b. Muhammed el-Harrâz, Ebû Ca’fer İbnü’l-Bâziş ve Ebü’l-Abbâs el-Mehdevî’nin kırâat-ı seb‘aya dair kitaplarına uygun bir şekilde Kur’ân’ı üç defa hatmetmiştir. Fas’ta ayrıca Misbâhiyye Medresesi müderrisi Ebü’l-Abbâs Ahmed b. Ömer el-Müzceldî, Karâviyyîn Camii Medresesi Müderrisi Ebû Zeyd Abdurrahman b. Ebî Ahmed el-Karmûnî, Serrâc en-Nefzî ve Ebü’l-Ferec Muhammed b. Muhammed et-Tancî gibi âlimlerden eğitim alan İbn Gâzî, *Fihris*’inde adlarını zikrettiği 18 hocasının dışında birçok âlimden de edebiyat, matematik, fıkıh, ferâiz, mantık, tasavvuf, aruz ve tıp ilimleri okuduğunu belirtmiştir. Sonraları Miknâs’a dönmüş, burada Miknâs Camii’nde hatiplik yapmıştır. Aynı zamanda birçok alanda dersler vermiş, çok sayıda talebe yetiştirmiştir.

İbn Gâzî, 880/1475 senesinde Miknâs’a uğrayan Kudüslü bir âlim olan Ebû Muhammed Abdülkâdir b. Abdülvehhâb el-Bekrî ile birlikte ilmi çalışmalarda bulunmuşlar ve ondan Irak, Şam, Hicaz ve Mısırlı âlimlerin

²⁸⁴ Mehmet Ali Sarı, “İbn Gâzî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/505-507.

eserlerine dair icâzetnâme almıştır. Endülüs'teki Müslümanların katliama uğraması karşısında ıstırap duyan ve defalarca askerî seferlerde yer alan İbn Gâzî, son olarak 919/1513 yılında Asilâ'nın Hristiyanlardan geri alınması için hazırlanan orduya katılmak üzere yola çıktıysa da hastalanınca Fas'a geri dönmüş ve birkaç gün sonra vefat etmiştir.

2. Kastallânî, Ahmed b. Muhammed: Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr el-Kastallânî (ö. 923/1517).

“Hadis hâfızı, kelâm ve kırâat âlimi.”²⁸⁵

851/1448 senesinde Kahire'de doğmuştur. Kastallânî'nin ailesi Tunus'un Tûzer şehrinden gelmiştir. Kur'ân'ı ezberledikten sonra Şâtıbî ve İbnü'l-Cezerî gibi âlimlerin rivâyetlerini öğrenmiştir. Şemseddîn es-Sehâvî'den (ö. 902/1497) hadis, Sirâceddîn en-Neşşâr'dan (ö. 938/1531) kırâat-ı seb'a dersleri almıştır. Ayrıca Buhârî'nin *el-Câmi'u's-Sahîh*'ini dinlemiş ve çeşitli âlimlerden istifade etmiştir. Kastallânî, vaazlar veren etkili bir vâiz ve güzel Kur'ân tilavet eden bir âlim olarak tanınmıştır.

Kastallânî, 923/1517 senesinde Kahire'de vefat etmiştir.

3. Neşşâr, Sirâceddîn: Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Kâsım b. Muhammed en-Neşşâr el-Ensârî (ö. 938/1531).

“Kırâat âlimi.”²⁸⁶

Mesleği sebebiyle “Neşşâr” (Bıçkıcı) lakabıyla anılmıştır. İlk öğrenimine babasının yanında başlamış ve Şemseddîn İbnü'l-Hımmisânî, Ali el-Habbâz ed-Darîr, Ali b. Abdillâh ed-Deyrûtî, Seyyid İbrâhim b.

²⁸⁵ Abdulkadir Şenel, “Kastallânî, Ahmed b. Muhammed”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/583-584.

²⁸⁶ Ömer Türker, “Neşşâr, Sirâceddîn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/24-25.

Ahmed et-Tabâtabî, İbn İmrân Muhammed b. Mûsâ gibi âlimlerden kırâat dersleri almıştır. Kahire’de öğrenci okutmuş ve kırâat dersleri vermiştir.

el-Mükerrer diye bilinen eserinin son kısmında kaydedilen bilgiye göre Câmîi Kâsım el-Atâbekî’de imam olarak görev yapmıştır. Neşşâr’ın 938/1531 yılında vefat ettiği kaydedilmiştir.

4. İbn Arrâk, Ebü’l-Hasen: Ebü’l-Hasen Nûruddîn (Sa‘düddîn) Ali b. Muhammed b. Ali el-Kinânî ed-Dımaşkî (ö. 963/1556).

“*Tenzîhü’ş-şerî’a* adlı eseriyle tanınan muhaddis, fakih ve kırâat âlimi.”²⁸⁷

İbn Arrâk, 907/1502 yılında Beyrut’ta doğmuştur. “İbn Arrâk” künyesiyle tanınmıştır. Çerkez emîrlerinin soyundan gelen babası Şâzeliyye tarîkatının Arrâkıyye kolunun pîridir. İbn Arrâk, Dımaşk’ta büyümüştür. Kur’ân’ı hıfzetmiş, sonrasında farklı ilimlere yönelik kitaplar okumuş ve bunların bir kısmını ezberlemiştir. Kırâat ilmini babasının talebeleri Mahmûd b. Humeydân el-Medenî ve Ahmed b. Abdülvehhâb’dan öğrenmiştir. Kırâat-ı aşereyi Şemseddîn b. Muhammed b. Zeynüddîn el-Kattân’dan okumuştur. 924/1518 yılında babasıyla beraber hac farızasını yerine getirmiş ve sonrasında Medine’ye yerleşerek Mescid-i Nebvî’nin imamı ve hatibi olmuştur. Anadolu’ya ve Mısır’a seyahatler yapmıştır.

İbn Arrâk, hadis, fıkıh, kırâat ilimlerinin yanı sıra ferâiz, matematik, astronomi ve edebiyatla da ilgilenmiştir. Aynı zamanda şiir yazmış ve güçlü bir şiir eleştirmeni olarak tanınmıştır. Tasavvuf alanında babasının öğrencisi olmuş ve Muhyiddîn İbnü’l-Arabî’ye hayranlık duymuştur.

²⁸⁷ Selman Başaran, “İbn Arrâk, Ebü’l-Hasen”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/318-319.

İbn Arrâk, Medine’de vefat etmiştir.

5. Gazzî, Bedreddîn: Ebü’l-Berekât Bedrüddîn Muhammed b. Radiyyiddîn el-Gazzî el-Âmirî (ö. 984/1577).

“Tefsir, kırâat, hadis, fıkıh âlimi; edip ve şair.”²⁸⁸

Gazzî, 904/1499 senesinde Şam’da doğmuş ve çocukluk yıllarında tasavvuf eğitimi almıştır. Babasından Kur’ân, fıkıh, mantık, Arap dili ve edebiyatı gibi dersler aldıktan sonra çeşitli âlimlerden ilim öğrenmiştir.

Mısır’a gittikten sonra çeşitli tanınmış âlimlerden dersler alarak tahsilini tamamlamış ve Şam’a dönmüştür. Birçok medresede dersler vermiş, kadılık ve müderrislik gibi görevlerde bulunmuş, ilmiyle ve adaletiyle tanınmış bir âlim olarak öne çıkmıştır.

Gazzî, 984/1577 yılında vefat etmiş, Emeviyye Camii’nde Şeyhülislâm Şehâbeddîn el-Aysâvî’nin kıldırılmış olduğu cenaze namazının ardından Şeyh Arslan Türbesi’ne defnedilmiştir.

1.2.11. Hicri 11. Asır Kırâat Âlimleri

1. Ali el-Kârî: Ebü’l-Hasen Nûrüddîn Ali b. Sultân Muhammed el-Kârî el-Herevî (ö. 1014/1605).

“Tanınmış Hanefî fakihî, muhaddis, müfessir ve kırâat âlimi.”²⁸⁹

Ali el-Kârî, Herat’ta doğmuştur. İlk tahsilini burada tamamladıktan sonra Mekke’ye yerleşmiştir. Mekke’de Müttakî el-Hindî (ö. 975/1567), İbn Hacer el-Heysemî, Allâme Kutbüddîn el-Mekkî (ö. 990/1582) gibi önemli âlimlerden ders almıştır. Fıkıh, hadis, kırâat, tefsir, akaid ve kelâm, tasavvuf, tarih, dil ve edebiyat alanlarında önemli bir âlim olarak kabul

²⁸⁸ Fatih Çollak, Cemil Akpınar, “Gazzî, Bedreddîn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/537-539.

²⁸⁹ Ahmet Özel, “Ali el-Kârî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/403-405.

edilmiştir. Kırâat ilmine olan vukufundan dolayı “el-Kârî” lakabıyla anılmıştır. Resmi bir görev kabul etmemiştir. Geçimini, tefsir ve kırâatle ilgili açıklamalarıyla donattığı mushafları yazarak sağlamıştır.

Ali el-Kârî, zamanındaki bidat ve hurafelere karşı çıkmış, İbn Teymiyye, İbn Kayyim (ö. 751/1350) gibi Selefiyye âlimlerini savunmuştur. Kendisi Muhyiddîn İbnü’l-Arabî’nin vahdet-i vücûd felsefesine karşı çıkarak onu tekfir etmiştir.

Çok sayıda hadis, fıkıh, akaid, kelâm ve diğer İslâm ilimler üzerine eserler ortaya koymuştur.

2. İbn Âşir el-Fâsî: Ebû Muhammed Abdülvâhid b. Ahmed b. Ali b. Âşir el-Endelüsî el-Fâsî el-Ensârî (ö. 1040/1631).

“Kırâat ve fıkıh âlimi.”²⁹⁰

Fas’ta doğan İbn Âşir, aslen Endülüslü’dür. Dedelerine nispetle “İbn Âşir” olarak adlandırılmıştır. Fas’ta birçok hocadan ders alan İbn Âşir, farklı alanlarda kendini yetiştirmiştir. Tefsir, kırâat, hadis, hadis usûlü, tıp, fıkıh mantık, kelam gibi alanlarda dersler almıştır. Kırâat okuduğu hocaları arasında Osman el-Lematî ve Ebü’l-Abbâs Ahmed b. Fakîh gibi isimler yer almaktadır. Ebû Abdillâh Muhammed Şerîf el-Mürri, Ebü’l-Abbâs Ahmed b. Kefîf gibi âlimlerden kırâat-ı seb’a dersleri almıştır. 1008/1600 yılında çıktığı hac yolculuğunda geçtiği yerlerdeki âlimlerden de istifade etmiştir. Tirmizî’nin *Şemâ’ilü’n-nebeviyye*’sini Ebü’l-Hasen Ali el-Bütayvî’ye; İmam Mâlik’in *el-Muvatta*’nı Ebû Abdillâh Muhammed el-Hannân’a arz yoluyla okumuştur.

²⁹⁰ Muhammed Eroğlu, “İbn Âşir el-Fâsî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/330-331.

Talebeleri arasında Meyyâre olarak da bilinen Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Fâsî (ö. 1072/1662) yer almaktadır. İbn Âşir 1040/1631 senesinde Fas'ta vefat etmiştir.

1.2.12. Hicri 12. Asır Kırâat Âlimleri

1. Bennâ, Ahmed b. Muhammed: Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Abdilganî ed-Dimyâtî el-Bennâ (ö. 1117/1705).

“Kırâat ve hadis âlimi, Nakşibendî şeyhi.”²⁹¹

Mısır'ın Dimyat şehrinde doğan Bennâ, Kur'an'ı ezberleyerek devrin ileri gelen âlimlerinden çeşitli dersler almıştır. Ardından tahsilini ilerletmek adına Kahire'ye gitmiş Nûreddîn eş-Şebrâmellisî (ö. 1087/1676) ve Sultan b. Ahmed el-Mezzâhî'nin ders halkalarına katılmıştır. Burada kırâat, fıkıh ve hadis ilimleri okumuştur. Bennâ'nın kırâattaki senedi, müellifi İbnü'l-Cezerî'nin olduğu *Tayyibetü'n-Neşr* adlı eseri Şebrâmellisî ile okuduğu için fasılasız bir şekilde İbnü'l-Cezerî'ye, oradan da Hz. Peygamber'e ulaştığını kendisi belirtmiş, sened zincirinde olan hocalarını da zikretmiştir. Bennâ üç kez Hicaz'a seyahat etmiştir. İlk ziyareti 1664 yılından önce gerçekleştirdiği, buradan Yemen'e geçip Beytül-Fakîh ismiyle tarif edilen yerde Ahmed b. Acîl'e intisap ettiği, şeyhinden hadis ve tarîkat meselelerini tahsil edip icâzetini tamamladıktan sonra, hocasının isteği üzerine irşad faaliyetlerini yerine getirmek için memleketine döndüğü kaynaklarda zikredilmiştir. İkinci hac ziyaretinden sonra İzbetülburc'a yerleşmiş, burada Nakşibendî şeyhi olarak irşad faaliyetlerinde bulunmuş ve kırâat ile hadis alanlarında pek çok talebe yetiştirmiştir. Üçüncü hac dönüşünde Mekke'den Medine'ye giderken

²⁹¹ Altıkulaç, “Bennâ, Ahmed b. Muhammed”, 5/457-458.

hastalanıp 1117/1705 yılında vefat etmiş, Cennetü'l-Bakî'ye defnedilmiştir.

2. Nûrî, Ali b. Sâlim: Ebü'l-Hasen (Ebû Muhammed) Ali b. Sâlim b. Muhammed en-Nûrî es-Sefâkusî (ö. 1118/1706).

“Kırâat ve fıkıh âlimi, mutasavvıf.”²⁹²

Ali b. Sâlim en-Nûrî, 1053/1644 yılında Tunus'un Sefâkus şehrinde doğmuştur. Eğitim hayatı boyunca çeşitli ilim dallarında yetkinlik kazanmıştır. Eğitimini Tunus ve Kahire'de sürdürmüş, özellikle dini ilimlerde derinlemesine tahsil görmüştür. 14 yaşında iken gittiği Tunus'ta Müntasırıyye ve Şemmâiyye medreselerinde kalmıştır. Zeytûne Camii'nde okumuş ve Süleyman el-Endelüsî, Âşûr el-Kosantînî, Muhammed el-Karevî'den dersler almıştır. Maişetini hayır severlerin yaptığı yardımlarla sağlamış ve onların desteğiyle Ezher'e gitmiş kırâat, fıkıh, hadis, siyer, tefsir, nahiv, kelâm sahalarında dersler almıştır. Sefâkus şehrindeyken Vefâiyye şeyhi olan Ebü'l-Hasen b. Ebî Bekr el-Kerrây el-Vefâî'nin de öğrencisi olmuş ve Kur'an'ı hıfzetmiştir. Şâzeliyye tarikatının Nâsırıyye koluna intisap ederek icâzet almıştır. Dinî ilimlerin yanı sıra astronomi ve tıpla da ilgilenmiştir.

Tunus'a döndükten sonra kendi evini zâviye ve medrese olarak kullanarak dersler vermiştir. Kur'an'ı Ebû Ömer Hafs ed-Dûrî'nin rivâyetiyle öğretmiştir. Ayrıca öğrencilerine çeşitli ilimlerde eğitim vermiş ve manevi destek sağlamıştır. Şehirde dinî eğitim hayatını canlandırmış ve büyük bir ün kazanmıştır.

²⁹² Ahmet Özel, “Nûrî, Ali b. Sâlim”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2019), (gözden geçirilmiş 3. basım) EK-2/365-367.

Ömrünün son yıllarında kendisini çekemeyenler tarafından Murâdiler yönetimine karşı suçlanmış ve takibata uğramıştır. Ancak daha sonra aklanıp memleketine dönebilmiştir. Eserleri arasında Kur’ân ilimleri, fıkıh, akaid, dua adabı ve zaman hesaplamaları gibi konuları ele alan çalışmalar bulunmaktadır.

es-Sefâkusî 1118/1706 yılında vefat etmiştir.

3. Mencere: Ebü’l-Alâ İdrîs b. Muhammed b. Ahmed el-Mencere el-Hasenî el-İdrîsî et-Tilimsânî el-Fâsî (ö. 1137/1724).

“Faslı kırâat âlimi.”²⁹³

Mencere, 1076 yılında Fas’ta doğmuştur. İslâm ilimlerine dair çeşitli alanlarda öğrenim görmüştür. Özellikle kırâat ilminde kendini geliştirmiştir. Fas’ta Karâviyyîn Camii’nde kırâat dersleri vermiş ve birçok talebe yetiştirmiştir. Kırâat ilminde önemli bir sima olarak kabul edilmiştir. Fas ve diğer bölgelerde tanınmıştır. İslâm ilimlerinin yanı sıra tasavvuf eğitimi de almıştır. Hac yolculuğu sırasında Haremeyn ve Mısır’da da çeşitli âlimlerle tanışmıştır.

Eserleri arasında kırâat ilmi üzerine yazılar, şerhler ve ta’likatlar bulunmaktadır. Kırâat alanında yetiştirdiği öğrenciler arasında oğlu Ebû Zeyd Abdurrahman da yer almaktadır. Fas ve çevresinde kırâat ilminde etkili olmuştur. 1137 yılında Fas’ta vefat etmiş, İbn Âşir el-Fâsî’nin kabri yakınına defnedilmiştir.

4. İzmîrî, Mustafa: (ö. 1154/1741)

“Kırâat âlimi.”²⁹⁴

²⁹³ Ahmet Özalp, “Mencere”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2019), (gözden geçirilmiş 3. basım) EK-2/248-249.

²⁹⁴ Tayyar Altıkulaç, “İzmîrî, Mustafa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/530.

Hayatı hakkında kesin bilgiler olmasa da Menemen’de doğduğu düşünülmektedir. İstanbul’a giderek Yûsuf Efendizâde ve Köprülüzâde Abdullah Paşa’dan eğitim almıştır. Hanefî mezhebine mensup olan İzmirî, 1153/1741 yılında hac görevini yerine getirmiştir. 1154/1741 yılında hac dönüşünde Mısır’da vefat etmiştir.

1.2.13. Hicri 13. Asır Kırâat Âlimleri

1. İbn Abdüsselâm el-Fâsî: Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdisselâm b. Mehammed el-Fihri el-Fâsî (ö. 1214/1799).

“Faslı kırâat âlimi.”²⁹⁵

İbn Abdüsselâm el-Fâsî, 1130/1718 yılında Fas’ta doğmuştur. Beni Fihri kabilesinin Beni’l-Ced koluna mensuptur. Fas’ta eğitim görmüş, küçük yaşta Kur’ân’ı hıfz etmiştir. Arap dili ve edebiyatı, hadis, fıkıh, tefsir gibi alanlarda eğitim almıştır. Mağrib’de ve İslâm dünyasında çeşitli âlimlerden öğrenim görmüştür. Özellikle kırâat alanında bilgi sahibi olmuş ve bu alandaki birikimini Mağrib bölgesinde yaymıştır. Fas Alevi Kralı 3. Muhammed tarafından müderris olarak atanmış, öğretim ve telif çalışmalarına devam etmiştir.

Eserleri arasında Kur’ân okuma yöntemlerine dair eser şerhler, kırâat konusundaki sorulara verdiği cevaplar, âlimlerin biyografileri gibi çalışmalar bulunmaktadır.

İbn Abdüsselâm’ın ölümü 1214/1799 yılında gerçekleşmiş ve Fas’ta büyük dedesi sûfî Ebü’l-Mehâsin el-Fâsî’nin (ö. 1013/1604) türbesine defnedilmiştir.

2. Abdullah Eyyûbî: (ö. 1251/1836)

²⁹⁵ Ahmet Özel, “İbn Abdüsselâm el-Fâsî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), (gözden geçirilmiş 2. basım) EK-1/581-582.

“Osmanlı kırâat ve nahiv âlimi, reîsülkurrâ.”²⁹⁶

Abdullah Eyyûbî, İstanbul’un Eyüp semtinde doğmuş ve orada yetişmiştir. Babası Mehmed Sâlih Efendi’dır. Devrin meşhur âlimlerinden sarf ve nahiv ilimlerini öğrenmiştir. Bunlardan biri tefsir ve hadis ilimlerini okuduğu ve icâzet aldığı Şeyhülislâm Hamîdîzâde Mustafa Efendi’dır (ö. 1208/1793). Gelenbevî İsmail Efendi’nin (ö. 1205/1791) derslerine de katılmış, el-Kirmastî’nin (ö. 900/1494) usûl-i fıkha dair *el-Vecîz* adlı eserini okumuştur. Kırâat alanında da İbrâhim Efendi ve Sâlih Efendi gibi önemli kırâat âlimlerinden eğitim almıştır.

Abdullah Eyyûbî, Eyüp Sultan Camii başımamlığı ve Sultanahmet Camii vâizliği gibi görevlerde bulunmuştur. Nakşibendî şeyhlerinden Murad Buhârî Dergâhı Şeyhi Mehmed Efendi’ye intisap etmiştir. Abdullah Eyyûbî İstanbul’da vefat etmiş ve Eyüp’te Ebû Eyyûb el-Ensârî’nin (ö. 49/669) türbesine yakın bir yere defnedilmiştir.

3. Molla Mehmed Emin Efendi: (ö. 1275/1859)

“Osmanlı kırâat âlimi.”²⁹⁷

Mehmed Emin Efendi, İstanbul’un Eyüp semtinde doğmuştur. Babası reîsülkurrâ Abdullah Eyyûbî’dır. Babasının ölümünden sonra Eyüp Camii’nde imam ve şeyhülkurrâ olarak görev yapmıştır. Kırâat ilmi ve tecvîd alanında behresi olduğu için “Molla Efendi” olarak da anılmıştır. Babasının hacca gitmesi sebebiyle Ayazma Camii’ndeki vâizlik görevini üstlenmiştir. Hat ilmiyle de ilgilenmiş ve Arapça bir eseri Türkçeye tercüme etmiştir.

²⁹⁶ Ali Turgut, “Abdullah Eyyûbî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/102-103.

²⁹⁷ Reşat Öngören, “Molla Mehmed Emin Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30/258-259.

Eserleri arasında ‘*Umdetü’l-hullân fî izâhi Zübdeti’l-‘irfân, el-Kerârîs fî zikri tertîbi vücûhi ba‘zi’l-âyât, Tuhfetü’l-Emîn fî vukûfi’l-Kur’âni’l-mübîn, Zehrü’l-erîb fî izâhi’l-cem‘ bi’t-takrîb, el-Âsârü’l-Mecîdiyye fî’l-menâkıbi’l-Hâlidîyye ve Bizâatü’l-küttâb* isimli çalışmaları bulunmaktadır. Bunların içinde kırâat ilmi, tecvîd konuları, Kur’ân âyetlerindeki duraklar gibi çeşitli konular ele alınmıştır. Ayrıca Ebû Eyyûb el-Ensârî’nin hayatını ve menkıbelerini anlatan eseri de mevcuttur.

Mehmed Emin Efendi’nin Nakşibendiyye tarîkatına mensup olduğu belirtilse de hangi şeyhten el aldığı hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Kabri babasıyla yan yana Ebû Eyyûb el-Ensârî Türbesi’nin arkasındaki hazîrededir.

1.2.14. Hicri 14. Asır Kırâat Âlimleri

1. Mütevellî, Muhammed b. Ahmed: Muhammed b. Ahmed b. el-Hasen ed-Darîr el-Mütevellî (ö. 1895).

“Kırâat âlimi.”²⁹⁸

Mütevellî, 1832 yılında Kahire’de doğmuştur. Âmâ olmasından dolayı “Darîr” olarak anılmıştır. Küçük yaşlarda Kur’ân’ı hıfzetmiş, Ezher’de eğitim almış ve kırâat ilminde uzmanlaşmıştır. Yûsuf el-Beremûnî ve Seyyid Ahmed ed-Dürri eş-Şâzelî’den kırâat-ı aşere ve kırâat-ı erbaa okumuştur. 1293/1876 yılında şeyhülkurrâ olmuştur. Kırâat ilminin Mısır’da yayılmasında etkili olmuştur.

Mütevellî, 1 Eylül 1895 tarihinde Kahire’de vefat etmiş ve Karâfetülkübrâ’ya defnedilmiştir.

²⁹⁸ Adem Yerinde, “Mütevellî, Muhammed b. Ahmed”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/221.

2. Muhammed Ali el-Haddâd: Muhammed b. Ali b. Halef el-Haddâd el-Hüseynî (ö. 1939).

“Mısırlı kırâat âlimi, Mâlikî fakihî.”²⁹⁹

Muhammed Ali el-Haddâd, Mısır’ın Yukarı Saîd bölgesinde Benî Hüseyin Köyü’nde doğmuştur. Bazı kaynaklara göre doğum yeri Benî Hasen olarak da geçmektedir. Muhammed Ali’nin dedesi olan Halef el-Hüseynî, bölgenin tanınmış Haddâd el-Kebîr lakabıyla ün yapmış bir âlimdir.

İlk öğrenimine köyünde başlamış, Kur’ân’ı bu sırada ezberlemiştir. Daha sonra Kahire’ye giderek Ezher Üniversitesi’ne bağlı bir ortaokula kaydolmuştur. Sesinin güzelliği, Kur’ân tilavetindeki üstün yeteneği ve ailesinin kırâat ilmi geleneği onu Kur’ân ilimleri alanında çalışmaya yöneltmiştir. Kahire’de amcası Hasen b. Halef el-Hüseynî’den tecvîd dersleri almış ve kırâat-ı aşere okumuştur. Ezher’deki öğrenimi sırasında çeşitli ilimlerde kendini yetiştirmiş ve Şeyhü’l-Ezher Selîm el-Bişrî, Muhammed Abdülfettâh Ebû’n-Necâ, Hârûn Abdürrezzâk gibi âlimlerden faydalanmıştır.

1898 yılında Ezher Üniversitesi’nden âlimiyet diploması aldıktan sonra öğretmenlik yapmaya başlamıştır. Kırâat ilminde Mısır’da kârîlerin önderi olarak tanınmıştır. Muhammed Ali el-Haddâd’ın öğrencileri arasında oğlu Ebû Bekr el-Haddâd es-Sagîr, Muhammed Ahmed el-Mağribî, Hümâm Kutub gibi isimler yer almıştır.

Mısır Kralı 1. Fuâd (ö. 1936) zamanında bastırılan resmi mushafın yazımını gerçekleştirmiş ve bu mushaf Hz. Osman’ın mushafındaki imla kurallarına uygun olarak yazılmıştır. Ayrıca Mısır’daki *Cem’iyyetü’l-*

²⁹⁹ Muhammed Aruçi, “Muhammed Ali el-Haddâd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30/500.

muhâfaza ale'l-Kur'âni'l-Kerîm'in kuruluşunda da önemli katkıları olmuştur.

Mâlikî mezhebini benimseyen Muhammed Ali el-Haddâd, 10 Şubat 1939 tarihinde Kahire'de vefat etmiş ve oraya defnedilmiştir. Kendine özgü bir tilavet tarzı olan Muhammed Ali, sesini etkili bir şekilde kullanması, harflerin telaffuz noktalarına verdiği özen ve tecvîd kurallarına uymadaki disiplini ile bilinmektedir.

3. Aköz, Ömer: (ö. 1952)

Son devir İslâm âlimi.³⁰⁰

Ömer Fazıl Aköz, 27 Haziran 1889'da Kastamonu'da doğmuştur. Hıfzını ve rüşdiye tahsilini doğduğu şehirde tamamlamıştır. İstanbul'a gittikten sonra hâfızlık belgesini almıştır. Kastamonu'ya dönüp müderris Kırkbeşzâde'nin derslerine devam etmiştir. Memuriyet hayatına 1913 yılında Posta Telgraf Nezâreti imamlığıyla başlamıştır. Kastamonu Dârülhilâfesi'nde matematik ve Kur'ân-ı Kerîm muallimliği, İstanbul'da cami imamlığı ve İmam-Hatip Okulu'nda ders verme gibi görevlerde bulunmuştur. Arap ve Fars dillerini öğrenmiş, aynı zamanda hattatlık ve hatiplik yapmıştır.

İslâm-Türk Ansiklopedisi'nde maddeler yazan Aköz, 15 Temmuz 1952'de trafik kazasında hayatını kaybetmiş ve İstanbul'da defnedilmiştir.

4. Dabbâ', Ali Muhammed: Nûruddîn Ali b. Muhammed b. Hasen ed-Dabbâ' (ö. 1961).

“Mısırlı kırâat âlimi, şeyhülkurrâ.”³⁰¹

³⁰⁰ Abdülkerîm Abdülkadiroğlu, “Aköz, Ömer Fazıl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/284-285.

³⁰¹ Ahmet Özel, “Dabbâ, Ali Muhammed”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), EK-1/297-299.

Ali Muhammad al-Dabbâ‘, 10 Kasım 1886’da Kahire’de doğmuş bir kırâat âlimidir. Dabbâ‘, önce Mütevellî’nin talebeleri olan Hasen b. Yahyâ el-Kütübî ve Abdurrahman b. Hüseyin el-Hatîb eş-Şa‘âr’dan kırâat okumuştur. Sonrasında ise *Tayyibetü’n-Neşr* tarîki üzere kırâat-ı aşereyi Mahmûd Âmir Murâd eş-Şirbînî’den, Hafs rivâyetiyle Âsım kırâatini Ahmed b. Muhammed es-Sükkerî’den öğrenmiştir. Bu alanda eğitimini tamamlamasıyla birlikte kırâat ve Kur’ân ilimlerinde dönemin ileri gelen âlimleri arasına girmiştir. Çeşitli görevlerde bulunmuş ve birçok talebe yetiştirmiştir. Hayatının büyük bir kısmını Kur’ân ilimlerini öğrenmeye, öğretmeye ve bu alanda eserler yazmaya adanmıştır. 2 Ocak 1961’de vefat etmiştir. Onun eserleri arasında ağırlıklı olarak Kur’ân’ın icâzetini öğreten ve açıklayan kitaplar bulunmaktadır.

Dabbâ‘ın öğrencileri arasında Mısır’da kırâat ve icâzet alanında öne çıkan isimler yer almaktadır. Eserleri, Kur’ân’ın okunması, icâzeti ve icâzet metinleriyle ilgilenenler için önemli kaynaklardan biridir.

5. Hasan Akkuş: (ö. 1972)

“İstanbul Nuruosmaniye Camii eski başımamlarından, son devrin tanınmış hâfız ve kırâat âlimi.”³⁰²

Hasan Akkuş, Ankara’nın Kızılcahamam ilçesine bağlı Beşkonak Köyü’nde doğmuştur. Babası Osman Efendi, annesi Keziban Hanım’dır. İstanbul’a çalışmak için giden babası daha sonra oğlu Hasan’ı da yanına almıştır. Osman Efendi müezzin olarak görev yapmıştır. Hasan Akkuş’un çocukluğu Sirkeci semtinde geçmiştir. İlk dinî bilgileri babasından almış, eğitimini tamamladıktan sonra çeşitli camilerde görev yapmıştır. İngiliz

³⁰² Recep Akakuş, “Akkuş, Hasan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/275.

esareti ve Yemen cephesindeki görevlerinin ardından 1918’de İstanbul’a dönmüştür.

Hasan Akkuş, Kur’ân öğrenimine yönelmiştir. Farklı hocalardan dersler almış, çeşitli camilerde görev yapmıştır. 1940’ta askere alınmış, Diyarbakır’da görev yaptıktan sonra İstanbul’a dönmüştür. Kur’ân kursu ve öğrenci yurdu açma amacıyla çaba göstermiştir. Nuruosmaniye Külliyesi’nde dershane ve yurt kiralayarak ilk yatılı Kur’ân kursu modelini oluşturmuştur.

1950-1960 yılları arasında imam-hatiplik ve Kur’ân muallimliği görevlerini sürdürmüştür. Hacca gitmiş, hayır faaliyetlerine liderlik etmiştir. 1960’ta imamlık görevine odaklanmıştır. *İstanbul Hademe-i Hayrât Cemiyeti* başkanlığı da yapmıştır. 1970’te emekli olmuş, 1972’de vefat etmiştir. Hasan Akkuş’un cenaze namazı Nuruosmaniye Camii’nde kılınmış ve Levent Zincirlikuyu’daki aile kabristanına defnedilmiştir.

6. İsmail Efendi, Kesikbacak: (ö. 1972)

“Son devir kırâat âlimi.”³⁰³

İsmail Efendi, Batı Trakya’nın Serez şehrinde doğmuştur. İlk eğitimini memleketinde tamamladıktan sonra İstanbul’a gitmiş ve Üsküdar Toptaşı Askerî Rüşdiyesi’nde okumaya başlamıştır. Ancak genç yaşta bir tramvay kazası geçirerek her iki bacağını da kaybetmiştir. Bu olayın ardından bir nevi hayatı değişmiş ve Fâtih Camii’nin dersiâmlarından aynı zamanda dayısı olan Serezli Ahmed Şükrü Efendi’nin himayesi altında hıfza başlamıştır. Reîsülkurrâ Varnalızâde Hâfız Hamdi Efendi (ö. 1959) ile birlikte çalışarak kırâat-ı aşereyi öğrenip icâzet almıştır. Ömer Nasuhi

³⁰³ Recep Akakuş, “İsmail Efendi, Kesikbacak”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/96.

Bilmen (ö. 1971) ve Bekr Hâki Yener (ö. 1961) gibi âlimlerin derslerini takip etmiş fıkıh ve hadis alanında kendisini geliştirmeye çalışmıştır.

1930 yılında Fatih'te bir bakkal dükkanı açarak ticaret hayatına atılan İsmail Efendi, aynı zamanda gönüllü olarak Kur'ân dersleri de vermiştir. 1942 yılında resmi olarak öğretmenlik kariyerine Afyon Merkez Kur'ân Kursu'nda adım atmıştır. Daha sonra 1952'de İstanbul Fatih'teki Dülgerzâde Camii Kur'ân Kursu'na atanmış ve 1972 yılına kadar burada görevde bulunmuştur. 11 Kasım 1972 tarihinde İstanbul'da vefat etmiş ve Edirnekapı Şehitliğine defnedilmiştir.

İsmail Hakkı Efendi, soyadı kanununun ardından “Bayrı” soyadını almış ve pek çok öğrenci yetiştirmiştir. Kırâat-ı aşere alanında doksan sekiz öğrenciye icâzet vermiş 3170 öğrenciye ise tashîh-i hurûf belgesi vermiştir. Kendisi özürlü olmasına rağmen özgüvenini yitirmeyip hayatı boyunca saygınlığını korumuştur.

1.2.15. Hicri 15. Asır Kırâat Âlimleri

1. Minşâvî, Muhammed Sıddîk: Muhammed b. Sıddîk el-Minşâvî (1920-1969).

“Mısırlı hâfız ve kârî.”³⁰⁴

20 Ocak 1920'de Mısır'ın Sûhâc şehrine bağlı Minşât köyünde doğmuştur. Aile üyelerinin çoğunun hâfız olduğu bir evde yetişmiştir. Babası, kırâat ve tecvîdde Mısır'ın meşhur kurrâsından Şeyh Muhammed Rifat'ın (ö. 1370/1950) takdirini kazanmıştır. Minşâvî on bir yaşında Minşât'ta Muhammed en-Nemekî'nin yanında Kur'ân'ı ezberlemiştir. Kahire'ye giderek Muhammed Ebü'l-Alâ ve Muhammed Suûdî'den

³⁰⁴ Saîd Murâd, “Minşâvî, Muhammed Sıddîk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/117.

Kur'ân ilimlerine dair dersler almıştır. Babası ve amcası Ahmed es-Seyyid'le birlikte Kur'ân tilâvet etmek için Mısır'da çeşitli yerlere seyahatler yapmıştır. “İmâmü'l-kâriîn” lakabıyla anılmıştır.

1953 yılında Mısır Radyosu'nda Kur'ân okumaya başlayan ve yurt dışı seyahatleriyle İslâm dünyasında tanınan Minşâvî'nin şöhreti kısa sürede yayılmıştır. 1950'de Endonezya'ya, 1956'da Suriye'ye yaptığı seyahatler vesilesiyle kendisine liyakat nişanları takdim edilmiştir. 1950 yılında Kahire'de “Dâîler Günü” vesilesiyle düzenlenen törende de “Cumhuriyet Nişanı” ile ödüllendirilmiştir. Asya, Avrupa ve Afrika'daki bir çok ülkeyi ve Müslüman toplulukları ziyaret eden, gittiği yerlerde tilâvetiyle dinleyenleri etkilemeyi başaran Minşâvî 1969'da vefat etmiştir. Onun Mısır ve diğer ülkelerin radyolarında kayda alınmış 150'den fazla Kur'ân tilâveti bulunmakta, ayrıca tahkik üzere okuduğu Kur'ân'ın tamamı halen Mısır'da *İzâatü'l-Kur'âni'l-Kerîm*'de her gün yayımlanmaktadır.

2. Âşıkkutlu, Mehmet Rüştü: (ö. 1980)

“Son devir kırâat âlimi.”³⁰⁵

Mehmet Rüştü Aşıkkutlu, Of ilçesinin Uğurlu Kasabası'nda doğmuştur. Babası Ahmed Cemâleddîn, annesi ise Hanife'dir. Hâfızlığını ikmal ettikten sonra çevrenin tanınmış âlimlerden Arapça ve feraiz dersleri almıştır. Sınavına girdiği Çifaruksa Medresesi'ne kaydolmuştur. Medreselerin kapanmasıyla bir süre Dursun Feyzi Efendi'den (ö. 1977) dersler aldıktan sonra İstanbul'a gitmiştir. Orada çeşitli âlimlerden dersler alarak kendini geliştirmiştir.

³⁰⁵ Emin Âşıkkutlu, “Âşıkkutlu, Mehmet Rüştü”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/6.

Görev hayatına genç yaşlarda Uğurlu Merkez Camii'nde fahrî imam-hatip olarak başlamıştır. Sonrasında Uğurlu Kur'ân Kursu öğreticiliği ve Of merkez vâizliği gibi görevlerde bulunmuştur. Resmi görevlerinin yanı sıra kırâat, fıkıh ve Arapça dersleri vermiştir. Emekli olduktan sonra Diyanet İşleri Başkanlığı'nın hizmet içi eğitim kurslarında kırâat-ı aşere okutmuş ve *Tayyibetü'n-Neşr*'i takrir etmiştir. 28 Ağustos 1980'de İstanbul'a tedavi olmak üzere giderken uçakta vefat etmiş ve Uğurlu'ya defnedilmiştir.

Âşıkkutlu, kırâat alanında pek çok öğrenci yetiştirmiştir. Kırâat konusunda *Aşere Kaideleri*, *Takrîb Kaideleri*, *Tayyibe Tercümesi* ve *Tayyibe Şerhi* adlı dört eseri bulunmaktadır. Bu kitaplar henüz basılmamış ve özel kitaplıklarda muhafaza edilmektedir.

3. Husarî, Mahmûd Halîl: (ö. 1980)

“Mısırlı kârî ve kırâat âlimi.”³⁰⁶.

Husarî, 17 Eylül 1917 tarihinde Mısır'ın Tanta kentine bağlı Şübrannemle Köyü'nde doğmuştur. 8 yaşında Kur'ân'ı hıfzetmiştir. Ezher Üniversitesi'nde öğrenim görmüş ve Kur'ân ilimleri konusunda kendini geliştirmiştir.

Kur'ân tilaveti ve sesinin güzelliği ile tanınmış ve özellikle Mısır'da önemli görevlerde bulunmuştur. Kahire Radyosu'nda Kur'ân okuma yarışmalarında birinci seçilmiştir. el-Mescidü'l-Hüseynî'de kârî olarak görev yapmıştır.

Husarî, Mısır'ın sınırlarını aşarak Arap dünyası ve Uzakdoğu'da da tanınmıştır. *İttihâdü Kurrâi'l-Âlem* başkanı olmuş ve Mısır Devlet

³⁰⁶ Muhammed Mahmûd Halîl el-Husarî, “Husarî, Mahmûd Halîl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/412-413.

Başkanından ödülleri almıştır. Birleşmiş Milletler, Amerikan Kongresi ve İngiliz Parlamentosu'nda Kur'ân okuyan ilk kişidir. Aynı zamanda hayır işlerine öncülük etmiş ve Kur'ân kurslarının açılmasına katkı sağlamıştır.

Husarî'nin eserleri arasında tecvîd ilminin kaidelerini anlatan *Ahkâmü kırâati'l-Kur'âni'l-Kerîm*, kırâat imamlarının özelliklerini ele alan *el-Kırââtü'l-'aşr mine'-ş-Şâtıbiyye ve'd-Dürre* gibi eserler bulunmaktadır.

Kur'ân hizmetine adanmış bir yaşam süren Husarî, 24 Kasım 1980 tarihinde vefat etmiştir.

4. Şen, Hasan: Hasan Şen (ö. 1982)

“Son devir kırâat âlimi.”³⁰⁷

Hasan Şen, Kurşunlu ilçesinde doğmuş olup babası Hâfız Mustafa Efendi, annesi Fatma Hanım'dır. Annesinin vefatı üzerine bebekken babası tarafından Düzce'nin Pırpır Köyü'ndeki ağabeyinin yanına götürülmüş. burada ağabeyi Ahmet ve yengeleri tarafından büyütülmüştür. Köyde Kur'ân okumayı öğrendikten sonra ağabeyiyle birlikte Çilimli'deki medreseye gönderilmiştir. Erken yaşlarda hıfzını tamamlamıştır.

Pırpır Köyü'nde evlendiği ve çocuğu olduğu dönemde çocuğunun vefatı üzerine ağabeyinin ısrarıyla Çevrik Köyü'ne yerleşmiş ve camide fahrî imam olmuştur. Uzun yıllar bu köyde yaşamış, çevre köylerden gelen öğrencilere Kur'ân okumayı öğretmiş ve hâfızlık yaptırmıştır. 8 yıl süren askerlik görevini Yemen ve Diyarbakır'ın Silvan ilçesinde tamamlamıştır. Kırâat bilgisini geliştirmek için İstanbul'a gitmiş, Fatih Dülgerzâde Camii Kur'ân Kursu hocası Kesikbacak İsmail Bayrı'dan ders görmüştür. Mısır

³⁰⁷ Kamil Uğur Bitemir, “Şen, Hasan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/534-535.

ve İstanbul tarîklerini öğrenip icâzetnâme almış, daha sonra Düzce'ye dönüp Merkez Camii'nde fahrî imam-hatiplik görevine başlamıştır. Merkez Kur'ân Kursu öğreticiliği de yapmıştır. 1952'de Düzce Merkez Camii imam-hatipliği görevine atanmış ve 1978'e kadar sürdürmüştür. İstiklâl Harbi madalyasına sahip olan Hasan Şen, Düzce'de 33 yıl boyunca 4000'e yakın öğrenciye hâfızlık yaptırmış, 500 kadar öğrenciye tashîh-i hurûf eğitimi vermiştir. Sade bir okuma tarzına sahip olan Hasan Efendi, Düzce Merkez Camii'nde mezuniyet cemiyetleri düzenlemiştir. 1982 yılında vefat etmiş ve Düzce şehir mezarlığına defnedilmiştir.

5. Abdüssamed, Abdülbâsıt Muhammed: (ö. 1988)

“Mısırlı tanınmış hâfız ve kârî.”³⁰⁸

Adı Abdülbâsıt Muhammed Abdüssamed olmakla birlikte Türkiye'de daha çok Abdüssamed diye tanınmıştır. Kinâ vilâyetine bağlı Erment'te doğmuştur. Kur'ân'ı 10 yaşında ezberlemiştir. 14 yaşında Esfûnü'l-Metâine'de Muhammed Selim Hamâde'den Kur'ân ilimleri ve kırâat-ı seb'ayı tahsil etmiştir. Daha sonra Kahire'de el-Meâhidü'l-Ezheriyye müdürü Abdülfettâh el-Kâdî'den (ö. 1403/1982) kırâat-ı aşereyi tamamlamıştır.

1951'de Kahire'ye gitmiş ve İmam Şâfiî, Seyyide Zeyneb, İmam Hüseyin, Sultan Ebü'l-Alâ ve İmam Rifâî Camiilerinde Kur'ân okumuştur. Aynı yıl Kahire radyosunda Kur'ân okumaya başlamıştır. Sesi ve okuyuş tarzıyla kısa bir sürede büyük ilgi görerek şöhret bulmuştur. Çeşitli dinî, millî gün ve merasimler münasebetiyle bazı ülkelerin devlet başkanları ve şahısların daveti üzerine, başta Ortadoğu ülkeleri olmak üzere Afrika'dan Uzakdoğu'ya kadar birçok İslâm ülkesini, Amerika Birleşik Devletleri ve

³⁰⁸ Ahmet Özel, “Abdüssamed, Abdülbâsıt Muhammed”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/300.

bazı Avrupa ülkelerini ziyaret etmiş; buralarda Kur'ân tilâvet etmiştir. Bazı ülkelerin devlet veya hükümet başkanları tarafından çeşitli nişanlarla taltif edilmiştir.

1951-1982 yıllarında Kahire İmam Şâfiî Camii'nde, 1982'den ölümüne kadar da Hüseyin Camii'nde kârî olarak görev yapmıştır. 1983 yılında parlamento kararıyla kurulan *Kur'ân-ı Kerîm Hâfız ve Kârîleri Derneği*'nin başkanlığına getirilmiştir. el-Mekâriü'l-Mısriyye'nin de şeyhi olan Abdülbâsıt Abdüssamed 30 Kasım 1988'de Kahire'de vefat etmiştir.

Kur'ân tilâvetinde Mısır tarzının öncülerinden biri sayılan ve dünyanın her tarafındaki Müslümanların heyecanla ve huşû içinde dinledikleri Abdülbâsıt Abdüssamed özellikle tiz sesi ve nefesinin uzun olmasıyla tanınmıştır. Tek nefeste en yüksek perdeden 45-50 saniye süren okuyuşları hâfızalarda silinmez bir iz bırakmıştır. Abdülbâsıt, muhtelif sûre ve âyetler yanında Mısır, Suudi Arabistan ve Kuveyt radyoları için Âsım kırâatinin Hafs rivâyeti, Fas radyosu için de Nâfi' kırâatinin Verş rivâyetiyle tahkîk üzere Kur'ân-ı Kerîm'in tamamını bantlara okumuştur.

6. Gürses, Abdurrahman: (ö. 1999)

“Reîsülkurrâ.”³⁰⁹

Sakarya ili Hendek ilçesinin Soğuksu Köyü'nde doğmuştur. Babası bu köyün imamlığını yapan Hâfız Said Efendi, annesi Fatma Hanım'dır. On 13-14 yaşlarında Kur'ân'ı hıfzetmiştir. Ardından Hendek'te Abdurrauf Hoca'dan tâlim-tecvîd, Hendek Yenicami Medresesi'nde müftü Ali Niyazi Konuk'tan (ö. 1373/1953) sarf, nahiv ve fıkıh dersleri almıştır. Daha sonra İstanbul'a giderek Ayasofya Soğukçeşme medreselerinde bir müddet

³⁰⁹ Naci Demirci, “Abdurrahman Gürses”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), (gözden geçirilmiş 2. basım) EK-1/493-494.

tahsil görmüş, Yenicami İmamı Nuri Efendi başta olmak üzere Osmanlı bakiyesi ulemâ ve müderrislerle tanışıp kendilerinden istifade etmiştir. Medreselerin kapatılması üzerine (1924) Hendek'e dönmüş, 1934 yılına kadar burada kalmıştır. 1932-1933'te askerlik vazifesini yapmıştır. 1934'te tekrar İstanbul'a gitmiş ve Üsküdar'a yerleşmiştir. Üsküdar Selimiye Camii İmam Hatibi Fehmi Efendi'den İstanbul tarîki Ahmed es-Sûfî mesleği üzere kırâat (aşere-takrîb) okuyup 1937'de icâzet almıştır. İlk resmî görevine 1938 sonlarına doğru Fatih Mihrimah Sultan Camii'nde imam-hatip olarak başlamış bir ay geçmeden Teşvikiye Camii'ne nakledilmiştir. Bu camide yaklaşık beş yıl görev yaptıktan sonra 22 Mayıs 1944'te Beyazıt Camii'ne nakledilmiştir. 6 Haziran 1979'da emekliye ayrılincaya kadar bu camide vazife yapmıştır.

Gönenli Mehmet Efendi olarak bilinen Mehmet Öğütçü'nün vefatından (2 Ocak 1991) sonra reîsülkurrâ unvanını alarak ölümüne kadar bu vazifesini sürdüren Gürses imamlık görevinin yanı sıra Beyazıt Camii Kur'ân Kursu, Nuruosmaniye Kur'ân Kursu ve 1973'te bir dönem İstanbul İmam-Hatip Okulu başta olmak üzere çeşitli mahfillerde tâlim ve kırâat dersleri vermiştir. Davet üzerine gittiği Fas'ta Verş rivâyetini okutmuştur. Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı Haseki Eğitim Merkezi'nde 1976-1998 yılları arasında kırâat eğitimi vermiştir. Gayr-i resmî icâzet verdiği talebelerinin yanı sıra burada 100'den fazla talebesine aşere-takrîb icâzeti vermiştir. Abdurrahman Gürses 10 Ağustos 1999 tarihinde vefat etmiş ve Beyazıt Camii'nin hazîresine defnedilmiştir.

Gürses, kırâat ilim mirasının Osmanlıdan günümüze intikalinde önemli bir rol üstlenmiş ve bu bağlamda bir kırâat öğretim usûlü olan Ahmed es-Sûfî mesleğinin devam etmesine öncü olmuştur. Döneminin önde gelen Kur'ân okuyucularının başında yer almıştır. Tilâvet tarzı, harflerin telaffuzunda ve makam geçkisinde tekellüften kaçınan, eski

İstanbul hâfızları ile Mahmûd Halîl el-Husarî, Abdülfettâh Şa‘şâî gibi Mısırlı okuyucuların tilâvetlerinden etkilenen ve bu yönüyle Arap-Türk sentezi olarak nitelendirilebilecek olan bir tavır benimsemiştir. Uzun nefesi, tiz ve pes ses perdeleri arasında âni iniş ve çıkışlar yapabilmesi, okuyuş itibarıyla uygun aşırılar seçmesi, tilâvetini uzun tutması ve okuyuşlarında ara ara tekrarlar yapması da onun tilâvet tarzının özellikleri arasında zikredilebilir. Mûsiki eğitimi alıp almadığı bilinmemekle beraber kulak dolgunluğu sayesinde farklı makamlarda icrâda bulunmuştur. Okuyuşlarında genellikle rast, hicaz ve segâh zaman zaman uşşak, bayatî ve acem-aşiran makamlarını kullanmıştır.

Bazı vesilelerle Mersafî, Şeyh Sayfî, M. Halîl el-Husarî, Abdülfettâh eş-Şa‘şâî gibi önemli kırâat âlimi ve kurrâlarla tanışma fırsatı bulan Gürses, şimdiki adıyla Uluslararası Melik Abdülazîz Kur’ân Yarışması’nda jüri üyesi olarak Mekke’de bulunduğu esnada kırâat ilmine dair bazı ilmî toplantılara katılmıştır. Pakistan, Malezya, Endonezya, Tunus, Libya, Cezayir, Lübnan ve Irak gibi ülkelerde düzenlenen tilâvet programlarına okuyucu olarak çağırılması, ayrıca Verş rivâyetini okutmak için gittiği Fas’ta kendi adına bir Kur’ân kursunun açılmış olması onun kırâat ve tilâvet birikiminin uluslararası düzeyde tanındığını göstermektedir. Gürses’in *Takrîb Kavâid Defteri* gibi bazı ders notlarının yanı sıra *İslâmın Nuru* adlı dergide yayımlanmış derleme ve tercüme niteliğinde yazıları bulunmaktadır.

1.3. TDV İslâm Ansiklopedisi’ndeki Kırâat Maddelerinin Yazımında Kullanılan Kaynaklar

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi’nde yer alan kırâat maddelerinin araştırıldığı kaynaklara müellifleri esas alınarak bu başlık altında alfabetik sıraya göre yer verilmiştir. Tespit edilen kaynakların sayısı 268’dir.

1. Abdullah Kennûn, *en-Nübûğu 'l-Magribî fi 'l-edebi 'l- 'Arabî*.
2. Abdullah Muhammed el-Habeşî, *Câmi 'u 'ş-şürûh ve 'l-havâşî*.
3. Abdurrahman el-Bedevî, *Mevsû 'atü 'l-müsteşrikîn*.
4. Abdurrahman en-Nahlâvî, *el-Îmâm ez-Zehebî*.
5. Abdurrahman M. İsmâîl, *el-Îmâmü 'l-Kisâî ve ârâühü fi 'n-nahv*.
6. Abdülfettâh Abdülganî el-Kâdî, *el-Vâfî fî şerhi 'ş-Şâtıbiyye fi 'l-kırââtî 's-seb'*.
7. Abdülfettâh Abdülganî el-Kâdî, *el-Budûrû 'z-zâhire*.
8. Abdülfettâh Lâşin, *el-Fâsıla fi 'l-Kur'ânî 'l-Kerîm*.
9. Abdülfettâh Paluvî, *Zübdetü 'l- 'irfân*.
10. Abdülhâdî el-Fazlî, *el-Kırââtü 'l-Kur'âniyye*.
11. Abdülhâdî Hamîtû, *Kırâatü 'l-Îmâm Nâfi' 'inde 'l-Meğâribe min rivâyeti Ebî Sa 'îd Verş*.
12. Abdülhay el-Kettânî, *Fihrisü 'l-fehâris*.
13. Abdülkâdir b. Muhammed en-Nu'aymî, *ed-Dâris fî târihi 'l-medâris*.
14. Abdülkerîm b. Muhammed Sem'ânî, *el-Ensâb*.
15. Abdülmecîd Katâmiş, *el-Emsâlü 'l- 'Arabıyye*.
16. Abdüsselâm Ahmed el-Kenûnî, *el-Medresetü 'l-Kur'âniyye fi 'l-Mağrib mine 'l-fethi 'l-İslâmî ilâ İbn 'Atıyye*.
17. Abdüssettâr eş-Şeyh, *el-Hâfız ez-Zehebî*.
18. Ahmed b. Aybek ed-Dimyâtî, *el-Müstefâd min Zeyli Târîhi Bağdâd*.
19. Ahmed b. Hanbel, *el- 'İlel*.
20. Ahmed b. Muhammed el-Bennâ, *İthâfû fuzalâi 'l-beşer bi 'l-kırâati erba 'ate 'aşer*.
21. Ahmed b. Muhammed el-Kastallânî, *Letâifü 'l-işârât li fünûni 'l-kırâât*.

22. Ahmed b. Yahyâ ed-Dabbî, *Buğyetü 'l-mültemis*.
23. Ahmed Bâbâ et-Tinbüktî, *Neylû 'l-ibtihâc*.
24. Ahmed M. el-Harrât, *Mu'cemü müfredâtî 'l-ibdâl ve 'l-'ilel fî 'l-Kur'âni 'l-Kerîm*.
25. Ahmed Nusayyif el-Cenâbî, *Cühûdü Tâhir b. Ğalbûn fî 'ilmi 'l-kırâat*.
26. Ahmed Nusayyif el-Cenâbî, *el-Îzâh fî 'l-kırâat li 'l-Enderâbî*.
27. Alemüddîn es-Sehâvî, *Cemâlû 'l-kurrâ ve kemâlû 'l-ikrâ*.
28. Alemüddîn es-Sehâvî, *Fethu 'l-vasût fî şerhi 'l-Kasîd*.
29. Ali b. Ebi's-Sedâd el-Mâlekî, *ed-Dürü'n-nesîr ve 'l-'azbü'n-nemîr*.
30. Ali b. Muhammed eş-Şevkânî, *el-Bedrü't-tâli'*.
31. Ali b. Süleyman el-Yâfiî, *Mir'âtü 'l-cenân*.
32. Ali Hasen Abdullah, *el-Kırââtü 'l-Kur'âniyye ve mevkifü 'l-müfessirîn minhâ*.
33. Ali Osman Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*.
34. Ali Şevvâh İshak, *Mu'cemü musannefâtî 'l-Kur'âni 'l-Kerîm*.
35. Amr b. Mûsâ el-Ukaylî, *ed-Du'afâ*.
36. Arthur Jeffery, *Materials for the History of Text of the Qur'an*.
37. Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü 'l-'ârifîn*.
38. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, *ez-Zehebî ve menhecühû fî kitâbihî Târîhi 'l-İslâm*.
39. Birzâlî, *Meşyehatü kâdi 'l-kudât İbn Cemâ'a*.
40. Buhârî, *Sahîhu 'l-Buhârî*.
41. Buhârî, *Târîhu 'l-kebîr*.
42. Burhâneddîn b. Müflih, *el-Maksadü 'l-erşed*.
43. Câsim el-Meşhedânî, *Mevâridü 'l-Belâzüri 'ani 'l-üsreti 'l-Ümeviyye fî ensâbi 'l-eşrâf*.

44. Cebbûr Abdünnûr, *el-Mu'cemü'l-edebî*.
45. Celâlüddîn es-Süyûtî, *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*.
46. Celâlüddîn es-Süyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara*.
47. Celâlüddîn es-Süyûtî, *Târîhu'l-hulefâ*.
48. Celâlüddîn es-Süyûtî, *Zeylû Tabakâtî'l-huffâz li'z-Zehebî*.
49. Cemâlüddîn el-Kâsımî, *Mehâsinü't-te'vîl*.
50. DİB Mushafları İnceleme Kurulu Arşivi, *Esâmî-i Kurrâ Defteri*.
51. DİB Mushafları İnceleme Kurulu Arşivi, *Teftîş-i Mesâhif-i Şerîfe Meclisi Karar Defteri*.
52. E. M. Wherry, *A Comprehensive Commentary on the Qur'an*.
53. Ebû Bekr b. Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*.
54. Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm, *Fezâilü'l-Kur'ân*.
55. Ebû Ali el-Fârisî, *el-Hücce li'l-kurrâi's-seb'a*.
56. Ebû Amr ed-Dânî, *Câmi'u'l-beyân fî'l-kırââtî's-seb'i'l-meşhûra*.
57. Ebû Amr ed-Dânî, *el-Mukni'*.
58. Ebû Amr ed-Dânî, *et-Teysîr fî'l-kırââtî's-seb'*.
59. Ebû Bekr es-Sûlî, *Ahbârü'r-Râzî billah ve'l-müttaki lillah*.
60. Ebû Bekr ez-Zübeydî, *Tabakâtü'n-nahviyyîn ve'l-lüğaviyyîn*.
61. Ebû Dâvûd, *Müsned*.
62. Ebû Hâtım Muhammed b. İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*.
63. Ebû Hâtım Muhammed b. İbn Hibbân, *es-Sikât*.
64. Ebû Hayyân et-Tevhîdî, *el-Besâir ve'z-zehâir*.
65. Ebû Nu'aym, *Hilyetü'l-evliyâ*.
66. Ebû Osman Amr b. Câhız, *el-Beyân ve't-tebyîn*.
67. Ebû Saîd es-Sîrâfî, *Ahbârü'n-nahviyyîne'l-Basriyyîn*.
68. Ebû Şâme el-Makdisî, *Kitâbü'r-Ravzateyn*.
69. Ebû Şâme el-Makdisî, *el-Mürşidü'l-vecîz*.
70. Ebû Yûsuf el-Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târîh*.

71. Ebû Zür'a ed-Dimaşkî, *Târîh*.
72. Ebü'l-Alâ el-Hemedânî, *Gâyetü'l-ihtisâr*.
73. Ebü'l-Hasen er-Ru'aynî, *el-Cem' ve't-tevcîh limâ inferade bi kırâatihî Ya'kûb b. İshâk el-Hadramî el-Basrî*.
74. Ebü'l-Kâsım ez Zeccâcî, *el-İbdâl ve'l-mu'âkabe ve'n-nezâir*.
75. Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Muhammed b. Ali en-Nüveyrî, *Şerhu Tayyibeti'n-neşr fî'l-kırâati'l-'aşr*.
76. Ebü'l-Mehâsin el-Hüseynî, *Zeylû Tezkireti'l-huffâz*.
77. Ebü't-Tayyib Abdülvâhid b. Ali, *Merâtibü'n-nahviyyîn*.
78. Ebü't-Tayyib el-Luğavî, *Kitâbü'l-İbdâl*.
79. Ebü't-Tayyib el-Luğavî, *Merâtibü'n-nahviyyîn*.
80. Emîl Bedî' Ya'kûb, *Mevsû'atü'l-hurûf*.
81. Enderâbî, *Kırââtü'l-kurrâi'l-ma'rûfîn*.
82. Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*.
83. F. Rosenthal, *A History of Muslim Historiography*.
84. Ferrâc Atâ Sâlim, *Fihrisü't-tefsîr ve 'ulûmi'l-Kur'ân: el-Kısmü'l-evvel*.
85. Fuâd Seyyid, *Fihrisü'l-mahtûtât*.
86. Fuat Sezgin, *GAS* (Ar.).
87. Hadîce Ahmed Müftî, *Nahvü'l-kurrâi'l-Kûfiyyîn*.
88. Hâkim en-Nîsâbûrî, *el-Müstedrek*.
89. Halîfe b. Hayyât, *et-Tabakât*.
90. Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-'Ayn*.
91. Halil İbrahim Kutlay, *el-İmâm 'Alî el-Kârî ve eseruhû fî 'ilmi'l-hadîs*.
92. Hasen Cebertî, *'Acâibü'l-âsâr*.
93. Hasen es-Sadr, *Te'sîsü's-Şî'a*.
94. Hâşım b. Muhammed el-Mağribî, *Hısnü'l-kârî fî htilâfi'l-mekârî*.

95. Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*.
96. Hayrüddîn ez-Ziriklî, *el-A 'lâm*.
97. Hikmet Beşîr Yâsîn, *İstidrâkât 'alâ târihi 't-türâsi 'l- 'Arabî*.
98. Hilmi Ahmed, *Abu Shama*.
99. Hind Şelebî, *el-Kırâât bi İfrîkıyye*.
100. İbn Abdilber en-Nemerî, *el-İstî 'âb*.
101. İbn Adî, *el-Kâmil*.
102. İbn 'Akîl, *Şerhu İbn 'Akîl*.
103. İbn 'Asâkir, *Târîhu Dimaşk*.
104. İbn 'Asâkir, *Tebyînü kezibi 'l-müfterî*.
105. İbn 'Asker el-Mağribî, *Devhatü 'n-nâşir*.
106. İbn 'Atıyye el-Endelüsî, *Mukaddimetü İbn 'Atıyye*.
107. İbn Beşküvâl, *es-Sıla*.
108. İbn Cinnî, *Sırru sinâ 'ati 'l-i 'râb*.
109. İbn Ebû Dâvûd, *Kitâbü 'l-Mesâhif*.
110. İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve 't-ta 'dîl*.
111. İbn Ebû Meryem, *el-Mûdah fî vüçûhi 'l-kırâa ve 'ilelihâ*.
112. İbn Ebû Ya 'lâ, *Tabakâtü 'l-Hanâbile*.
113. İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlik*.
114. İbn Galbûn Tâhir b. Abdülmün'im, *et-Tezkire fî 'l-kırâati 's-semân*.
115. İbn Gâzî, *Fihrisü İbn Gâzî: et-Te'allül bi-rüsûmi 'l-isnâd ba 'de'ntikâli ehli 'l-menzil ve 'n-nâd*.
116. İbn Hacer el-'Askalânî, *ed-Dürerü 'l-kâmine*.
117. İbn Hacer el-'Askalânî, *el-İsâbe*.
118. İbn Hacer el-'Askalânî, *İnbâü 'l-ğumr*.
119. İbn Hacer el-'Askalânî, *Nüzhetü 'n-nazar fî tavzîhi Nuhbeti 'l-fiker*.
120. İbn Hacer el-'Askalânî, *Tehzîbü 't-Tehzîb*.
121. İbn Hacer el-Heytemî, *el-Hayrâtü 'l-hisân*.

122. İbn Haldûn, *Mukaddime*.
123. İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî şevâzzi 'l-Kur'ân*.
124. İbn Hişâm, *es-Sîretü 'n-nebeviyye*.
125. İbn Kesîr, *el-Bidâye*.
126. İbn Kunfûz, *el-Vefeyât*.
127. İbn Kuteybe, *el-Me'ârif*.
128. İbn Mâkûlâ, *el-İkmâl*.
129. İbn Manzûr, *Lisânü 'l-'Arab*.
130. İbn Manzûr, *Muhtasaru Târîhi Dimaşk*.
131. İbn Mektûm, *Zeylû 'l-Kurrâi 'l-kibâr*.
132. İbn Mihrân en-Nîsâbûrî, *el-Ğâye fî 'l-kırââtî 'l-'aşr*.
133. İbn Mihrân en-Nîsâbûrî, *el-Mebsût fî 'l-kırââtî 'l-'aşr*.
134. İbn Miskeveyh, *Tecâribü 'l-ümem*.
135. İbn Mücâhid, *Kitâbü 's-Seb'a fî 'l-kırâât*.
136. İbn Nâsirüddîn, *er-Reddû 'l-vâfir*.
137. İbn Nâsirüddîn, *Tavzîhu 'l-müştebih*.
138. İbn Receb, *Kitâbü 'z-Zeyl 'alâ tabakâtî 'l-Hanâbile*.
139. İbn Sa'd, *et-Tabakâtü 'l-kebîr*.
140. İbn Seb'in, *el-Kelâm 'ale 'l-mesaili 's-Sıkilliyye*.
141. İbn Sîde, *el-Muhassas*.
142. İbn Tağrıberdî, *el-Menhelü 's-sâfî*.
143. İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmü 'z-zâhire*.
144. İbn Teymiyye, *Mecmû 'u fetâvâ*.
145. İbn Zeydân, *İthâfû a 'lâmi 'n-nâs*.
146. İbnü 'l-Bâziş, *el-İknâ ' fî 'l-kırââtî 's-seb'*.
147. İbnü 'l-Cevzî, *ed-Du 'afâ*.
148. İbnü 'l-Cevzî, *el-Muntazam*.
149. İbnü 'l-Cezerî, *Ğâyetü 'n-nihâye*.

150. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fî'l-kırââtî'l- 'aşr*.
151. İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-mukriîn*.
152. İbnü'l-Cündî, *el-Cevherü'n-nadîd fî şerhi'l-Kasîd*.
153. İbnü'd-Dübeysî, *Zeylû Târîhi Bağdâd*.
154. İbnü'l-Enbârî, *Nüzhetü'l-elibbâ*.
155. İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb*.
156. İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*.
157. İbnü'l-Faradî, *Târîhu 'ulemâi'l-Endelüs*.
158. İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*.
159. İbnü'l-Kâdî, *Dürretü'l-hicâl*.
160. İbnü'l-Kâsîh, *Sirâcü'l-kârî'l-mübtedî*.
161. İbnü'l-Kayserânî, *el-Cem' beyne ricâli's-Sahîhayn*.
162. İbnü'l-Kıftî, *İnbâhü'r-ruvât*.
163. İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*.
164. İbrahim b. Ahmed et-Tûnisî, *Delîlü'l-hayrân şerhu Mevridi'z-zam'ân*.
165. İbrahim Kafesoğlu, *Orta Çağ'ın Türk Asıllı Tarihçileri*.
166. İclî, *es-Sikât*.
167. İmam Mâlik, *el-Muvatta'*.
168. İsmail b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâhu'l-lüğa*.
169. İsnevî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*.
170. İzzet Hasen, *Fihrisü mahtûtâtî Dâri'l-Kütübi'z-Zâhiriyye: 'Ulûmü'l-Kur'ân*.
171. J. Fück, *Die Arabischen Studien in Europa*.
172. Kâsım b. Fîrruh eş-Şâtîbî, *Hirzû'l-emânî ve vechü't-tehânî*.
173. Kays Âl-i Kays, *el-Îrânîyyûn*.
174. Lebîb es-Saîd, *el-Mushafü'l-mürettel*.
175. Mahlûf, *Şeceretü'n-nûr*.

176. Mahmûd Hüsni, *Kırâatü İbn 'Âmir: mesâdiruhâ ve mevkîfû'n-nühât minhâ.*
177. Makkarî, *Nefhu't-tîb.*
178. Mehmed Zihni, *el-Kavlü's-sedîd fî ilmi't-tecvîd.*
179. Mehmet Emin Maşalı, *Kur'ân'ın Metin Yapısı.*
180. Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-İbâne 'an me'âni'l-kırâât.*
181. Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf 'an vücûhi'l-kırââti's-seb'.*
182. Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye.*
183. Mekkî b. Ebî Tâlib, *et-Tefsîr fî'l-kırââti's-seb'.*
184. Mennâ' el-Kattân, *Mebâhis fî 'ulûmi'l-Kur'ân.*
185. Meydânî, *Mecma'u'l-emsâl.*
186. Meyyâre, *Muhtasarü'd-Dürri's-semîn.*
187. Mîşâl Cühâ, *ed-Dirâsâtü'l-'Arabîyye ve'l-İslâmîyye fî Ūrûbbâ.*
188. Mîşâl-Emîl Bedî' Ya'kûb, *el-Mu'cemü'l-mufasssal fî'l-lügâ ve'l-edeb.*
189. Molla Mehmed Emin Efendi, *'Umdetü'l-hullân fî îzâhi Zübdeti'l-'irfân.*
190. Muhammed Altuncî-Râcî el-Esmer, *el-Mu'cemü'l-mufasssal fî 'ulûmi'l-lügâ.*
191. Muhammed b. Abdîrrahman Hattâb, *Tahrîrü'l-makâle fî şerhi Nezâiri'r-risâle.*
192. Muhammed b. Ahmed Haddâdî, *el-Medhal li 'ilmi tefsîri Kitâbillahi teâlâ.*
193. Muhammed b. Ahmed el-Makdisî, *Ahsenü't-tekâsîm.*
194. Muhammed b. Ali ed-Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfesssîn.*
195. Muhammed b. Hayr, *Fehrese.*
196. Muhammed b. Tayyib el-Kâdirî, *Neşrü'l-mesânî.*
197. Muhammed el-Hasnâvî, *el-Fâsıla fî'l-Kur'ân.*

198. Muhammed el-Menûnî, *Delîlü mahtûtâtî Dâri'l-Kütübi'n-Nâsiriyye*.
199. Muhammed Mutî' el-Hâfız, *el-Îmâm Şemsüddîn İbnü'l-Cezerî*.
200. Muhammed Şu'le, *Şerhu Şu'le 'ale'-Ş-Şâtıbiyye el-müsemmâ Kenzü'l-me'ânî şerhu Hirzi'l-emânî*.
201. Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser*.
202. Mustafa Cevâd, *Nakdü tab'ati'l-cüz'i'l-hâmis min Kitâbi'l-İber fî haberi men 'aber*.
203. Mustafa es-Sâvî el-Cüveynî, *A'lâmü'd-dirâsâtî'l-Kur'âniyye*.
204. Mustafa İbrahim el-Müşînî, *Medresetü't-tefsîr fi'l-Endeliüs*.
205. Müslim, *Câmi'u's-Sahîh*.
206. Mütercim Âsım Efendi, *Kâmus Tercümesi*.
207. Müzenî, *el-Hurûf*.
208. Nâsırüddîn el-Elbânî, *Fihrisü'l-mahtûtâtî'z-Zâhiriyye*.
209. Necîb el-Akîkî, *el-Müsteşrikûn*.
210. Nevevî, *Tehzîb*.
211. Nihad Sâmi Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Târîhi*.
212. Nüveyhiz, *Mu'cemü'l-müfessirîn*.
213. Osman ez-Zehebî, *Ma'rîfetü'l-kurrâi'l-kibâr*.
214. Osman ez-Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl*.
215. Osman ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*.
216. Osman ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*.
217. Otto Pretzl, *Înâyetü'l-müsteşrikin bi'l-Kur'âni'l-Kerîm ve 'ulûmih*.
218. Ömer Ferrûh, *Târîhu'l-edeb*.
219. Ömer Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*.
220. Ömer Nasuhi Bilmen, *Tefsir Târîhi*.
221. Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*.

222. Riyâz Abdülhamîd Murâd, *Nassun müstedrek min Kitâbi 'l- 'İber*.
223. Rûdânî, *Sılatü 'l-halef*.
224. Sabrî Abdürraûf M. Abdülkavî, *Eserü 'l-kırâe fi 'l-fikhi 'l-İslâmî*.
225. Safedî, *el-Vâfî*.
226. Safedî, *Nektü 'l-himyân*.
227. Saîd A' râb, *el-Kurrâ ve 'l-kırâât bi 'l-Mağrib*.
228. Salâh M. el-Hıyemî, *Fihrisü mahtûtâtî Dâri 'l-Kütübi 'z-Zâhiriyye*.
229. Salâh Muhammed el-Hıyemî, *Fihrisü mahtûtâtî Dâri 'l-Kütübi 'z-Zâhiriyye*.
230. Sâlim Abdürrezzâk Ahmed, *Fihrisü mahtûtâtî Mektebeti 'l-Evkâfi 'l- 'Amme fi 'l-Mevsılî*.
231. Sâlim Muhaysin, *el-Kırâât ve eseruhâ fî 'ulûmi 'l- 'Arabiyye*.
232. Selâhuddîn el-Müneccid, *Mu 'cemü 'l-müerrihîne 'd Dimaşkıyyîn*.
233. Seyyid Ahmed Hüseyinî, *Fihrist-i Nüşahâ-yi Hattî-yi Kitâbhâne-i 'Umûmî-yi Hazret-i Âyetullahi 'l- 'uzmâ Mer 'aşî*.
234. Sıddîk b. Arabî, *Fihrisü mahtûtâtî Hizâneti İbn Yûsuf bi Merrâkuş*.
235. Sîbeveyhi, *el-Kitâb*.
236. Sirâcüddîn en-Neşşâr, *el-Budûrû 'z-zâhire fi 'l-kırââtî 'l- 'aşri 'l-mütevâtire*.
237. Şa' bân Muhammed İsmail, *el-Kırâât: Ahkâmühâ ve mesâdiruhâ*.
238. Şâkir b. Ahmed el-Kütübî, *Fevâtü 'l-vefeyât*.
239. Şâkir Mustafa, *et-Târîhu 'l- 'Arabî ve 'l-müerrihûn*.
240. Şehabeddîn Tekindağ, *Berkuk Devrinde Memlûk Sultanlığı*.
241. Şemsüddîn es-Sehâvî, *ed-Dav'ü 'l-lâmi'*.
242. Şemsüddîn es-Sehâvî, *el-Î'lân bi 't-tevbîh li-men zemme ehle 't-târîh*.
243. T. P. Hughes, *Notes on Muhammadanism*.
244. Tâcüddîn es-Sübkî, *Tabakâtü 'ş-Şâfi 'iyye*.

245. Tâhir b. Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*.
246. Tâhirülmevlevî, *Edebiyat Lügatı*.
247. Takıyyüddîn el-Fâsî, *el- 'İkdü's-semîn*.
248. Takıyyüddîn el-Fâsî, *Zeylû't-Takyîd fî ruvâtı's-sünen ve'l-mesânîd*.
249. Takıyyüddîn Muhammed b. Râfi', *el-Vefeyât*.
250. Taşköprizâde, *eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye*.
251. Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde*.
252. Tayyib Okiç, *Kur'ân-ı Kerîm'in Üslûb ve Kırâatı*.
253. Tehânevî, *Keşşâfü istilâhâtı'l-fünûn ve'l-'ulûm*.
254. Theodor Nöldeke, *Geschichte des Qor'ans*.
255. Tirmizî, *Câmi'u's-Sahîh*.
256. Vekî' Halef, *Ahbârü'l-kudât*.
257. Ya'kûb b. Muhammed Fîrûzâbâdî, *Besâiru zevi't-temyîz*.
258. Yahyâ b. Ma'in, *et-Târîh*.
259. Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*.
260. Yahyâ Murâd, *Mu'cemü esmâi'l-müsteşrikîn*.
261. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-buldân*.
262. Yûnînî, *Zeylû Mir'âtı'z-zamân*.
263. Yûsuf b. Abdîrrahman el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*.
264. Yûsuf İlyân Serkîs, *Mu'cemü'l-Matbûâtı'l-'Arabiyye*.
265. Zemahşerî, *el-Keşşâf*.
266. Zemahşerî, *el-Mufasssal fî 'ilmi'l-lüğa*.
267. Zerkeşî, *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*.

SONUÇ

İslâm dini, tarihi ve İslâm toplumlarına dair kapsamlı bir içeriğe sahip olan *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, dinî ilimlerin yanı sıra sosyal bilimlerin de farklı alanlarında yapılacak araştırmalara kaynaklık edebilecek önemli bir telif olarak görülmektedir. Nitekim gerek akademik gerekse diğer araştırmalarda sıkça müracaat edilen bir eser olması buna işaret etmektedir. Ansiklopedide birçok branşa dair olduğu gibi kırâat ilmiyle ilgili maddelere de yer verilmiştir. Bu çalışmada *TDV İslâm Ansiklopedisi*'nde yer alan kırâat maddeleri incelenmiştir.

TDV İslâm Ansiklopedisi; dinî ilimler, tarih, edebiyat, felsefe, sanat tarihi, ilimler tarihi gibi çalışma yürüten ilim adamları ve araştırmacıların ortaya koyduğu ortak bir üründür. Ansiklopedi aynı zamanda bu ilim dallarında yürütülen akademik çalışmalara nitelik kazandırmış, telif ve redaksiyon aşamalarında çoğunluğu ülkemizden olmak üzere dünyanın çeşitli ülkelerinden alanında uzman iki bini aşkın ilim adamı ve araştırmacının desteğiyle otuz üç yıllık bir süreçte hazırlanarak ilgililere sunulan kaynak bir eser olmuştur.

Çalışmamıza kaynaklık eden *TDV İslâm Ansiklopedisi*'nin tüm ciltleri taranarak kırâat ve tecvîd muhtevalı maddelerin tespiti yapılmış olup ilgili başlıklarda bu maddelere yer verilmiştir. Ele alınan kırâat ve tecvîd maddeleri konularına göre ayrılmış ve içeriği hakkında bilgi aktarılmıştır. Buna göre ansiklopedide ulaşabildiğimiz kadarıyla 250 adet kırâat içerikli madde yer almaktadır. Maddeleri konularına göre sınıflandırdığımızda; kırâat ilmini ilgilendiren kavramların sayısı 26; kırâat alanına dair tedris sürecinde faaliyet göstermiş veya bu alana dair eser telif etmiş âlimlerin sayısı 211; ilm-i kırâat sahası konusunda yazılmış eserlerin sayısı ise 14'tür.

Kırâat ilmiyle ilgili kavramlara, eserlere ve âlimlere yer verildiği görülmekle birlikte ansiklopedinin birtakım eksikliklerinin olduğu da gözden kaçmamaktadır. Diğer ilimlerin yanı sıra kırâat ilmiyle de bizzat ilgilenmiş olan âlimler kırâat âlimi olarak tanımlanırken Kur'ân ilimleriyle ilgilenen bazı isimlerin meşgul oldukları ilimlerin yanında kırâat âlimi olarak zikredilmemesi bu kapsamda zikredilmelidir.

Bu çalışmanın sonucunda kırâat ilmine dair ansiklopedide yer alan kırâat maddelerinin tespitiyle *TDV İslâm Ansiklopedisi* etrafında bir literatür listesini içeren çalışma ortaya çıkmıştır. Böylece kırâat sahasıyla ilgilenen araştırmacılara veya ilm-i kırâat meraklılarına kısa sürede ilgili maddelere ulaşmalarına bir nebze de olsa imkân sağlanmıştır.

KAYNAKLAR

- Abay, Muhammed. “Kur’ân ve Tefsire Dair Başvuru Kaynakları”. *TALİD* 10 (2012). 390-437.
- Abdülkadiroğlu, Abdülkerîm. “Aköz, Ömer Fazıl”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/284-285. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Ahatlı, Erdinç. “Serrâc, Muhammed b. İshak”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/570-571. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Akakuş, Recep. “Akkuş, Hasan”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/275. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Akakuş, Recep. “İsmail Efendi, Kesikbacak”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/96. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Akakuş, Recep. “Reîsülkurrâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/545-546. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Akaslan, Yaşar. “Ashâb-ı Suffe’nin Kur’ân ve Kırâat Tarihine Katkıları”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 53 (2022). 757-782.
- Altıkulaç, Tayyar. “Bennâ, Ahmed b. Muhammed”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/457-458. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Altıkulaç, Tayyar. “Bezzî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/114-115. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Altıkulaç, Tayyar. “Dûrî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/5-6. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Altıkulaç, Tayyar. “Ebû Ali es-Sadeffî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/93. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Altıkulaç, Tayyar. “Ebû Amr b. Alâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/94-96. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Altıkulaç, Tayyar. “Ebû Bekr b. Ayyâş”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/109-110. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Altıkulaç, Tayyar. “Ebû Câ’fer el-Kârî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/116. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Altıkulaç, Tayyar. “Ebû Şâme el-Makdisî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/233-235. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Altıkulaç, Tayyar. “Ebü’l-Alâ el-Hemedânî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/286-287. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Altıkulaç, Tayyar. “Ebü’l-Hâris”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/322. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

- Altıkulaç, Tayyar. “Ebü’l-Yümn el-Kindî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/351-352. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Altıkulaç, Tayyar. “el-Îzâh”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/503. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Altıkulaç, Tayyar. “Hafs b. Süleyman”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/118-119. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Altıkulaç, Tayyar. “Hallâd b. Hâlid”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/381. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Altıkulaç, Tayyar. “Hammâd b. Zeyd”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/489. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Altıkulaç, Tayyar. “Hamza b. Habîb”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/511-513. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Altıkulaç, Tayyar. “Hişâm b. Ammâr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/151. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Altıkulaç, Tayyar. “Hulvânî, Ebü’l-Hasan”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/346. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Altıkulaç, Tayyar. “Hüzelî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/69-70. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Altıkulaç, Tayyar. “İbn Âmir”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/308-310. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Altıkulaç, Tayyar. “İbn Cemmâz”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/395-396. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Altıkulaç, Tayyar. “İbn Ebû Meryem, Nasr b. Ali”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/437. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Altıkulaç, Tayyar. “İbn Ebü’r-Rızâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/472. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Altıkulaç, Tayyar. “İbn Eşte”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/477. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Altıkulaç, Tayyar. “İbn Galbûn, Ebü’l-Hasen”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/499-500. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Altıkulaç, Tayyar. “İbn Kesîr, Ebû Ma‘bed”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/131-132. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Altıkulaç, Tayyar. “İbn Miksem el-Attâr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/200-201. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Altıkulaç, Tayyar. “İbn Muhaysın”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/209-210. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Altıkulaç, Tayyar. “İbn Süfyân”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/362-363. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

- Altıkulaç, Tayyar. “İbn Şenebûz”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/376-377. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Altıkulaç, Tayyar. “İbn Verdân”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/445. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Altıkulaç, Tayyar. “İbn Vesîk”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/445. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Altıkulaç, Tayyar. “İbn Zekvân, Ebû Amr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/462. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Altıkulaç, Tayyar. “İbnü’l-Bârîzî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/525-526. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Altıkulaç, Tayyar. “İbnü’l-Bâziş, Ebû Ca’fer”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/527-528. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Altıkulaç, Tayyar. “İbnü’l-Cezerî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/551-557. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Altıkulaç, Tayyar. “İbnü’l-Kattân es-Semennûdî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/102-103. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Altıkulaç, Tayyar. “İbnü’l-Münâdî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/152-153. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Altıkulaç, Tayyar. “İbnü’t-Tahhân”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/227-228. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Altıkulaç, Tayyar. “İbnü’z-Zeyyât el-Kelâî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/246-247. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Altıkulaç, Tayyar. “İdrîs b. Abdülkerîm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/484. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Altıkulaç, Tayyar. “İsam Araştırmaları Merkezi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/44-46. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Altıkulaç, Tayyar. “İzmîrî, Mustafa”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/530. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Altıkulaç, Tayyar. “Kerekî, Burhaneddîn”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/279-280. Ankara: TDV Yayınları, 2022.
- Altıkulaç, Tayyar. “Kisâî, Ali b. Hamza”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/69-70. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Altıkulaç, Tayyar. “Kitâbü’s-Seb’a”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/177. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Altıkulaç, Tayyar. “Kunbül”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/375. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Altıkulaç, Tayyar. “Ma’rifetü’l-Kurrâî’l-Kibâr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/60. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

- Altıkulaç, Tayyar. “Mehdevî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/367-368. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Altıkulaç, Tayyar. “Mekkî b. Ebû Tâlib”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/575-576. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Altıkulaç, Tayyar. “Nâfi” b. Abdurrahman”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/287-289. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Altıkulaç, Tayyar. “Nasr b. Âsım”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/413-414. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Altıkulaç, Tayyar. “Ravh b. Abdülmü’min”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/472. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Altıkulaç, Tayyar. “Ruveys”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/274. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Altıkulaç, Tayyar. “Secâvendî, Muhammed b. Tayfûr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/268-269. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Altıkulaç, Tayyar. “Şehâvî, Alemüddîn”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/311-313. (İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Altıkulaç, Tayyar. “Semerkandî, Muhammed b. Mahmûd”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/477-478. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Altıkulaç, Tayyar. “Sıbtu’l-Hayyât”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/89-90. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Altıkulaç, Tayyar. “Sûsî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/576. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Altıkulaç, Tayyar. “Şehrezûrî, Mübârek b. Hasen”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/466-467. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Altıkulaç, Tayyar. “Verrâk, İshak b. İbrâhim”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/61. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Altıkulaç, Tayyar. “Verş”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/63. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Altıkulaç, Tayyar. “Ya’kûb el-Hadramî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/282-284. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Altıkulaç, Tayyar. “Zehebî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/180-188. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Altıkulaç, Tayyar. “Zir b. Hubeyş”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/449. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Altundağ, Mustafa. “İbnü’l-Cündî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/4-5. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Aruçi, Muhammed. “Muhammed Ali el-Haddâd”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/500. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.

- Âşıkkutlu, Emin. “Âşıkkutlu, Mehmet Rüştü”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/6. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Ata, M. Mahfuz. “Kevâşî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/341-342. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Atik, M. Kemal “Câmi‘u’l-Beyân fi’l-Kırââtî’s-Seb’”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/104-105. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Atik, M. Kemal. “Ca‘berî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/527-528. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Avşar, Zakir. “Toplumsal ve Siyasal Bir Proje: Ansiklopedi ve Ansiklopedizm”. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi* 22 (2014). 219-236,
- Aybakan, Bilal. “Sadefî, Yûnus b. Abdüla’lâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/393-394. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Aydemir, Abdullah. “Atıyye b. Kays”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/475-63. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Aydemir, Abdullah. “Ebü’l-Âliye er-Riyâhî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/292. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Aydınlı, Abdullah. “A‘rec, Abdurrahman b. Hürmüz”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/350-351. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Aydınlı, Abdullah. “Ebü’-Derdâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/310-311. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Aydınlı, Abdullah. “İbn Ebû Leylâ, Abdurrahman”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/435-436. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Aykut, Ayhan. “Ansiklopedi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/217. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Baş, Erdoğan. “Meârifî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/200-201. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Baş, Erdoğan. “Mintûrî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/117-118. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Başaran, Selman. “Assâl”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/503. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Başaran, Selman. “İbn Arrâk, Ebü’l-Hasen”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/318-319. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Birişik, Abdulhamit. “en-Neşr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/19-20. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Birişik, Abdulhamit. “İbn Azîme”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/341-342. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Birişik, Abdulhamit. “Kırâat”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/426-433. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

- Birişik, Abdulhamit. “Nakkâş Muhammed b. Hasen”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/328-329. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Birişik, Abdulhamit. *Kırâat İlmi ve Tarihi*. Bursa: Emin, 2004.
- Bitemir, Kamil Uğur. “Şen, Hasan”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/534-535. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Bozkurt, Nebi. “Dârülkurrâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/545-548. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Bozkurt, Nebi. “Hâfız”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/74-78. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Bozkurt, Nebi. “Mukabele”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/100-101. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Çakan, İsmail Lütî. “Dârekutnî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/488-490. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Çakan, İsmail Lütî. Eroğlu, Muhammed. “Abdullah b. Abbas”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/76-79. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Çelik, İbrahim. “Fârisî, Nasr b. Abdüllazîz”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/171. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Çetin, Abdurrahman “Vakf ve İbtidâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/461-463. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Çetin, Abdurrahman. “Ahmed b. Kâmil”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/96. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Çetin, Abdurrahman. “Dâni”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/459-461. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Çetin, Abdurrahman. “Ebû Dâvûd, Süleyman b. Necâh”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/119. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Çetin, Abdurrahman. “el-Kasîdetü’l-Hâkâniyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/165-166. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Çetin, Abdurrahman. “el-Muhkem”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/44. İstanbul: TDV Yayınları, 2020.
- Çetin, Abdurrahman. “et-Teyisr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/57. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Çetin, Abdurrahman. “Gâyetü’n-Nihâye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/414. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Çetin, Abdurrahman. “Haddâdî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14/553-554. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Çetin, Abdurrahman. “Hâkânî, Mûsâ b. Ubeydullah”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/165-166. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

- Çetin, Abdurrahman. “Hatim”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/468-469. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Çetin, Abdurrahman. “İhfâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/532. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Çetin, Abdurrahman. “İzhar”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/506. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Çetin, Abdurrahman. “Sekte”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/335. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Çetin, Abdurrahman. “Şâtıbî, Kâsım b. Fîrruh”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/376-377. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Çetin, Abdurrahman. “Tecvîd”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/253-254. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Çetin, Abdurrahman. *Yedi Harf ve Kırâatler*. İstanbul: Ensar, 2005.
- Çetin, Mustafa. “Harrâz, Muhammed b. Muhammed”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/243. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Çetin, Mustafa. “İbn Sa’dûn el-Kurtubî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/299. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Çetiner, Bedreddin. “İbn Atıyye ed-Dımaşkî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/338. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Çollak, Fatih. “Revm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/31-32. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Çollak, Fatih. “eş-Şâtıbiyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/377-379. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Çollak, Fatih. Akpınar, Cemil. “Gazzî, Bedreddîn”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/537-539. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Demirci, Muhsin. “Ebû Abdurrahman es-Sülemî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/87. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Demirci, Muhsin. “el-Ahrufü’s-Seb’a”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/175-177. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Demirci, Muhsin. “İstiâze”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/318-319. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Demirci, Naci. “Abdurrahman Gürses”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (Gözden Geçirilmiş 2. basım) EK-1/493-494. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Derman, M. Uğur. Uzun, İsmet, Mustafa. “Besmele”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/532-537.
- Duman, M. Zeki. Altundağ, Mustafa. “Hurûf-ı Mukattaa”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/401-408. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

- Duman, M. Zeki. “İbnü’l-Vecîh”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/236-237. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Duman, M. Zeki. “İskenderânî, Îsâ b. Abdülazîz”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/572-573. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Durmuş, İsmail. “Husrî, Ali b. Abdulganî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/414-415. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Durmuş, İsmail. “İbn Abdünnûr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/281. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Durmuş, İsmail. “İbn Berrî et-Tâzî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (Gözden Geçirilmiş 2. basım) EK-1/589-590. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Durmuş, İsmail. “Ru‘aynî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/175-176. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Durukoğlu, Sâlim. Çetin, Sevda. “Türkiye Türkçesi ile Yayımlanmış Ansiklopediler Kaynakçası Denemesi”. *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi* 4/8 (Şubat 2016). 169-184,
- Ebû Şâme el-Makdisî. *el-Mürşidü’l-vecîz*. Nşr. Tayyar Altıkulaç. İstanbul: TDV Yayınları, 1975.
- Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm. *Fezâilü’l-Kur’ân*. Nşr. Mervân el-Atıyye v.d. Dımaşk, 1995.
- Ebü’l-Ecfân, Muhammed el-Hâdî. “Mücârî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/444. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Elmalî, Hüseyin. “Ebû Mishal el-A’râbî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/189. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Elmalî, Hüseyin. “Feyyûmî, Ahmed b. Muhammed”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/516-517. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Eroğlu, Ali. “İbn Mihrân en-Nisâbü’rî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/199-200. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Eroğlu, Muhammed. “İbnü’l-Kabâkıbî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/97-98. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Eroğlu, Muhammed. “İbn Âşir el-Fâsî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/330-331. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Eroğlu, Muhammed. “İbnü’l-Fahhâm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/37-38. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Erul, Bünyamin. “Übey b. Kâ‘b”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/272-274. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Erul, Bünyamin. “Zeyd b. Sâbit”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/321-322. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

- es-Sakkâr, Sâmî. “İbn Hubeyş”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/77. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- es-Sakkâr, Sâmî. “İbnü’l-Dübeysî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/16. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Fayda, Mustafa. “Ebû Bekr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/101-108. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Fayda, Mustafa. “Ömer”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/51-53. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Görmez, Mehmet. “İbnü’l-Münkedir”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/157. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Gürtaş, Ahmet. “el-Mürşidü’l-Vecîz”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/60. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Hatip, Abdulaziz. “Semîn el-Halebî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/492-493. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Hazer, Dursun. “Leblî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (Gözden Geçirilmiş 3. basım) EK-2/151-153. Ankara: TDV Yayınları, 2019.
- el-Husarî. Muhammed Mahmûd Halîl “Husarî, Mahmûd Halîl”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/412-413. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Işık, Emin. “Ahfeş ed-Dımaşkı”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/525. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Işık, Emin. “Antâkî, Ali b. Muhammed”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/227. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Işık, Emin. “Bâtırkânî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/195. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Işık, Emin. “İbnü’l-Enbârî, Ebû Bekr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/24-26. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- İlhan, Avni. Öz, Mustafa. “Malatî, Ebû’l-Hüseyn”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/467-468. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Kafes, Mahmut. “Ebû Hayyân el-Endelüsî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/152-153. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Kallek, Cengiz. “Yahyâ b. Âdem”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/234-237. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Kandemir, M. Yaşar. “Ali”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/375-378. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Kandemir, M. Yaşar. “Atıyye b. Saîd”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/63-64. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Kandemir, M. Yaşar. “Ebû Hüreyre”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/160-167. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

- Kandemir, M. Yaşar. “Ebû Mûsâ el-Eş‘arî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/190-192. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Kandemir, M. Yaşar. “Ebû Mushir”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/195. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Karaarslan, Nasuhi Ünal. “İbn Galbûn, Ebü’t-Tayyib”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/500-501. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Karaçam, İsmail. “A‘rec, Humeyd b. Kays”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/351. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Karaçam, İsmail. “Abdullah b. Sâib”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/86-87. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Keskin, Hasan. “Kirmânî, Tâcülkurrâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/66. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Keskin, Hasan. “Müslim b. Cündeb”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/92-93. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Kettânî, Abdülhay. *et-Terâtîbü’l-idâriyye: Hz. Peygamber’in Yönetiminde Sosyal Hayat ve Kurumlar*. Trc. Ahmet Özel. İstanbul: İz Yayıncılık, 1990.
- Kılıç, Hulusi. “İbn Âcurrûm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/295-296. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Kırca, Celal. “İbn Teymiyye, Mecdüddîn”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/390-391. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Kırca, Celal. “İbn Ya‘mer”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/447-448. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Koçkuzu, Ali Osman. “Ebû İshak es-Sebî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/170-171. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Koçyiğit, Talat. “Abdullah b. İdrîs”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/110. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Köse, Saffet. “Esved b. Yezîd”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/441-442. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Küçük, Raşit. “Abdurrahman b. Ebzâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/159-160. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Madazlı, Ahmet. “İbn Sivâr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/359. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Madazlı, Ahmet. “İbn Şüreyh”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/383. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Madazlı, Ahmet. “İklâb”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/27. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Maşalı, Mehmet Emin. “Mushaf”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/254. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

- Maşalı, Mehmet Emin. “Sarakustî, İsmâil b. Halef”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/115. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- MEB. *İnönü (Türk) Ansiklopedisi*.
- Meriç, Cemil. *Işık Doğudan Gelir*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.
- Mertoğlu, M. Suat. “Hârûn b. Mûsâ el-Ezdi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (Gözden Geçirilmiş 2. basım) EK-1/535-536. İstanbul: TDV Yayınları, 2016.
- Mertoğlu, M. Suat. “Üdfüvî, Muhammed b. Ali”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/281-282. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Mertoğlu, M. Suat. “Yezîdî, Abdullah b. Yahyâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/523-524. İstanbul: TDV Yayınları, 1013.
- Meydan Larousse: *Büyük Lügat ve Ansiklopedi*. İstanbul: Meydan, 1979.
- Murâd, Saîd. “Minşâvî, Muhammed Sıddîk”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/117. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- New Books Quarterly. 1/2-3, 8.
- Öngören, Reşat. “Molla Mehmed Emin Efendi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/258-259. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Özalp, Ahmet. “Mencere”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (Gözden Geçirilmiş 3. basım) EK-2/248-249. Ankara: TDV Yayınları, 2019.
- Özel, Ahmet. “Muâfâ en-Nehrevânî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/306-308. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Özel, Ahmet. “Abdüssamed, Abdülbâsî Muhammed”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/300. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Özel, Ahmet. “Ali el-Kârî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/403-405. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Özel, Ahmet. “Dabbâ, Ali Muhammed”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. EK-1/297-299. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Özel, Ahmet. “İbn Abdüsselâm el-Fâsî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (Gözden Geçirilmiş 2. basım) EK-1/581-582. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Özel, Ahmet. “İslâm Dünyasında Ansiklopediler”. *İslâm ve Klasik*. ed. Sami Erdem. İstanbul: Klasik Yayınları, 2008.
- Özel, Ahmet. “Müntecebüddîn el-Hemedânî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/25-26. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Özel, Ahmet. “Nûrî, Ali b. Sâlim”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (Gözden Geçirilmiş 3. basım) EK-2/365-367. Ankara: TDV Yayınları, 2019.

- Özel, Ahmet. "Alkame b. Kays". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/467. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Özkan, Halit. "Şârrî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/362-363. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Öztürk, Mustafa. "Saffâr, Muhammed b. Muhammed". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (Gözden Geçirilmiş 3. basım) EK-2/441-442. Ankara: TDV Yayınları, 2019.
- Sâmî es-Sakkâr, "İbnü'd-Dübeysî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/16. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Sarı, Mehmet Ali. "Âsım b. Behdele". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/475-476. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Sarı, Mehmet Ali. "Harf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/163-165. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Sarı, Mehmet Ali. "İbdâl". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/263-265. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Sarı, Mehmet Ali. "İbn Gâzî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/505-507. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Sarı, Mehmet Ali. "İbn Rezîn el-İsfâhânî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/249. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Sarı, Mehmet Ali. "İbnü'l-İmâm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/96-97. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Sarı, Mehmet Ali. "İbnü'l-Kâsîh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/108-109. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Sarı, Mehmet Ali. "İdgam". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/471-472. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Sarı, Mehmet Ali. "İmâle". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/104-105. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Sarı, Mehmet Ali. "Kalânîsî, Muhammed b. Hüseyin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/224-225. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Sarı, Mehmet Ali. "Med". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/288-289. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Süveysî, Muhammed. "Ebû İmrân el-Fâsî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/168-169. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Şenel, Abdülkadir. "Kastallânî, Ahmed b. Muhammed". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/583-584. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Şenel, Abdülkadir. "İbn Müsdî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/222-223. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

- Şengül, İdris. “Seleme b. Âsım”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/405-406. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Câmi ‘u’l-beyân*. Nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. Cîze: 2001.
- Temel, Ali Rıza. “Enderâbî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/185. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Toksarı, Ali. “Kutbüddîn el-Halebî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/484. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Topaloğlu, Nuri. “Hacri”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14/520. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Topuzoğlu, Çetin. “Fâsıla”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/209-210. Ankara: TDV Yayınları, 1995.
- Topuzoğlu, Tevfik Rüştü. “Ebû’l-Esved ed-Düeli”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/311-313. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Topuzoğlu, Tevfik Rüştü. “Halîl b. Ahmed”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/309-312. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Tural, Hüseyin. “İbn Hâleveyh”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/14-16. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Tural, Hüseyin. “İbn Sa’dân, Muhammed”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/298-299. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Tural, Hüseyin. “İbn Ümmü Kâsım”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/433-434. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Tural, Hüseyin. “İsâ b. Ömer es-Sekafî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/485. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Turan, Abdülbaki. “İbn Mâlik, et-Tâî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/169-171. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Turgut, Ali. “Abdullah b. Ayyâş”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/86-87. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Turgut, Ali. “Abdullah Eyyûbî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/102-103. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Turgut, Ali. “Ebû Ma’ser et-Taberî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/185-186. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Turgut, Ali. “Ebû’l-Fazl er-Râzî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/315. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Turgut, Ali. “Serrâc, Ce’fer b. Ahmed”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/569-570. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Tüccar, Zülfikar. “Ebû Ubeyd, Kâsım b. Sellâm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/244-246. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

- Tüccar, Zülfikar. “Niftaveyh”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/82-83. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Tüccar, Zülfikar. “Sicistânî, Ebû Hâtîm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/139-141. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Tüfekçioğlu, Zekeriya. “İsmâil b. Ca’fer el-Ensârî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/90-91. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Türker, Ömer. “Neşşâr, Sirâceddîn”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/24-25. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Türker, Ömer. “Şâtîbî, Muhammed b. Süleyman”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/377. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Uçak, Nazan. *Türkiye’de Ansiklopedik Yayınlar ve 1980-1989 Yılları Arasında Yayınlanan Ansiklopedilerin Değerlendirilmesi*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1989.
- Uğur, Mücteba. “A’meş”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/54. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Uludağ, Süleyman. “Hasan-ı Basrî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/305-307. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Vizaretü’l-Evkaf ve’ş-Şuûni’l-İslâmiyye, el-Mevsû’atü’l-Fıkhiyye. Kuveyt: 1983.
- Yardım, Ali. “Abdullah b. Yezîd el-Adevî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/143. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Yardım, Ali. “İbn Hayr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/36-37. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Ahvâzî, Hasen b. Ali”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/194. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Yerinde Adem. “Mesharâî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/304. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Yerinde, Adem. “Muhammed Şu’le”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/577-578. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Yerinde, Adem. “Mütevellî. Muhammed b. Ahmed”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/221. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Yerinde, Adem. “Zevâvî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/305-306. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Yıldız, Kemal. “İbnü’l-Bennâ el-Bağdâdî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/529-530. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Yiğit, İsmail. “Osman”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/438-443. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Yücel, Rıdvan. *Yazılı Kültür-Dijital Kültür Bağlamında Mesajın Değişen Yapısı (Örnek Olay: Ana Britannica Ansiklopedisi ile Ekşi Sözlük Karşılaştırması*. Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017.

